

॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

आगमसूत्र

सटीक अनुवाद

३९

अनुवाद श्रेणी सर्जक -

भूति दीपरत्नसागर

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

નમો નમો નિમ્પલદંસગસસ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂબ્યો નમઃ

આગમસતીક અનુવાદ

ઉત્તરાધ્યાયન-૩

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્જક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯

શુક્રવાર

૨૦૬૬ ડા.સુ.૫

આગમ સતીક અનુવાદ

ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ

મૂલ્ય-૩૧-૧૦,૦૦૦

૦ શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ ૦

સંપર્ક સ્થળ

આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી

ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, બ્હાઈ સેન્ટર,

ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ - **૩૯** માં છે...

૦ ઉત્તરાધ્યયન-મૂળસૂત્ર-૪ ના...

-૦- અધ્યયન-૨૨-થી

આરંભીને

અધ્યયન-૩૬ સંપૂર્ણ

— x — x — x — x — x — x — x —

-: ટાઈપ સેટીંગ :-

શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
(M) 9824419736

-: મુદ્રક :-

નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી રચયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગદ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષોષ અને ઘનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં ભીંજતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋણકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મં ના
ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચારિત્ર પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન-

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મં

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાઘંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ઘનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ઘનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ ૩૯ ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

પ.પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્યદિવશ્રી

સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ. ના

સમુદાયના

સાધ્વીશ્રી અમિતગુણશ્રીજી મ.

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર

શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે.સંઘ

ભોપાલ, મ.પ્ર.

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયદાતા

સચ્ચારિત્ર યુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ સ્વ૦ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આઠદેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુરાગી
સ્વ૦ આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

- | | |
|---|---------|
| (૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ | બે ભાગ. |
| (૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર | બે ભાગ. |
| (૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી | બે ભાગ. |
| (૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ | બે ભાગ. |
| (૫) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ | એક ભાગ. |
| (૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિધામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા | એક ભાગ. |

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવસ્ય પરાયણ પંચ્યાસ પ્રવર શ્રી વજસોનવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાતારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્રેઠ મૂર્તિ સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજરીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂંપૂં કિયારૂચિવંત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મઘર સ્વર્ગસ્થ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત
પુન્યવંતી શ્રમણીવચાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર સાધ્વીશ્રી સૌમ્યાપ્જાશ્રીજીની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે—

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્રેઠમૂંપૂં જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી “શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ” - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી -

“શ્રી માંગરોળ જૈન શ્રેઠ તપઠ સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્ય જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મઠના પરિવારવર્તીની સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ની પુનિત પ્રેરણાથી

“શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી.”

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આનંદેશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મઠના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યા મોક્ષાનંદિતાશ્રીજી મઠની પ્રેરણાથી

“શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્વેતમૂળ સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દોર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

(૧) પરમપૂજ્ય નીડરવક્તા સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયશાશ્રીજી મઠથી પ્રેરિત

-૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.

-૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાવૃત્ત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મઠના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મઠના

શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સાંશ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-

“શ્રી શ્વેતાંબર જૈન તપાગચ્છ સંઘ,” વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્ય માતૃહૃદય સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી

- “શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વેત સંઘ,” ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્ય વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે

“કરચેલીયા જૈન શ્વેત મહાજન પેઠી,” કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મંના વ્યવરદક્ષ શિષ્યા સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી જૈન મરચન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મંના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પૂર્ણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

“સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ આંદેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મંસાંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ,” જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ શ્રી વિજય પ્રભાકરસૂરીશ્વરજી મંની પ્રેરણાથી - “અમિનવ જૈન શ્રેમૂંપૂં સંઘ,” અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય આંદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મંસાંના સુશિષ્યા સાં સૂર્યપ્રભાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી ભગવતી નગર ઉપાશ્રયની બહેનો,” અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરદર્માશ્રીજી મંના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પ્રીતિદર્માશ્રીજી મંની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.

- (૨) શ્રી રાજજી રોડ શ્રેમૂંપૂં તપાં જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામધન્યા શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુલાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી.
“શ્રી પરમ આનંદ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ,” પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

૧-આગમસુત્તાણિ-મૂલં

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવાઈ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતસ્કંધ, શતક/અધ્યયન/વક્ત્રસ્કાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતયા જુદા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રથયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

આગમસહકોસો, આગમનામકોસો, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂ. ૧૫૦૦/-દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ “આગમદીપ” સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂ. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીએ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

૩. આગમસુત્તાણિ-સટીક્રં ૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્ચુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂંલિઓ ઇત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શૃંખલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂ. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્વરૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. — ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને લેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસટીકમાં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ જૂઠ્ઠા અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂ. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. આગમસદ્ક્રોસો

૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની “આગમ-ડીક્ષનેરી” જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધભાગથી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુખપૃષ્ઠ તો ધરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે - અ થી હ પર્યંતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ જો જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

- વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું આગમસુત્તાણિ - સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીક માં મળી જ જવાના

૬. આગમનામક્રોસો

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ “આગમ નામકોશ”. આ પ્રકાશન આગમસટીક માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દેષ્ટાંત જાણવા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દેષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ધરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું આગમસુત્તાણિ-સટીક તો છે જ.

૭. આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂ. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ આગમસૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ માં પણ કમંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને આગમ સટીક અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં “કથાનુયોગ” નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંઠિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજિત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહ્વો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દેષાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્રોત જોઈ શકાય. છટ્ટા ભાગમાં અકારાદિકમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ “આગમ કથાનુયોગ” કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત્ ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પઘોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે “સટીક અનુવાદ” એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંયુક્ત મૂલ્ય રૂ. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પચણા સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકારાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પચણાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— X — X —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— X — X —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪

૪

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત “લઘુપ્રક્રિયા” પર સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઠિન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :-

૧

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :-

૩

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. “મગ્નહ જિણાણ” નામક સર્જકાચાર્યમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેતર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ

૧

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧

૧

૦ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦

૧૦

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંધિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ્ય, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્રેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ઠો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ઠો છે.

૦ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો. ૧

– આ સંશોધન કક્ષાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્રેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :- ૩

૦ સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

૦ સાધુ અંતિમ આરાધના

૦ શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :- ૩

૦ દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

૦ વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

૦ સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :- ૧

૦ આગમ મહાપૂજન વિધિ-જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.

૦ પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) ચંત્ર સંયોજન :-

૦ ૪૫-આગમ ચંત્ર

૦ વિંશતિ સ્થાનક ચંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :-

૯

- ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ-તીર્થજિન વિશેષ
- ચૈત્યવન્દન ચોવિસી
- ચૈત્યવંદન માળા

— આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

- શત્રુંજય ભક્તિ
- શત્રુજય ભક્તિ
- સિદ્ધાયલનો સાથી - સિદ્ધાયલ ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ
- વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય
- ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :-

૯

- શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી
- શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- અભિનવ જૈન પંચાંગ
- અભિનવ જૈન પચ્ચાઙ્ગ
- અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાશ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો
- શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- કાયમી સંપર્ક સ્થળ
- ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :-

૫

- જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ
- પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

— X — X —

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
 નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ
 પ.પૂ. આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂબ્યો નમઃ

-: ભાગ - ૩૯ :-

આ ભાગમાં ઉત્તરાધ્યયન નામક મૂળસૂત્રના અધ્યયન - ૨૨ થી ૩૬નો સમાવેશ થાય છે. આ પૂર્વેના ભાગ ૩૭માં અધ્યયન - ૧ થી ૬ નો અને ભાગ ૩૮માં અધ્યયન - ૭ થી ૨૧ નો સમાવેશ કરાયેલ છે. આ સૂત્રને પ્રાકૃતમાં ઉત્તરજૂઝયણ નામે કહેવાયેલ છે. સંસ્કૃતમાં ઉત્તરાધ્યયન જ કહે છે. આ સૂત્રમાં કુલ ૩૬ - અધ્યયનો છે. અધ્યયનોમાં કોઈ ઉદેશાદિ પેટા વિભાગો નથી. મુખ્યત્વે પદ્ય (ગાથા) સ્વરૂપ આ આગમમાં માત્ર ૮૮ સૂત્રો છે. બાકીની બધા ગાથાઓ જ છે.

આ આગમની ઓળખ 'ધર્મકથાનુયોગ' રૂપે શાસ્ત્રકારોએ આપેલ છે. પણ વિનય, પરીષદ, સમિદ્ધુ, રથનેમિ આદિ અધ્યયનો વિચારો તો 'ચરણકરવાનુયોગ' પણ અહીં મળશે. સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ, લેશ્યા, જીવાજીવવિભક્તિને વિચારતા અહીં 'દ્રવ્યાનુયોગ' પણ દેખાય છે. છત્રીશ અધ્યયનોમાં અહીં વિનય, પરીષદ, મનુષ્યજીવનની દુર્લભતાદિ, પાપશ્રમણ, સામાચારી, મોક્ષમાર્ગ, પ્રમાદસ્વરૂપ, બ્રહ્મચર્ય, કર્મ, લેશ્યા, તપ, જીવાજીવ, મરણના ભેદો આદિ અનેક વિષયો સમાવાયેલ છે.

આ આગમમાં નિર્યુક્ત, કેટલીક બાષ્ય ગાથા, વિવિધ કર્તાઓએ કરેલી વૃત્તિ, ચૂર્ણિ આદિ મુદ્રિત રૂપે જોવા મળેલ છે. પ્રાયઃ આટલું પ્રચુર ટીકા સાહિત્ય કોઈ આગમ પરત્વે અમે જોયેલ નથી. તેમાં ભાવવિજયજીગણિ અને લક્ષ્મીવલ્લભ કૃત ટીકાનો અનુવાદ તો થયો જ છે. અમે આ અનુવાદમાં અહીં નિર્યુક્તિ સહિત મૂળસૂત્ર પરત્વે કરાયેલ શાંત્યાચાર્ય વિરચિત વૃત્તિનો આધાર લીધેલો છે. જેમને કથા સાહિત્યમાં જ વધુ રસ છે. તેમણે શ્રી ભાવવિજયજી કૃત ટીકાનુવાદ જોવો.

ચાર મૂળસૂત્રોમાં આ ચોથું મૂળસૂત્ર છે. પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીએ આ આગમને સતત વાગોળવા જેવું છે. તેમાં આચરણ સાથે વૈરાગ્યનો સુંદર બોધ છે. તથા જૈન પરિભાષા પણ છે.

આ ભાગ - ૩૯માં અમે વૃત્તિના ઉપયોગી અંશો વિશેષથી લીધા છે. તે નોંધ લેવી.

૪૩ ઉત્તરાધ્યયન - મૂલસૂત્ર-૪/૩

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

◉ અધ્યયન - ૨૨ “રથનેમીય” ◉

— x — x — x — x —

૦ સમુદ્રપાલ નામે એકવીસમું અધ્યયન કહ્યું હવે બાવીશમું કહે છે. આનો સંબંધ આ છે - અનંતર અધ્યયનમાં વિવિક્તચર્યા કહી. તે ચારિત્ર સહિત ધૃતિમાનને ચરવી શક્ય છે. તેથી રથનેમિ વત્ ચરવી, તેમાં ક્યારેક ઉત્પન્ન વિશ્રોતસિકાથી પણ ધૃતિ ધારણ કરવી, તેમ કહે છે. એ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગો પૂર્વવત્ વિચારીને નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ ૪ કહેવો.

તે પ્રમાણે વિચારીને નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૪૪ થી ૪૪૬ + વિવેચન -

રથનેમિનો નિક્ષેપ નામાદિ ચાર ભેદ છે. તેમાં દ્રવ્ય રથનેમિ બે ભેદ છે- આગમથી અને નોઆગમથી. નોઆગમથી દ્રવ્ય રથનેમિના ત્રણ ભેદ છે - ઝશરીર, ભવ્યશરીર, તદ્વ્યતિરેક. ભાવથી રથનેમિ તે રથનેમિના નામ અને ગોત્ર વેદે છે તે. તેનાથી ઉપસ્થિત આ રથનેમિ અધ્યયન છે. વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ જાણવી. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહ્યો, હવે સૂત્રાભાષક નિષ્પન્ન નિક્ષેપ. તે સૂત્ર હોવાથી થાય છે. તેથી સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૭૯૭ થી ૮૧૨ -

(૭૯૭) સૌરિયપુર નગરમાં રાજલક્ષણોથી યુક્ત મહાન ઋદ્ધિ સંપન્ન વસુદેવ નામે રાજા હતો. (૭૯૮) તેને રોહિણી અને દેવકી નામે બે પત્નીઓ હતી. તેમને અનુક્રમે રામ અને કેશવ (કૃષ્ણ) નામે પ્રિય પુત્ર હતા.

(૭૯૯) સૌરિયપુર નગરમાં રાજલક્ષણોથી યુક્ત મહાઋદ્ધિ સંપન્ન સમુદ્ર વિજય નામે રાજા હતો. (૮૦૦) તેને શિવા નામે પત્ની હતી. જેના પુત્ર મહાયશસ્વી, દમીશ્વર, લોકનાથ, ભગવન્ અરિષ્ટનેમિ હતા.

(૮૦૧) તે અરિષ્ટનેમિ સુસ્વરત્વ અને લક્ષણ સંયુક્ત હતા. તેઓ ૧૦૦૮ શુભ લક્ષણના ધારક હતા, ગૌતમ ગોત્રીય અને શ્યામ વર્ણના હતા.

(૮૦૨) તેઓ વજ્રઋષભનારાય સંહનન અને સમયતુરસ સંસ્થાન વાળા હતા. મત્સ્યોદરા હતા. કેશવે રાજમતિને તેની પત્ની રૂપે યાચી.

(૮૦૩) તે શ્રેષ્ઠ રાજકન્ય સુશીલ, સુંદર, સર્વલક્ષણ સંપન્ન હતી. તેણીના શરીરની કાંતિ વિદ્યુતની પ્રભા સમાન હતી.

(૮૦૪) તેના પિતાએ મહર્ષિક વાસુદેવને કહ્યું - કુમાર અહીં આવે. હું મારી કન્યા, તેને માટે આપી શકું છું.

(૮૦૫) અરિષ્ટનેમિને સર્વ ઔષધિઓના જળથી સ્નાન કરાવ્યું. કૌતુક, મંગલ કર્યા, દિવ્ય વસ્ત્ર યુગલ પહેરાવ્યું. આભરણથી વિભૂષિત કર્યા. (૮૦૬) વાસુદેવના સથી મોટા મત્ત ગંધહસ્તિ ઉપર આરૂઢ થયા. મસ્તક ઉપર ચૂડામણિની માફક અધિક સુશોભિત થયા.

(૮૦૭) અરિષ્ટનેમિ ઉંચા છત્ર તથા ચામરોથી સુશોભિત હતા. દશાર્હ ચક્રથી તે સર્વતઃ પરિવૃત્ત હતા. (૮૦૮) ચતુરંગિણી સેના યથાક્રમે સખાવી હતી. વાઘોનો ગગન સ્પર્શી દિવ્ય નાદ થઈ રહ્યો હતો.

(૮૦૯) આવા પ્રકારની ઉત્તમ ઋષ્ટિ અને ધૃતિ સહિત તે વૃષ્ટિ - પુંગવ પોતાના ભવનથી નીકળ્યો. (૮૧૦) ત્યાર પછી તેણે વાડો અને પિંજરામાં બંધ કરાવેલ ભયભસ્ત તથા અતિ દુઃખી પ્રાણીઓને જોયા.

(૮૧૧) તે પ્રાણીઓ જીવનના અંતના સન્મુખ હતા. માંસને માટે ખવાનાર હતા. તેને જોઈને મહાપ્રજ્ઞ અરિષ્ટનેમિએ સારથીને આ પ્રમાણે કહ્યું. (૮૧૨) આ બધાં સુખના અર્થી પ્રાણી શા માટે આ વાડો અને પિંજરામાં સંનિરુદ્ધ કરાવેલા છે - રોકેલાં છે?

● વિવેચન - ૭૯૭ થી ૮૧૨ -

સોળે સૂત્રો પ્રાયઃ પ્રગટાર્થ જ છે. કંઈક વિશેષ આ પ્રમાણે છે - લક્ષ્મણ - ચક્ર, સ્વસ્તિક, અંકુશાદિ અથવા ત્યાગ, સત્ય, શૌર્ય આદિ. તેના વડે યુક્ત હોવાથી રાજા કહેવાય. તેને બે પત્નીઓ હતી - રોહિણી અને દેવકી. તેમાં રોહિણીનો પુત્ર રામ - બલભદ્ર અને દેવકીનો પુત્ર કેશવ - વાસુદેવ હતો. અહીં રચનેમિની વક્તવ્યતામાં આ તીર્થ કોનું છે? તે જણાવવા પ્રસંગથી ભગવન્ અરિષ્ટનેમિનું ચરિત્ર જણાવવાનું છે. છતાં તેના વિવાહાદિમાં ઉપયોગી હોવાથી પૂર્વોત્પન્નત્વથી કેશવનું નામ કહ્યું. તેના સહચારી પણાથી રામ - બલભદ્રને પણ કહ્યા. વળી સોરિયપુરનું નામ સમુદ્રવિજય અને વસુદેવની એકત્ર અવસ્થિતિ દર્શાવવા માટે છે.

દમિત્રા - ઉપશમિત, તેના ઇશ્વર - અત્યંત ઉપશમપણાથી નાયક, તે દમીશ્વર. સ્વર અને સૌંદર્ય, ગાંભીર્ય આદિ લક્ષણથી યુક્ત. અથવા લક્ષણ ઉપલક્ષિત સ્વર તે લક્ષણ સ્વર. ૧૦૦૮ સંખ્યક શુભ સૂચક હાથ આદિના રેખા આદિ-રૂપ ચક્રાદિ લક્ષણ ધારક. કાલકચ્છવિ - શ્યામ ત્વચા વાળા ઝરનોદર - મત્સ્યના ઉદર જેવા આકારના ઉદરવાળા યદુના હણાયા પછી અહીંથી દ્વારકાપુરી ગયા.

અર્ધભરતાધિપતિ કેશવ - કૃષ્ણએ યૌવનસ્થ અરિષ્ટનેમિ માટે સમુદ્રવિજયના આદેશથી જે કર્યું, તે કહે છે - કેશવે રાજિમતીના પિતા પાસે રાજિમતીની અરિષ્ટનેમિની પત્ની રૂપે યાચના કરી. તે કન્યા કેવી હતી? શ્રેષ્ઠ રાજા ઉગ્રસેનની કન્યા અથવા શ્રેષ્ઠ રાજ કન્યા, જેનો સ્વભાવ સુધુ છે, તેવી સુશીલા, દેખાવમાં સુંદર, વિશેષથી જે દીપે છે તે વિદ્યુત તેવી તે સૌદામિની, વિદ્યુત્સૌદામિની અથવા વિદ્યુત - અગ્નિ, સૌદામિની - વિજળી. બીજા વળી સૌદામિની એટલે “પ્રધાનમણિ” કહે છે.

યાચના પછી શું થયું? રાજિમતીના પિતા ઉગ્રસેને કહ્યું કે વિવાહ વિધિથી હું

આપીશ. એમ ઉગ્રસેને તે વાત સ્વીકારી, પછી વિવાહના સમયે જે ચયું તે કહે છે - જયા, વિજયા, ઋહ્દિ, વૃહ્દિ આદિ બધી ઔષધિ વડે અભિષેક કર્યો. કૌતુક - કપાળને મુશલ સ્પર્શનાદિ અને મંગલ - દર્હી, અક્ષત, દૂર્વા, ચંદન આદિ, તે કૌતુકમંગલ કર્યા. દિવ્યયુગલ ધારણ કર્યા. અતિશય પ્રશસ્ત અથવા અતિ વૃદ્ધ ગુણો વડે પટ્ટહસ્તિ ઉપર બેઠા. ત્યારે મસ્તક ઉપર મુગટની જેમ શોભતા હતા. ચામરો વડે વીંગાતા હતા. યાદવસમૂહની પરિવૃત્ત હતા.

ચતુર્ંગિણી - હાથી, ઘોડા, રથ, પદાતિ રૂપ ચાર પ્રકારે અનુક્રમે ચાલી. મૃદંગ પટહ આદિ વાજિંત્રોનો નાદ થતો હતો. તે અતિપ્રબળતાથી ગગન વ્યાપી હતો. અનંતર અભિહિત રૂપ વિભૂતિથી. ધ્રુતિથી અરિષ્ઠનેમિ ચાલ્યા. એ રીતે ચાલતા વિવાહમંડપના નીકટના પ્રદેશે પહોંચ્યા. તેની વધુ નીકટ પહોંચતા, મૃગ લાવક આદિ પ્રાણીઓને જોયા. તે પ્રાણીઓ ભયત્રસ્ત હતા. તે વાડા અને પિંજરામાં ગાઢ પહે નિયંત્રિત હતા. તેથી ઘણા દુઃખી હતા. તેઓ જીવિતાંત અર્થાત્ મરણની ઘણાં નીકટ હતા. અથવા જીવનના પર્યન્તવર્તી ભાગે હતા કેમકે માંસ નિમિત્તે તેઓનું ભક્ષણ થનાર હતું અથવા માંસના નિમિત્તે તેમનું પોષણ થતું હતું.

તે જોઈને શું ચયું? તે ભગવંત અરિષ્ઠનેમિની મહતી પ્રજ્ઞા-મનિ, શ્રુત, અવધિ જ્ઞાન રૂપ, તે મહાપ્રજ્ઞ એ સારથીને - ગંધહસ્તિ ને પ્રવર્તાવનાર મહાવતને અથવા ત્યારે રથમાં બેઠેલા હોય તો તે રથ ચલાવનાર સારથીને પૂછ્યું - કયા નિમિત્તે આ પ્રાણીઓ રુંદેલા છે, સાર્દ હૃદયતાથી ફરી ફરી તે જ ભગવંતના હૃદયમાં થતાં વિપરિવર્તનને જણાવે છે.

આ પ્રમાણે ભગવંતે કહેતા -

● સૂત્ર - ૮૧૩ -

ત્યારે સારથી એ કહ્યું - આ ભદ્ર પ્રાણીઓ, આપના વિવાહ - કાર્યમાં ઘણાં લોકોને માંસ ખવડાવવાને માટે છે.

● વિવેચન - ૮૧૩

ભગવંતના પ્રશ્ન પછી કહ્યું શું? ભદ્ર એટલે કલ્યાણ વાળા, કુતરા, શિયાળ આદિ કુત્સિત પ્રાણી નહીં. અથવા નિરપરાધીપણાથી 'ભદ્ર' કહેલા છે. તમારા વિવાહ - પરિણયન રૂપ પ્રયોજનમાં જમાડવાને માટે. આના વડે પ્રાણીના રુંદનનું પ્રયોજન કહ્યું. ત્યારે ભગવંતે શું કર્યું?

● સૂત્ર - ૮૧૪ થી ૮૨૦ -

(૮૧૪) અનેક પ્રાણીઓના વિનાશ સંબંધી વચનોને સાંભળીને જીવો પ્રતિ કરુણાશીલ, મહાપ્રજ્ઞ, અરિષ્ઠનેમિ ચિંતન કરે છે કે (૮૧૫) જો મારા નિમિત્તે આ ઘણાં પ્રાણીઓનો વધ થાય છે, તો આ પરલોકમાં મારા માટે શ્રેયસ્કર નહીં થાય. (૮૧૬) તે મહાયશસ્વીએ કુંડલયુગલ, સૂત્રક અને બીજા બધાં આભૂષણો ઉતારીને સારથીને આપી દીધા.

(૮૧૭) મનમાં આવા પરિણામ થતાં જ તેના યથોચિત અભિનિષ્ક્રમણને માટે દેવતા પોતાની ઋદ્ધિ અને પર્ષદા સાથે આવ્યા.

(૮૧૮) દેવ અને મનુષ્યોથી પરિવરેલા ભગવન્ શિબિકા રત્નમાં આરૂઢ થયા. દ્વારકાથી નીકળી રૈવતક પર્વત ઉપર સ્થિત થયા.

(૮૧૯) ઉદ્યાનમાં પહોંચીને, ઉત્તમ શિબિકાથી ઉતરીને ૧૦૦૦ પુરુષો સહિત ચિત્રા નક્ષત્રમાં ભગવંતે નિષ્ક્રમણ કર્યું.

(૮૨૦) ત્યારપછી સમાહિત ભગવંતે તુરંત પોતાના સુગંધગંધિત અને ઘુંઘરાળા વાળનો સ્વયં પોતાના હાથો વડે પંચમુષ્ટિક લોચ કર્યો.

● વિવેચન - ૮૧૪ થી ૮૨૦ -

સારથીએ ઘણાં પ્રાણીના વિનાશ - હનનના અભિધેયને કહ્યો. આ પ્રાણવિનાશન સાંભળી, જીવોમાં સકરુણ ભગવંતે વિચાર્યું - મારા વિવાહના પ્રયોજનમાં ભોજનાર્થપણાથી આ બધાં હણાશે. આટલા બધાં જીવોનું હનન થાય તો તે પાપ હેતુક હોવાથી પરલોકમાં મારું કલ્યાણ યશે નહીં. અહીં ભવાંતરમાં પરલોકમાં ભીરુત્વના અત્યંત અભ્યાસપણાથી આ પ્રમાણે ભગવંતે વિચાર્યું, અન્યથા ચરમ શરીર પણાથી અને અતિશય જ્ઞાનીત્વથી ભગવંતને આવા પ્રકારે વિચારવાનો અવસર ક્યાંથી હોય?

એ પ્રમાણે ભગવંતના પરિણામોને જાણીને, જીવોને મુક્ત કરાવવા વડે પરિતોષિત ભગવંત જે કર્યું, તે કહે છે - કટિસૂત્ર સહિત બાકીના બધાં આભરણો ઉતારીને સારથીને આપી દીધા.

ત્યારે તેમના નિષ્ક્રમણના અભિપ્રાયને જાણીને ચારે નિકાયના દેવો ઔચિત્યને લીધે નીચે ઉતર્યા. તેઓ સમસ્ત વિભૂતિ સહિત, બાહ્ય - મધ્ય - અભ્યંતર પર્ષદા પ્રણેથી યુક્ત થઈ નિષ્ક્રમણનો મહિમા કરે છે. કોનો? ભગવંત અરિષ્ટનેમિનો. દેવોએ ઉતરકુરુ નામક શિબિકા રત્નની રચના કરી. પછી ભગવંત તેમાં આરૂઢ થઈને દ્વારકાપુરીથી નીકળ્યા અને રૈવતક - ઉજ્જયંત પર્વતે પહોંચીને અટક્યા. સહસ્રાષ્રવનમાં પહોંચ્યા.

ત્યાં શિબિકાથી ઉતરીને કે જે શિબિકા હજાર પુરુષોથી વહન કરાતી હતી, તેમાંથી નિર્વૃત્ત થઈ શ્રામણ્યનો સ્વીકાર કર્યો ક્યારે? ચિત્રા નક્ષત્રમાં, કઈ રીતે? સ્વભાવથી જ સુરભિગંધી, કોમળ કુટિલ વાળને જલ્દી પોતાના હાથેથી જ પાંચ મુષ્ટિ વડે લોચ કર્યો. સમાધિમાન એવા ભગવંતે “મારે સર્વ સાવધ ન કરવું” એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી. - x - x - .

એ પ્રમાણે ભગવંતે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારતા -

● સૂત્ર - ૮૨૧ થી ૮૨૩ -

(૮૨૧) વાસુદેવ કૃષ્ણ એ લુપ્ત કેશ અને જિતેન્દ્રિય ભગવંતને કહ્યું - હે દમીશ્વર! તમે તમારા અભીષ્ટ મનોરથને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરો. (૮૨૨) આપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, કામા અને નિર્લોભતા દ્વારા વર્જમાન થાઓ.

(૮૨૩) આ પ્રકારે બલરામ, કેશવ, દશાઈ, યાદવ અને બીજા ઘણાં લોકો અરિષ્ટનેમિને વંદના કરી દ્વારકાપુરી પાછા ગયા.

● વિવેચન - ૮૨૧ થી ૮૨૩ -

વાસુદેવ, બલભદ્ર, સમુદ્રવિજ્યાદિએ, મસ્તકના વાળને દૂર કરેલ ભગવંતને કહ્યું - અભિલષિત એવા આ મનોરથ અર્થાત્ ભગવંતના 'મુક્તિ' પ્રાપ્તિ રૂપી મનોરથ, તે મનોરથને ત્વરિત પ્રાપ્ત કરો. આપ વૃદ્ધિ પામો, એવા આશીર્વચનથી સ્તુતિ કરીને - ગુણોત્કર્ષ સૂચકત્વથી સ્તવના - રૂપત્વથી અવિરુદ્ધ છે તેમ વિચારવું દર્શાઈ આદિ ઘણાં લોકો પાછા ગયા.

ત્યારે રાજમતી કેવી યઈને શું ચેષ્ટા કરે છે?

● સૂત્ર - ૮૨૪ થી ૮૨૬ -

(૮૨૪) ભગવંત અરિષ્ટનેમિની પ્રવ્રજ્યાને સાંભળીને રાજકન્યા રાજમતીના હાસ્ય અને આનંદ ચાલ્યા ગયા. તે શોકથી મૂર્છિત થઈ ગઈ.

(૮૨૫) રાજમતીએ વિચાર્યું - "ધિક્કાર છે મારા જીવનને. કેમકે હું અરિષ્ટનેમિ દ્વારા પરિત્યક્તા છું. મારે પ્રવ્રજિત થવું જ શ્રેય છે.

(૮૨૬) ધીર તથા કૃતસંકલ્પા રાજમતીએ કૂચ અને કંઘીથી સંવારેલ, ભ્રમર સદેશ કાળા વાળનો પોતાના હાથે જ લોચ કર્યો.

● વિવેચન - ૮૨૪ થી ૮૨૬ -

નિહાસ્ય - હાસ્ય ચાલી ગયેલ છે તેવી. નિરાનંદા - આનંત રહિતા, યઈ વિચારે છે - "મારા જીવિતને ધિક્કાર થાયો" સ્વજીવિતની નિંદાના ઉદ્ભાવક ખેદ વચનો બોલી કે હું તેના વડે ત્યજાયેલ છે, એ ખેદનો હેતુ દર્શાવ્યો. તેથી અતિશય પ્રશસ્ય એ છે કે હું પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારું. જેથી હું અન્ય જન્મોમાં દુઃખ ભાગિની ન થાઉં. ભગવંત ત્યાં પધાર્યા. પછી ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાન વાળા ભગવંતે દેશના આપી. તેણી વિશેષથી વૈરાગ્યવાન્ થઈ. પછી તેણીએ શું કર્યું? પછી રાજમતીએ તેણીના ભ્રમર જેવા કાળા અને સંસ્કારેલા વાળને તેણીએ સ્વયં જ દૂર કર્યા. ભગવંતની અનુજ્ઞાથી તે ધૃતિમતીએ ધર્મનો ધારણ કર્યો. તેણીએ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકાર કરતાં -

● સૂત્ર - ૮૨૭ -

વાસુદેવે લુપ્તકેશા અને જિતેન્દ્રિયા રાજમતીને કહ્યું. કન્યા! "તું આ ઘોર સંસાર-સાગરને અતિ શીઘ્ર પાર કર."

● વિવેચન - ૮૨૭ -

આ આશીર્વચન છે. લઘુ લઘુ - જલ્દી જલ્દી. હવે ઉત્તર વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૨૮ થી ૮૩૧ -

(૮૨૮) શીલવતી અને બહુશ્રુતા રાજમતીએ પ્રવ્રજિત થઈને પોતાની સાથે ઘણાં સ્વજનો તથા પરિજનોને પણ પ્રવ્રજિત કરાવ્યા.

(૮૨૯) તેણી રૈવતક પર્વત ઉપર જઈ રહ્યા હતા. વચ્ચે જ વરસાદથી ભીંજાઈ ગયા. વર્ષા ચાલુ હતી, અંધકાર છવાયેલો હતો. એ સ્થિતિમાં તેણી ગુફામાં ગયા. (૮૩૦) સૂકવવાને માટે પોતાના વસ્ત્રો ફેલાવતા રાજમતીને

યથાજાત રૂપમાં રથનેમિએ જોયા. તે ભગ્નચિત્ત થયા. પછી રાજમતીએ પણ તેમને જોયા. (૮૩૧) ત્યાં એકાંતમાં તે સંયતને જોઈને ડરી ગયા. ભયથી કંપતા પોતાની બંને ભ્રમથી શરીર આવૃત્ત કરી બેસી ગયા.

● વિવેચન - ૮૨૮ થી ૮૩૧ -

રાજમતી પ્રવ્રજિત થયા પછી ત્યાં દ્વારકાપુરીથી ઉજ્જયંત પર્વતે જતા હતા. શા માટે? ભગવંતના વંદનાર્થે. વૃષ્ટિ વડે તેણીના વસ્ત્રો અને પોતે પણ આખા ભીના થઈ ગયા ક્યાં? માર્ગમાં વરસાદ ચાલુ જ હતો પ્રકાશ ચાલ્યો ગયો હતો. મધ્યમાં કોઈ ગુફા આવી. ત્યાં રાજમતી અસંયમથી ભયવા રહ્યા. તેના કપડા આદિ વસ્ત્રો વિસ્તારે છે. તેનાથી વસ્ત્ર વિહિન દશામાં થઈ ગયા. એવા સ્વરૂપે તેણીને જોઈને રથનેમિ નામે મુનિ સંયમથી ભગ્ન પરિણામી થઈને તેણીના ઉદાર રૂપને જોઈને તેણીની અતિ અભિલાષા જન્મતા પરવશમનવાળા થયા.

પછી રાજમતીએ પણ તેમને જોયા. અંધકાર પ્રદેશને કારણે તેઓ પ્રથમ પ્રવેશેલા છતાં દેખાયા ન હતા. અન્યથા એકાકી સાધુ - સાધ્વીને વર્ષા હોય તો પણ તે રીતે પ્રવેશવું ન કલ્પે તેમ જણાવે છે. તેણી ડર્યા કે ક્યાંક આ મારો શીલભંગ કરશે. કેમકે ગુફામાં તેણીએ પણ રથનેમિને જોયા. તુરંત જ બંને હાથ પોતાના સ્તનો ઉપર મર્કટબંધની માફક વીંટી દીધા. શીલભંગના ભયથી કંપતી એવી તેણી આખ્લેષાદિ પરિહારાર્થે બેસી ગયા.

● સૂત્ર - ૮૩૨ થી ૮૩૪ -

(૮૩૨) ત્યારે સમુદ્રવિજયના અંગજાત તે રાજપુત્રએ રાજમતીને ભયભીત અને કાંપતી જોઈને આવા વચનો કહ્યા. (૮૩૩) હે ભદ્રે! હું રથનેમિ છું. હે સુંદરી! ચારુભાષિણી! તું મને સ્વીકાર. હે સુતનુ! તને કોઈ પીડા નહીં થાય. (૮૩૪) નિશ્ચિત મનુષ્યજન્મ અતિ દુર્લભ છે. આવ આપણે ભોગ ભોગવીએ. પછી ભુક્તભોગી થઈ જિનમાર્ગે દીક્ષિત થઈશું.

● વિવેચન - ૮૩૨ થી ૮૩૪ -

પછી રથનેમિ રાજપુત્રએ ડરતી કંપતી રાજમતીને જોઈને કહ્યું - હું રથનેમિ છું. આના વડે પોતાનું રૂપવાન પણ આદિ અભિમાનથી પ્રકાશીને તેણીને અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવીને, વિશ્વાસ પમાડી બીજી શંકા નિવારવા પોતાનું નામ કહ્યું. હે સુતનુ! તું મને સેવ. તને કોઈ પીડા નહીં થાય. અર્થાત્ સુખના હેતુ વિષય સેવન કર. કેમકે પીડાની શંકાથી ભય થાય છે. આવ, મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે. તે પામીને તેના ભોગલક્ષણ ફળને ભોગવીએ વૃદ્ધાવસ્થામાં ફરી દીક્ષા લઈશું. ત્યારે રાજમતીએ શું કર્યું?

● સૂત્ર - ૮૩૫ થી ૮૪૨ -

(૮૩૫) સંયમ પ્રત્યે ભગ્નોધોગ તથા ભોગથી પરાજિત રથનેમિને જોઈને તેણી સંભ્રાંત ન થઈ. તેણીએ વસ્ત્રોથી પોતાના શરીરને ફરી ઢાંકી દીધું. (૮૩૬) નિયમો અને વ્રતોમાં સુસ્થિત તે શ્રેષ્ઠ રાજકન્યાએ જાતિ, કુળ અને શીલની રક્ષા કરતા, રથનેમિએ કહ્યું -

(૮૩૭) જો તું રૂપમાં વૈશ્રમણ હો, લલિતથી નલકુબેર હો, તું સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર હો તો પણ હું તને ઇચ્છતી નથી. (અગંધન કુળમાં ઉત્પન્ન સર્પ ધૂમ કેતુ, પ્રજ્વલિત, ભયંકર, દુષ્પ્રવેશ્ય અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે પણ વમેલને ફરી પીવા ન ઇચ્છે.)

(૮૩૮) હે યશોકામી! ધિક્કાર છે તેને કે તું ભોગીજીવનને માટે, ત્યક્ત ભોગોને ફરી ભોગવવા ઇચ્છે છે, તેના કરતાં તારું મરવું શ્રેયસ્કર છે. (૮૩૯) હું ભોજરાજાની પુત્રી છું. તું અંધકવૃષ્ટિનો પુત્ર છે. આપણે કુળમાં ગંધન સર્પ જેવા ન બનીએ. તું નિર્મૂત થઈ સંયમ પાળ.

(૮૪૦) જો તું જે કોઈ સ્ત્રીને જોઈને આ પ્રમાણે જ રાગભાવ કરીશ, તો વાયુથી કંપિત હૃદયની માફક અસ્થિતાત્મા થઈશ. (૮૪૧) જેમ ગોપાલ અને ભાંડપાલ તે દ્રવ્યના સ્વામી હોતા નથી, તે પ્રમાણે તું પણ શ્રામણ્યનો સ્વામી નહીં થાય. (૮૪૨) તું ક્રોધ, માન, માયા લોભનો નિગ્રહ કર. ઇન્દ્રિયોને વશ કરી તેને પોતાને ઇપસંહર.

● વિવેચન - ૮૩૫ થી ૮૪૨ -

ભગ્નોદોગ - ઉત્સાહ ચાલી ગયેલ. શેમાંથી? સંયમમાંથી. સ્ત્રી પરીષહથી પરાજિત થયેલ. અસંબ્રાન્ત - આ બળથી અકાર્યમાં પ્રવર્તશે નહીં એવા અભિપ્રાયથી અત્રસ્ત. થઈને પોતાને વસ્ત્રો વડે ઢાંકી દે છે.

નિયમ અને વ્રતમાં નિશ્ચલ રહેવું - ઇન્દ્રિય અને નોઈદ્રિયનું નિયમન કરી પ્રવ્રજ્યામાં જાતિ, કુલ, શીલની રક્ષા કરવી. કદાચ શીલના ધ્વંસથી જ આવા પ્રકારની નિમ્ન જાતિ અને કુળની સંભાવના રહે છે.

તું આકાર સૌંદર્યથી ધનદ હો, સવિલાસ ચેષ્ટિતથી 'કુબેર' નામે દેવ વિશેષ હો કે સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર - રૂપાદિ અનેક ગુણ આશ્રિ હો. રૂપાદિ અભિમાનીને આ પ્રમાણે જ કહે. અથવા તારા પૌરુષને ધિક્કાર છે, હે અયશની કામના વાળા! અકીર્તિના અભિલાષી! દુરાચારને વાંછે છે. તેમાં યશ - મહાકુળ સંભવ ઉદ્ભૂત. કામિ - ભોગની અભિલાષા કરનારા! જીવિતના નિમિત્તે, ઉલટી કરાયેલા ભોગને ફરી ઇચ્છે છે. શિયાળ પણ પરિહરેલાની ઇચ્છાથી દૂર રહે છે. આ વમેલાને ફરી પીવા કરતા તો તારું મરણ થઈ જાય તે જ કલ્યાણકારી છે. કેમકે મરણમાં અલ્પદોષ છે.

હું ભોગરાજ ઉગ્રસેનના કુળમાં જન્મી, તું અંધકવૃષ્ટિના કુળમાં ઉત્પન્ન થયો. તો આપણે ગંધન-સર્પ વિશેષ જેવા ન થઈએ. કેમ કે તેઓ જ વમેલા વિષને. બળતા અગ્નિમાં પડવાના ભયથી ફરી પીએ છે. વૃદ્ધો કહે છે - સર્પો જે જાતિના હોય, ગંધન અને અગંધન. તેમાં ગંધન સર્પો ડર્યા પછી મંત્ર વડે આકૃષ્ટ કરાતા, વિષને પ્રણના મુખથી પી જાય છે. અગંધન સર્પો મરણને પસંદ કરે, પણ વમેલુ ન પીએ. તો શું કરવું જોઈએ? તે કહે છે - સંયમમાં સ્થિર થવું. કેમકે જો તું ભોગાભિલાષથી જે જે સ્ત્રીને જોઈશ, તેમાં તેમાં આકર્ષિત થઈશ, તો વાયુ વડે તાર્કિત હૃદય - વનસ્પતિની જેમ અસ્થિતાત્મા - ચંચળ ચિત્ત વડે અસ્થિર સ્વભાવનો થઈ જઈશ.

જેમ ગોપાલ ગાયને પાળે છે, ભાંડપાલ બીજાના ભાંડોને ભાડે દેવા વડે સાચવે છે, પણ તે તે ગાયો કે ભાંડોનો સ્વામી કે વિશિષ્ટ ફળનો ઉપભોક્તા યતો નથી. એ પ્રમાણે તું પણ શ્રામણ્યમાં થઈશ. કેમકે ભોગના અભિલાષથી તું શ્રામણ્યના ફળને પામીશ નહીં.

એ પ્રમાણે તેણીએ કહેતા રથનેમિએ શું કર્યું? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૪૩, ૮૪૪ -

(૮૪૩) તેણીના સુભાષિત વચનો સાંભળીને રથનેમિ ધર્મમાં એ રીતે સ્થિર થઈ ગયા, જે રીતે અંકુશથી હાથી સ્થિર થાય.

(૮૪૪) તે મન, વચન, કાયાથી ગુમ, જિતેન્દ્રિત અને દંટવ્રતી થયા. જાવજશુવ નિશ્ચલભાવે શ્રામણ્યનું પાલન કરવા લાગ્યા.

● વિવેચન - ૮૪૩, ૮૪૪ -

તે રાજીમતીના અનંતરોક્ત શીખામણ રૂપ વચનો સાંભળીને કે જે તે પ્રવ્રજિતાએ સારી રીતે કહેલા તેવા સુભાષિત, અંકુશ વડે જેમ હાથી સ્થિર થાય તેમ તે રથનેમિ તેણીના વચનથી યાસ્ત્રિ ધર્મમાં સ્થિર થયો.

અહીં વૃદ્ધ સંપ્રદાય કહે છે - નૂપૂરપંડિતાની કથામાં છેલ્લે રોષાયમાન થયેલા રાજાએ રાણી, મહાવત અને હાથી ત્રણેને પર્વતના શીખરે યડાવ્યા. મહાવને કહ્યું કે હાથીને પાડી દે. બંને પડખે વંશગ્રાહ્ય રાખ્યા. હાથીએ આકાશમાં એક પગ ઊંચો કર્યા. લોકો બોલ્યા, અહો! આ તિર્યચ પણ જાણે છે કે તેને મારી નાંખવાના છે. તો પણ રાજાનો રોષ ન ઘટતા હાથીએ ત્રણ પગો ઊંચા કર્યા, એક પગે ઉભો રહ્યો. લોકો આકંઠ કરવા લાગ્યા કે આવા હસ્તિ રત્નનો કેમ વિનાશ કરો છો? ત્યારે રામના કહેવાથી અંકુશ વડે હાથીને સ્થિર કરી નીચે ઉતાર્યો.

જે આવો હાથી પણ અંકુશથી આવી અવસ્થામાં સ્થિર થઈ જાય, તેમ રથનેમિ પણ રાજીમતીના અહિંતથી નિવર્તવા રૂપ અંકુશ પ્રાયઃ વચનોથી ધર્મમાં સ્થિર થયો.

- ૦ - હવે બંનેની ઉત્તર વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૪૫ -

ઉગ્ર તપનું આચરણ કરીને બંને કેવલી થયા. બધાં કર્મોનો ક્ષય કરીને તેઓએ અનુત્તર 'સિદ્ધિ'ને પ્રાપ્ત કરી.

● વિવેચન - ૮૪૫ -

કર્મ શત્રુનું વિદારણ કરવાથી ઉગ્ર, અનશનાદિ તપને આચરીને રથનેમિ અને રાજીમતી બંને કેવલી થયા. બધાં ભવોપગ્રાહી કર્મો ખપાવીને અનુત્તર એવી સિદ્ધિ પામ્યા. હવે નિર્યુક્તિને અનુસરે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૪૭ થી ૪૫૧ + વિવેચન -

શૌર્યપુર નગરમાં સમુદ્રવિજય રાજા હતા. તેને શિવા નામે અગ્રમહિષી રાણી હતી. તેણીને ચાર પુત્રો હતા. અસ્થિનેમિ, રથનેમિ, સત્યનેમિ અને દંટનેમિ. તેમાં

અરિષ્ટનેમિ બાવીશમાં તીર્થંકર થયા. રથનેમિ અને સત્યનેમિ બંને પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા. રાશ્રુમતીનો કાળ અરિષ્ટનેમિની જેટલો જ એટલે કે ૯૦૧ વર્ષ સર્વાયુ જાણવું.

અહીં પહેલી ગાથામાં રથનેમિનો અન્વય કહ્યો. પ્રસંગથી બાકીના ભાઈઓનું કથન કર્યું. અહીં અરિષ્ટનેમિના અરહંતત્વ અને રથનેમિનું પ્રત્યેક બુદ્ધત્વ કહ્યું. ૯૦૧ વર્ષનું સર્વાયુ ભગવંતનું કહ્યું. હવે પ્રતિભગ્ન પરિણામપણાથી રથનેમિવત્ કૌની અવજ્ઞા ન થાય, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૪૬ -

સંબુદ્ધ, પંડિત, પ્રવિચક્ષણો આમ જ કરે છે. પુરુષોત્તમ રથનેમિ માફક ભોગોથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે - ૦ - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન -

એ પ્રમાણે બોધિલાભથી, બુદ્ધિમાન, પ્રકર્ષથી શાસ્ત્રજ્ઞાતાથી કંઈક વિશ્રોતસિકની ઉત્પત્તિમાં, તેના નિરોધ લક્ષણથી ભોગોથી નિવૃત્ત થાય છે. જેમ તે પુરુષોત્તમ રથનેમિ ભોગોથી નિવૃત્ત થઈને ઉપદેશ પામીને સંબુદ્ધાદિ વિશેષણ યુક્ત થયા. - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨૨ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

◉ અધ્યયન - ૨૩ - “કેશી ગૌતમીય” ◉

— x — x — x — x —

૦ સ્થનેમિય નામક બાવીશમું અધ્યયન કહ્યું. હવે તેવીશમું કહે છે. તેના સંબંધ આ છે - અનંતર અધ્યયનમાં કથયિત્ ઉત્પન્ન વિશ્વેતસિક છતાં પણ સ્થનેમિવત્ ચરણમાં ધૃતિ ધારણ કરવી. અહીં બીજાને પણ ચિત્ત વિપ્લુતિ થાય તો કેશિ - ગૌતમવત્ તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. તે અભિપ્રાયથી જેમ શિષ્યને સંશય ઉત્પત્તિમાં કેશિએ પૂછેલ, ગૌતમે તેને ઉપયોગી ધર્મ અને વેશ આદિ વર્ણવ્યા. તેમ આ પ્રમાણેના સંબંધથી પ્રાપ્ત આ અધ્યયનના પૂર્વવત્ ઉપક્રમાદિ કહીને યાવત્ નામનિક્ષેપામાં કેશીગૌતમીય એ નામ છે. યાવત્ કેશી-ગૌતમનો નિક્ષેપો કહેવો. તેમાં વર્તમાન તીર્થાધિપતિ પ્રથમ ગણધરના આ તીર્થની અપેક્ષાથી ગૌતમના જ્યેષ્ઠત્વ આદિમાં તેનું અભિધાન, પછી કેશિ શબ્દનો નિક્ષેપ કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૪૫૨ થી ૪૫૪ + વિવેચન -

ગૌતમનો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદે છે. દ્રવ્યગૌતમ નિક્ષેપ બે ભેદે છે. નોઆગમદ્રવ્ય ગૌતમ ફાશરીર આદિ ત્રણ ભેદે છે. ભાવગૌતમ તે નામગોત્રને વેદતા થાય. એ પ્રમાણે કેશીનો નિક્ષેપ પણ જાણવો.

● નિર્ચુકિત - ૪૫૫ - વિવેચન

ગૌતમ અને કેશીનો સંવાદ - પરસ્પર ભાષણ અથવા વચનેકચ, તેનાથી ઉત્પન્ન તે સંવાદ સમુત્થિ, આના વડે ભાવાર્થ કહ્યો. તેનાથી આ “કેશીગૌતમ” થયું. એ રીતે કેશી ગૌતમીય અધ્યયન જાણવું. નામ નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપ અવસરમાં સૂત્ર કહીએ છીએ -

● સૂત્ર - ૮૪૭ -

પાર્શ્વ નામક જિન, અર્હન, લોકપૂજિત, સંબુદ્ધાત્મા, સર્વજ્ઞ, ધર્મ તીર્થના પ્રવર્તક અને વીતરાગ હતા.

● વિવેચન - ૮૪૭ -

જિન - પરીષદ ઉપસર્ગના વિજેતા, પાર્શ્વ નામના, તે પણ દેવેન્દ્ર આદિ વિહિત વંદન - નમસ્કરણાદિને યોગ્ય અર્થાત્ તીર્થકર, તેથી જ લોકપૂજિત, સંબુદ્ધ - તત્પને જાણનાર આત્મા જેનો છે તે. સર્વજ્ઞ - સર્વ દ્રવ્ય - પર્યાયવિદ્, ધર્મ વડે જ ભવસમુદ્ર તરાય છે, માટે તીર્થ તે ધર્મતીર્થ, તેને કરનાર તે ધર્મતીર્થકર, જિન - સર્વે કર્મો જિતેલ, ભવોપગ્રાહી કર્મોને પણ બળેલ દોરડાના સંસ્થાનપણાથી સ્થાપેલ. પછી શું?

● સૂત્ર - ૮૪૮ થી ૮૫૦ -

(૮૪૮) લોકપ્રદીપ ભગવંત પાર્શ્વના જ્ઞાન અને ચરણના પારગ, મહાયશસ્વી ‘કેશીકુમાર શ્રમણ’ શિષ્ય હતા. (૮૪૯) તે અવધિ અને શ્રુતજ્ઞાનથી પ્રબુદ્ધ હતા. શિષ્યસંતથી પરિવૃત્ત ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા શ્રાવસ્તી નગરીમાં આવ્યા. (૮૫૦) નગરની નિકટ તિંદુક ઉદ્યાનમાં, જ્યાં પ્રાસુક શર્યા અને સંસ્તારક સુલભ હતા, ત્યાં વાસ કર્યો - રહ્યા.

● વિવેચન - ૮૪૮ થી ૮૫૦ -

પાર્શ્વ નામક અરહંત લોકમાં પ્રદીપવત્, સર્વ વસ્તુને પ્રકાશ વડે લોકપ્રદીપ, તેમના શિષ્ય મહાયશ કેશિ નામે કુમાર, અપરિણીત અને તપરવીપણાથી કુમારશ્રમણ હતા. જ્ઞાન અને ચારિત્રના પારગામી, મતિ - શ્રુત - અવધિ ત્રણે જ્ઞાનયુક્ત, હેયોપાદેય વિભાગના જ્ઞાતા, શિષ્ય સમૂહથી સંકીર્ણ ચર્ચ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા શ્રાવસ્તી નામે નગર મંડલિમાં પ્રાસુક - નિર્દોષ વસતિ અને તેના શિલાફલકાદિ ચાચીને તિંદુક ઉદ્યાનમાં રહ્યા. પછી શું થયું?

● સૂત્ર - ૮૫૧ થી ૮૫૪ -

(૮૫૧) તે સમયે ધર્મ - તીર્થના પ્રવર્તક જિન, ભગવાન્ વર્ણમાન હતા, જે સમગ્ર લોકમાં પ્રખ્યાત હતા. (૮૫૨) તે લોક પ્રદીપ ભગવંતના જ્ઞાન અને ચારિત્રના પારગામી મહાયશસ્વી શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી હતા. (૮૫૩) બાર અંગોના જ્ઞાતા પ્રબુદ્ધ ગૌતમપણ શિષ્ય સંઘથી પરિવૃત્ત, ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા શ્રાવસ્તી નગરીમાં આવ્યા. (૮૫૪) નગર નજીક કોષ્ઠક ઉદ્યાનમાં જ્યાં પ્રાસુક શર્યા અને સંસ્તારક સુલભ હતા, ત્યાં રોકાયા - રહ્યા.

● વિવેચન - ૮૫૧ થી ૮૫૪ -

તે વખતે - તે કાળે, તે સમયે વર્ણમાન નામે તીર્થંકર હતા. ગૌતમ નામે, જે કે તેમનું નામ ઇંદ્રભૂતિ હતું, ગૌતમ ગોત્ર હતું. તે ગૌતમ નામે ભગવાન્ (ગણધર), બાર અંગના જ્ઞાતા પણ શ્રાવસ્તી પધાર્યા. પછી શું થયું?

● સૂત્ર - ૮૫૫ થી ૮૫૯ -

(૮૫૫) કુમાર શ્રમણ કેશી અને મહાયશસ્વી ગૌતમ બંને ત્યાં વિચરતા હતા. બંને આલીન અને સુસમાહિત હતા.

(૮૫૬) સંયત, તપસ્વી, ગુણવાન્ અને છકાય સંરક્ષક બંને શિષ્ય સંઘોમાં આવું ચિંતન ઉત્પન્ન થયું - (૮૫૭) આ ધર્મ કેવો છે? અને આ ધર્મ કેવો છે? આ ચાતુર્યમિ ધર્મ છે, તે મહામુનિ પાર્શ્વ એ કહેલ છે. આ પંચ - શિક્ષાત્મક ધર્મ ભગવંત વર્ધમાને કહેલ છે. (૮૫૯) આ અચેલક ધર્મ છે અને આ સાંતરોત્તર ધર્મ છે. એક લક્ષ્યમાં પ્રવૃત્ત બંનેમાં ભેદ શામાટે છે?

● વિવેચન - ૮૫૫ થી ૮૫૯ -

કેશિ અને ગૌતમ બંને શ્રાવસ્તીમાં વિચરતા હતા. આલીન - મન, વચન, કાય ગુપ્તિ આશ્રિત, અથવા પૃથક્ રહેવાથી પરસ્પર ન જાણતા. તેઓ સારી રીતે જ્ઞાનાદિ સમાધિવાળા હતા. તે બંનેને સંયમી અને તપસ્વી શિષ્યોનો સમૂહ શ્રાવસ્તીમાં જ હતો. તે બધાં વિચારતા હતા કે - ગુણાઃ સમ્યગ્ દર્શનાદિ, તેનાથી યુક્ત અને રક્ષણહાર આપણાં આ મહાવ્રતરૂપ ધર્મ છે, તેમાં આ ધર્મ કેવા પ્રકારે છે? આચાર - આચરણ, વેશધારણ આદિ બાહ્ય ક્રિયાકલાપ. તે જ સુગતિની ધારણાથી ધર્મ છે. કેમકે બાહ્ય ક્રિયામાત્રથી પણ નવ ઐવેચક સુધીની ગતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેની પ્રણિધિ

- આચાર ધર્મ. અમારી કે બીજાની? અર્થાત્ અમારો અને આમનો, બંનેનો ધર્મ સર્વજ્ઞ પ્રણિત છે. તો તેની સાધનામાં આ ભેદ કેમ છે? અમે તે જાણવાને ઇચ્છીએ છી.

તે જ વિચારણાને વ્યક્ત કરતાં કહે છે - તીર્થંકર પાર્શ્વ એ ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મ કહ્યો છે. પ્રાણાતિ પાતાદિ વિરમણ રૂપ પંચ શિક્ષાત્મક ધર્મ વર્ધમાન સ્વામીએ કહેલ છે. મહામુનિ શબ્દથી ધર્મવિષયક સંશય વ્યક્ત કર્યો. હવે આચાર ધર્મ પ્રણિધિ વિષયમાં તે જ કહે છે - અચેલક - અવિદ્યમાન કે કુત્સિત વસ્ત્રવાળો ધર્મ વર્ધમાન સ્વામીએ કહ્યો. સાંતાર - વર્ધમાન સ્વામીના શાસનના સાધુની અપેક્ષાથી મહાધન મૂલ્યતાથી પ્રધાન વસ્ત્રો જેમાં છે તે ધર્મ પાર્શ્વનાથે ઉપદેશ્યો. એક જ મુક્તિરૂપ કાર્યને માટે બંનેના ઉપદેશમાં ફરે કેમ છે? તેવા સંશયમાં કહ્યું કે કારણભેદથી કાર્યભેદ સંભવે છે.

આવો શિષ્યના ચિત્તમાં ઉત્પન્ન ભેદ કેશી-ગૌતમે જાણ્યો, પછી શું?

● સૂત્ર - ૮૬૦ થી ૮૬૩ -

(૮૬૦) કેશી અને ગૌતમ બંનેએ શિષ્યોના પ્રવિતાર્કિતને જાણીને પરસ્પર મળવાનો વિચાર કર્યો. (૮૬૧) કેશી શ્રમવના કુળને જ્યેષ્ઠ કુળ જાણીને પ્રતિરૂપજ્ઞ ગૌતમ શિષ્ય સંઘની સાથે તિંદુક વનમાં આવ્યા. (૮૬૨) ગૌતમને આવના જોઈને કેશી કુમાર શ્રમણે તેમની સમ્યક્ પ્રકારે પ્રતિરૂપ પ્રતિપત્તિ કરી. (૮૬૩) ગૌતમને બેસવાને માટે શીઘ્ર તેમણે પ્રાસુક પચાલ અને પાંચમું કુશ-તૃણ સમર્પિત કર્યું.

● વિવેચન - ૮૬૦ થી ૮૬૩ -

શ્રાવસ્તીમાં પ્રકર્યથી વિકલ્પિત મળવાનો અભિપ્રાય ધારણ કર્યો. કોણે? કેશી અને ગૌતમે. પ્રતિરૂપ - યથોચિત પ્રતિપત્તિ - વિનયને જાણે છે માટે પ્રતિરૂપજ્ઞ. જ્યેષ્ઠ - પાર્શ્વનાથ સંતતિરૂપે પહેલાં થયેલાં. સામે અભ્યાગત કર્તવ્યરૂપ સમ્યક્ વિનય કેશી સ્વામીએ પણ દાખવ્યો. તેમણે શું પ્રતિપત્તિ કરી. પ્રાસુક - નિર્જીવ, સાધુ યોગ્ય કુશ તૃણ પાંચમું - પલાલના ભેદની અપેક્ષાથી એવા આસનને ગૌતમના બેસવાને માટે સમર્પિત કર્યું.

તે બંને ત્યા બેઠા-બેઠા કેવા લાગતા હતા? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૬૪ -

કેશી કુમાર શ્રમણ અને મહાયશસ્વી ગૌતમ. બંને બેઠેલા એવા ચંદ્ર અને સૂર્યની માફક સુશોભિત લાગતા હતા.

● વિવેચન - ૮૬૪ -

ચંદ્ર અને સૂર્ય સમાન પ્રભાવાળા. તે વખતે શું થયું?

● સૂત્ર - ૮૬૫, ૮૬૬ -

કુતૂહલની દૃષ્ટિથી ત્યાં બીજા સંપ્રદાયના ઘણાં પાર્શ્વડી આવ્યા અનેક હજાર ગૃહસ્થો પણ આવ્યા... દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર

અને અદેશ્ય ભૂતોનો પણ ત્યાં એક પ્રકારે સમાગમ થઈ ગયો હતો.

● વિવેચન - ૮૬૫, ૮૬૬ -

ત્યાં પાષંડ - બાકીના પ્રતવાળા ભેગા થયા. કેમ? કુતૂહલને કારણે. હજારો ગૃહસ્થો આવ્યા. દેવ - જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક, દાન્તવ - ભવનપતિ, ગંધર્વ યક્ષાદિ તે વ્યંતર વિશેષો ત્યાં આવ્યા. અદેશ્ય - ભૂતોનું કેલિકલિલ વ્યંતર વિશેષણ છે.

ત્યાર પછી તે બંને કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૬૭, ૮૬૮ -

કેશીએ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે મહાભાગ ! હું તમને કંઈક પૂછવા ઇચ્છું છું. કેશીએ આમ કહેતા ગૌતમે કહ્યું - હે પૂજ્ય! જેવી ઇચ્છા હોય તે પૂછો. પછી અનુજ્ઞા પામીને કેશીએ ગૌતમને આમ કહ્યું -

● વિવેચન - ૮૬૭, ૮૬૮ -

હે મહાભાગ! અતિશય, અચિંત્ય શક્તિ! હું તમને પૂછું? કેશીએ આમ જણાવતા, ગૌતમે કહ્યું - ઇચ્છાને અતિક્રમ્ય વિના જે પૂછવું હોય તે પૂછો. ગૌતમે એ પ્રમાણે અનુમતિ આપી. આણે જે ગૌતમને પૂછ્યું તેને નિર્યુક્તિકાર ત્રણ ગાથા વડે જણાવે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૫૬ થી ૪૫૮ + વિવેચન -

આ દ્વાર ગાથા છે, તેમાં પહેલાં 'શિક્ષાવ્રત' - અભ્યાસ પ્રધાન વ્રત, પ્રતિદિન ચતિ વડે અભ્યસ્ત કરાતા શિક્ષાવ્રત કે શિક્ષાપદો - પ્રાણિવધ વિરમણાદિ, લિંગ - ચિહ્ન, શત્રુનો પરાજય, પાશાન્ધન-તંતુ ઉદ્ધરણ બંધન, અગ્નિ નિર્વાપન, દુષ્ટનો નિગ્રહ, પથપરિજ્ઞા, મહાશોક નિવારણ, સંસાર પારગમન, અંધકાર વિદ્યાપન, સ્થાન, ઉપસંપદા આ બાર દ્વારો છે. તેનું સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૬૯, ૮૭૦ -

આ ચતુર્થામ ધર્મ છે. તે મહામુનિ પાર્શ્વનાથે કહેલ છે અને આ પંચ શિક્ષાત્મક ધર્મ વર્ધમાને કહેલ છે. હે મેઘાવી! એક જ ઉદ્દેશ માટે પ્રવૃત્ત થયા હોવા છતાં આ ભેદનું શું કારણ છે? આ બે પ્રકારના ધર્મોમાં તમને સંદેહ કેમ થતો નથી?

● વિવેચન - ૮૬૯, ૮૭૦ -

ચતુર્થામ - હિંસા, અનૃત, અસ્તેય, પરિગ્રહથી અટકવા રૂપ ચાર ભેદો પંચ શિક્ષિત - મૈથુન વિરમણ રૂપ પાંચમાં વ્રત સહિત. સાધુધર્મ બે પ્રકારે છે. હે વિશિષ્ટ અવધારણ શક્તિવાળા! કંઈ અવિશ્વાસ તમને નથી? સર્વજ્ઞત્વ તુલ્ય હોવા છતાં આ મતભેદ કેમ છે? એમ કેશી કહેતા -

● સૂત્ર - ૮૭૧ થી ૮૭૩ -

કેશી આમ કહેતા, ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું - તત્ત્વનો નિર્ણય જેમાં થાય છે. એવા ધર્મતત્ત્વની સમીક્ષા પ્રજ્ઞા કરે છે.

પહેલા તીર્થંકરના સાધુ ઋજુ અને જડ હોય છે. અંતિમ તીર્થંકરના વક અને જડ હોય છે. મધ્યમના તીર્થંકરોના સાધુ ઋજુ અને પ્રાજ્ઞ હોય છે, તેથી ધર્મ બે પ્રકારે છે. પહેલાં તીર્થંકરના સાધુને કલ્પને યથાવત્ ગ્રહણ કરવો કઠિન છે, અંતિમતાને પાલન કરવો કઠિન છે. મધ્યના તીર્થંકરના સાધુ દ્વારા યથાવત્ ગ્રહણ અને તેનું પાલન સરળ છે.

● વિવેચન - ૮૭૧ થી ૮૭૩ -

કેશીના બોલ્યા પછી, આના વડે ગૌતમનો અતિશય આદર આદિ બતાવ્યો. તેણે શું કહ્યું - બુદ્ધિ જ સમ્યક્ વિચારે છે. કોને? ધર્મતત્ત્વને તત્ત્વ એટલે જીવાદિનો વિશિષ્ટ નિર્ણય. વાક્યના શ્રવણ માત્રથી વાક્યનો નિર્ણય થતો નથી, પણ પ્રજ્ઞાના વશથી થાય છે. પહેલાં તીર્થંકરના સાધુઓ ઋજુ અને જડ હોવાથી દુષ્ટતિપાઘ છે. વકબોધપણાથી વક અને જડ છે. તેથી આપમેળે કરેલ કુવિકલ્પથી વિવક્ષિત અર્થના સ્વીકારમાં અસમર્થ. પશ્ચિમ - છેલ્લા તીર્થંકર, મધ્યમા - મધ્યના તીર્થંકરના સાધુઓ. ઋજુ અને પ્રજ્ઞા - પ્રકર્ષથી જાણે છે તે. સુખપૂર્વક વિવક્ષિત અર્થને ગ્રહણ કરવાનું શક્ય હોવાથી ઋજુપ્રાજ્ઞ. તે કારણે ધર્મ બે ભેદે કહેલ છે.

તમે કહો છો તેમ હોય તો પણ ધર્મમાં દ્વૈવિધ્ય કેમ? પૂર્વના તીર્થંકરના સાધુ દુઃખેથી નિર્મળતા પમાડવા શક્ય છે. તેઓ અતિ ઋજુ હોવાથી, ગુરુ વડે અનુશાસિત કરાતા, તેનું અનુશાસન સ્વપ્રજ્ઞા અપરાધ આદિથી યથાવત્ સ્વીકારવા સમર્થ થતાં નથી. તેને દુર્વિશોદ્ય કહે છે. છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુ દુઃખે કરીને પાળી શકે છે, તેથી દુરનુપાલ્ય છે. તેઓ વક હોવાથી કુવિકલ્પ આકુલિત ચિત્તાથી, જાણવા છતાં ક્યારેક યથાવત્ અનુષ્ઠાન કરતા નથી. મધ્યમના સુવિશોદ્ય અને સુપાલિત છે. તેઓ ઋજુપ્રાજ્ઞ હોવાથી સમ્યગ્ માર્ગાનુસારી બોધપણાથી સુખપૂર્વક યથાવત્ જાણે છે અને પાલન કરે છે. તેથી તેમને ચાર ચામ કહેવા છતાં પાંચમું વ્રત - સપ્તહનો હેતુ જાણવા અને પાળવાને સમર્થ છે. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુ તેવા ન હોવાથી પાંચમું વ્રત અલગ કહેલ છે. - x - x - x - એ રીતે વિવિધ પ્રજ્ઞાવાળા શિષ્યોના અનુગ્રહને માટે તેમના ભેદથી ધર્મનું દ્વૈવિધ્ય કહેલ છે. વસ્તુના ભેદથી નહીં.

આ પ્રમાણે ગૌતમે કહેતા. કેશીએ કહ્યું -

● સૂત્ર - ૮૭૪ થી ૮૭૬ -

હે ગૌતમ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મારો એક બીજો પણ સંદેહ છે. હે ગૌતમ! તે પણ મને કહો.

આ અચેલક ધર્મ વર્દ્ધમાન સ્વામીએ કહ્યો અને આ સાંતરોત્તર ધર્મ મહાયશસ્ત્રી પાર્શ્વએ પ્રતિપાદિત કર્યો છે. એક જ કાર્ય માટે પ્રવૃત્ત બંનેમાં ભેદનું શું કારણ? હે મેઘાવી! આ બે પ્રકારના લિંગમાં તમને કોઈ સંશય થતો નથી?

● વિવેચન - ૮૭૪ થી ૮૭૬ -

હે ગૌતમ! તમારી બુદ્ધિ શોભન છે. જેથી તમે મારા સંદેહ ને છેદી નાંખ્યો. આ

અભિધાન વિનયથી અપેક્ષાથી છે. તેને મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન યુક્તને આવા પ્રકારનો સંશય ન સંભવે. આ રીતે બધે વિચારવું.

હે ગૌતમ ! મને બીજો પણ સંશય છે, તે મને કહો. અર્થાત્ તદ્વિષયક અર્થને યથાવત્ પ્રતિપાદિત કરો. હવે બીજું દ્વાર - જેના વડે આ પ્રતી છે તેમ જણાય તે લિંગ - વર્ષાકલ્પ આદિ રૂપ વેશ. તેને આશ્રીને કહે છે - અચેલક. લિંગ બે ભેદે - અચેલકપણાથી અને વિવિધવસ્ત્ર ધારકપણાથી. એ પ્રમાણે કેશીએ કહેતા, ગૌતમ વચન અભિધાયક ત્રણ સૂત્ર -

● સૂત્ર - ૮૭૭ થી ૮૭૯ -

કેશી આ કથન કરતાં, ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું - વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી ધર્મના સાધનોને સારી રીતે જાણીને જ તેની અનુમતિ અપાઈ છે... વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણોનો વિકલ્પ લોકોની પ્રતીતિને માટે છે. સંયમ - યાત્રાના નિર્વાહને માટે અને 'હું' સાધુ છું' તેની પ્રતીતિ માટે લોકમાં લિંગનું પ્રયોજન છે.... વાસ્તવમાં બંને તીર્થકરોનો એક જ સિદ્ધાંત છે. મોક્ષના વાસ્તવિક સાધન જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જ છે.

● વિવેચન - ૮૭૭ થી ૮૭૯

વિશિષ્ટ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન - તે કેવળજ્ઞાન જ છે. તેના વડે જેને જે ઉચિત છે, તે તેને જાણીને ધર્મોપકરણ - વર્ષાદિ કલ્પને પાર્શ્વનાથ અને વર્દ્ધમાન સ્વામીએ અનુમત કરેલ છે. વર્દ્ધમાન સ્વામીના સાધુને લાલ વગેરે વસ્ત્રાદિની અનુજ્ઞાથી વક્ર અને જડત્વથી વસ્ત્રને રંગવા આદિ પ્રવૃત્તિ અતિ દુર્નિવાર્ય થાય છે. તેથી તેની અનુજ્ઞા આપી નથી. પાર્શ્વનાથના શિષ્યોમાં તેવું ન થાય, તેથી તેને ધર્મોપકરણમાં તેવી અનુજ્ઞા આપી છે. પણ તે લોકની પ્રતીતિ માટે છે કે આ પ્રતી છે. અન્યથા અભિરુચિ મુજબ વેશને સ્વીકારે તો પૂજાદિ નિમિત્તમાં વિડંબકાદિ થાય, લોકમાં પ્રતી રૂપે પ્રતીતિ ન થાય.

તો પછી વિવિધ ઉપકરણનો વિકલ્પ શા માટે? વર્ષાકલ્પ આદિ સંયમ યાત્રા નિર્વાહ અર્થે છે, તેના વિના વરસાદમાં સંયમમાં બાધા થાય છે. ક્યારેક ચિત વિપ્લવ ઉત્પત્તિમાં ગ્રહણ કરે છે - જેમ કે, “હું પ્રતી છું” એ હેતુથી પણ લોકમાં વેશ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન છે. તે માટે પાર્શ્વ અને વર્દ્ધમાનની પ્રતિજ્ઞા છે. પ્રતિજ્ઞાનું સ્વરૂપ કહે છે - મોક્ષના સદ્ભુત તે તાત્પર્યકપણાથી સાધનો છે. તે કયા છે? જ્ઞાન - યથાવત્ બોધ, દર્શન - તત્ત્વરુચિ, ચારિત્ર - સર્વ સાવધવિરતિ. તે લિંગ - વેશની સદ્ભૂત સાધનતાનો વિચ્છેદ કર્યો. જ્ઞાનાદિ જ મુક્તિના સાધન છે, વેશ નહીં. સંભળાય છે કે ભરતાદિને વેશ વિના પણ કેવળજ્ઞાન થયેલું. જો કે વ્યવહારનયમાં તો લિંગને પણ કથંચિત્ મુક્તિનો હેતુ કહેલ છે. - x -.

● સૂત્ર - ૮૮૦ -

ગૌતમ ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો સંદેહ કર્યો. મને બીજો પણ સંદેહ છે. હે ગૌતમ! તે વિષયમાં મને કહો.

● વિવેચન - ૮૮૦ -

પૂર્વવત્. હવે ત્રીજું દ્વાર, શત્રુના પરાજયને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૮૧ થી ૮૮૪ -

(૮૮૧) હે ગૌતમ! અનેક હજાર શત્રુઓ વચ્ચે તમે ઉભા છો. તે તમને જીતવા ઇચ્છે છે, તમે તેને કઈ રીતે જીત્યા? (૮૮૨) ગૌતમે કહ્યું - એક જીતતા પાંચને જીત્યા. પાંચ જીતતા દશને જીત્યા. દશને જીતીને મેં બધાં શત્રુને જીતી લીધા. (૮૮૩) હે ગૌતમ! તે શત્રુઓ કોણ છે? કેશીએ આ પ્રમાણે પૂછતાં ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું - (૮૮૪) હે મુનિ! ન જીતેલો એક પોતાનો આત્મા જ શત્રુ છે. કષાય અને ઇંદ્રિયો પણ શત્રુ છે. તેને જીતીને નિતિ અનુસાર હું વિચરણ કરું છું.

● વિવેચન - ૮૮૧ થી ૮૮૪ -

ઘણાં હજારો શત્રુઓ મધ્યે હે ગૌતમ! તમે રહો છો. તે શત્રુઓ તમને જીતવા આવી રહ્યા છે. આના વડે કેવળ જ્ઞાનની અનુત્પત્તિ દર્શાવી. પણ તમારા પ્રશમ આદિથી તેને તમે જીત્યા જણાય છે. તો કયા પ્રકારે આ શત્રુઓને તમે જીતેલા છે? આ પ્રમાણે કેશી સ્વામીએ કહેતા, ગૌતમે કહ્યું -

સર્વ ભાવ શત્રુ પ્રધાન એક આત્માને જિતતા પાંચ જિતાયા છે. એક તે આત્મા અને બીજા ચાર કષાયો. પાંચ જિતાતા દશ જિતાયા છે. તે પાંચ ઇંદ્રિયો. ઉક્ત પ્રકારે દશ શત્રુને જિતવાથી બધાં જ શત્રુઓ નોકષાય આદિ અને તેના ઉત્તરોત્તર અનેક હજાર ભેદો જીતાયા છે. આના વડે પહેલા જેનો જય કરવાનો છે તે કહ્યો. ત્યારપછી શત્રુ કોણ? તે કહેવાથી કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - જો શત્રુને પણ જાણતા નથી, તો તેની મધ્યે કઈ રીતે રહે? ઇત્યાદિ - x - અજ્ઞાનને પ્રતિબોધ કરવાને માટે જ બધી જા પૃચ્છા છે. કેમકે પૂર્વ જ કહ્યું કે - ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્તને આવું અપરિજ્ઞાન ક્યાંથી હોય?

એક આત્મા - જીવ કે ચિત્ત, તેને વશીકૃત ન કરેલ હોય તો તે અનેક અનર્થોની પ્રાપ્તિનો હેતુ હોવાથી શત્રુ જ છે. તેથી કષાયો પણ શત્રુ છે. તેના કારણે સ્પર્શનાદિ ઇંદ્રિયો પણ કષાય છે, તેથી નોકષાયો પણ શત્રુ છે. અહીં કષાયોના પહેલાથી ઉપાદાન વડે ઇંદ્રિયો પણ કષાયના વશથી અનર્થનો હેતુ જણાવવાને માટે છે. હવે ઉપસંહાર હેતુથી તેના જયનું ફળ કહે છે. - ઉક્તરૂપ શત્રુને હરાવીને યથોક્ત નીતિને અતિક્રમ્યા વિના તેની મધ્યે રહેવા છતાં હું અપ્રતિબલ્ધ વિહારથી વિચરું છું. તે જ પ્રતિબંધ હેતુ પણ હોવાથી તેના વિબંધકપણાનો અભાવ દર્શાવ્યો. મુનિ એ કેશીનું આમંત્રણ છે.

એ પ્રમાણે ગૌતમે કહેતા કેશી સ્વામી કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૮૫ -

હે ગૌતમ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મારે બીજો પણ એક સંદેહ છે, તે વિષયમાં તમે મને કહો -

● વિવેચન - ૮૮૫ -

પૂર્વવત્. હવે પાશ અવબ્રહ્મત્વને આશ્રીને ચોથું દ્વાર કહે છે.

● સૂત્ર - ૮૮૬ થી ૮૮૯ -

(૮૮૬) આ સંસારમાં ઘણાં જીવો પાશથી બદ્ધ છે. હે મુનિ! તમે આ બંધનથી મુક્ત અને લઘુભૂત થઈને કેવી રીતે વિચરણ કરો છો? ત્યારે ગૌતમે કહ્યું - (૮૮૭) હે મુનિ! તે બંધનોને બધાં પ્રકારે કાપીને, ઉપાયોને વિનષ્ટ કરી, હું બંધનમુક્ત અને હળવો થઈને વિચરણ કરું છું.

(૮૮૮) હે ગૌતમ! તે બંધન કયા છે? કેશીએ આમ પૂછતા, ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું - (૮૮૯) તીવ્ર રાગદ્વેષાદિ અને સ્નેહ ભયંકર બંધન છે. તેને કાપીને ધર્મનીતિ તથા આચાર અનુસાર હું વિચરણ કરું છું.

● વિવેચન - ૮૮૬ થી ૮૮૯ -

પાશ વડે બદ્ધ - નિયંત્રિત પ્રાણી પાશને તજીને જ લઘુભૂત - વાયુ, તેની જેમ લઘુભૂત થઈ બધે જ અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરે. તે લોકબંધક પાશાને બધાંને તોડીને પુનર્બન્ધ અભાવ લક્ષણથી અતિશય વિનાશ કરીને, કઈરીતે? સદ્ભૂત ભાવના અભ્યાસથી. તે પાશ કોને કહે છે? રાગદ્વેષાદિને, આદિ શબ્દથી મોહ પણ લેવો. ગાઠ સ્નેહ જે પુત્ર, પત્ની આદિ સંબંધ છે તે પણ પાશની જેમ પરવશતાનો હેતુ છે. અતિ ગાઠ હોવાથી રાગના અંતર્ગત છતાં તેનું ફરી ઉપાદાન કર્યું. તે અનર્થ હેતુપણથી ત્રાસને ઉત્પન્ન કરનાર છે. યથાક્રમ એટલે યતિ વિહિત આચાર, તેને ઉલ્લંઘ્યા વિના.

● સૂત્ર - ૮૯૦ -

ગૌતમ ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મારે એક બીજો પણ સંદેહ છે. હે ગૌતમ! તે વિષયમાં તમે મને કહો -

● વિવેચન - ૮૯૦ -

પૂર્વવત્. હવે પાંચમા દ્વારનો અવસર છે. જેના વડે ભવ વિસ્તારાય છે, તે તંતુ એટલે ભવતૃષ્ણા. તે જ બંધનો હેતુ હોવાથી બંધન છે, તેનું ઉન્મૂલન તે તંતુ બંધન ઉદ્ધરણ. તેને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૯૧ થી ૮૯૪ -

(૮૯૧) હે ગૌતમ! હૃદયમાં ઉત્પન્ન એક લતા છે. તેમાં વિષતુલ્ય ફળો થાય છે. તેને તમે કઈ રીતે ઉખેડી? (૮૯૨) કેશી! તે લતાને સર્વથા છેદીને તથા જડથી ઉખેડીને નીતિ અનુસાર હું વિચરણ કરું છું. તેથી હું વિષફળ ખાવાથી મુક્ત છું. (૮૯૩) કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - તે લતા કેવી છે? ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું - (૮૯૪) ભવતૃષ્ણા જ ભયંકર લતા છે. તેમાં ભીમ ફલોદયા ફળ ઉગે છે. હે મહામુનિ! તેને જડથી ઉખાડીને હું નીતિ અનુસાર વિચરું છું.

● વિવેચન - ૮૯૧ થી ૮૯૪ -

મનમાં ઉત્પન્ન લતા છે. હે ગૌતમ! તેમાં વિષભક્ષ્ય - અંતે દારુણપણાથી વિષની ઉપમાવાળા ફળો થાય છે. તે તમે કઈ રીતે તોડી નાંખ્યા? તે લતાને સમૂળ છેદીને,

રાગ દ્રેષ રૂપ મળૂને નિર્મૂળ કરીને હું વિચરું છું. આના વડે સર્વછેદ સમૂલ ઉદ્ધરણ અને ઉદ્ધરણ પ્રકાર કહ્યો. તેનું ફળ કહે છે - વિષફળની ઉપમાથી કિલષ્ટ કર્મોથી હું મુક્ત છું. સંસારમાં લોભરૂપ જે ભવતૃષ્ણા, તેને લતા કહે છે. તે સ્વરૂપથી ભય દેનારી, કાર્યથી દુઃખહેતુતા વડે ભીમ છે. ફલ - કિલષ્ટ કર્મોનો ઉદય. - x - x -

● સૂત્ર - ૮૯૫ -

ગૌતમ ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મારો એક બીજો સંદેહ છે. ગૌતમ! તે વિષયમાં પણ તમે મને કહો.

● વિવેચન - ૮૯૫ -

પૂર્વવત્. હવે છટ્ટું દ્વાર “અગ્નિ નિર્વાપણ” કહે છે.

● સૂત્ર - ૮૯૬ થી ૮૯૯ -

(૮૯૬) ઘોર પ્રચંડ અગ્નિ પ્રજ્વલિત છે, તે જીવોને બાળે છે. તમે તેને કઈ રીતે બુઝાવી? (૮૯૭) ગૌતમે કહ્યું - મહામેઘપ્રસૂત પવિત્ર જળ લઈને હું તે અગ્નિમાં નિરંતર સિંચુ છું. તેથી સિંચિત અગ્નિ મને બાળતો નથી. (૮૯૮) કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - તે કંઈ અગ્નિ છે? ત્યારે ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું - (૮૯૯) કષાય અગ્નિ છે. શ્રુત, શીલ અને તપ જળ છે. તે જળ ધારાથી બુઝાવેલ અને વિનષ્ટ અગ્નિ મને બાળતો નથી.

● વિવેચન - ૮૯૬ થી ૮૯૯ -

પ્રજ્વલિત - ચોતરફથી પ્રકર્ષથી બળવું, તેથી જ રૌદ્ર અગ્નિ રહે છે. હે ગૌતમ! તે પરિતાપકારીપણાથી બાળે છે, ક્યાં? દેહમાં, બહાર નહીં. જો કે તે આત્મામાં બાળે છે, તો પણ શરીર અને આત્માના અન્યોન્ય અનુગમને જણાવવા આ પ્રમાણે કહેલ છે. કઈ રીતે નિર્વાપિત કરેલ છે? ગૌતમે કહ્યું - મહામેઘથી ગ્રહણ કરીને તૃષ્ણાદિ દોષોને નિવારે છે. બીજા. જળની અપેક્ષાએ ઉત્તમ જળ વડે તે અગ્નિને શાંત કરે છે, તેનાથી હું બાળતો નથી. દેહમાં રહેલો હોવાથી અગ્નિને પણ દેહ કહેલ છે. અહીં અગ્નિ તે કોઠાદિ છે. શ્રુત તે અહીં ઉપચારથી કષાયના ઉપશમ હેતુથી શ્રુતમાં રહેલ ઉપદેશ જાણવો. શીલ - મહાવ્રત, તપ - અનશન, પ્રાયશ્ચિત આદિ. - x - x -

ઉક્ત અર્થનો સવિશેષ ઉપસંહાર કરતા કહે છે - શ્રુત - આગમના ઉપલક્ષણત્વથી શીલ અને તપની ધારા જેવી ધારા - આકોશ, હનન, તર્જન, ધર્મબ્રંશમાં ઉત્તરોત્તર ભાવના અલાભરૂપતા આદિ સતત પરિભાવના વડે અભિહત, તે શ્રુતધારાભિહત થઈને ઉક્તરૂપ અગ્નિને વિદારિત કરે.

● સૂત્ર - ૯૦૦ -

હે ગૌતમ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે, તમે મારા સંદેહ દૂર કર્યો. મારો એક બીજો પણ સંદેહ છે. ગૌતમ! તે વિષયમાં તમે મને કહો.

● વિવેચન - ૯૦૦ -

પૂર્વવત્. હવે સાતમું દ્વાર - દુષ્ટ અશ્વનો નિગ્રહ કહે છે.

● સૂત્ર - ૯૦૧ થી ૯૦૪ -

(૯૦૧) આ સાહસિક, ભયંકર, દુષ્ટ અશ્વ દોડી રહ્યા છે. ગૌતમ! તમે તેના ઉપર આરૂઢ થયેલા છે. તે તમને ઉન્માર્ગે કેમ લઈ જતા નથી? (૯૦૨) ત્યારે ગૌતમે કહ્યું - દોડતા અશ્વોને મેં શ્રુતરશ્મિથી વશમાં કરેલ છે. મારા અધીન અશ્વો ઉન્માર્ગે જતા નથી. પણ સન્માર્ગે જ જાય છે. (૯૦૩) કેશી ગૌતમને પૂછ્યું - અશ્વ કોને કહ્યા છે? ત્યારે ગૌતમે આ પ્રમાણે કહ્યું - (૯૦૪) મન જ સાહસિક, ભયંકર, દુષ્ટ અશ્વ છે, જે ચારે તરફ દોડે છે. તેને હું સારી રીતે વશ કરું છું. ધર્મશિક્ષાથી તે કંથક અશ્વ થયેલ છે.

● વિવેચન - ૯૦૧ થી ૯૦૪ -

આ પ્રત્યક્ષ સાહસિક - વિચાર્યા વિના પ્રવર્તતા, ભયંકર, અકાર્યમાં પ્રવર્તેલા અશ્વો દોડે છે. તેના ઉપર ચડીને, કેમકે ચડ્યા વિના આ અપાય થતાં નથી, તેમ જણાવે છે. તે તમને ઉન્માર્ગે કેમ લઈ જતાં નથી? ગૌતમે કહ્યું - મેં તેને ઉન્માર્ગે જતાં રોકી રાખ્યા છે. શ્રુત - આગમ, રશ્મિ વડે નિયંત્રિત કર્યા છે. આ શ્રુતરશ્મિ વડે સમાહિત છું. તેથી મારા સંબંધી દુષ્ટ અશ્વો મને ઉત્પથે હરણ કરી જતાં નથી. મેં સત્પથને અંગીકાર કરેલ છે. આ મન રૂપ અશ્વનો મેં સમ્યગ્ નિગ્રહ કરેલ છે. કેવી રીતે? ધર્મ વિષયક ઉપદેશ વડે. અથવા ધર્મ અભ્યાસ નિમિત્તે તે જાતિ અશ્વ જેવા થઈ ગયા છે. એ રીતે દુષ્ટ અશ્વો પણ નિગ્રહણ યોગ્ય કથક અશ્વ જેવા થયેલ છે.

કેશી જોલ્યા -

● સૂત્ર - ૯૦૫ -

હે ગૌતમ! તારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મને બીજો એક સંદેહ છે. ગૌતમ! તે વિષયમાં પણ મને કંઈક કહો.

● વિવેચન - ૯૦૫ -

પૂર્વવત્. હવે આઠમું દ્વારા “પથ પરિજ્ઞાત” કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૦૬ થી ૯૦૯ -

(૯૦૬) ગૌતમ! લોકમાં કુમાર્ગ ઘણાં છે, જેનાથી લોકો ભટકી જાય છે. માર્ગે ચાલતા તમે કેમ નથી ભટકતા? (૯૦૭) જે સન્માર્ગથી ચાલે છે અને જે ઉન્માર્ગથી ચાલે છે, તે બધાંને હું જાણું છું. તેથી હે મુનિ! હું ભટકી જતો નથી. (૯૦૮) કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - માર્ગ કોને કહે છે? ત્યારે ગૌતમે ઉત્તર આપ્યો. (૯૦૯) કુપ્રાવચની પાષંડી લોગ ઉન્માર્ગે ચાલે છે. સન્માર્ગ તો જિનોપદિષ્ટ છે. અને આ જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

● વિવેચન - ૯૦૬ થી ૯૦૯ -

કુત્સિતપથ તે કુપથ - અશોભન માર્ગ. જગત્માં અનેક લોકો આ માર્ગે નાશ પામે છે - સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. તો તમે કેમ નાશ પામતા નથી? ગૌતમે કહ્યું - જે

સન્માર્ગથી જાય છે તે અને ઉત્પથ પ્રવૃત્ત છે તે બંનેને હું જાણું છું. તેથી હે મુનિ! હું નાશ પામતો નથી. જે પોતે સત્પથ કે કુપથના સ્વરૂપથી અજાણ છે, તે ઘણાં કુપથના દર્શનથી તેને જ સુપથ માનીને નાશ પામે છે, પણ હું તેવો નથી, તો કઈ રીતે નાશ પામું?

માર્ગ - સન્માર્ગ, ઉપલક્ષણથી કુમાર્ગ - કાપિલાદિ પ્રરૂપિત કુત્સિત દર્શનના પ્રતો તે કુપ્રવચન પાષંડી, બધાં ઉન્માર્ગ પ્રસ્થિત છે. કેમકે તેમાં ઘણાં પ્રકારે અપાય છે. સન્માર્ગ તે પ્રશસ્તમાર્ગ, જિનપ્રણિત માર્ગ, આ માર્ગ જ બીજા માર્ગો કરતાં પ્રધાન છે. તેનું ઉત્તમત્વ એટલા માટે છે કે તેના પ્રણેતા સગાદિ રહિત છે તેથી જ તે સન્માર્ગ છે.

● સૂત્ર - ૯૧૦ + વિવેચન -

હે ગૌતમા તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે, તમે મારો સંદેહ દૂર કર્યો. મારે એક બીજો પણ સંદેહ છે. હે ગૌતમા તે વિષયમાં મને કહો -
પૂર્વવત્. હવે “મહાશ્રોતનિવારણ” નામે નવમું દ્વાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૧૧ થી ૯૧૪ -

(૯૧૧) હે મુનિ! મહા જળપ્રવાહના વેગથી ડૂબતા પ્રાણીઓને માટે શરણ, ગતિ, પ્રતિષ્ઠા અને દ્વીપ તમે કોને માનો છો? (૯૧૨) ગૌતમે કહ્યું - જળમધ્યે એક વિશાળ મહાદ્વીપ છે. ત્યાં મહા જળપ્રવાહના વેગની ગતિ નથી. (૯૧૩) કેશીએ ગૌતમને કહ્યું - (૯૧૪) જરા મરણના વેગથી ડૂબતા એવા પ્રાણીઓ માટે ધર્મ જ દ્વીપ, પ્રતિષ્ઠા, ગતિ અને ઉત્તમ શરણ છે.

● વિવેચન - ૯૧૧ થી ૯૧૪ -

મહા શ્રોતનો વેગ તે મહોદકવેગ, તેના વડે લઈ જવાતા પ્રાણીને તેના નિવારણમાં સમર્થ જ ગતિ છે, તેને આશ્રીને રહેવાય તે દુઃખાભિહત પ્રાણીની પ્રતિષ્ઠા છે. હે મુનિ! શું તેવો કોઈ દ્વીપ નથી? ગૌતમે કહ્યું - પ્રશસ્તતાથી એક મહાન્ દ્વીપ છે. ક્યાં? સમુદ્રમાં રહેલ અંતર્દ્વીપ. તે વિસ્તીર્ણ અને ઉંચો હોવાથી મહા ઉદકનો વેગ, તેની ગતિ તે મહાદ્વીપે વિદ્યમાન નથી.

જરા અને મરણ જ નિરંતર પ્રવા પ્રવૃત્તતાથી વેગ - મહાશ્રોતની જરા - મરણ વેગના વહાવવાથી બીજા - બીજા પર્યાયથી જીવોને શ્રુત ધર્માદિ દ્વીપ જ દ્વીપ કહ્યો છે. તે જ ભવોદધિ મધ્યવર્તી મુક્તિપદના નિબંધનથી જરામરણના વેગ વડે જેવો શક્ય નથી. તેથી વિવેકી અને આશ્રીને રહે તે પ્રતિષ્ઠા, ગતિ અને શરણ છે. અહીં માત્ર દ્વીપના અભિધાન છતાં બીજા પ્રશ્નો જાણી લેવા.

● સૂત્ર - ૯૧૫ + વિવેચન -

ગૌતમા તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો સંદેહ નિવાર્યો. મારે એક બીજો પણ સંદેહ છે. ગૌતમા તે વિષયમાં પણ મને કહો -

સૂત્ર વ્યાખ્યા પૂર્વવત્. હવે સંસારપારગમન નામે દશમું દ્વાર કહે છે-

● સૂત્ર - ૯૧૬ થી ૯૧૯ -

(૯૧૬) ગૌતમ! મહાપ્રવાહવાળા સમુદ્રમાં નાવ ડગમગી રહી છે, તમે તેના ઉપર ચઢીને તમે કઈ રીતે પાર જશો? (૯૧૭) જે નાવ છિદ્રવાળી છે, તે પાર જઈ શકતી નથી, છિદ્રરહિત નાવ પાર જઈ શકે છે.

(૯૧૮) કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - તે નાવ કઈ છે? ત્યારે ગૌતમે આ પ્રમાણે કહ્યું - (૯૧૯) શરીર નાવ છે, જીવ નાવિક છે, સંસાર સમુદ્ર છે, જેને મહર્ષિ તરી જાય છે.

● વિવેચન - ૯૧૬ થી ૯૧૯ -

આર્ણવ - સમુદ્ર, મહૌઘ - બૃહત્ જળ પ્રવાહ. હે ગૌતમ! નાવ ઉપર ચઢીને કઈ પ્રકારે પાર પામશો? ગૌતમે કહ્યું - આશ્રાવણી - જળ સંગ્રાહણી અને સાશ્રાવણી - જેમાં જળ પ્રવેશતું હોય તેવી, તે સમુદ્રને પાર જઈ ન શકે. જે નિસ્સાવિણી - છિદ્ર રહિત નાવ છે, તે અવશ્ય પાર પહોંચાડનારી છે. શરીર એ નાવ છે. તે જ સમ્યગ્દર્શન આદિ પ્રણ અનુષ્ઠાન હેતુ પણાથી, જીવને ભવોદધિથી નિસ્તારક છે, તેમ તીર્થકરે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે જ ઉક્તરૂપ નાવ વડે ભવોદધિને તરે છે. કેમકે તત્ત્વથી તે જ તારનારપણે છે.

● સૂત્ર - ૯૨૦ + વિવેચન -

ગૌતમ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મારો એક બીજો પણ સંદેહ છે. હે ગૌતમ! તે વિષયમાં મને કહો -

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્. હવે 'અંધકારનું વિઘાટન' એ અગિયારમું દ્વાર -

● સૂત્ર - ૯૨૧ થી ૯૨૪ -

(૯૨૧) ભયંકર ગાઠ અંધકારમાં ઘણાં પ્રાણી રહે છે. સંપૂર્ણલોકમાં પ્રાણીઓ માટે કોણ પ્રકાશ કરશે? (૯૨૨) ગૌતમે કહ્યું - સંપૂર્ણ જગતમાં પ્રકાશ કરનાર નિર્મળ સૂર્ય ઉદિત થઈ સૂક્યો છે. તે બધાં પ્રાણીઓ માટે પ્રકાશ કરશે. (૯૨૩) કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - "તે સૂર્ય કોણ છે?" ત્યારે ગૌતમે તેને આ કહ્યું - (૯૨૪) જેનો સંસાર ક્ષીણ થયો હોય, જે સર્વજ્ઞ હોય, એવા જિન ભાસ્કર ઉદિત થયેલ છે, તે બધાં પ્રાણી માટે પ્રકાશ કરશે.

● વિવેચન - ૯૨૧ થી ૯૨૪ -

અંધ - ચક્ષુના પ્રવૃત્તિના નિવર્તકપણાના અર્થથી લોકને અંધકાર કરે છે, તે ભયાનક અંધકારમાં ઘણાં પ્રાણી રહે છે. સમસ્ત જગતના પ્રાણીને કોણ ઉદ્યોત કરશે? ગૌતમે કહ્યું - નિર્મળ સૂર્ય ઉગી ગયો છે. તે સર્વ જગતનો પ્રકાશ વિઘાતા છે. તે કોણ છે? ભવભ્રમણ છુટી ગયેલ સર્વજ્ઞ, અરહંત રૂપ સૂર્ય સમસ્ત વસ્તુ પ્રકાશક છે. તે જ અંધકારને નિવારશે.

● સૂત્ર - ૯૨૫ + વિવેચન -

ગૌતમ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ દૂર કર્યો. મારે બીજો પણ એક સંદેહ છે. ગૌતમ! તે વિષયમાં મને કહો -

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ સ્થાનને જ પામે છે, તેથી સ્થાનદ્વાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૨૬ થી ૯૩૦ -

(૯૨૬) હે મુનિ! શારીરિક, માનસિક દુઃખોથી પીડિત પ્રાણીને માટે તમે ક્ષેમ, શિવ, અનાબાધ કયા સ્થાનને માનો છો? (૯૨૭) ગૌતમે કહ્યું - લોકાગ્રે એક એવું સ્થાન છે, જ્યાં જરા નથી, મૃત્યુ નથી, વ્યાધિ કે વેદના નથી. પણ ત્યાં પહોંચવું મુશ્કેલ છે. (૯૨૮) કેશીએ ગૌતમને પૂછ્યું - તે સ્થાન કયુ છે? ત્યારે ગૌતમે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું (૯૨૯) જે સ્થાને મહર્ષિ રહે છે, તે સ્થાન નિર્વાણ, અબાધ, સિદ્ધિ, લોકાગ્ર છે તે ક્ષેમ, શિવ, અનાબાધ છે. (૯૩૦) ભવૌઘનો અંત કરનાર મુનિ, જેને પામીને શોક કરતા નથી. તે સ્થાન લોકાગ્રે શાશ્વત રૂપે અવસ્થિત છે. જ્યાં પહોંચવું કઠીન છે.

● વિવેચન - ૯૨૬ થી ૯૩૦ -

શારીરિક માનસિક દુઃખોથી પીડાતા, આકુલ ક્રિયામાણતાથી જીવોને વ્યાધિરહિતતાથી ક્ષેમ, સર્વ ઉપદ્રવ અભાવથી શિવ, સ્વાભાવિક બાધાં રહિતતાથી અનાબાધ, એવા સ્થાનને તમે જાણો છો? ગૌતમે કહ્યું. એક દુઃખેથી આરોહી શકાય તેવું સ્થાન સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણથી પતાય છે. ત્યાં વ્યાધિના અભાવે ક્ષેમત્વ, જરા-મરણના અભાવે શિવત્વ, વેદનાના અભાવે અનાબાધકત્વ કહેલ છે. તે ધ્રુવ આદિ છે. કર્મ રૂપી અગ્નિના ઉપશાંત થવાથી અહીં પ્રાણી શીત થાય છે માટે નિર્વાણ કહ્યું. તેમાં પ્રાણીઓ નિષ્કિતાર્થ થાય છે. સર્વ જગત્ની ઉપર તેનું સ્થાન છે. ત્યાં તેનો શાશ્વત વાસ છે. તે પામીને જીવો નારકાદિ ભવોનો અંત:કર થાય છે, ફરી જન્મ લેતા નથી.

● સૂત્ર - ૯૩૧ -

ગૌતમ! તમારી પ્રજ્ઞા શ્રેષ્ઠ છે. તમે મારો આ સંદેહ પણ દૂર કર્યો. હે સંશયાતીત! સર્વ શ્રુત મહોદધિ! તમને નમસ્કાર.

● વિવેચન - ૯૩૧ -

તમને નમસ્કાર થાયો. હે સંદેહ અતિકાંત! સર્વ સૂત્રોના આધાર-રૂપ! આના વડે ઉપબૃંહણાગર્ભ સ્તવના કરી. પ્રશ્નનો ઉપસંહાર નિર્ચુક્તિકાર કરે છે. આ જ કમથી કેશી વડે પ્રશ્નો કરાયા. તેમાં બધાં અનુષ્ઠાનોમાં શિક્ષાવ્રત પહેલું કહ્યું, પછી વસ્ત્રોની આવશ્યકતાથી લિંગ દ્વાર કહ્યું. સુખેથી ધર્મ પાલન માટે શત્રુનો જય કહ્યો. તેમાં કષાયો જ ઉત્કટ છે, તેથી રાગ-દ્વેષ રૂપ પાશ છેદવાનું કહ્યું. - x - x - x - x - x - ઇત્યાદિ ગાથાપદનું તાત્પર્ય જાણવું.

- સૂત્ર - ૯૩૨, ૯૩૩ -

આ પ્રમાણે સંશય દૂર થતાં ઘોર પરાક્રમી કેશીકુમારે મહાન્ યશસ્વી ગૌતમને મસ્તકથી વંદના કરી, પ્રથમ અને અંતિમ જિનો દ્વારા ઉપદિષ્ટ અને સુખાવહ પંચમહાવ્રતરૂપ ધર્મ માર્ગમાં ભાવથી પ્રવેશ્યા.

- વિવેચન - ૯૩૨, ૯૩૩ -

આવા પ્રકારે ઉક્ત રૂપ સંશય દૂર થયા. પૂર્વે ચતુર્યામ ધર્મ જ સ્વીકારેલ. હવે પંચયામ ધર્મ કહે છે. તે પહેલાં અને છેલ્લા તીર્થંકર સંબંધી છે. - x - x -

હવે અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

- સૂત્ર - ૯૩૪ -

તિંદુક ઉદ્યાનમાં કેશી અને ગૌતમ બંનેનો જે આ મેળાપ થયો, તેમાં શ્રુત અને શીલનો ઉત્કર્ષ તથા મહાર્થનો વિનિશ્ચય થયો.

- વિવેચન - ૯૩૪ -

કેશી અને ગૌતમને આશ્રીને સદા તે નગરીના અવસ્થાનની અપેક્ષાથી મેળાપ થયો. શ્રુતજ્ઞાન અને ચારિત્રનો સમુત્કર્ષ થયો. મુક્તિસાધકપણાથી મહાપ્રયોજનવાળા જે અર્થો - શિક્ષાવ્રત આદિ છે, તેનો વિશિષ્ટ નિર્ણય - x - x -

હવે શેષ પર્ષદામાં જે થયું તે કહે છે -

- સૂત્ર - ૯૩૫/૧

સમગ્ર સભા ધર્મચર્ચાથી સંતુષ્ટ થઈ, તેથી સન્માર્ગે ઉપસ્થિતો

- વિવેચન - ૯૩૫/૧

તોષિતા - પરિતોષ પામ્યા. પર્ષત્ - દેવ, મનુષ્ય, અસુરની સભા. સન્માર્ગ - મુક્તિમાર્ગને આરાધવાને માટે. ઉભયત્ર ઉદ્યત થયા.

અહીં સદ્ભુતગુણમાં સત્ ચારિત્ર વર્ણન દ્વારથી તે બંનેની સ્તવના કરવા પ્રણિધાન કહે છે -

- સૂત્ર - ૯૩૫/૨

પર્ષદાએ કેશી અને ગૌતમ ભગવન્ની સ્તુતિ કરી, તે બંને પ્રસન્ન રહ્યા. તેમ હું કહું છું.

- વિવેચન - ૯૩૫/૨

તે બંનેને સમ્યગ્ અભિવંદના કરી. ઇત્યાદિ - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨૩ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

⊙ અધ્યયન - ૨૪ - “પ્રવચનમાતા” ⊙

— x — x — x — x —

૦ અધ્યયન - ૨૩ - કહ્યું, હવે ચોવીશમું કહે છે. તેનો આ સંબંધ છે. અનંતર અધ્યયનમાં બીજા પણ ચિત્ત વિપ્લુતિ પામેલ હોય, તેને દૂર કરવા કેશિ - ગૌતમવત્ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ કહ્યું. અહીં તેને દૂર કરવા સમ્યગ્ વાગ્ યોગથી જ થાય. તે પ્રવચન માતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી થાય. તેથી તેનું સ્વરૂપ કહે છે. એ સંબંધે આ અધ્યયન આવેલ છે. - x - નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં ‘પ્રવચન માતા’ એ દ્વિપદ નામ છે. તેમાં “પ્રવચન” શબ્દનો નિક્ષેપ કહેવાને માટે નિર્ચુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૪૫૯ થી ૪૬૨ + વિવેચન -

પ્રવચનનો નિક્ષેપ નામાદિ ચાર ભેદે છે. દ્રવ્યપ્રવચન બે ભેદે છે - આગમથી અને નોઆગમથી. નોઆગમથી પ્રવચન ત્રણ ભેદે - જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીર, તદ્વ્યતિરિક્તમાં કુતીર્થઆદિ. ભાવમાં દ્વાદશાંગ ગણિપિટક. ‘માતા’નો નિક્ષેપો પણ નામાદિ ચાર ભેદે છે૦ ઇત્યાદિ. ભાવમાં સમિતિ એ માતા છે. તેનું વિવેચન કરતાં કહે છે - x - x - તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યપ્રવચનમાં કુતીર્થઆદિમાં તથા સુતીર્થોમાં ઋષભાદિ સંબંધી પુસ્તકાદિમાં રહેલ કે બોલાતું. ભાવમાં આચારથી દષ્ટિવાદ પર્યન્ત બાર અંગ. ગણિ - આચાર્ય. તેમની પિટક - સર્વસ્વનો આધાર તે ગણિપિટક જાણવી. - x - x - .

‘માતા’ શબ્દનો નિક્ષેપો કહે છે - તે નામાદિ ચાર ભેદે છે. તેમાં - x - તદ્દ્રવ્યવ્યતિરિક્ત માતામાં કંસ્યપાત્રાદિમાં મોદકાદિ માત- અંત, તે દ્રવ્ય-માત. ભાવમાં ઇર્ષ્યા સમિતિ આદિ માતા કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે નિર્ચુક્તિ કૃત ‘માત’ શબ્દનો નિક્ષેપ કર્યો. માય પદના ‘માતા’ એ પ્રમાણે સંસ્કાર થાય. ત્યારે દ્રવ્યમાતા તે જનની, ભાવ માતાતે સમિતિ, એમાંથી જ પ્રવચનનો જન્મ થાય છે. હવે નામનો અન્વર્થ -

● સૂત્ર - ૪૬૩ + વિવેચન -

આઠે પણ સમિતિમાં પ્રવચન સંભવે છે. તેથી તેને અહીં કહે છે. તેથી પ્રવચનમાતા કે પ્રવચનમાતૃના ઉપચારથી આ અધ્યયન જાણવું નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો હવે સૂત્રાવાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપાનો અવસર છે.

તે માટે સૂત્ર કહેવું જોઈએ તે સૂત્ર આ છે -

● સૂત્ર - ૯૩૬ થી ૯૩૮ -

(૯૩૬) સમિતિ અને ગુપ્તિ રૂપ આઠ પ્રવચન માતા છે. સમિતિ પાંચ છે, ગુપ્તિ ત્રણ છે. (૯૩૭) ઇર્ષ્યા, ભાષા, એષણા, આદાન, ઉચ્ચાર સમિતિ તથા મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ એ આઠ છે. (૯૩૮) આ આઠ સમિતિઓ સંક્ષેપમાં કહી છે. તેમાં જિનેન્દ્ર કથિત દ્વાદશાંગ રૂપ સમગ્ર પ્રવચન અંતર્ભૂત છે.

● વિવેચન - ૯૩૬ થી ૯૩૮ -

સમિતિ - સમ્યક્, સર્વવિદ્ પ્રવચનાનુસારિતાથી. આત્માની ચેષ્ટા તે સમિતિ. ગોપવત્તુ તે ગુપ્તિ - સમ્યગ્ યોગ નિગ્રહ. આ આઠ સંખ્યત્વ વડે પ્રવચનમાતા થાય છે. તેને તીર્થંકરોએ કહેલ છે. તેને નામથી કહે છે -

(૧) ઇર્ષ્યા - ચાલવું તે, ગતિ પરિણામ. (૨) ભાષા - જોલવું તે. (૩) એષણા - ગવેષણાદિ કરવા. (૪) આદાન - પાત્રાદિનું ગ્રહણ કે મૂકવા. (૫) ઉચ્ચાર આદિની પરિષ્ઠાપના. આ બધાંની સાથે સમિતિ શબ્દ જોડવો. તથા મનની ગુપ્તિ તે મનોગુપ્તિ, ઇત્યાદિ. પ્રવચન વિધિથી માર્ગમાં વ્યવસ્થાપન અને ઉન્માર્ગગમન નિવારણ તે ગુપ્તિ. તે કથંચિત્ સત્ ચેષ્ટા રૂપ હોવાથી સમિતિ શબ્દ વાચ્યત્વથી “આઠ સમિતિ” એમ સૂત્રમાં કહેલ છે. સમિતિ પ્રવિચાર રૂપ છે, ગુપ્તિ પ્રવિચાર-અપ્રવિચાર રૂપ છે. અન્યોન્ય કથંચિત્ ભેદ હોવાથી ભેદ વડે કહેલ છે. - x -.

જિનાષ્ટ્યાત ‘માતા’ અંતર્ભૂતપણાથી તે આગમમાં છે. ઇર્ષ્યાસમિતિમાં પ્રાણાતિપાત વિરમણપ્રત સંભવે છે. બાકીના પ્રતોનો તેમાં જ આવિર્ભાવ થાય છે. - x - અર્થથી આખું પ્રવચન અહીં ‘માતા’ કહેવાય છે. ભાષા સમિતિ પણ સાવધવચન પરિહારથી અને નિરવધ વચન જોલવા રૂપપણાથી વચનપર્યાય સર્વે પણ આદિષ્ઠ જ છે. તેની બહાર હાદ્યશાંગી ન હોય. એ પ્રમાણે એષણાસમિતિ આદિમાં પણ સ્વ બુદ્ધિથી વિચારવું. અથવા આ બધી ચારિત્ર રૂપ છે. - x - x - તેમાં ઇર્ષ્યાસમિતિનું સ્વરૂપ કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૩૯ થી ૯૪૩ -

(૯૩૯) સંયત આલંબન, કાળ, માર્ગ અને ચતના આ ચાર કારણોથી પરિશુદ્ધ ઇર્ષ્યા સમિતિથી વિચરણ કરે. (૯૪૦) ઇર્ષ્યા સમિતિનું આલંબન - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર છે. કાળ દિવસ છે અને માર્ગ ઉત્પથનું વર્જન છે.

(૯૪૧) દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી ચતના ચાર પ્રકારની છે, તેને હું કહું છું, સાંબળો. (૯૪૨) દ્રવ્યથી આંખો વડે જુઓ. ક્ષેત્રથી યુગમાત્ર ભૂમિને જુઓ. કાળથી ચાલતો હોય ત્યાં સુધી જુઓ. ભાવથી ઉપયોગપૂર્વક ગમન કરે. (૯૪૩) ઇન્દ્રિયોના વિષય અને પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયનું કાર્ય છોડીને માત્ર ગમન ક્રિયામાં તન્મય થાય. તેની જ મુખ્યતા આપીને ઉપયોગપૂર્વક ચાલે.

● વિવેચન - ૯૩૯ થી ૯૪૩ -

આલંબન, કાળ, માર્ગ, ચતના એ ચાર કારણે નિર્દોષ, ચાર કારણથી પરિશુદ્ધને ચતિ અનુષ્ઠાન વિષયપણાથી ગતિને પ્રાપ્ત કરે. અથવા ચાર કારણથી પરિશુદ્ધ યઈને ચાલે. આલંબનાદિથી વ્યાખ્યા કરે છે - જે આલંબન લઈને ગમનની અનુજ્ઞા હોય. કેમકે નિરાલંબનને ગમનની અનુજ્ઞા નથી. તે અનુલંબન - સૂત્રાર્થરૂપ જ્ઞાન, દર્શન પ્રયોજન, ચારિત્ર છે. કાળ - ચાલવામાં દિવસ તીર્થંકરાદિએ કહેલ છે. કેમકે રાત્રિમાં અચક્ષુ વિષયપણાથી પુષ્ટતર આલંબન વિના અનુજ્ઞા આપી નથી. માર્ગ - સામાન્યથી

પંથ, તે પણ ઉન્માર્ગથી વર્જિત હોવો. ઉત્પત્તનમાં આત્મ અને સંયમ વિરાધનાનો દોષ લાગે. યતના દ્રવ્યાદિ ચારથી કહી. તે યતુર્વિધ યતના સમ્યક્ સ્વરૂપ અભિધાન દ્વારથી કહીએ છીએ, તે સાંભળો.

દ્રવ્યથી જીવાદિ દ્રવ્યને આશ્રીને યતના - દૈષ્ટિ વડે જીવાદિ દ્રવ્ય અવલોકીને સંયમ અને આત્મ વિરાધનાનો પરિહાર કરીને ચાલવું. યુગ માત્ર - ચાર હાથ પ્રમાણ ક્ષેત્રને જોવું, તે ક્ષેત્રથી યતના. કાળથી યતના - જેટલો કાળ ભ્રમણ કરે તેટલો કાળ પ્રમાણ જાણવું. ભાવથી ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું. ઉપયુક્તત્વને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે - શબ્દાદિ ઇન્દ્રિય અર્થોને વર્જીને, તેનો અધ્યવસાય પરી હારીને. સ્વાધ્યાય ન કરતો ચાલે. અર્થાત્ માત્ર ઇન્દ્રિયોના અર્થો જ નહીં. સ્વાધ્યાય પણ વર્જતો ચાલે. કેમકે વાચનાદિ સ્વાધ્યાય ગતિ ઉપયોગનો ઘાત કરે છે.

તેથી તે જ ઇર્થા - ગમનમાં જ તન્મય બનીને ચાલે. ચાલવામાં જ મુખ્યતાએ ઉપયોગ રાખવો તે તત્પુરસ્કાર. આના વડે કાયા અને મનની તત્પરતા કહી. વચનથી સમસ્ત વ્યાપાર ન જ કરે. એ પ્રમાણેના ઉપયોગ પૂર્વક ચલિ ચાલે.

હવે ભાષા સમિતિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૪૪, ૯૪૫ -

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, ભય, વાયાળતા અને વિકથા પ્રત્યે સતત ઉપયોગ યુક્ત રહે... પ્રજ્ઞાવાન્ સંયત આ આઠ સ્થાનોને છોડીને યથા સમય નિરવધ અને પરિમિત ભાષા બોલે.

● વિવેચન - ૯૪૪, ૯૪૫ -

ક્રોધાદિમાં ઉપયોગરત તે એક યતના, હાસ્ય, ભય, મૌખ્ય અને વિકથામાં ઉપયુક્તતા. તેમાં ક્રોધમાં કોઈ અતિકુપિત પિતા બોલે કે - તું મારો પુત્ર નથી. માનમાં કોઈ અભિમાનથી કહે કે મારા જેવી જાતિ કોઈની નથી. માયામાં - બીજાને છેતરવા બોલે કે “આ મારો પુત્ર નથી અને હું તેનો પિતા નથી.” લોભમાં કોઈ વણિક્ બીજાના બાંડ આદિને પોતાના કહે. હાસ્યમાં - કોઈ કુલીનને મજાકમાં પણ અકુલીન કહે. ભયમાં જુઠ બોલે. મૌખ્યમાં - પરપરિવાદ કરે. વિકથા કરતા - સ્ત્રી આદિ વિશે કથા કરે. આ આઠ સ્થાનોનું વર્જન કરીને સંયત નિર્દોષ, અત્પ, ઉપયોગ પૂર્વક અને કાળે જ બોલે.

● સૂત્ર - ૯૪૬, ૯૪૭ -

ગવેષણા, ગ્રહવૈષણા અને પરિભોગૈષણાથી આહાર, ઉપધિ અને શય્યાનું પરિશોધન કરે... યતનાપૂર્વક પ્રવૃત્ત ચલિ પહેલા એષણામાં ઉદ્ગમ અને ઉત્પાદન દોષોનું શોધન કરે. બીજી એષણામાં ગ્રહણના દોષો વિચારે. પરિભોગૈષણામાં દોષચતુષ્કનું શોધન કરે.

● વિવેચન - ૯૪૬, ૯૪૭ -

ગવેષણામાં, ગ્રહવૈષણામાં, પરિભોગ - આસેવન વિષયક એષણામાં આહાર, ઉપધિ અને શય્યાનું વિશોધન કરે. કઈ રીતે કરે? ઉદ્ગમ અને ઉત્પાદનમાં વિશોધિ

કરે. આઘાકર્માદિ દોષના પરિહારથી ઉદ્ગમ અને ધાત્રિ આદિ દોષના પરિત્યાગથી ઉત્પાદન શુદ્ધિ કરે. પછી બીજી ગ્રહવૈષણામાં શંકિતાદિ દોષના ત્યાગથી શુદ્ધિ કરે. એષણા - ગ્રહણ કાળ ભાવિ ગ્રાહ્યગત દોષને શોધવા રૂપ અને પરિભોગ એષણા તે પિંડ, શર્યા, વસ્ત્ર અને પાત્ર રૂપ ચાર ભેદ છે. તે વિષયક ઉપભોગને આશ્રીને તેની વિશુદ્ધિ કરે. અર્થાત્ ઉદ્ગમાદિ દોષના ત્યાગથી ચારેનો શુદ્ધનો જ પરિભોગ કરે. અથવા ઉદ્ગમ આદિ દોષના ઉપલક્ષણથી ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન અને એષણા દોષોની વિશુદ્ધિ કરે.

ચતુષ્ક - સંયોજના, પ્રમાણ, અંગાર, ધૂમ કારણ રૂપ દોષો. અંગાર અને ધૂમ બંને મોહનીયના અંતર્ગતપણાથી એક રૂપે વિપદિત પછે વિશોધિ કરે. બંનેને શોધીને નિવારે. - x - x -

- સૂત્ર - ૯૪૮, ૯૪૯ -

મુનિ ઓઘ ઉપધિ અને ઔપગ્રહિક ઉપધિ બંને પ્રકારના ઉપકરણોને લેવા અને મૂકવામાં આ વિધિનો પ્રયોગ કરે... ચતના પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનાર ચતિ બંને પ્રકારના ઉપકરણોની ચક્ષુ પ્રતિલેખના અને પ્રમાર્જના કરીને લે અને મૂકે.

- વિવેચન - ૯૪૮ - ૯૪૯ -

ઓઘ ઉપધિ અને ઔપગ્રહિક ઉપધિ, રજોહરણ દંડ આદિ ઉપકરણને મુનિ લેતા કે ક્યાંક મૂકતાં આ વિધિ કરે - દૃષ્ટિ વડે તેની પ્રતિલેખના અર્થાત્ અવલોકન કરે અને રજોહરણાદિથી પ્રમાર્જના કરી વિશોધિ કરે. એ પ્રમાણે ચતિ ચતના કરે. દ્વિધા - એટલે લેવામાં અને મૂકવામાં અથવા દ્રવ્યથી અને ભાવથી આદાનનિક્ષેપણા સમિતિમાન્ થઈને સર્વકાળ વર્તે. હવે પરિષ્ઠાપના સમિતિ કહે છે -

- સૂત્ર - ૯૫૦ થી ૯૫૩ -

(૯૫૦) ઉચ્યાર, પ્રસવણ, શ્લેષ્મ, સિંધાનક, જલ્લ, આહાર, ઉપધિ, શરીર તથા તેવા પ્રકારની બીજી કોઈ વસ્તુ (વિવેકપૂર્વક પરઠવો કઈ રીતે?) (૯૫૧) અનાપાત અસંલોક, અનાપાત સંલોક, આપાત અસંલોક અને આપાત સંલોક (એવી ચાર પ્રકારે સ્થંડિલ ભૂમિ કહી.) (૯૫૨) જે ભૂમિ અનાપાત - અસંલોક હોય, પરોપઘાત રહિત હોય, સમ હોય, અશુધિર હોય તથા થોડા સમય પૂર્વે નિર્જીવ થઈ હોય. (૯૫૩) વિસ્તૃત, ગામથી દૂર, ઘણે નીચે સુધી અચિત, પ્રસ પ્રાણી અને બીજ રહિત. એવી ભૂમિમાં ઉચ્યારાદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

- વિવેચન - ૯૫૦ થી ૯૫૩ -

મળ, મૂત્ર, મુખમાંથી નીકળતા બળખા, નાકનો મેલ, શરીરનો મેલ, અનશન આદિ, ઉપાધિ, શરીર કે કારણે ગ્રહણ કરેલ છાણ વગેરે, તથાવિધ પરિષ્ઠાપના યોગ્ય તે સ્થંડિલ ભૂમિમાં ત્યાગ કરવો.

સ્થંડિલના દશ વિશેષણમાં આઠ પદની ભંગ રચના કહે છે - આપાત - લોકોનું આવાગમન હોય તે, તે ન હોય તેને અનાપાત કહે છે. દૂરથી પણ કોઈ જોતું ન હોય તે અસંલોક. અનાપાત અને અસંલોક તે પહેલો ભંગ. એ પ્રમાણે સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ ચારે ભંગો સમજી લેવા. તેમાં સ્થંડિલ વિસર્જન ક્યાં કરવું? અનાપાત અસંલોક ભૂમિમાં.

પરોપઘાત - સ્વપક્ષાદિનો ઉપઘાત - સંયમ - આત્મ - પ્રવચન બાધારૂપ જેમાં વિદ્યમાન છે તે ઉપઘાતિક. તેનું ન હોવું તે અનુપઘાતિક. નિમ્ન કે ઉન્નત અને પોલાણવાળી ભૂમિને વર્જે. જટ્ટીથી નિર્જીવ થયેલ કેમકે વધુ કાળ જતાં પૃથ્વીકાયાદિ સંમૂર્છિત ઉત્પન્ન થાય પણ ખરા. વિસ્તીર્ણ - જઘન્યથી હાથ પ્રમાણ, નીચે ચાર આંગળ અચિત્ત થયેલી. ગામથી થી દૂરવર્તીની, બિલ વર્જિત, ત્રસપ્રાણતિજ રહિત ભૂમિમાં ઉચ્ચારાદિ પરઠવે - ૦ - હવે તેનો ઉપસંહાર કરે છે -

● સૂત્ર - ૯૫૪ + વિવેચન -

આ પાંચ સમિતિઓ સંદોષથી કહી, સમિતિ કહીને હવે અનુક્રમે ત્રણે ગુણિ કહીશ. તેમાં પહેલા મનોગુણિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૫૫, ૯૫૬ -

મનોગુણિ ચાર ભેદે છે - સત્યા, મૃષા, સત્યામૃષા અને ચોથી અસત્યામૃષા... ચતના સંપન્ન યતિ સંરંભ, સમારંભ અને આરંભમાં પ્રવૃત્ત મનનું નિવર્તન કરે.

● વિવેચન - ૯૫૫, ૯૫૬ -

સત્ - પદાર્થ, હિત - યથાવત્ વિકલ્પનથી તે સત્ય મનોયોગ. તે વિષયક મનોગુણિ ઉપચારથી સત્યા કહી. તે પ્રમાણે મૃષા - તેનાથી વિપરીત મનોયોગ વિષય છે. સત્યામૃષા - ઉભયરૂપ છે. અસત્યા મૃષા તે ઉભય સ્વભાવ રહિત મનોદલિક વ્યાપાર રૂપ છે. બધે આમ યોજવું.

સંરંભ - મનો સંકલ્પ, જેમકે આ મરી જાય તેમ હું વિચારીશ. સમારંભ - બીજાને પીડા કર ઉચ્ચારનાદિ બંધન ધ્યાન. આરંભ - અત્યંત કલેશથી બીજાના પ્રાણનો અપહાર ક્ષમ અશુભ ધ્યાન. મનથી આ ત્રણે ન કરવા. ચિત્તને તેમાંથી નિવારવું. વિશેષ એ કે - શુભ સંકલ્પમાં મનને પ્રવર્તાવવું. તે પ્રવીચાર અપ્રતીચાર રૂપ ગુણિ છે હવે વાગુણિ -

● સૂત્ર - ૯૫૭, ૯૫૮ -

વચન ગુણિ ચાર ભેદે - સત્યા, મૃષા, સત્યામૃષા, અસત્યામૃષા, ચતનાવાન્ મુણિ સંરંભ, સમારંભ, આરંભમાં પ્રવર્તમાન વચનને તજે.

● વિવેચન - ૯૫૭, ૯૫૮ -

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ વિશેષ એ કે - મનોગુણિના સ્થાને વચનગુણિ કહેવું. સત્ય - જીવને જીવ કહેવો. અસત્ય - જીવને અજીવ કહેવો. સત્યામૃષા - મિશ્ર ભાષા જોલે.

અસત્યામૃષા - સ્વાધ્યાય કરવા સમાન તપ નથી. સંરંભ - હિંસાદિનો સંકલ્પ, સમારંભ - પરપરિતાપકર મંત્રો બોલવા, આરંભ - તેવા સંકલેશથી પ્રાણીની હિંસા કરનારા મંત્રો જપવા. હવે કાયગુપ્તિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૫૯, ૯૬૦ -

ઉઠવું, બેસવું, સુવું, ઉલ્લંઘવું, પ્રલંઘવું, શબ્દાદિ વિષય - ઇન્દ્રિયોમાં પ્રવૃત્ત થવું. સંરંભમાં, સમારંભમાં અને આરંભમાં પ્રવૃત્ત કાયાનું નિવર્તન કરવું.

● વિવેચન - ૯૫૯, ૯૬૦ -

ઉંચે સ્થાને - ઉભવામાં, બેસવામાં, સુવામાં, તથાવિધ નિમિત્તે ઉર્ધ્વ ભૂમિકાદિ કુદવામાં, કે ખાડો ઓળંગવામાં, સામાન્ય ગમનમાં તથા સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયોનું શબ્દાદિ વિષયમાં પ્રવર્તન. તે સ્થાનાદિમાં વર્તતા સંરંભ - અભિઘાત, સમારંભ - પરિતાપકર અભિઘાત. આરંભ - પ્રાણિવધ રૂપ કાયામાં પ્રવર્તમાન, તે ત્રણેથી નિવર્તવું તે.

હવે સમિતિ અને ગુપ્તિનો પરસ્પર તસવત કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૬૧ -

આ પાંચ સમિતિ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ માટે છે. ત્રણ ગુપ્તિઓ બધાં અશુભ વિષયોથી નિવૃત્તિને માટે છે.

● વિવેચન - ૯૬૧ -

સમિતિ - સત્ ચેષ્ટા પ્રવૃત્તિ. ગુપ્તિ - અશોભન મનોયોગાદિથી નિવર્તન. ઉપલક્ષણથી શુભ અર્થોથી પણ નિવૃત્તિ. કેમકે વચન અને કાયાની નિવ્યાપારતા પણ ગુપ્તિરૂપ છે. - x - આના વડે ગુપ્તિ વ્યાપાર અને અવ્યાપાર રૂપ જાણવી.

હવે તેના આચરણનું ફળ કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૬૨ -

આ પ્રવચનમાતાનું જે મુનિ સમ્યક્ આચરણ કરે છે, તે પંડિત જલ્દીથી સર્વ સંસારથી મૂક્ત થાય છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૯૬૨ -

સમ્યક્ - અવિપરીતતાથી, દંભાદિથી નહીં. - x - x - .

મુનિ દીપરત્ન સાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨૪ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

◉ અધ્યયન - ૨૫ - “યજ્ઞીય” ◉

— x — x — x — x —

૦ અધ્યયન - ૨૪ - કહ્યું, હવે પચીશમું કહે છે. તેનો સંબંધ આ છે - અનંતર અધ્યયનમાં પ્રવચનમાતા કહ્યું. તે બ્રહ્મ ગુણ સ્થિતને જ તત્ત્વથી હોય, તેથી જયઘોષ ચરિત્રના વર્ણન દ્વારથી બ્રહ્મગુણ કહે છે. તે સંબંધથી આ અધ્યયન આવેલ છે. તેના અનુયોગ દ્વાર આદિ પ્રાગ્વત્. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં ‘યજ્ઞીય’ છે. તેથી યજ્ઞનો નિક્ષેપ-

● નિર્યુક્તિ - ૪૬૪ થી ૪૬૬ - વિવેચન

‘યજ્ઞ’ શબ્દનો નામાદિ ચાર ભેદે નિક્ષેપો છે. દ્રવ્ય નિક્ષેપો આગમથી અને નોઆગમથી બે ભેદે હોય છે. તેમાં નોઆગમથી ‘યજ્ઞ’ ત્રણ ભેદે છે - જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત. માહન - બ્રાહ્મણ, તથાવિધ નૃપતિ આદિ, તેમના વડે પ્રાણી હિંસાને આશ્રીને આ કરાય છે તેથી તે ભાવયજ્ઞ ફળના અપ્રસાદકત્વથી દ્રવ્ય યજ્ઞ કહેવાય છે. ભાવ યજ્ઞ - તપ અને સંયમમાં, તેનું અનુષ્ઠાન - આદર કરણ રૂપને ભાવમાં યજ્ઞ જાણવો. તે યજ્ઞ ફળ પ્રસાદકતાથી આ જ યજ્ઞ છે, બીજો નહીં.

જયઘોષ મુનિ વિજયઘોષની યજ્ઞક્રિયામાં આવ્યા. પછી યજ્ઞની જ પ્રાધાન્ય વિવક્ષાથી આ અધ્યયન ઉદ્ભવ્યુ માટે યજ્ઞીય કહ્યું. એ રીતે નિક્ષેપ કહ્યો.

હવે અનુગમ કહેવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૬૭ થી ૪૭૪ - વિવેચન

(નિર્યુક્તિની આઠ ગાથાનો અક્ષરાર્થ વૃત્તિકારથીએ કહેલો છે. ભાવાર્થ પણ આપેલો છે. અમે અહીં તે કથાનક અર્થ જ નોંધીએ છીએ -)

વાણરસી નગરીમાં કાશ્યપગોત્રીય બે બ્રાહ્મણો હતા. તેઓ ધન, સુવર્ણ અને વિપુલ ખજાના યુક્ત હતા. ષટ્ કર્મમાં રક્ત અને ચાર વેદના જ્ઞાતા હતા. તે બંને બ્રાહ્મણ ભાઈઓ યુગલિક હતા. તેમના નામો અનુક્રમે જયઘોષ વિજયઘોષ હતા. બંને પરસ્પર અનુરક્ત હતા. પ્રીતિવાળા હતા. તેઓ શ્રુતિ આદિ આગમમાં કુશળ હતા. કોઈ દિવસે જયઘોષ ગંગામાં સ્નાનાર્થે ગયા. ત્યાં સર્પ વડે દેડકાને ગળી જવાનો જોયો. સર્પ પણ માર્જર વડે આક્રમિત થયો, તો પણ દેડકાને ચિં ચિં કરતા ખાતો હતો. માર્જર પણ સર્પને ખાય છે. અન્યોન્ય ઘાત જોઈને તે પ્રતિબોધ પામ્યો. ગંગાથી ઉતરીને સાધુ પાસે આવ્યો.

જયઘોષે અસાર એવા વાળ અને પરિકલેશને સમ્યક્ પ્રકારે વોસિરાવ્યા. સર્વ ગ્રંથથી મુક્ત એવો નિર્ગ્રન્થ શ્રમણ પ્રવ્રજ્યાથી થયો. પછી જયઘોષ મુનિ પાંચ મહાવ્રત યુક્ત, પંચેન્દ્રિયથી સંવૃત અને ગુણ સમૃદ્ધ થયા. મિથ્યાત્વાદિ પાપ પ્રકૃતિનો ઉપશમાવી તે શમિત પાપ એવા શ્રમણ થયા. - ૦ - હવે સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરે છે -

● સૂત્ર - ૯૬૩ થી ૯૬૫ -

(૯૬૩) બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન, મહાયશસ્વી, જયઘોષ નામે બ્રાહ્મણ હતો. જે હિંસક યમરૂપ યજ્ઞમાં અનુરક્ત યાચાશુ હતો. (૯૬૪) તે ઇન્દ્રિય

સમૂહનો નિગ્રહ કરનાર, માર્ગગામી, મહામુનિ થઈ ગયા. એક દિવસ ગ્રામાનુગ્રામ વિરતા વાણારસી પહોંચ્યા. (૯૬૫) વાણારસીની બહાર મનોરથ ઉદ્યાનમાં પ્રાસુક શય્યા અને સંસ્તારક લઈને ત્યાં રહ્યા.

● વિવેચન - ૯૬૩ થી ૯૬૫ -

બ્રાહ્મણ કુળમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ માતાની જાતિ અન્યથા હોય તો બ્રાહ્મણ ન થાય. તેથી વિપ્ર કહ્યું. અવશ્ય ચાયાજી, ક્યાં? યમ એટલે પ્રાણાતિપાત વિરતિ આદિ રૂપ પાંચ, તે જ યજ્ઞ - ભાવ પૂજા રૂપત્વથી વિવક્ષિત પૂજા પ્રતિ યમયજ્ઞ. ત્યાં વિપ્ર વિપ્રાચાર નિરતપણાથી રહેતો. યમ - પ્રાણીના સંહારકારિતાથી યમ, તેવો આ યજ્ઞ તે યમયજ્ઞ અર્થાત્ દ્રવ્યયજ્ઞ. સ્પર્શન આદિ સમૂહમાં સ્વસ્વ વિષયથી નિવર્તન વડે ઇન્દ્રિય ગ્રામ નિગ્રાહી. તેથી જ મુક્તિ પથ જનાર, તેઓ વિચરતા વાણારસી બહારના ઉદ્યાનમાં આવ્યા.

ત્યારે તે નગરી જેવી હતી, ત્યાં જે ચતું હતું તે કહે છે.

● સૂત્ર - ૯૬૬, ૯૬૭ -

તે સમયે તે નગરીમાં વેદજ્ઞાતા વિજયઘોષ બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરી રહ્યો હતો... મારાક્ષમણના પારણે ભિક્ષાને માટે તે જયઘોષ મુનિ ત્યાં વિજયઘોષના યજ્ઞમાં ઉપસ્થિત થયા.

● વિવેચન - ૯૬૬, ૯૬૭ -

તે કાળે જ્યાં વાણારસીમાં વેદવિદ્ યજ્ઞ કરતો હતો. ત્યાં ભિક્ષાર્થે જયઘોષ મુનિ પધાર્યા. ત્યારે યાજકે જે કર્યું, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૬૮ થી ૯૭૦ -

(૯૬૮) યજ્ઞકર્તા બ્રાહ્મણ ભિક્ષાર્થે આવેલા મુનિને ઇન્કાર કરે છે કે - “હું તમને ભિક્ષા આપીશ નહીં. હે ભિક્ષુ! અન્યથા ચાચના કરો. (૯૬૯) જે વેદોના જ્ઞાતા છે, વિપ્ર છે, યજ્ઞ કરનાર દ્વિજ છે, જ્યોતિષના અંગોનો જ્ઞાતા છે, ધર્મ શાસ્ત્રોનો પારગામી છે - (૯૭૦) જે પોતાનો અને બીજાનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ છે. હે ભિક્ષુ! આ સર્વકામિત અન્ન તેને જ આપવાનું છે.

● વિવેચન - ૯૬૮ થી ૯૭૦ -

વિજયઘોષ બ્રાહ્મણ જે યજ્ઞકર્તા હતો, તેણે ભિક્ષાર્થે આવેલા મુનિને ભિક્ષા આપવાની ના પાડી. કહ્યું કે - અહીંથી બીજે જઈને ચાચના કરો. એમ શા માટે કહ્યું? જે વિપ્ર જાતિના છે, યજ્ઞના પ્રયોજનવાળા છે, સંસ્કારથી જે દ્વિજ છે, જ્યોતિષ શાસ્ત્રના વેતા છે, અહીં જ્યોતિષનું ઉપાદાન પ્રાધાન્ય જણાવવા માટે છે, અન્યથા ષડ્સંગમાં તેનું ગ્રહણ છે જ. ધર્મશાસ્ત્ર પારગ છે. ચૌદવિદ્યાનો પારગામી છે, તેથી જ જે ભવસમુદ્રથી ઉદ્ધરવા સમર્થ છે. તેવાને જ સર્વને અભિલષિત, છ રસયુક્ત આ ભોજન આપવાનું છે.

મુનિને એ પ્રમાણે કહેતા તેણે શું કર્યું? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૭૧ થી ૯૭૪ -

(૯૭૧) ત્યાં તે પ્રમાણે યાજક દ્વારા ઇન્કાર કરતાં ઉત્તમાર્થના ગવેષક તે મહામુનિ ન કુદ્ધ થયા, ન પ્રસન્ન થયા. (૯૭૨) ન અણને માટે, ન જળને માટે, ન શ્રવનનિર્વાહને માટે, પરંતુ તેમના વિમોક્ષણને માટે મુનિએ આ પ્રમાણે કહ્યું. (૯૭૩) તું વેદના મુખને નથી જાણતો, યજ્ઞને જાણતો નથી, નક્ષત્રોનું મુખને નથી જાણતો, ધર્મોના મુખને પણ જાણતો નથી. (૯૭૪) જે પોતાનો અને બીજાનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ છે, તેને તું નથી જાણતો, જો જાણે છે તો બતાવ.

● વિવેચન - ૯૭૧ થી ૯૭૪ -

તે જયઘોષ મુનિ ઉક્ત પ્રકારે પ્રતિષેધ કરતા યજ્ઞકર્તા વિજયઘોષ બ્રાહ્મણ પ્રતિ ન રોષ પામ્યા, ન પરિતોષ પામ્યા, પણ સમભાવથી જ રહ્યા. કેમકે મોક્ષાની જ ગવેષણા કરતા તે મુક્તિ સિવાય બધે નિસ્પૃહ હતા. તેમણે ઓદનાદિ, આચામ્વાદિ કે વસ્ત્રાદિ વડે યાપનના નિમિત્તે નહીં પણ ફક્ત યાજકોના વિમોક્ષાર્થે આવા વચનો કહ્યા - તું વેદોના મુખને જાણતો નથી, તેમાં પ્રધાન એવા યજ્ઞના મુખ - ઉપાયને જાણતો નથી. નક્ષત્રોનું મુખ જાણતો નથી, ધર્મોનો ઉપાય પણ જાણતો નથી. આના વડે તેમના વેદ, યજ્ઞ, જ્યોતિષ્, ધર્માદિનું અજાણપણું બતાવ્યું. હવે પાત્રની અવિજ્ઞતા બતાવીને કહે છે - જો જાણતા હો તો કહો, આ આક્ષેપવિધાન છે.

આ પ્રમાણે તે મુનિએ આક્ષેપ કરતાં, તેણે શું કર્યું? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૭૫ થી ૯૭૭ -

તેના આક્ષેપોના ઉત્તર દેવામાં અસમર્થ બ્રાહ્મણે પોતાની સમગ્ર પર્ષદા સાથે હાથ જોડીને તે મહામુનિને પૂછ્યું - હે મુનિ! તમે કહો, વેદોનું મુખ શું છે? યજ્ઞોનું મુખ શું છે? નક્ષત્રોનું મુખ શું છે? ધર્મોનું મુખ પણ કહો. પોતાનો અને બીજાનો ઉદ્ધાર કરવામાં જે સમર્થ છે, તે પણ મને બતાવો. હે સાધુ! હું મારા આ બધાં સંશયો પૂછ છું, તે બતાવો.

● વિવેચન - ૯૭૫ થી ૯૭૭ -

મુનિના પ્રશ્નોના પ્રતિવચન કહેવામાં અસમર્થ એવાને બ્રાહ્મણે સભા સહિત બંને હાથના સંપુટ રૂપ અંજલિ જોડીને પૂછ્યું. હે મહામુનિ! મને વેદોનું મુખ આદિ કહે. વારંવાર “કહો” શબ્દ અતિ આદર બતાવવાને માટે છે. મને આ સંશય છે, હે સાધુ! તે મને કહો. આમ પૂછતા મુનિએ કહ્યું -

● સૂત્ર - ૯૭૮ થી ૯૯૬ -

(૯૭૮) વેદોનું મુખ અગ્નિહોત્ર છે, યજ્ઞોનું મુખ યજ્ઞાર્થી છે. નક્ષત્રોનું મુખ ચંદ્ર છે, ધર્મોનું મુખ કાશ્યપ - ઋષભદેવ છે. (૯૭૯) જેમ ઉત્તમ અને મનોહારી ગ્રહ આદિ હાથ જોડીને ચંદ્રની વંદના અને નમસ્કાર કરતા એવા સ્થિત છે. તે પ્રમાણે જ ઋષભ દેવ છે. (૯૮૦) વિદ્યા બ્રાહ્મણની

સંપત્તિ છે, યજ્ઞવાદી તેનાથી અનભિજ્ઞ છે, તે સ્વાધ્યાય અને તપથી તે જ રીતે આસ્થાદિત છે, જે રીતે રાગથી અગ્નિ આસ્થાદિત હોય છે. (૯૮૧) જેને લોકમાં કુશળોએ બ્રાહ્મણ કહ્યા છે, જે અગ્નિ સમાન સદા પૂજનીય છે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

(૯૮૨) જે પ્રિય સ્વજનાદિ આવતા આસક્ત થતા નથી, જાય ત્યારે શોક કરતા નથી. જે આર્ય વચનમાં રમણ કરે છે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. (૯૮૩) કસોટી ઉપર કરેલ અગ્નિ દ્વારા દગ્ધમલ થયેલ સોના જેવા વિશુદ્ધ છે, રાગ - દ્વેષ - ભયથી મુક્ત છે. તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

(૯૮૪) જે તપસ્વી, કૃશ, દાંત છે. જેના માંસ અને લોહી અપચિત થઈ ગયા છે, જે સુવ્રત છે. શાંત છે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. (૯૮૫) જે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને સમ્યક્પણે જાણીને, તેમની મન-વચન-કાયાથી હિંસા કરતા નથી. તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. (૯૮૬) જે ક્રોધ, હાસ્ય, લોભ કે ભયથી જૂઠ બોલતા નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

(૯૮૭) જે સચિત્ત કે અચિત્ત થોડું કે વધુ અદત્ત લેતા નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. (૯૮૮) જે દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ સંબંધી મૈથુનને મન, વચન, કાયાથી સેવતો નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

(૯૮૯) જે પ્રમાણે જળમાં ઉત્પન્ન કમળ જળથી લિપ્ત થતું નથી. તે પ્રમાણે જે કામભોગોથી અલિપ્ત રહે છે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. (૯૯૦) જે રસાદિમાં લોલુપ નથી, નિર્દોષ ભિક્ષાથી જીવન નિર્વાહ કરે છે. ગૃહ-ત્યાગી છે, જે અર્કિચન છે, ગૃહસ્થોમાં અનાસક્ત છે. તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

(૯૯૧) તે દુઃશીલને પશુબંધના હેતુ સર્વ વેદ અને પાપકર્મોથી કરાતા યજ્ઞ બચાવી શકતા નથી, કેમ કે કર્મો બળવાન્ છે.

(૯૯૨) માત્ર મસ્તક મુંડાવાથી કોઈ શ્રમણ નથી થતો. ઓમ્નો જાપ કરવાથી બ્રાહ્મણ નથી થતો, અરણ્યમાં રહેવાથી મુનિ નથી થતો. કુશળા વસ્ત્રો પહેરવાથી કોઈ તપસ્વી થતા નથી. (૯૯૩) સમભાવથી શ્રમણ થાય છે. બ્રહ્મચર્યથી બ્રાહ્મણ થાય, જ્ઞાનથી મુનિ થાય અને તપથી તપસ્વી થાય છે.

(૯૯૪) કર્મથી બ્રાહ્મણ થાય છે. કર્મથી ક્ષત્રિય થાય છે, કર્મથી જ વૈશ્ય થાય છે અને કર્મથી શુદ્ર થાય છે. (૯૯૫) અરહંતે આ તત્ત્વોની પ્રરૂપણા કરી છે. તેના દ્વારા જે સ્નાતક થાય, તે સર્વ કર્મથી મુક્તને બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

(૯૯૬) આ પ્રમાણે જે ગુણ સંપન્ન દ્વિભોતમ હોય છે, તે જ પોતાનો અને બીજાનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ છે.

● વિવેચન - ૯૭૮ થી ૯૯૬ -

‘અગ્નિહોત્ર’ ઇત્યાદિ અઠાર સૂત્રો પ્રાયઃ સ્પષ્ટ જ છે. વિશેષ આ અગ્નિહોત્ર - અગ્નિકારિકા. તે જેને પ્રધાન છે તે અગ્નિહોત્રમુખ વેદો. - x - x - તેમાં દશ પ્રકારે ધર્મ કહ્યો છે - સત્ય, તપ, સંતોષ, સંયમ, ચારિત્ર, આર્જવ, કામા, ધૃતિ, શ્રદ્ધા, અહિંસા. તેનો અનુવાદી ઉક્તરૂપ અગ્નિહોત્ર થાય.

ચણ એટલે ભાવચણ, વેદ વડે અશુભ કર્મો ક્ષય પામે છે. - x - વેદનું મુખ - ઉપાય, તે સત્ય વડે ચણાર્થીની પ્રવર્તે છે તે. નક્ષત્રોનું મુખ - તેમાં પ્રધાન, તે ચંદ્ર છે. કેમકે તે આદિ પ્રરૂપક છે. જો તપ વડે પ્રાપ્ત પદ જે બ્રહ્મ છે, કેવળ ત્યારે તે બ્રહ્મર્ષી વડે પ્રણિત છે. તે બ્રહ્મો કોણ છે? તમારા પુરાણ કહે છે - આ જ ઇશ્વાકુ કુળ વંશોદ્ભવ નાભિ અને મરુદેવાના પુત્ર મહાદેવ ઋષભે દશ પ્રકારનો ધર્મ સ્વયં આચરેલ છે, કેવળજ્ઞાન પામેલ છે, તે મહર્ષિ - પરમેષ્ઠી - વીતરાગ - સ્નાતક - નિર્ગન્થ - નૈષ્ઠિકે આ ધર્મ ત્રેતામાં પ્રવતવિલ છે, કહેલ છેઠ ઇત્યાદિ.

કાશ્યપનું માહાત્મ્ય બતાવીને ધર્મમુખને સમર્થન માટે કહે છે - જેમ ચંદ્રને ગ્રહો, નક્ષત્રો આદિ અંજલિ જોડીને વંદન, નમસ્કાર કરે છે, અતિવિનીતપણાથી, પ્રભુના ચિત્તની સન્મુખ રહે છે, તે પ્રમાણે ભગવંત સન્મુખ દેવેન્દ્ર આદિ બધાં દેવો, અસુરો, મનુષ્ય સમૂહ રહે છે. - x - x - x - x - અગારી એટલે ગૃહસ્થ, તેનાથી વિપરીત તે અણગારી - સાધુ. અહીં ધર્માર્થીને જ અભ્યર્હિતપણાથી કાશ્યપ એ ધર્મનું મુખ છે. આના વડે ચાર પ્રશ્નોના પ્રતિવચન કહ્યા. હવે પાંચમાં પ્રશ્નને આશ્રીને કહે છે -

અજ્ઞ - તત્ત્વવેદી નહીં, એમ કહેલ છે. તે કોણ? ચણવાદી જે આપના પાત્રત્વથી અભિમત છે, “વિદ્યા બ્રાહ્મણ સંપદા” જેના વડે તત્ત્વ જણાય તે વિદ્યા - આરણ્યક, બ્રહ્માંડ, પુરાણ રૂપ. તે જ બ્રાહ્મણની સંપદા છે. તાત્ત્વિક બ્રાહ્મણોને જ નિર્હિંચનત્વથી વિદ્યા જ સંપત્તિ છે. તેના વિજ્ઞાત્વમાં કંઈ રીતે આ બૃહદ્ આરણ્યકાદિ ઉક્ત દશવિધ ધર્મવેદી યાગ કરે?

મૂઢ - મોહવાળા. તત્ત્વથી સ્વાધ્યાય અને તપના સ્વરૂપને ન જાણતાં, તેથી જ રાખ વડે આચ્છાદિત અગ્નિ માફક બહારથી જ ઉપશમ ભજનારા લાગે છે. અંદરથી કષાયવત્ પણાથી બળતા એવા છે. તેઓ વેદના અધ્યયન અને ઉપવાસ આદિથી યુક્ત પણ અંદરથી રાખથી ઢાંકેલ અગ્નિ વડે તુલ્ય છે. તેથી તત્ત્વથી તમારા દ્વારા અભિમત બ્રાહ્મણોને બ્રાહ્મણ્ય નથી. તેના અભાવે સ્વ કે પરના ઉદ્ધરણને પાત્ર નથી.

તમારા અભિપ્રાયથી બ્રાહ્મણ કોણ છે? જેને લોકમાં બ્રાહ્મણ કહે છે, કુશલો વડે પ્રતિપાદિત છે. જેમ અગ્નિ સર્વકાળ પૂજિત થાય છે. તે ઉપસંહાર કહે છે - તત્ત્વને જાણનારે કહેલ, તે કુશલસંદિષ્ટ, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. લોકમાં વિજ્ઞાને ઉપદિષ્ટ છે, તે જ વસ્તુ સ્વીકારવા યોગ્ય થાય છે. તેથી હવેના સૂત્રો વડે જે કુશલસંદિષ્ટ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જ ક્યારેક કંઈક સ્વાભિમત અનુવાદ છે તે બ્રાહ્મણત્વ કહે છે -

જે સ્વજનોમાં આસક્તિ કરતા નથી, ક્યારે? સ્વજનાદિ સ્થાનો પ્રાપ્ત કરીને. કે તેઓ આવે ત્યારે. અને જાય ત્યારે શોક કરતા નથી કે - આમના વિના મારું શું

થશે? તે જ તીર્થકરના વચન - આગમમાં રત રહે છે. અર્થાત્ સર્વત્ર નિસ્પૃહત્વથી આગમના અર્થમાં અનુષ્ઠાન પર પલાથી તેમાં રતિવાળા થાય છે. અથવા પ્રવ્રજ્યા પર્યાયથી ગાહસ્થ પર્યાયને આવેલા જોઈને રાગવાળા થાય. તથા પ્રવ્રજ્યાને ગ્રહણ કરતાં ખેદ ન પામે, પણ આ મનુષ્ય જન્મનું ફળ છે એમ માનતા તે જલ્દીથી જ અભિનિષ્ક્રમણ કરે છે.

જેમ જાત રૂપ સુવર્ણ મહાર્થ છે, તેમ મુક્તિરૂપ પ્રયોજન પણ મહાર્થ છે. તથા નિર્ધાર્યાત - ભસ્મ કરાયેલ મલની જેમ આત્માના વિશુદ્ધ સ્વરૂપ ધાતીપલાથી પાપજ પાપક છે. જેનાથી આ નિર્ધાર્યાતમલ પાપક છે. વળી બીજું - રાગ એટલે પ્રતિબંધ રૂપ અને દ્વેષ - અપ્રીતિરૂપ, ભય - તે ઇહલોક ભયાદિ, તેને કાઢી મૂકેલ છે તે રાગાદિ રહિત છે. જાત રૂપ સુવર્ણનો બાહ્ય ગુણ તે તેજનો પ્રકર્ષ છે અને અગ્નિ વડે નિર્ધાર્યાત મલને અંતર ગુણ છે. તેથી જાન્યરૂપની માફક બાહ્ય અભ્યંતર ગુણ યુક્ત અર્થાત્ રાગાદિ રહિ છે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

ત્રસ પ્રાણીને જાણીને સંદોષથી અને વિસ્તારથી તથા સ્થાવર એટલે પૃથ્વી આદિને અથવા સંગ્રહાય તે સંગ્રહ - વર્ષાકલ્પાદિ, તે હેતુથી જીવરક્ષાર્થત્વથી તેને અને ચ શબ્દથી સ્થાવરોને ન હણે. આવી હિંસા મન, વચન, કાયાના યોગથી ન કરે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

જે કોધાદિથી જૂઠું બોલતા નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. માનનું કોધ અને માયાનું લોભ ઉપલક્ષણ છે. કેમકે તે પ્રાયઃ તેના સહચારી છે - x - x - સચિત્ત તે દ્વિપદ આદિ, અચિત્ત તે સ્વર્ણ આદિ, અલ્પ તે સંખ્યાના પ્રમાણથી સ્તોક અથવા બહુ - પ્રચુર, તે અદત્તને ગ્રહણ ન કરે. તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. - x - x - .

દેવના વિષયપલાથી દિવ્ય, મનુષ્યના વિષયપલાથી માનુષ, તિર્યચમાં થાય તે તૈરશ્ચ, એવા મૈથુનને જે સેવતા નથી. કઈ રીતે ? મનથી - ચિત્ત વડે, કાયાથી - શરીર વડે, વાક્યથી - વચન વડે, તે બ્રાહ્મણ છે.

જેમ કમળ જળમાં ઉત્પન્ન થઈ, તેનો પરિત્યાગ કરી, ઉપર રહેવા છતાં જળથી લેપાતું નથી. તેમ જે મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વડે લેપાતા નથી, ભલે બાલ્યપલાથી તેના વડે જ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેની મધ્યે જ ઉત્પન્ન થાય છે, તો પણ નથી લેપાતા, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. - x - x - .

આ મૂલગુણના યોગથી તાત્ત્વિક બ્રાહ્મણપણાને જણાવીને હવે ઉત્તરગુણના યોગથી તેને કહીએ છીએ - જે આહારાદિમાં લંપટ નથી, મુદ્ધાજીવી - અજ્ઞાત ઉંચ માત્ર આજીવિકાવાળા છે, અણગાર, અકિંચન છે. ગૃહસ્થો સાથે અસંબદ્ધ છે, આના વડે પિંડવિશુદ્ધિ રૂપ ઉત્તર ગુણ યુક્તત્વ કહ્યું. ઉક્ત ગુણવાળાને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

માતા આદિ પૂર્વ સંબંધ, શ્વસૂર આદિ જ્ઞાતિ સંબંધ, બાંધવો આદિનો ત્યાગ કરીને જે ભોગમાં આસક્ત નથી તેને બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. આના વડે અતિ નિસ્પૃહતાના અભિધાનથી ઉત્તરગુણો કહ્યા.

કદાચ જો આ વેદ અધ્યયન અને યજન ભવથી રક્ષણ કરનાર બને તો તેના

યોગથી પાત્રભૂત બ્રાહ્મણ થાય, પણ તમે કહેલ રીતે નહીં. પશૂઓનો વિનાશ કરવાને માટે બંધાય તે પશુબંધ, પાપના હેતુ ભૂત પશુબંધ આદિ અનુષ્ઠાનથી હરિકેશીય અધ્યયનમાં ઉક્ત વિધિ વડે બેદના અધ્યેતા કે યજ્ઞ કર્તા તમારું રક્ષણ કરી શકતા નથી. કેમકે તેના વડે જ હિંસાદિ પ્રવર્તનથી દુરાચાર છે. કેમકે તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો દુર્ગતિમાં લઈ જવાને માટે સમર્થ છે. તે તમારા બોધ મુજબ વેદાધ્યયનમાં અને યજ્ઞમાં થાય છે. અહીં દુર્ગતિના હેતુપણથી સ્વર્ગના હેતુપણનો અપલાપ થાય છે, તે પણ કહી દીધું - x - x - .

આ પ્રમાણે આ બધાંના યોગથી બ્રાહ્મણ પાત્રભૂત થતાં નથી. પરંતુ અંતર અભિહિત ગુણ જ પાત્રભૂત થાય છે.

માત્ર મુંડિત - કેશને દૂર કરવા પણાથી જેનું મન સમ નથી, તે શ્રમણ ન કહેવાય. ઐં કાર ઉપલક્ષણથી “ૐ ભૂર્ભુવઃ” ઇત્યાદિ માત્ર ઉચ્ચારણ રૂપથી બ્રાહ્મણ ન થાય. અરણ્યવાસ માત્રથી કોઈ મુનિ ન થાય. દર્ભ વિશેષના વસ્ત્રો તે વલ્કલ પહેરવા માત્રથી કોઈ તાપસ ન થાય. - x - તો પછી આ બધું કઈ રીતે સંભવે છે?

રાગ દ્વેષના અભાવ રૂપ સમપણાથી શ્રમણ થાય, બ્રહ્મમાં ચરવું તે બ્રહ્મચર્ય. બ્રહ્મ બે ભેદે છે - શબ્દ બ્રહ્મ અને શબ્દ બ્રહ્મમાં નિષ્ણાત તે પર બ્રહ્મને પામે છે. આ પર બ્રહ્મમાં વરિષ્ઠ જે પૂર્વે અહિંસાદિ કહ્યા, તે રૂપ જ બ્રહ્મ કહેવાય છે, તેના વડે બ્રાહ્મણ થાય છે. જ્ઞાનથી - હિત અને અહિતના બોધથી મુનિ થાય છે. બ્રાહ્મ અભ્યંતર તપના ભેદથી તાપસ થાય છે. સર્વથા અભિધાન અભ્યથા અનુપપત્તિ હેતુથી કહેલ છે.

કર્મથી - ક્રિયાથી બ્રાહ્મણ થાય છે. કહે છે કે - દામા, દાન, દમ, ધ્યાન, સત્ય, શૌચ, ધૃતિ, દયા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આસ્તિક્ય એ બ્રાહ્મણના લક્ષણ છે. કર્મથી - ક્ષત્રાણ લક્ષણથી ક્ષત્રિય થાય છે. કર્મથી - કૃષિ, પશુપાલનાદિથી વૈશ્ય થાય છે. કર્મથી - શોચન આદિ હેતુ પ્રૈષાદિ સંપાદન રૂપ શુદ્ર થાય છે. કર્મના અભાવે બ્રાહ્મણાદિ વ્યાયદેશ યોગ્ય નથી. - x - x -

શું આ બધું તમારી બુદ્ધિથી કહો છો? ના, અનંતરોક્ત અહિંસાદિ અર્થને બ્રહ્મ - તત્ત્વના જ્ઞાતાએ પ્રગટ કરેલ છે. આત્માને નિર્મળ કરનાર વડે પ્રકાશના હેતુથી અહિંસાદિ ધર્મ જેનાથી થાય છે તે, કેવલી - સર્વકર્મથી વિનિમુક્ત, તે અભિહિત ગુમને અથવા તત્ત્વથી સ્નાતકને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે - ઉક્ત પ્રકારના ગુણોથી અહિંસા આદિ યુક્ત. એટલે કે ગુણ સમાયુક્ત જે હોય છે, તે દ્વિજેતમ - બ્રાહ્મણપ્રધાન સંસારથી ઉદ્ધરવાને સમર્થ છે. અર્થાત્ મુક્તિપદમાં સ્થાપવાને પોતાને અને બીજાને માટે સમર્થ છે. - ૦ - જયઘોષ મુનિએ આમ કહ્યા પછી -

● સૂત્ર - ૯૯૭ થી ૧૦૦૦

(૯૯૭) આ પ્રમાણે સંશય નષ્ટ થતાં વિજયઘોષ બ્રાહ્મણો મહામુનિ જયઘોષની વાણીને સમ્યક્ રૂપે સ્વીકારી. (૯૯૮) સંતુષ્ટ થયેલા વિજયઘોષે હાથ જોડીને કહ્યું - તમે મને યથાર્થ બ્રાહ્મણત્વનો ઘણો સારો ઉપદેશ

(૯૯૯) તમે યજ્ઞોના યષ્ટા છે, વેદના જ્ઞાતા વિદ્વાન છો. જ્યોતિષના અંગોના જ્ઞાતા છો, તમે જ ધર્મોના પારગામી છો. (૧૦૦૦) તમે તમારો અને બીજાનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ છો. તેથી હે ભિક્ષુ શ્રેષ્ઠ! આ ભિક્ષા સ્વીકાર કરીને અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરો.

● વિવેચન - ૯૯૭ થી ૧૦૦૦ -

પૂર્વે બતાવેલા સંશયો દૂર થતાં તે વિજયઘોષ નામક બ્રાહ્મણે જયઘોષ મુનિએ કહેલ અર્થને સમ્યગ્ રીતે ગ્રહણ કરીને - અવધારીને. આ મારો ભાઈ છે, આ મહામુનિ છે એમ જાણી શું કરે છે? સંતુષ્ટ થાય છે, ઇત્યાદિ. - x - x - આ મારો સહોદર છે, એમ જાણી સંતુષ્ટ થયેલ વિજયઘોષે બે હાથ જોડીને આ પ્રમાણે કહ્યું - બ્રાહ્મણત્વનો યથાવસ્થિત શોભન ઉપદેશ આપ્યો. તમે યજ્ઞોના યષ્ટાર છો. તમે જ વેદજ્ઞ છો, વિદ્વાન છો. અથવા હે યથાવસ્થિત વસ્તુ વેદી! તમે જ્યોતિષાંગવિદ્ છો. સદાચારોના પારગ છો. આપે તત્ત્વવેતાપણાથી સર્વશાસ્ત્ર વારિધિ પારદર્શિત્વથી સદાચારનો નિર્વાહ કરેલ છે. તમે તાત્ત્વિકગુણયુક્તપણાથી સમર્થ છો. તો આ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી હે તપસ્વી! અમારા ઉપર ઉપકાર કહો.

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણે કહેતા મુનિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૦૧ થી ૧૦૦૪ -

(૧૦૦૧) મારે ભિક્ષાથી કોઈ પ્રયોજન નથી, હે દ્વિજ! જલ્દી શ્રમણત્વ સ્વીકારી. જેથી તમારે ભયના આવર્તવાળા સંસારમાં ભ્રમણ ન કરવું પડે. (૧૦૦૨) ભોગોમાં કર્મોનો ઉપલેપ થાય છે, અભોગી કર્મોથી લિપ્ત થતા નથી. ભોગી સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, અભોગી તેનાથી વિપ્રમુક્ત થઈ જાય છે.

(૧૦૦૩) એક ભીનો અને એક સુકો, બે માટીના ગોળા ફેંક્યા. તે બંને દિવાલ ઉપર પડ્યા, જે ભીનો હતો તે ચોટી ગયો. (૧૦૦૪) આ પ્રમાણે જ જે મનુષ્ય દુર્બુદ્ધિ અને કામભોગોમાં આસક્ત છે. તે વિષયોમાં ચોટી જાય છે. વિરત છે તે સૂક્ત ગોળા માફક ચોટતો નથી.

● વિવેચન - ૧૦૦૧ થી ૧૦૦૪ -

મારે સમુદાન ભિક્ષાથી કોઈ પ્રયોજન નથી, પણ જલ્દી પ્રવ્રજ્યા સ્વીકાર. હે બ્રાહ્મણ! ભવનિષ્કમણથી જ મારે કાર્ય છે. આવો ઉપદેશ કેમ આપે છે? જેથી તું ભ્રમણ ન કર, ક્યાં? ઇહલોકાદિ ભય રૂપ આવર્ત જેમાં છે, તે ભયાવર્ત એવા રૌદ્ર, ભવ - મનુષ્ય ભવ આદિ, દીર્ઘ ભવ સમુદ્રમાં.

આના જ સમર્થનમાં કહે છે - શબ્દાદિ ભોગો ભોગવતા કર્મનો ઉપચય થાય છે. ભોગી - શબ્દાદિ ભોગવાનું, તેવા નથી તે અભોગી છે. તે કર્મોથી ઉપલિપ્ત થતાં નથી. તેથી ભોગી સંસારમાં ભમે છે, અભોગી મુક્ત થાય છે. અહીં ગૃહસ્થભાવમાં ભોગીત્વ છે. નિષ્કમણમાં તેનો અભાવ છે. ગૃહીભાવના સદોષપણાથી નિષ્કમણ જ યુક્ત છે, તેમ કહેલ છે.

દેષ્ટાંતરદ્વારથી કહે છે - ભીનો અને સુકો, બે ગોળા - માટીના પિંડ ફેંક્યા. તે ભીંત ઉપર પડ્યા. પછી ભીનો ગોળો ભીંત ઉપર ચોંટી ગયો. હવે દાષ્ટાંતિક યોજના કહે છે - એ પ્રમાણે કર્મો ચોંટી છે. કોને? જે મનુષ્ય દુર્બુદ્ધિ છે, વિષય લંપટ છે. તેને જે વિરક્ત છે. કામ ભોગથી પરાંગ્મુખ છે, તેને કર્મો ચોંટતા નથી, જેમ સુકો ગોળો ચોંટતો નથી. - x - x - .

મુનિએ એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના કરતા વિજયઘોષે શું કર્યું?

● સૂત્ર - ૧૦૦૫ -

આ પ્રમાણે વિજયઘોષ, જયઘોષ મુનિની પાસે, અનુત્તર ધર્મ સાંભળીને પ્રવ્રજિત થઈ ગયા.

● વિવેચન - ૧૦૦૫ -

ઉક્ત પ્રકારે તે વિજયઘોષ બ્રાહ્મણે જયઘોષ મુનિ સમીપે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી, ક્યારે? અહિંસાદિ અનુત્તર ધર્મ સાંભળીને. હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતા, બંનેના નિષ્ક્રમણનું ફળ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૦૬ -

જયઘોષ અને વિજયઘોષ મુનિએ સંયમ અને તપ દ્વારા પૂર્વ - સંચિત કર્મોને ક્ષીણ કરી અનુત્તર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. - એમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૦૦૬ -

અર્થ સુગમ છે. હવે સકલ અધ્યયનના તાત્પર્યાર્થને દર્શાવવા માટે સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૭૭ થી ૪૮૩ -

એકરાત્રિકી પ્રતિમાથી વિચરતા એવ્મ તે મુનિ પૃથ્વી ઉપર ચાલતા વાણરસી નગરીએ પહોંચ્યા. તે ઉદ્યાનમાં રહ્યા. માસક્રમણથી ખેદિત શરીરવાળા તેઓ ભિક્ષાર્યે બ્રાહ્મણના યજ્ઞ પાટકમાં ઉપસ્થિત થયા. ત્યાં તે જયઘોષ મુનિને કહ્યું તમે શા માટે આવ્યા છો? અમે તમને અહીં કશું આપીશું નહીં. તમે બીજે ભિક્ષા માટે જાઓ. યજ્ઞ પાટકમાં આ પ્રમાણે યાચના કરતા તેમને પ્રતિષેધ કરાતા તે પરમાર્થના સારને જાણતા મુનિ લેશ માત્ર સંતુષ્ટ કે રોષાયમાન ન થયા.

પછી તે અણગારે કહ્યું. હે યાજક! આયુષ્યમાન! તમે વ્રતચર્યા ભિક્ષાચર્યા અને સાધુનું આચરણ જે ઉપદેશાયેલ તેને સાંભળો રાજ્ય અને રાજ્યલક્ષ્મીને છોડીને આવેલા પણ ભિક્ષા માટે અનુચરે છે. નિઃસ્સંગ એવા શ્રમણને ભિક્ષા ચર્યા જ કરણ રૂપ છે. વિજયઘોષ યાજકે જયઘોષને સારી રીતે જાણીને કહ્યું - હે ભગવન! અહીં ઘણું અન્ન છે, તમે તેને ખાઓ.

ત્યારે જયઘોષ મુનિને કહ્યું - મારે ભિક્ષાથી કોઈ કાર્ય નથી. ધર્મચરણથી કાર્ય છે. ધર્મચરણને સ્વીકાર, સંસારમાં ભટક નહીં. તે શ્રમણની પાસે ધર્મ સાંભળીને સમ મનવાળા થયેલા વિજય ઘોષે દિક્ષા લીધી. તે બંને જયઘોષ અને વિજયઘોષ મુનિ

સંસારનો ક્ષય કરીને સિદ્ધિમાં ગયા.

બધી ગાથાનું વ્યાખ્યાન પ્રાયઃ કરાઈ ગયેલ છે. કેટલીક વિશેષતા માત્ર વૃત્તિકારશ્રી બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે - પ્રતિમા - તથાવિદ્ય અભિગ્રહ વિશેષ રૂપથી પણ બાર ભિક્ષુ પ્રતિમા વડે નહીં. કેમ કે તેમાં માસક્ષમણનો સંભવ નથી. તેનું સ્વરૂપ આવું છે - એકરાબિકી ભિક્ષુ પ્રતિમા સ્વીકારેલ સાધુ નિત્ય કાયાને વોસીરાવીને જ્યાં સુધી આરાધે ત્યારે તેમને અદ્દમ ભક્ત પાન વડે ગામની બહાર ચાવત્ રાજધાનીમાં કંઈક બંને પગને સંહરીને, લંબાવેલા હાથ રાખી, એક પ્રદ્ગલ ઉપર દૈષ્ટિને અનિમેષ નયને કંઈક નમેલી કાયા વડે યથા પ્રણિહિત શરીર વડે અને બધી ઇન્દ્રિયો વડે ગુમ સ્થાને રહી કાયોત્સર્ગ કરે.

ત્યાં 'અદ્દમ' તપ કહેલ છે અહીં માસક્ષમણથી ખેદિત શરીર કહ્યું. એ પ્રમાણે અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતાં કહ્યું. આ પ્રતિમાનો ભાવથી એક સ્થાને રહેલાને સંભવે છે. જ્યારે અહીં પૃથ્વી ઉપર પરિભ્રમણ કરતાં ઉદ્યાનમાં પધાર્યા તેમ કહ્યું છે. ખેદિતા - શરીરથી, મનથી ખેદ પામેલા નહીં -

બ્રાહ્મણો માટે તૈયાર કરાયેલ આહારથી ચાચના કરી. ત્યારે અમારા સિવાચના આહારને ચાચો તેમ કહ્યું. મોક્ષનો સાર પામેલા, પરમાર્થથી ક્ષાંતિ આદિ ધર્મને પામેલા અથવા જ્ઞાનાદિનો સાર પામેલા.

વ્રતચર્યા એ જ ભિક્ષાને માટે ભમવું તે. તેને વિહિત તત્ત્વને પામેલા તીર્થકરાદિ વડે કહેવાયેલ છે. સાધુ વડે ચરાચ તે આચરણ. જેના સાત અંગો હોય તેવા રાજ્યને છોડીને અને છત્ર ચામરાદિ રાજ્યલક્ષ્મીને છોડીને સાધુ ભિક્ષાર્થે ભ્રમણ કરે છે. મુક્ત - નિસ્સંગ. ચરાણ - વ્રત આદિ કરાણ - પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ. રાજર્ષિઓએ પણ આ ભિક્ષાચર્યાને સેવેલી છે, તે વિદ્યાનથી હું અહીં આવેલો છું. તેથી તમે મને ભિક્ષા આપો.

**મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨૫ નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ**

◉ અધ્યયન - ૨૬ - “સામાચારી” ◉

— x — x — x — x —

૦ પચીશમાં ‘યજ્ઞીય’ અધ્યયનને કહ્યું. હવે છવીસમું કહે છે. તેનો આ સંબંધ છે - અનંતર અધ્યયનમાં ‘બ્રહ્મગુણો’ કહ્યા. તેનાથી યુક્ત યતિ જ હોય. તેણે અવશ્ય સામાચારી ધારણ કરવી જોઈએ. તે અહીં જણાવે છે તે સંબંધે આ અધ્યયન આપેલ છે. નામ નિક્ષેપમાં ‘સામાચારી’ એ નામ છે. તેથી સામ અને આચાર નો નિક્ષેપો કહે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૪૮૪ થી ૪૮૯ + વિવેચન -

‘સામ’નો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદ છે. તેમાં દ્રવ્ય નિક્ષેપ બે ભેદ છે - આગમથી અને નોઆગમથી. નોઆગમથી ત્રણ ભેદ છે - જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત, તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સામ તે શર્કરા, ક્ષીર આદિ છે. ભાવમાં ‘સામ’ તે દશ ભેદે આ ઇચ્છાકાર, મિચ્છાકાર આદિ સામાચારી છે. આનું ભાવ સામત્વ તાત્વિક રીતે ક્ષાયોપશમાદિ ભાવરૂપ પણથી પરસ્પર અવિરોધથી અવસ્થાન છે.

સામાચારી - ઇચ્છાકાર, મિચ્છાકાર, તથાકાર, આવશ્ચિકી, નૈષેધિકી, આપૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા, ઇંદણા, નિમંત્રણા, ઉપસંપદા એ દશ છે. આ પ્રત્યેકની પ્રરૂપણા કહીશ. આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં પણ આ ગાથા આવેલ છે - x - x - x - ભાવથી આ દશવિધ સામાચારીની આચરણા છે. - x - x - .

આચારનો નિક્ષેપો પણ નામાદિ ચાર ભેદ છે. દ્રવ્યાચાર બે ભેદ છે - આગમથી અને નોઆગમથી. શેષ પૂર્વવત્ - x - x - .

હવે અધ્યયનના નામનો અન્વર્થ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૯૦ - વિવેચન -

ઇચ્છા આદિ સામમાં અનંતર અભિહિત આચરણ - આ વિષયક અનુષ્ઠાન પ્રરૂપેલ છે. આ અધ્યયનમાં તેની સામાચારીનામક અધ્યયન થાય છે, તે જાણવું. હવે તેનું સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહેવું જોઈએ, તે આ છે -

● સૂત્ર - ૧૦૦૭ -

સામાચારી બધાં દુઃખોથી મુક્ત કરાવનારી છે, જેનું આચરણ કરીને નિર્ગન્થ સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે, તે સામાચારી હું કહીશ.

● વિવેચન - ૧૦૦૭ -

સમ આચરણ તે સમાચાર, તેમાંથી સામાચારી શબ્દ નિષ્પન્ન કર્યો છે. સામાચારી - “યતિજનને કર્તવ્યતારૂપ” તે હું કહીશ. તે બધાં જ શારીરિક, માનસિક અસાતાની મુક્તિનો હેતુ છે. તેથી જ આ સામાચારી આરાધીને નિર્ગન્થો સંસાર સાગરને તરી ગયા છે અને મુક્તિ પામે છે ઉપલક્ષણથી તરે છે અને તરશે. - હવે પ્રતિજ્ઞાનુસાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૦૮ થી ૧૦૧૦ -

(૧) આવશ્ચિકી, (૨) નિષીધિકા, (૩) આપૃચ્છના, (૪)

પ્રતિપૃચ્છના, (૫) છંદણા, (૬) ઇચ્છાકાર, (૭) મિચ્છાકાર, (૮) તથાકાર, (૯) અભ્યુત્થાન, (૧૦) ઉપસંપદા. આ દશ અંગોવાળી સાધુ સામાચારી કહેવાઈ છે.

● વિવેચન - ૧૦૦૮ થી ૧૦૧૦ -

પ્રતગ્રહણથી આરંભીને કારણ વિના ગુરુના અવગ્રહમાં આશાતના દોષના સંભવથી રહેવું નહીં. પણ ત્યાંથી નીકળી જવું. આવશ્યિકી વિના નિર્ગમન ન થાય, તેથી પહેલી આવશ્યિકી કહી. નીકળીને જે સ્થાને રહે ત્યાં નૈષેધિકી પૂર્વક પ્રવેશવું, પછી નિષેધ કરવી. ત્યાં પણ રહેતા ભિક્ષા અટન આદિ વિષયમાં ગુરુની પૃચ્છાપૂર્વક જ કરવું. તેથી ત્રીજી આપૃચ્છના. આપૃચ્છના છતાં ગુરુ વડે નિયુક્ત પ્રવૃત્તિકાળમાં ફરી ગુરુને પૂછવું તે પ્રતિ પૃચ્છના. ગુરુની અનુક્રાથી કરવા છતાં ભિક્ષા અટન આદિ માત્ર આત્મંભરી ન થવું, તેથી છંદણા - ગૃહિત આહાર માટે નિમંત્રણા.

આ છંદણા પણ ઇચ્છાપૂર્વક પ્રયોજાય, તેથી ઇચ્છાકારને તેના પછી કહી. આ અત્યંત અવધ-ભીરુ વડે તત્ત્વથી કરાય છે, તેથી કથંચિત્ અતિચારના સંભવમાં આત્માને નિંદવો બેઠાં, તેથી પછી મિચ્છાકાર સામાચારી. તે કરવા છતાં તેમાં ઘણાં દોષ સંભવે છે, તેથી ગુરુને આલોચના આપવી, તેમાં જે આદેશ કરે, તેમ માનવું તે તથાકાર. પછી કૃત્યોમાં ઉદમવાળા થવું, તેને અનુરૂપ અભ્યુત્થાન. ઉદમવાળાને જ્ઞાનાદિ નિમિત્તે બીજા ગચ્છમાં જવાનું પણ થાય, તેમાં ઉપસંપદા.

ઉપસંહાર - આ પૂર્વોક્ત ઇચ્છાદિ દશ અવયવો દશ અવયવો સાધુની સામાચારી છે, તેમ તીર્થકરાદિ વડે કહેવાયેલ છે. હવે તે અવયવો કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૧૧ થી ૧૦૧૩ -

(૧૦૧૧) ગમનમાં 'આવશ્યિક' કરવું, પ્રવેશ સ્થાને "નૈષેધિકી" કરવી. પોતાના કાર્ય માટે આપૃચ્છના. બીજાના કાર્ય માટે પ્રતિપૃચ્છના. (૧૦૧૨) આહાર દ્રવ્યના વિષયમાં છંદણા, સ્મારણમાં ઇચ્છાકાર, આત્મ નિંદામાં મિચ્છાકાર, પ્રતિશ્રુત તે તથાકાર. (૧૦૧૩) ગુરુ જન પૂજાર્થે અભ્યુત્થાન, પ્રયોજનથી બીજા પાસે રહેવામાં ઉપસંપદા. આ પ્રમાણે દશાંગ સામાચારીનું નિવેદન કર્યું.

● વિવેચન - ૧૦૧૧ થી ૧૦૧૩ -

(૧) તેવા કોઈ કારણે બહાર નીકળવું આવશ્યક હોય તો 'આવશ્યકી' કરવી. (૨) જેમાં રહેવાય તે સ્થાન - ઉપાશ્રય. તેમાં પ્રવેશતા નૈષેધિકી કરવી, નિષેધ અટલે પાપ અનુષ્ઠાનોથી આત્માનું પાછા ફરવું, તેમાં થાય તે નૈષેધિકી, આત્મના નિષિદ્ધત્વથી આ સંભવે છે.

(૨) આપૃચ્છના - બધાં કાર્યોમાં વ્યાપેલ પૃચ્છના. "હું આમ કરું કે નહીં?" કોઈ વિવક્ષિત કાર્યનું નિર્વર્તન સ્વયં કરવું તે. (૪) પ્રતિપૃચ્છતા - બીજાના પ્રયોજન વિધાનમાં, ગુરુએ નિયુક્ત છતાં ફરી પ્રવૃત્તિ કાળમાં પ્રતિપૃચ્છા કરવી. તે કદાચ બીજા

કાર્યનો પણ આદેશ આપે. ઉપલક્ષણથી સ્વ - પર બંને કરણમાં. ઉચ્ચવાસ નિઃશ્વાસને છોડીને બધાં કાર્યોમાં પણ સ્વ - પર જે હોય તેમાં ગુરુને પૂછીને કરવું. - x - x - .

(૫) છંદણા - તથાવિધ અશનાદિ દ્રવ્ય વિશેષથી જે પૂર્વ ગૃહીત હોય તેને માટે નિમંત્રણ કરવી. (૬) ઇચ્છાકાર - સ્વકીય અભિપ્રાયતાથી તે કાર્યને કરવું તેo સારણ - ઔચિત્યથી પોતાનું કે બીજાનું કૃત્ય હોય તે પ્રતિ પ્રવર્તવું તેમાં આત્મ સ્મારણમાં - આપતી ઇચ્છા હોય તો આપે કરવાનું આ કાર્ય હું કરું, બીજાના સ્મારણમાં - મને પાત્ર લેખનાદિ જે આપને ઇચ્છા હોય તો કરો. - x - x - .

(૭) મિથ્યાકાર - આ મિથ્યા છે, તેવો સ્વીકાર કરવો, તે આત્મ નિંદા - “તે વિતથ આચરણમાં મને ધિક્કાર છે કે મેં આ કર્યું, એમ આત્માની નિંદા કરે. કેવી રીતે? જિનવચનોથી જાણીને. (૮) તથાકાર - આ આમ છે તેવું સ્વીકારવું કયા વિષયમાં? ગુરુની વાચનાદિમાં - x - x - .

(૯) અભ્યુત્થાન - આભિમુખ્યતાથી ઉત્થાન, શેમાં? ગુરુ પૂજામાં, તે ગૌરવને યોગ્ય - આચાર્ય, ગ્લાન, બાલ આદિને માટે યથોચિત આહાર, ભેષ જ આદિનું સંપાદન, સામાન્ય અભિધાનમાં અભ્યુત્થાન નિમંત્રણ રૂપે જ ગ્રહણ કરાય છે. (૧૦) ઉપસંપદા - આટલો કાળ અમે આપની પાસે રહીશું, તેમ સમીપ રહેવું. આ જ્ઞાનાદિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં. એમ દશભેદે સામાચારી છે.

આના વડે શિષ્યએ સદા ગુરુના ઉપદેશથી જ રહેવું તેવું અર્થથી કહેલ છે. દશવિધ સામાચારી કહીને ઓઘ સામાચારી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૧૪ થી ૧૦૧૬ -

(૧૦૧૪) સૂર્યોદય થતાં દિવસના પહેલાં પ્રહરમાં - પહેલાં ચતુર્થ ભાગમાં ઉપકરણોનું પડિલેહણ કરીને, ગુરુને વંદના કરી. (૧૦૧૫) બે હાથ જોડીને પૂછે કે - “હવે મારે શું કરવું જોઈએ? ભગવન્! મને આજે આપ સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત કરો છો કે વૈયાવચ્ચમાં? તે ઇચ્છુ છું. (૧૦૧૬) વૈયાવચ્ચમાં નિયુક્ત કરાતા અગ્લાનપણે સેવા કરે. અથવા બધાં દુઃખોથી મુક્ત કરનારા સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત કરતાં અગ્લાનપણે સ્વાધ્યાય કરે.

● વિવેચન - ૧૦૧૪ થી ૧૦૧૬ -

સૂર્યના ઉગ્યા પછી પહેલાં ચતુર્ભાગમાં, તે કિંચિત્ ન્યૂન હોવા છતાં ચતુર્ભાગ કહેવાય છે. જેતે પાદોન પૌરુષિ કહે છે. તેમાં પાત્રા આદિ ઉપકરણને યક્ષુ વડે નિરીક્ષણ કરીને પ્રમાર્જે. પડિલેહણા કર્યા પછી ગુરુ - આચાર્યાદિને નમસ્કાર કરીને, અંજલિ જોડીને - મારે આ સમયે શું કરવું જોઈએ? ગુરુ મનમાં સ્વાધ્યાય કે વૈયાવચ્ચમાં જોડવા ઇચ્છતા હોય તે કહે - હું તેમાં જોડાવા ઇચ્છુ છું. વૈયાવચ્ચ - ગ્લાનાદિ વ્યાપારમાં, કે સ્વાધ્યાયમાં? પાત્રા પડિલેહીને ગુરુને પૂછે. અહીં ધર્મદ્રવ્યના ઉપાર્જન હેતુત્વથી મુખવસ્ત્રિકા, વર્ષાકલ્પ આદિ અહીં ભાંડક કહેવાય છે. તેનું પડિલેહણ કરીને, વાંદીને ગુરુને પૂછે.

એ પ્રમાણે પૂછીને જે કર્તવ્ય છે, તે કહે છે - વૈયાવૃત્ત્યમાં નિયુક્ત તે વૈયાવસ્ય, શરીરના શ્રમને વિચાર્યા વિના અગ્લાનીથી કરે. સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત હોય તો સર્વ દુઃખ વિમોક્ષક કેમકે સર્વ તપકર્મમાં પ્રધાન હોવાથી સ્વાધ્યાયને અગ્લાનપણે કરે. આ સર્વ ઓઘ સામાચારીના મૂળત્વથી પ્રતિલેખનાનો તે કાળ સદા વિધેયત્વથી ગુરુ પારતંચને જણાવીને હવે ઐત્સર્ગિક દિનકૃત્ય કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૧૭, ૧૦૧૮ -

વિચક્ષણ ભિક્ષુ દિવસના ચાર ભાગ કરે. તે ચારે ભાગોમાં સ્વાધ્યાય આદિ ગુણોને આરાધે... પહેલાં પ્હરમાં સ્વાધ્યાય કરે. બીજામાં ધ્યાન કરે. ત્રીજામાં ભિક્ષાયચાર્યા કરે. ચોથામાં ફરી સ્વાધ્યાય કરે.

● વિવેચન - ૧૦૧૭, ૧૦૧૮ -

ચાર ભાગ કરીને પછી મૂલગુણની અપેક્ષાથી ઉત્તર ગુણ રૂપ - સ્વાધ્યાય આદિ તત્કાળ ઉચિત કરે. દિવસના કયા ભાગમાં કયા ઉત્તર ગુણોને આરાધે, તે કહે છે - પહેલી પોરિસિમાં સ્વાધ્યાય - વાચનાદિ કરે. તે સૂત્રપોરિસિમાં કરે કે અહોરાત્રમાં કરે? બીજી પોરિસિમાં ધ્યાન કરે. અહીં અર્થ પોરિસિથી ધ્યાન એટલે અર્થ વિષયક માનસ આદિ વ્યાપાર કરે. અવા ધ્યાન કરે. અહીં પ્રતિલેખના કાળને અત્પત્વથી વિવક્ષિત કર્યો નથી. ત્રીજામાં ભિક્ષાયચાર્યા, ચોથામાં સ્વાધ્યાય કરે. અહીં ત્રીજામાં ભિક્ષાયચાર્યામાં ભોજન, બહાર જવું આદિ સમાવિષ્ટ છે. બીજા તેમાં પડિલેહણ, સ્થંડિલ પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ગ્રહણ કરે છે.

કાળની અપેક્ષાથી ખેતી આદિ માફક બધાં અનુષ્ઠાનોનું સ-ફળત્વ બતાવવા ઉક્ત વિધાન છે. જે કહ્યું કે - પહેલી પોરિસિમાં સ્વાધ્યાય કરે, તેના પરિજ્ઞાનાર્થે કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૦૧૯ થી ૧૦૨૧ -

અષાઠ મહિનામાં દ્વિપદા પોરિસી હોય છે, પોષ મહિનામાં ચતુષ્પદા, ચૈત્ર અને અશ્વિન મહિનામાં ત્રિપદા પોરિસી હોય છે.

સાત રાતમાં એક અંગુલ, પદ્મમાં બે અંગુલ, એક માસમાં ચાર અંગુલની વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે... અષાઠ, બાદરવો, કારતક, પોષ, ફાગળ, વૈશાખના કૃષ્ણ પદ્મમાં એક અહોરાત્રિનો ફાય થાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૧૯ થી ૧૦૨૧ -

સાત અહોરાત્રથી દક્ષિણાયનમાં વધે છે. ઉત્તરાયણમાં ઘટે છે. અહીં સાર્દ્ધ સપ્તરાત્રિ લેવું. કેમકે પદ્મથી બે અંગુલ વૃદ્ધિ કહી છે. કેટલાંક માસમાં ચૌદ દિવસનો પદ્મ પણ સંભવે છે. તેમાં સાત અહોરાત્રથી પણ અંગુલ વૃદ્ધિ - હાનિમાં કોઈ દોષ નથી. - x - x - અષાઠાદિ પ્રત્યેકના કૃષ્ણ પદ્મમાં અવમ - ન્યૂન, એક એક અહોરાત્ર કહ્યા. એ પ્રમાણે એક દિવસ ઘટતાં ચૌદ દિવસનો એક કૃષ્ણ પદ્મ થાય. આ પોરિસિ પ્રમાણ વ્યવહારથી છે, નિશ્ચયથી આ ગણનામાં ફેરફાર છે, તે સૂર્યપ્રજ્ઞામિના વ્યાખ્યાનથી જાણવો. - x - x - x - અહીં પહેલી પોરિસિમાં ઉપલક્ષણથી પ્રતિલેખના

પણ કહી. પાદબ્યૂન, તેના કાળપણથી છે, તે જણાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૦૨૨ -

જેઠ, અષાઠ, શ્રાવણમાં છ અંગુલ, બાદરવા આદિ ત્રણમાં આઠ અંગુલ, મૃગશિર આદિ ત્રણમાં દશ અંગુલ અને ફાગણ આદિ ત્રણમાં આઠ અંગુલ વૃદ્ધિ કરતાં પ્રતિલેખન પોરિસિનો સમય થાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૨૨ -

સૂત્રાર્થ કહેલ છે. વિશેષ વૃત્તિ આ છે - પ્રતિલેખન અર્થાત્ ઉક્ત કાળને પ્રતિલેખના કાળ જાણવો. તેની સ્થાપનાનું યત્ર મૂળવૃત્તિમાં જોવું. આ પ્રમાણે દિનકૃત્ય જણાવીને રાત્રિમાં શું કરવું તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૨૩, ૧૦૨૪ -

વિચક્ષણ ભિક્ષુ રાત્રિના પણ ચાર ભાગ કરે. તે ચાર ભાગોમાં ઉત્તરગુણોની આરાધના કરે... પહેલાં પ્રહરમાં સ્વાધ્યાય, બીજામાં ધ્યાન, ત્રીજામાં નિંદ્રા, ચોથામાં ફરી સ્વાધ્યાય કરે.

● વિવેચન - ૧૦૨૩, ૧૦૨૪ -

માત્ર દિવસમાં જ નહીં, રાત્રિમાં પણ. બીજી પોરિસિમાં ધ્યાન ધ્યાવે. સૂત્રના સૂક્ષ્મરૂપ ત્રણ અથવા પૃથ્વી, વલય, દ્વીપ, સાગર, ભવન આદિનું ધ્યાન કરે. ત્રીજી પોરિસીમાં નિદ્રામોક્ષ કરે અર્થાત્ સુવે. સામસ્ત્ય અર્થથી વિચારતા પહેલા અને છેલ્લા પ્રહરમાં જાગરણ જ કરે.

શયનવિધિ આ પ્રમાણે છે - બહુ પ્રતિપૂર્ણ પોરિસિમાં ગુરુની પાસે જઈને કહે છે - હે ક્ષમાશ્રમણ! હું ચાપનીયતા અને નૈષેધિકી પૂર્વક મસ્તક વડે વંદન કરવાને ઇચ્છુ છું. પોરિસિ ઘણી પ્રતિપૂર્ણ થઈ છે, રાત્રિ સંચારા માટેની મને અનુજ્ઞા આપો. ત્યારે પહેલા કાચિકી ભૂમિમાં જાય છે. ત્યાર પછી જ્યાં સંસ્તારક ભૂમિ છે, ત્યાં જાય છે પછી ઉપધિને ઉપયોગપૂર્વક પ્રમાર્જે છે, ઉપધિની દોરી છોડે છે. પછી સંચારો, ઉત્તરપટ્ટો પડિલેહીને બંનેને એકત્ર કરી ખોળામાં રાખે છે, પછી સંચારા ભૂમિ પ્રમાર્જે છે પછી સંચારાને પહોળો કરી, ઉત્તરપટ્ટા સહિત પાથરે છે. પછી ત્યાં રહીને મુહપતિથી ઉપરની કાયાને પ્રમાર્જે છે. અધોકાયાને રજોહરણથી પ્રમાર્જે છે વસ્ત્રોને ડાબા પડખે રાખે છે. પછી સંચારા ઉપર બેસીને બોલે છે -

નીકટ રહેલ હે જયેષ્ઠ આર્યો! અનુજ્ઞા આપો. પછી ત્રણ વખત સામાયિક સૂત્ર બોલીને સુવે છે. સંચારાની અનુજ્ઞા આપો. કેવી રીતે? બાહુનું ઓશીકુ કરે, ડાબા પડખે સુવે, કુકડીની જેમ પગ પ્રસારે, જો તેમ ન કરી શકે તો ભૂમિની પ્રમાર્જના કરે. સંદંશક - સાંધા સંકોચે ત્યારે પ્રમાર્જે ઉદ્ભર્તન કરે ત્યારે કાયાની પ્રતિલેખના કરે. જ્યારે જાગે ત્યારે દ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ કરે, પછી શ્વાસને નિરોધીને આલોકન કરે.

હવે રાત્રિના ચોથા ભાગના પરિજ્ઞાનનો ઉપાય દર્શાવીને સમસ્ત યતિકૃત્ય કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૨૫, ૧૦૨૬ -

જે નક્ષત્ર જે રાત્રિની પૂર્તિ કરે છે, તે જ્યારે આકાશના પહેલા ચોથા ભાગમાં આવે છે, ત્યારે તે પ્રદોષકાળ થાય છે. તે કાળમાં સ્વાધ્યાયથી નિવૃત્ત થવું જોઈએ... તે નક્ષત્ર જ્યારે આકાશના અંતિમ ચોથા ભાગમાં આવે છે, ત્યારે તેને “વૈરાત્રિક કાળ” સમજીને મુનિ સ્વાધ્યાયમાં પ્રવૃત્ત થાય.

● વિવેચન - ૧૦૨૫, ૧૦૨૬ -

જે નક્ષત્ર રાત્રિની પરિસમાપ્તિ કરે છે ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. વિશેષ આ - પ્રદોષકાળ એટલે રાત્રિમુખ સમય. વૈરાત્રિક - ત્રીજો. એ પ્રમાણે પ્રથમ આદિ પ્રહરો કહેલા છે. આ પ્રમાણે સામાન્યથી દિવસ અને રાત્રિના કૃત્યો બતાવીને.

વિશેષથી તેને જ દર્શાવતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૨૭ થી ૧૦૪૪/૧ -

(૧૦૨૭) દિવસના પહેલાં પ્રહરના ચોથા ભાગમાં પાત્રાદિનું પડિલેહણ કરી, ગુરુને વંદના કરી, દુઃખ વિમોક્ષક સ્વાધ્યાય કરે. (૧૦૨૮) પોરિસિના ચોથા ભાગમાં ગુરુને વાંદીને કાળને પ્રતિક્રમ્યા વિના જ પાત્રાનું પડિલેહણ કરે. (૧૦૨૯) મુખવસ્ત્રિકાનું પડિલેહણ કરીને ગુચ્છાનું પડિલેહણ કરે. આંગળીઓથી ગુચ્છા પકડીને વસ્ત્રો પડિલેહે.

(૧૦૩૦) (ઉલ્કુટુક આસને બેસે) પછી વસ્ત્ર ઉંચુ રાખે, સ્થિર રાખે, અત્વરિતતાથી તેનું પડિલેહણ કરે. બીજામાં વસ્ત્રને ધીમે ધીમે ઝટકીને પછી વસ્ત્રનું પ્રમાર્જન કરે.

(૧૦૩૧) પડિલેહણના સમયે વસ્ત્ર કે શરીરને નચાવે નહીં, વાળે નહીં. દૃષ્ટિથી અલક્ષિત ન કરે, દિવાલ આદિનો સ્પર્શ ન થવા દે. છ પૂર્વ અને નવ ખોટક કરે. જે કોઈ પ્રાણી હોય તેનું વિશોધન કરે.

(૧૦૩૨) પડિલેહણના દોષ કહે છે - આરબટા, સંમર્દા, મોસલી, પ્રસ્ફોટના, વિક્ષિપ્તા. વેદિકા (૧૦૩૩) પ્રશિથિલ, પ્રલંબ, લોલ, એકામર્શા, અનેક રૂપ ધૂનન, પ્રમાણ પ્રમાદ, ગણનોપગણના.

(૧૦૩૪) પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનના પ્રમાણથી ન-ન્યૂન, ન અધિક, તથા અવિપરીત પ્રતિલેખના જ શુદ્ધ થાય છે. તેના આઠ વિકલ્પોમાં પહેલો ભેદ જ શુદ્ધ છે, બાકીના ભેદો અપ્રશસ્ત છે.

(૧૦૩૫) પડિલેહણ કરતી વખતે જે પરસ્પર વાર્તાલાપ કરે, જનપદની કથા કરે. પરચક્ષ્ણાણ આપે, ભણાવે કે સ્વયં ભણે. (૧૦૩૬) તે પડિલેહણમાં પ્રમત્ત મુનિ પૃથ્વી, અપ, તેઈ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસકાય એ છ એ કાયના વિરાધક થાય છે.

(૧૦૩૭) છ માંનું કોઈ એક કારણ હોય તો ત્રીજા પ્રહરમાં ભોજન-પાનની ગવેષણા કરે. (૧૦૩૮) ક્ષુધા વેદના, વૈયાવચ્ય, ઇર્વાસમિતિ

પાલનાથે, સંયમાથે, પ્રાણ રક્ષા માટે, ધર્મ ચિંતા માટે આહાર ગવેષે.

(૧૦૩૯) ધૃતિ સંપન્ન સાધુ-સાધ્વી આ છ કારણે ભોજન-પાન ગવેષણા ન કરે, જેનાથી સંયમનું અતિક્રમણ ન થાય. (૧૦૪૦) રોગ આવે, ઉપસર્ગ થાય, બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિની સુરક્ષા, પ્રાણિ દયા, તપને માટે, શરીરના વિચ્છેદને માટે મુનિ આહાર ન ગવેષે.

(૧૦૪૧) બધાં ઉપકરણોની ચક્ષુ પ્રતિલેખના કરે, તેને લઈને અર્ધ યોજન સુધી મુનિ ભિક્ષાને માટે વિહાર કરે.

(૧૦૪૨) ચોથા પહરમાં પડિલેહણા કરી બધી પાત્રાને બાંધીને રાખી દે. ત્યાર પછી જુવાદિ સર્વ ભાવોનો પ્રકાશક સ્વાધ્યાય કરે.

(૧૦૪૩) પોરિસિના ચોથા ભાગમાં ગુરુને વાંદીને કાળ પ્રતિક્રમણ કરીને શય્યાની પડિલેહણા કરે. (૧૦૪૪/૧) ચતનામાં પ્રયત્નશીલ મુનિ પછી પ્રસવણ અને ઉચ્ચાર ભૂમિનું પડિલેહણ કરે.

● વિવેચન - ૧૦૨૭ થી ૧૦૪૪/૧

અહીં સાડા સત્તર સૂત્રોનો અર્થ કહ્યો. દિવસની પહેલી પોરિસિમાં સૂર્યોદય સમયે વર્ષાકલ્પ આદિ ઉપધિનું પડિલેહણ કરે. પાદોનપોરિસિમાં ભાજન-પાત્રપ્રતિલેખના કરે, સ્વાધ્યાય વિરમણ કાળમાં, કાળનું પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના, તેને પ્રતિક્રમવા કાર્યોત્સર્ગ ન કરીને ઇત્યાદિ

પ્રતિલેખના વિધિ કહે છે - મુખવસ્ત્રિકા પડિલેહીને ગુચ્છા - પાત્રના ઉપરીવર્તી ઉપકરણને પડિલેહે. - x - પછી પડલા રૂપ વસ્ત્રને પડિલેહે. પડલાને ગુચ્છા વડે પ્રમાર્જને પછી શું કરે? તે કહે છે - કાયાથી ઉત્કુટક આસનેબેસીને, વસ્ત્રને તીર્થુ પ્રસારે, દંટ પકડી રાખે, ત્વરા રહિત પણે પડલાનું કે વર્ષા કલ્પાદિની પ્રત્યુપેક્ષણા કરે. તેમાં આર-પાર નિરીક્ષણ કરે. પ્રસ્ફોટના ન કરે. ઉદ્ધર્વાદિ પ્રકારે પડિલેહે અન્યથા નહીં. તેમાં જો જંતુને જુએ તો ચતના વડે અન્યત્ર સંક્રમે. બીજી વખતમાં પ્રસ્ફોટના કરે. ત્રીજામાં પ્રમાર્જના કરે.

પ્રસ્ફોટનાદિ કઈ રીતે કરે? શરીર કે વસ્ત્ર ને નચાવે નહીં. પોતાને કે વસ્ત્રને વાળે નહીં. અનુબંધ - સાથે સાથે વસ્ત્રોની પડિલેહણા ન કરે, વિભાગ કરીને કરે. ઉદ્ધર્વ, અધો કે તીર્થો આમર્શ ન થાય, ભીંત આદિને સ્પર્શ ન થાય, તે રીતે પડિલેહણ કરે.

છ પૂર્વ - પૂર્વે ક્રિયામાણપણાથી તીર્થુ કરેલ વસ્ત્રના પ્રસ્ફોટન રૂપ ક્રિયા વિશેષ જેમાં છે તે. નવખોટકા - શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ સ્ફોટન રૂપ કરવી બેઈએ. કુંથુ આદિ જીવોને શોધવા બેઈએ. - x - x - પ્રતિલેખનાના દોષોનો પરિહાર કરવા માટે કહે છે -

(૧) આરભટા - વિપરીત પડિલેહણ કરવું, ત્વરિત કે અન્યાન્ય વસ્ત્ર ગ્રહમથી આ થાય છે. (૨) સંમર્દન - વસ્ત્રના ખૂમા હવાથી હલે તેમ પડિલેહણ કરે અથવા ઉપધિ ઉપર મૂકવા. (૩) મોસલિ - તીર્થુ, ઉદ્ધર્વ કે અધો અન્ય વસ્ત્રને સ્પર્શે. (૪) પ્રસ્ફોટના -

ઘૂળ વગેરેથી યુક્ત વસ્ત્રને ઝાટકવું. (૫) વિક્ષિપ્તા - પડિલેહણ કરેલ વસ્ત્રને બીજા અપડિલેહિત વસ્ત્રમાં રાખી દેવું. પડિલેહણ કરતી વેળાએ વસ્ત્રના છેડાને ઉંચો ફેંકવો. (૬) વેદિકા - તેના પાંચ ભેદ છે - ઉર્ધ્વ વેદિકા, અઘોવેદિકા, તીર્થી વેદિકા. દ્વિઘાતો વેદિકા અને એકતો વેદિકા. તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે - ઘુંટણની ઉપર બંને હાથ રાખીને પડિલેહણ કરે. નીચે રાખીને પડિલેહણ કરે, સાંધાની વચ્ચે હાથ રાખીને પડિલેહણ કરે. બંને હાથની વચ્ચે ઘુંટણ કરીને પડિલેહે. એક ઘુંટણ હાથ મધ્યે અને બીજો બહાર રાખીને પડિલેહણ કરે. પડિલેહણના આ છ દોષોનો ત્યાગ કરવો.

(૧) પ્રશિયિલ - વસ્ત્રને ટીલું પકડવું. (૨) પલંબ - વસ્ત્રને એવી રીતે પકડવું કે જેથી તેના ખૂણા લટકતાં રહે. (૩) લોલ - પડિલેહણ કરાતા વસ્ત્રનો ભૂમિ કે હાથથી સંઘર્ષણ કરવું. (૪) એકામર્શ - વસ્ત્રને વચ્ચેથી પકડીને એક દિશામાં જ આખા વસ્ત્રને ખેંચ લેવું. (૫) અનકે રૂપ ઘૂનના - વસ્ત્રને અનેકવાર ઝાટકવું અથવા અનેક વસ્ત્રોને એક સાથે એક વારમાં જ ઝાટકવું (૬) પ્રમાણપ્રમાદ - પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનનું જે પ્રમાણ બતાવેલ છે. તેમાં પ્રમાદ કરવો. (૭) ગણનોપગણના - પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનના નિર્દિષ્ટ પ્રમાણમાં શંકાના કારણે હાથની આંગળીઓની પવરખાથી ગણના કરવી.

અહીં ત્રણ વિશેષણ પદો વડે આઠ ભંગો સૂચવેલા છે. આમાં કયો ભંગ શુદ્ધ છે અને કયો અશુદ્ધ છે? અન્યૂન, અનતિરિક્ત અને અવિપરીત આ એક જ ભંગ શુદ્ધ કહ્યો. આ ત્રણ ભંગોના સંયોગથી આઠ ભંગો થાય છે. જેમ કે બીજો ભંગ અન્યૂન, અનતિરિક્ત, વિપરીત. એ પ્રમાણે સ્વ બુદ્ધિથી વિચારી લેવું. આ પ્રમાણે શુદ્ધ પડિલેહણ કરતા બીજું શું પરિહરવું?

પરસ્પર સંભાષણ, જનપદ કથા, સ્ત્રી આદિ કથાને છોડવા. બીજાને પ્રત્યાખ્યાન ન આપવું વાચના લેવી નહીં કે આપવી નહીં. શા માટે આ પ્રતિબંધો કહ્યા? પ્રતિલેખનામાં ઉક્ત કારણો પ્રમાદ થતાં પૃથ્વીકાય, અપકાય આદિ છ એ કાયોની વિરાઘના સંભવે છે. - x - x - આના વડે જીવરક્ષાર્થવચી પ્રતિલેખનાના કાળે હિંસા હેતુપણથી ઉક્ત દોષ ન સેવવા કહ્યું.

આ પ્રમાણે પહેલી પોરિસિના કૃત્યો કહ્યા. હવે બીજી પોરિસિના કૃત્ય કહેવાનો અવસર છે. બીજી પોરિસિમાં ધ્યાન કરવાનું કહ્યું. આ બંને અવશ્ય કરવા ખેઈએ, હવે ત્રીજી પોરિસિમાં ભિક્ષા ચર્યાદિ કહ્યા. આ ઔત્સર્ગિક વચન છે. અન્યથા સ્થવિર કલ્પિકોને યથાકાળ ભોજનાદિ ગવેષણા કહી છે. છમાંના કોઈપણ કારણ ઉત્પન્ન થતાં ભિક્ષા ચર્યા કરે, કારણોત્પતિ વિના ન કરે. - x - x - આવા છ કારણો કહ્યા, તે આ પ્રમાણે છે -

(૧) વેદના - ભુખ, તરસની વેદનાના ઉપશમન માટે, ભુખ અને તરસથી પીડિત સાધુ ગુરુ આદિની વૈયાવચ્ચ ન કરી શકે માટે (૨) વૈયાવચ્ચને માટે. (૩) ઇર્ષ્યા સમિતિ - નિર્જરાથી તેનું પાલન કરવું અર્થપૂર્ણ છે.

ભુખ - તરસથી પીડિત ચક્ષુ વડે બરાબર ન જોઈ શકે તો ઇર્ષ્યા સમિતિ કેમ પાળી શકે? (૪) સંયમના પાલન માટે - આકુલિત ને સંચિત્તાહારથી તેનો વિદ્વાત થાય, (૫) પ્રાણ - જીવન નિમિત્તે, અવધિથી પ્રાણના અપક્રમણમાં હિંસા થાય. (૬) ધર્મ ચિંતાર્થે - શ્રુત ધર્મની ચિંતાને માટે, તે આકુલિત ચિત્તથી ન થાય, તે માટે આહાર - પાનની ગવેષણા કરે.

આ કારણોની ઉત્પત્તિમાં શું અવશ્ય ભોજન - પાન ગવેષણા કરે કે ન કરે? ધર્મચરણ પ્રતિ ધૃતિમાન નિર્ગ્રન્થ, તપસ્વી તે ભક્તપાન ગવેષણા ન પણ કરે. તેના પણ છ કારણો આગળ કહેશે. - x - x -

(૧) આતંક - જ્વર આદિ રોગમાં, (૨) ઉપસર્ગ - ક્યારેક સ્વજન આદિ દ્વારા ઉપસર્ગ થાય અથવા વિમર્શાદિ હેતુથી દેવાદિ ઉપસર્ગ કરે. તેના નિવારણાર્થે ભોજન ન કરે. (૩) તિતિક્ષા - સહન કરવાના હેતુભૂતપણે, કયા વિષયમાં? બ્રહ્મચર્યગુપ્તિમાં, તે અન્ય રીતે સહન કરવું શક્ય નથી. (૪) પ્રાણિ દયા હેતુ - વર્ષાદિમાં આહાર્યે નીકળે તો અપૃકાયાદિની વિરાધના સંભવે છે. (૫) તપને માટે - ઉપવાસ આદિ કરવા. (૬) શરીરના વિચ્છેદને માટે - ઉચિત કાળે સંલેખના, અનશન કરવા દ્વારા ભોજન, પાનની ગવેષણા ન કરે. - x - x - .

કઈ વિધિથી કેટલા ક્ષેત્રમાં પરિભ્રમણ કરે? પહેલા ચક્ષુઆદિથી પડિલેહણા કરે, પછી તે ઉપકરણ ગ્રહણ કરે. સામાન્યથી માત્ર પ્રત્યુપેક્ષણા ન કરે પણ તેની પ્રમાર્જના પણ કરે. ઉપકરણાદિ લઈને, અર્ધયોજનને આશ્રીને ક્ષેત્રમાં અશનાદિ ગ્રહણ કે. જે પ્રદેશમાં વિચરણ કરે તે વિહાર, તેમાં મુનિ વિચરણ કરે. આ પ્રમાણે વિચરીને ઉપાશ્રયે આવીને ગુરુ સન્મુખ આલોચના કરીને ભોજનાદિ કરીને જે કરે છે, તે કહે છે -

ચોથી પોરિસિમાં પ્રત્યુપેક્ષણાપૂર્વક પાત્રને બાંધીને સ્વાધ્યાય કરે, આ સ્વાધ્યાય જીવાદિના સર્વભાવનો પ્રકાશક છે. પોરિસિના ચોથા ભાગમાં વાંદીને - સ્વાધ્યાયકરણ પછી આચાર્યાદિ પાસે કાળ પ્રતિક્રમીને પછી શય્યા - વસતિની પ્રતિલેખના કરે. પછી પ્રશ્નવણ અને ઉચ્ચારભૂમિની પ્રત્યેકની બાર-બાર સ્થંડિલ ભૂમિ રૂપ પડિલેહણા કરે. કોણ? યતિ - જે રીતે આરંભથી વિરમે અથવા જયણાવાળા થાય તે યતિ.

એ પ્રમાણે સત્તાવીશ સ્થંડિલની પડિલેહણા પછી સૂર્યનો અસ્ત થાય છે. - x - x - x - આ પ્રમાણે ૧૭૧ સૂત્રનો અર્થ કહ્યો. આ પ્રમાણે વિશેષથી દિનકૃત્ય જણાવીને હવે તે પ્રમાણે રાત્રિ કર્તવ્ય કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૪૪/૨ થી ૧૦૫૭ -

(૧૦૪૪/૨) ત્યાર પછી સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરનારો કાયોત્સર્ગ કરે. (૧૦૪૫) જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સંબંધી દૈવસિક અતિચારોનું અનુક્રમે ચિંતન કરે. (૧૦૪૬) કાયોત્સર્ગ પુરો કરીને ગુરુને વંદના કરે. પછી અનુક્રમે દૈવસિક અતિચારોની આલોચના કરે. (૧૦૪૭) પ્રતિક્રમણ કરી, નિઃશલ્ય થઈ ગુરુને વાંદીને, પછી સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવનારો

કાયોત્સર્ગ કરે. (૧૦૪૮) કાયોત્સર્ગ પારીને ગુરુને વંદના કરે, પછી સ્તુતિમંગલ કરીને કાળની પ્રતિલેખના કરે.

(૧૦૪૯) રાત્રિક કૃત્યમાં - પહેલાં પ્રહરમાં સ્વાધ્યાય, બીજામાં ધ્યાન. ત્રીજામાં નિદ્રા અને ચોથામાં ફરી સ્વાધ્યાય કરે. (૧૦૫૦) ચોથા પ્રહરે કાળનું પ્રતિલેખન કર. અસંચતને જગાડયા વિના સ્વાધ્યાય કરે.

(૧૦૫૧) ચોથા પ્રહરના ચોથા ભાગે ગુરુને વંદના કરી, કાળનું પ્રતિક્રમણ કરે, કાળનું પ્રતિલેખન કરે. (૧૦૫૨) સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવનાર કાયોત્સર્ગનો સમય થતાં સર્વ દુઃખ વિમોક્ષક કાયોત્સર્ગ કરે. (૧૦૫૩) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ સંબંધી રાત્રિક અતિચારોનું અનુક્રમે ચિંતન કરે. (૧૦૫૪) કાયોત્સર્ગ પારીને ગુરુને વંદના કરે. પછી અનુક્રમે રાત્રિક અતિચારોને આલોચે.

(૧૦૫૫) પ્રતિક્રમણ કરી નિઃશલ્ય થઈને ગુરુને વંદના કરે, ત્યારપછી બધાં દુઃખોથી મુક્ત કરાવનારો કાયોત્સર્ગ કરે. (૧૦૫૬) કાયોત્સર્ગમાં ચિંતવે કે “હું આજે કયા તપને સ્વીકારુ?” કાયોત્સર્ગ પારીને ગુરુને વંદના કરે. (૧૦૫૭) કાયોત્સર્ગ પારી, ગુરુને વંદના કરી, ત્યાર પછી યથોચિત તપનો સ્વીકાર કરીને સિદ્ધોની સ્તુતિ કરે.

● વિવેચન - ૧૦૪૪/૨ થી ૧૦૫૭ -

કાયોત્સર્ગાદિ ૧૩૫ સૂત્રો છે. પ્રશ્નવણાદિ ભૂમિ પ્રતિલેખના પછી સર્વ દુઃખ વિમોક્ષણ કાયોત્સર્ગ કરે. તે કર્મોના અપચયનો હેતુ છે. - x - x - ત્યાં રહીને જે કરે, તે કહે છે - ત્યાર પછી દૈવસિક અતિચાર - અતિક્રમને ચિંતવે - ધ્યાવે. અનુક્રમે પ્રભાતે મુખવસ્ત્રિકાની પડિલેહણાથી યાવત્ આ જ કાયોત્સર્ગ છે. - x - x - કયા વિષયના અતિચાર ચિંતવે?

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના વિષયના. જેણે કાયોત્સર્ગને સમાપ્ત કરેલ છે, તે તે પ્રમાણે વાંદીને - દ્વાદશાવર્ત વંદન વડે વાંદી, અતિચાર ચિંતન કર્યા પછી આચાર્યાદિ પાસે દૈવસિક અતિચારોની આલોચના કરે અર્થાત્ ગુરુની સમક્ષ પ્રકાશે - કહે. - x - x - પ્રતિક્રમણ - અપરાધ સ્થાનો થકી નિવૃત્ત થઈને, પ્રતિક્રમણ કરે. કઈ રીતે? મનથી ભાવ શુદ્ધિ વડે, વચનથી સૂખપાઠ વડે, કાયા વડે મસ્તકને નમાવીને. પછી માર્યાદિ શલ્ય રહિત થઈને, વંદનપૂર્વક જમાવીને અને દ્વાદશાવર્ત વંદન વડે વાંદીને, પછી ઉક્ત વિધિ બાદ અર્થાત્ આચાર્યાદિને વાંદીને..

કાયોત્સર્ગ - ચારિત્ર, દર્શન, શ્રુત જ્ઞાન શુદ્ધિ નિમિત્તે ત્રણે વ્યુત્સર્ગ રૂપ કાયોત્સર્ગ કરે. - ગુરુ વંદન પછી સર્વ દુઃખ વિમોક્ષણ કાયોત્સર્ગ કરે. પછી સિદ્ધ સ્તવરૂપ સ્તુત મંગલ કરીને, પાંઠાંતરથી સિદ્ધનો સ્તંવ કરીને, આગમ પ્રતીત કાળની સમ્યક્ પ્રત્યુપેક્ષણા કરે. જાગૃત યાય. - x - x - x - ચોથી પોરિસિમાં કઈ રીતે સ્વાધ્યાય કરે? ચોથી પોરિસિમાં વૈરાત્રિક કાળને પડિલેહીને પૂર્વવત્ કાળ ગ્રહીને સ્વાધ્યાય કરે. કઈ

રીતે? અસંયત અર્થાત્ ગૃહસ્થ જગી ન જાય તે રીતે. કેમકે તેમના ઉઠી જવાથી, તેઓ પાપસ્થાનોમાં પ્રવર્તે તેવો સંભવ રહે છે.

ચોથી પોરિસિનો ચોથો ભાગ બાકી રહેતા. ત્યાં કાળવેળાનો સંભવ રહે છે તેથી કાળગ્રહણ ન કરે. પછી ગુરુને વાંદીને પ્રાભાતિક કાળને પ્રતિક્રમે. પછી પ્રત્યુપેક્ષણ કરે - x - અહીં સાક્ષાત્ પ્રત્યુપેક્ષણાનું ફરી-ફરી કથન બહુતર વિષયપણાથી છે. અહીં સંપ્રદાય આ પ્રમાણે છે -

ત્યારે ગુરુઓ ઉઠીને ચરમ ચામ થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરે. છેલ્લા ચામે બધાં ઉઠીને વૈરાગિક કાળ ગ્રહણ કરીને સ્વાધ્યાય કરે છે. ત્યારે ગુરુઓ સુવે છે. પ્રાભાતિક કાળ પ્રાપ્ત થતાં જે પ્રાભાતિક કાળ ગ્રહણ કરશો તે કાળને પ્રતિક્રમીને પ્રાભાતિક કાળ ગ્રહણ કરે છે. બીજા કાળવેળાએ કાળનું પ્રતિક્રમણ કરે છે. પછી આવશ્યક કરે છે.

મધ્યમ ક્રમની અપેક્ષાથી ત્રણ કાળ ગ્રહણ કરે છે. અન્યથા ઉત્સર્ગથી ઉત્કર્ષથી ચાર, જઘન્યથી ત્રણ કાળગ્રહણ, અપવાદથી ઉત્કૃષ્ટ થકી લે, જઘન્યથી એકની પણ અનુજ્ઞા કરે છે. - x - x -

સૂર્યિકાર કહે છે કે - x - x - કાળને પ્રતિલેખીને, અસંયતને જગાડ્યા વિના, મુનિ સર્વ દુઃખ વિમોક્ષક સ્વાધ્યાય કરે. પોરિસિના ચોથા ભાગમાં ગુરુને વાંદીને બાકીના સાધુ કાળને પ્રતિક્રમે અને કાળને પડિલેહે. - x -

કાયાના વ્યુત્સર્ગ સમયે સર્વ દુઃખોના વિમોક્ષાર્થે કાયોત્સર્ગ દ્વારથી કાયોત્સર્ગ કરે. અહીં જે “સર્વ દુઃખ વિમોક્ષણ” વિશેષણ વારંવાર કહેવાય છે, તે આના અત્યંત નિર્જરા હેતુત્વને જણાવવાને માટે છે. તેથી આ કાયોત્સર્ગના ગ્રહણથી - ચારિત્ર, દર્શન, શ્રુતજ્ઞાનની વિશુદ્ધિને માટે ત્રણ કાયોત્સર્ગ ગ્રહણ કરાય છે. તેમાં ત્રીજામાં રાત્રિક અતિચાર ચિંતવાય છે. રાત્રિક અતિચાર જે રીતે જે વિષયમાં ચિંતનીય છે, તે કહે છે -

રાત્રિમાં થાય કે રાત્રિક, તે અતિચારોને ચિંતવે. ક્રમથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને ચ શબ્દથી વીચારના અતિચારો. બાકીના કાયોત્સર્ગમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવની ચિંતવના સાધારણ હોવાથી કહી નથી.

કાયોત્સર્ગમાં રહીને શું કરે? તે કહે છે. તપ - નમસ્કારસહિત આદિને હું સ્વીકારું છું. એ પ્રમાણે ત્યાં ચિંતવે કે - વર્ણમાન સ્વામીએ છ માસ અશન રહિત વિચરણ કર્યું. તો શું હું અશનરહિતપણે તેટલો કાળ રહેવાને સમર્થ છું કે નહીં? એ પ્રમાણે પાંચ માંસ આદિ ચાવત્ નમસ્કાર સહિત તે પ્રમાણે ભાવના કરે. છેલ્લે ચિંતવે કે હું કયો તપ કરીશ? - x - x - એ પ્રમાણે ઉક્ત અર્થનો અનુવાદ કરી શેષ સામાચારી કહી. પછી તે તપ સ્વીકારીને સિદ્ધોની ત્રણ સ્તુતિ રૂપ સ્તવના કરે. પછી જ્યાં ચૈત્ય હોય ત્યાં તેની વંદના કરે. - હવે ઉપસંહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૫૮ -

સંક્ષેપમાં આ સામાયારી કહી છે. તેનું આચરણ કરીને ઘણાં જીવો સંસાર સાગરને તરી ગયા છે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૦૫૮ -

આ અનંતર કહેલ સામાયારી - દશભેદે, ઓઘ રૂપે અને પદવિભાગ રૂપ કે જે અહીં કહેલ નથી. કેમકે આ ધર્મકથાનુયોગ છે. તે સામાયારી છેદ - સૂત્ર અંતર્ગતત્વથી છે. સંક્ષેપથી તેની વ્યાખ્યા કરી છે.

અહીં આદરના જણાવવાને માટે સમાયારીનું ફળ કહે છે - આ સામાયારીને સેવીને અનેક જીવો આ સંસાર સાગરને તરી ગયા છે. - x - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ

અધ્યયન - ૨૬ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

⊙ અધ્યયન - ૨૭ “ખલુંકીય” ⊙

— x — x — x — x —

૦ છઠ્ઠીસમું અધ્યયન કહ્યું, હવે સત્તાવીશમું કહે છે તેને આ અભિસંબંધ છે - અનંતર અધ્યયનમાં સામાયારી કહી. તે અશઠપણે જ પાળવી શક્ય છે. તેના વિપદાચ્છ શઠતા જ્ઞાન અને તેના વિવેકથી જ આ જણાય છે, તે આશયથી દેષ્ટાંત વડે શઠતા સ્વરૂપ નિરૂપણ દ્વારથી અશઠતા જ આના વડે જણાવી દે છે, તે સંબંધે આ અધ્યયન આવેલ છે. આની ચાર અનુયોગ દ્વાર પ્રરૂપણા પૂર્વવત્ યાવત્ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપે “ખલુંકીય” એ નામ છે, તેથી ‘ખલુંક’ શબ્દનો નિક્ષેપો કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૯૧, ૪૯૨ + વિવેચન -

‘ખલુંક’ શબ્દનો નિક્ષેપો નામ આદિ ચાર ભેદે છે. યાવત્ જાશરીર, ભવ્યાશરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત ત્રણ ભેદોનો આગમથી કહેલા છે. વિશેષ એ કે બળદના ગ્રહણથી અશ્વ આદિ પણ દેષ્ટાંતમાં સમજી લેવા. બળદ આદિમાં ગળીયો બળદ આદિ લેવા, તે દ્રવ્યથી ખલુંક, તે સર્વે અર્થોમાં પ્રતિકૂળ છે. ભાવથી જ્ઞાનાદિમાં ખલુંક લેવા. તદ્વ્યતિરિક્ત કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૯૩ થી ૪૯૫ + વિવેચન -

અવદારે અર્થાત્ ગાડાનો કે સ્વામીનો વિનાશ કરે, ઉત્પ્રસક - જે કંઈપણ જોઈને ત્રાસ પામે, યોત્ર-યુગનો વિનાશ કરે છે. તથા તોત્ર - પ્રાજનક - તેને ભાંગે છે, ઉન્માર્ગ અને વિરૂપ માર્ગ બંનેથી જવાના સ્વભાવવાળો છે. એવો વિશેષણ વાળો તે બળદ, અશ્વ આદિ હોય છે.

આ જ વાત બીજા પ્રકારે કહે છે - જે કોઈ દારુ આદિ મધ્યમાં સ્થૂળપણાથી કુબ્જ, તેના કઠિનપણાથી કર્કશ, અતિ નિચિત પુદ્ગલપણાથી ગુરુક, તેથી જ દુઃખે કરીને નમાવવા શક્ય હોય તે કરીરકાષ્ઠવત્, તે દ્રવ્યોમાં ખલુંક - અનૃજુપણાથી ખલુંક, વિશિષ્ટ કૌટિલ્યયોગથી કુટિલ, ગાંઠો વડે વ્યાસ છે. આજ વાત દેષ્ટાંતથી કહે છે - ઘણો કાળ પણ વક અને અવધારમ ફળપણાથી વક જ થાય છે, કદાપી ઋજુ ભાવને અનુભવતા નથી. એક સ્વરૂપથી સરળ નથી, બીજો તેના કોઈ કાર્યમાં અનુપયોગથી કોઈ વડે અનૃજુ કરાય છે. કરમદી - તેવું લાકડું, ગજાંકુશ માફક વકપણાથી વૃંત છે. અનેક પ્રકારે દ્રવ્યખલુંકનું અભિધાન છે. - x -.

હવે સર્વ અર્થમાં ભાવથી ખલુંકને બતાવતા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૯૬ - વિવેચન -

દંશમશક સમાન - તુલ્ય, તે પણ જાતિ આદિથી તેની જેમ જ કરડે છે. જલૌકા કષ્પિકચ્છુક સમાન જે શિષ્યો છે, તે દોષગ્રાહીતાથી અપ્રસ્તુત પૃચ્છાદિથી ઉદ્દેજકપણાથી તેવા હોય છે. જેમ વીંછી કાંટા વડે વીંધે છે, તેમ જે શિષ્યો ગુરુને વચનકંટક વડે વિંધે છે. તે આવા પ્રકારના ભાવખલુંક કહેવાય છે. તીક્ષ્ણ - અસાહિષ્ણુ, મૂદુ - આળસથી કાર્ય, કારણ પ્રત્યે અદક્ષ, ચંડ - કોપપણાથી, માર્દવિકા - સો વખત ગુરુ વડે પ્રેરાયા છતાં સમ્યગ્ અનુષ્ઠાન પ્રત્યે ન પ્રવર્તે તે.

વળી બીજું - જે કોઈ ગુરુ - આચાર્યાદિથી કુલવાલક માફક પ્રતિકુળ છે, શબલ ચારિત્રના યોગવાળા છે, ગુરુ આદિને અસમાધિ કરાવનારા છે. તેથી જ તે પાપી કલહ કરવાના સ્વભાવવાળા છે, સદનુષ્ઠાન પ્રતિ પ્રેરવા છતાં લડવાને ઉભા થઈ જાય છે, તેઓ સર્વજ્ઞાના શાસનમાં 'ખલુંક' જ કહેવાય છે. તથા પિશુન છે. તેથી જ બીજાને ઉપતાપ કરે છે, વિશ્વસ્ત લોકોએ કહેલ રહસ્યનો ભેદ કરે છે, બીજાનો કોઈને કોઈ પ્રકાર અભિભાવ - પરાભવ કરે છે. યતિકૃત્યોથી કંટાળી ગયેલા છે અથવા જે ઉપદેશવાક્ય રૂપથી નિર્ગત છે તેવા નિર્વચનીય છે, તેથી માયાવી છે. તેમને સર્વજ્ઞાના શાસનમાં શઠ કહેલા છે. આવા ખલુંકો હોય છે.

● નિર્યુક્તિ - ૪૯૯ -

તેથી આવા દોષવાળા ખલુંક ભાવને છોડીને બુદ્ધિમાન પુરુષ કે સ્ત્રીએ વર્તવું જોઈએ. મતિ - બુદ્ધિ વડે સરળ ભાવવાળા થવું જોઈએ.

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહ્યો. હવે સૂત્રને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૫૯ -

ગાર્ગ્ય મુનિ સ્થવિર, ગણધર અને વિશારદ હતા. ગુણોથી યુક્ત હતા, ગણિભાવમાં સ્થિત હતા અને સમાધિમાં પોતાને જોડેલા હતા.

● વિવેચન - ૧૦૫૯ -

ધર્મમાં અસ્થિરને સ્થિર કરે છે તે સ્થવિર. ગાડા - ગુણ સમૂહને ધારણ કરે છે - આત્મામાં અવસ્થાપિત કરે છે, તે ગણધર. ગાર્ગ્ય - ગર્ગ ગોત્રમાં થયેલ, મુનિ - સર્વસાવધ વિરતિને જાણનાર, વિશારદ - સર્વ શાસ્ત્રોમાં કે સંગ્રહ - ઉપગ્રહમાં, આક્રીર્ણ - આચાર્યના ગુણોથી કે આચાર, શ્રુત સંપદા વડે વ્યાપ્ત. ગણિભાવ - આચાર્યપાલામાં સ્થિત. સમાધિ - સમાધાન તે જે ભેદે - દ્રવ્યથી અને ભાવથી. તેમાં દ્રવ્ય સમાધિ, જેના ઉપયોગથી સ્વાસ્થ્ય થાય છે. ભાવ સમાધિ તે જ્ઞાનાદિ, તેના ઉપયોગથી અનુપમ સ્વાસ્થ્ય યોગથી થાય. તેથી અહીં ભાવ સમાધિ ગ્રહણ કરેલ છે. તેથી સમાધિ કર્મોદયથી શ્રુતિને પણ તે શિષ્યો સંઘટ્ટ કરે છે.

સમાધિને ધારણ કરીને આ શિષ્યોને ઉપદેશ કરે છે. તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૬૦ -

વાહનને સમ્યક્ વહન કરનાર બળદ જેમ કાંતારને સુખપૂર્વક પાર કરે છે. તે જ રીતે યોગમાં સંલગ્ન મુનિ સંસારને પાર કરી જાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૬૦ -

જેના વડે ભાર વહન કરાય તે ગાડું, તેમાં જોડેલ જાણવો. સમ્યક્ પ્રવર્તમાન, આગળ ખલુંકનું ગ્રહણ કરવાનું હોવાથી અહીં વિનીત બળદ. આદિ લીધા. વાહક અરણ્યને સુખપૂર્વક સ્વયં જ અતિક્રમે છે - પાર કરે છે. આ દેષ્ટાંત છે. તેનો ઉપનય છે - સંયમ વ્યાપારમાં પ્રવર્તમાન આચાર્યાદિથી પ્રવર્તકને સંસાર સ્વયં અતિક્રમિત થાય છે. આ યોગવહનની અશઠતા છે. તે જ પૂર્વ અધ્યયનના અર્થપાલાથી ઉપવર્ણિત છે.

તે ફળ કથન દ્વારથી આના વડે કહેલ છે, તેમ વિચારવું.

એ પ્રમાણે આ અશકતાને સેવીને કઈ રીતે જ્ઞાનાદિ સમાધિ - વાળા શિષ્યો થાય, એ રીતે તેમના ગુણોને જણાવીને વિપક્ષે - x - શકતા દોષો પણ કહેવા જોઈએ. તે કુશિષ્યના સ્વરૂપને જણાવીને જ બતાવવું શક્ય છે. તેના દોષદુષ્ટત્વને જણાવવા દેષ્ટાંત વર્ણન કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૬૧ થી ૧૦૬૫ -

(૧૦૬૧) જે ખલુંક બળદોને જોતરે છે. તે તેમને મારતો એવો કલેશ પામે છે. અસમાધિનો અનુભવ કરે છે, અંતે તેનું ચાબુક પણ તુટી જાય છે. (૧૦૬૨) તે ક્ષુબ્ધ થયેલો વાહક કોઈની પૂંછ કાપે છે, કોઈને વારંવાર વીંધે છે. તેમાંનો કોઈ બળદ સમિલા તોડી નાંખે છે, બીજો ઉન્માર્ગે ચાલવા લાગે છે. (૧૦૬૩) કોઈ માર્ગના એક પડખે પડી જાય છે, કોઈ બેસી જાય છે. કોઈ સૂઈ જાય છે, કોઈ કુદે છે, કોઈ ઊંછળે છે, તો કોઈ શઠ તરુણ ગાયની પાછળ દોડે છે. (૧૦૬૪) કોઈ માયાવી મસ્તક વડે પડે છે, કોઈ યથા પ્રતિપથે ચાલ્યો જાય છે. કોઈ મડદા જેવો પડી રહે છે, કોઈ વેગથી દોડવા લાગે છે. (૧૦૬૫) કોઈ બળદ રાસને છેદી નાંખે છે, કોઈ દુર્દાન્ત ચૂપને તોડી નાંખે છે અને સૂં-સૂં અવાજ કરીને વાહનને છોડીને ભાગી જાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૬૧ થી ૧૦૬૫ -

ધર્મકથા અનુયોગપણાથી આના પહેલાં સૂત્રમાં ગર્ગ નામક આચાર્ય, કેટલાંક કુશિષ્યો વડે ભગ્ન સમાધિ યથા આત્માની સમાધિને પ્રતિસંધિત કરે છે. બીજા સૂત્રમાં વહન કરાતા એવા વિનીત બળદ આદિ જે રીતે અરણ્યને પસાર કરી દે છે, તેમ યોગ્ય શિષ્યો - કૃત્યોમાં પ્રવર્તાવતા સંસાર પાર કરી દે છે. તેની વિનીતતાના દર્શનથી વિશેષથી સમાધિનો સંભવ થાય, એવો ભાવ છે. આ પ્રમાણે આત્માની સમાધિના પ્રતિસંધાનને માટે વિનીતનું સ્વરૂપ બનાવીને, તે જ અવિનીતના સ્વરૂપની ભાવના કરતા 'ખલુંક' આદિ બાર સૂત્રો કહે છે.

ખલુંક - જે કોઈ બળદને વહન માટે જોડે છે, તે કઈ રીતે? તે કહે છે - બળદને વિશેષથી તાડન કરતાં શ્રમને પામે છે, કલેશ પામે છે. તેથી જ ચિત્ત ઉદ્વેગ રૂપ અસમાધિને વેદે છે. જેમાં ખલુંકને જોડેલ છે. તે પ્રાજનકનો અતિ તાડનથી ભંગ થાય છે. તે અતિરુષ્ટ થઈને જે કરે છે, તે કહે છે - કોઈના પુંછડાને કાપી નાંખે છે, કોઈના ગળામાં પરોણી ઘોંચે છે ઉપલક્ષણથી અશ્લીલ ભાષણાદિ કહે છે. - x - x -

કોઈ બળદ સમિલા - યુગરંધ્ર કીલિકાને ભાંગી નાંખે છે. કોઈ વળી તે સમિલાને ભાંગ્યા વિના ઉન્માર્ગે ચાલવા લાગે છે. કોઈ બળદ વળી પાર્શ્વથી - શરીરનો એક ભાગ, પડખુ, તેનાથી ભૂમિ ઉપર પડે છે. કોઈ બળદ બેસી જાય છે ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થથી જાણી લેવું. કોઈ તરુણ ગાય સામે દોડે છે અથવા દુષ્ટ બળદ બીજે ચાલ્યો જાય છે. કોઈ માયાવી બળદ મસ્તકથી પડે છે. અર્થાત્ અતિ નિસ્સહની જેમ પોતાને ન દર્શાવીને જમીન ઉપર મસ્તક વડે લોટે છે. બીજો કુદ્ધ થઈને પાછળ ચાલે છે, કોઈ મરેલાની જેમ

પડ્યો રહે છે ઇત્યાદિ - x - x -

આ પ્રમાણે દેષ્ટાંત કહીને હવે તેનો નિષ્કર્ષ યોજે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૬૬ -

અયોગ્ય બળદ જેમ વાહનોને તોડી નાંખે છે, તેમ જ ધૈર્યમાં કમજોર શિષ્યોને ધર્મયાનમાં જોડતા તેઓ પણ તેને તોડી નાંખે છે.

● વિવેચન - ૧૦૬૬ -

ખતુંક - ઉક્ત રૂપ બળદ, સ્વસ્વામીને ખેદ પહોંચાડે છે અને અસમાધિને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સમિલા ભંગ આદિ વડે દુષ્ટત્વને દેખાડે છે. જેથી ધર્મમાં જોડેલા યાનની માફક મુક્તિપુર પ્રાપ્ત ધર્મયાનમાં સમ્યક્ પ્રવર્તતા નથી. તેઓ ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ દુર્બળ ધૃતિવાળા હોય છે. તેમના ધૃતિ દુર્બલત્વ ભાવિત કરતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૬૭ થી ૧૦૭૨ -

(૧૦૬૭) કોઈ ઋદ્ધિનો ગારવ કરે છે, કોઈ રસનો ગારવ કરે છે, કોઈ સાતાનો ગારવ કરે છે. કોઈ દીર્ઘકાળ સુધી ક્રોધ કરે છે. (૧૦૬૮) કોઈ ભિક્ષાચર્યામાં આળસ કરે છે, કોઈ અપમાનથી ડરે છે. કોઈ સ્તબ્ધ છે. હેતુ અને કારણથી કોઈ અનુશાસિત કરાય છે તો - (૧૦૬૯) તે વચ્ચે જ બોલવા લાગે છે, આચાર્યના વચનમાં દોષ કાઢે છે અને વારંવાર તેમના વચનોની પ્રતિકૂળ આચરણ કરે છે.

(૧૦૭૦) ભિક્ષા કાળે કોઈ શિષ્ય ગૃહસ્વામિની વિશે કહે છે - “તેણી મને જાણતી નથી, તેણી મને આપશે નહીં.” હું માનું છું કે તે ઘેરથી બહાર ગઈ હશે, તેથી કોઈ બીજો સાધુ ભલે જાય. (૧૦૭૧) કોઈ પ્રયોજનથી મોકલાતા તેઓ કાર્ય ક્યા વિના પાછા આવે છે, ચારે તરફ ભટકે છે, ગુરુ આજ્ઞાને રાજવેદિ માની મુખ ઉપર ભૂકુટી ચડાવી દે છે. (૧૦૭૨) જેમ પાંખો આવતા હંસ વિભિન્ન દિશામાં ઈડી જાય છે, તેમજ શિક્ષિત અને દિક્ષિત કરાયેલા, ભોજન-પાનથી પોષિત કરાયેલા કુશિષ્ય અન્યત્ર ચાલ્યા જાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૬૭ થી ૧૦૭૨ -

ઋદ્ધિ વડે ગૌરવ - ઋદ્ધિમાન શ્રાવકો મારા વશમાં થયેલા છે, તેમ વિચારે. ઉપકરણાદિ આત્મ બહુમાનરૂપ ઋદ્ધિ ગૌરવ જેમને છે તે ઋદ્ધિ ગૌરવિક. ગુરુના નિયોગથી પ્રવર્તતા નથી, મારે તેનાથી શું? બીજા કોઈ રસ ગારવ - મધુરાદિમાં ગૃહ્ણ હોય તે બાળ, ગ્લાન આદિને સમુચિત આહાર-દાનમાં કે તપોનુષ્ઠાનાદિમાં પ્રવર્તતા નથી. સાનાગૌરવવાળા કોઈ સુખમાં પ્રતિબદ્ધ થઈ. અપ્રતિબદ્ધ વિહારાદિમાં પ્રવર્તવા સમર્થ યતા નથી. કોઈ લાંબો કાળ ક્રોધ કરનાર કૃત્યોમાં પ્રવર્તતો નથી.

ભિક્ષામાં આળસ કરનારો કોઈ, વિચરવા ઈચ્છતો નથી. કોઈ અપમાન ભીરુ ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરવા છતાં જે-તે ઘરોમાં પ્રવેશવા ઈચ્છતો નથી. - x - તે ભીરુ

ગૃહીના પ્રતિબંધથી મને કોઈ સાધુ પ્રવેશતો ન જુએ, તે રીતે પ્રવેશ છે. અહંકારવાળો કોઈ પોતાના કુચ્છથી નમી શકતો નથી. કોઈ શિષ્ય વળી એવા હોય કે જેને કોઈ આચાર્ય હેતુ અને કારણથી અનુશાસિત કરે ત્યારે તે અનુશાસિત થતો શિષ્ય, તે પણ દુઃશિષ્ય - ગુરુના વચનની મધ્યે જ પોતાને અભિમત હોય તેને બોલવા લાગે છે. અપરાધને પ્રકર્ષથી ધારણ કરે છે. અર્થાત્ તેને અનુશાસિત કરાતા પણ અપરાધને છોડતો નથી. અથવા આચાર્યાદિના અનુશિષ્ટ વચનોની પ્રતિકુળ વર્તે છે. - x - .

કેવી રીતે પ્રતિકુળ વર્તે છે, તે કહે છે - કદાચ ગુરુ કોઈ વખતે કહે કે, હે આયુષ્યમાન્ ! ગ્લાનની સેવા તે મહાનિર્જરાનું સ્થાન છે, તેથી અમુક શ્રાવિકાને ત્યાં જઈને અમુક ઔષધ, આહાર આદિ લઈ આવ. તે તેણીને જાણતો હોવા છતાં વિપરીતતાથી કહેશે કે - તે શ્રાવિકા મને જાણતી નથી, તેથી તેણી મને વિવક્ષિત ઔષધ આદિ આપશે નહીં. - x - x - અથવા તેણી ઘેરથી નીકળી ગઈ હશે, એમ હું માનું છું, તેમ કહે. અથવા મારા સિવાયના સાધુને આ કાર્ય માટે મોકલો. શું હું એક જ સાધુ અહીં છું ?

વળી બીજા કોઈને તેવા કોઈ પ્રયોજનથી મોકલાય. તે કાર્ય પુરુ કરે નહીં ત્યારે તેને પૂછવામાં આવે તો તે વાતને છુપાવે, અપ્લાપ કરે - x - x - આવા દુષ્ટ શિષ્યો બધી દિશામાં ભટકે છે. પણ ગુરુની પાસે કદાપી રહેતા નથી, જેથી કોઈ દિ' ગુરુ કંઈ કાર્ય ન સોંપે. કોઈ વળી તેને સોંપાયેલ કાર્યને રાજાની હઠથી પ્રવતવિલ કાર્ય જેવું માનતો, આવેશમાં ભૂકુટી યડાવીને મોઢું બગાડે છે. આ અત્યંત દુષ્ટતા જણાવે છે.

કોઈને વળી સ્વયં દીક્ષિત અને શિક્ષિત કરેલા હોય, ભોજન અને પાન વડે પોષ્યા હોય, તો પણ જેમ હંસો, પાંખ આવતા બીજા દેશમાં ચાલ્યા જાય છે, તેમ તે સાધુ ઇચ્છા મુજબ વિચરણ કરતો થાય છે. - x - x - આ પ્રમાણે ખલુંકની જેમ દુષ્ટ શિષ્ય, પોતાના સ્વામીને અધિક કલેશ ઉત્પન્ન કરાવનાર થાય છે.

હવે તેનાથી ખેદિત આચાર્ય શું કરે?

● સૂત્ર - ૧૦૭૩, ૧૦૭૪ -

(૧૦૭૩) અવિનિત શિષ્યોથી ખેદ પામીને ધર્મચાનના સારથી આચાર્ય વિચારે છે - મને આ દુષ્ટ શિષ્યોથી શો લાભ? આનાથી તો મારો આત્મા વ્યાકુળ જ થાય છે. (૧૦૭૪) જેમ ગણીયા ગર્દભ હોય, તેવા જ મારા આ શિષ્યો છે, એમ વિચારી ગર્ગચાર્યએ તે આજસુ ગઘેડા જેવા શિષ્યોને છોડીને દેહતાથી તપ સાધનાને સ્વીકારી લીધી.

● વિવેચન - ૧૦૭૩, ૧૦૭૪ -

ખેદથી અસમાધિના સંભવ પછી સારથીની જેમ સ્ખલિત પ્રવર્તકપણાથી આચાર્ય વિચારે છે - સારથિ એટલે તે ગર્ગચાર્ય ખલુંક - દુશિષ્યોથી ખેદ પામીને, તે દુષ્ટ બળદવત્ અનેક વખત પ્રેરણા કરાયા છતાં સન્માર્ગે ન જતાં શિષ્યો ગુરુને શ્રમના હેતુ રૂપ જ થાય છે અથવા મારુ આલોક કે પરલોકનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. કોના વડે?

આ દુષ્ટ શિષ્યોથી. મારો આત્મા સીદાય છે. - x - તેથી તેમનો ત્યાગ કરવો જ મારે માટે શ્રેષ્ઠ છે. પ્રેરણા કરવામાં આચાર્ય સ્વકૃત્ય પણ કેમ કરી શકતા નથી? તે કહે છે -

મારા શિષ્ય તો ગળીયા ગઘેડા જેવા છે. અહીં ગઘેડાનું ગ્રહણ અતિ કુત્સા બતાવવા માટે છે. તેઓ પણ સ્વરૂપથી અતિ પ્રેરણા કરાતાં જ પ્રવર્તે છે. તેમને પ્રેરવામાં જ કાળ પસાર થઈ જાય છે. તેથી તે ગળીયા ગઘેડા જેવા દુઃશિષ્યોનો ત્યાગ કરીને, તેમના અનુશાસનરૂપ પતિમંચના ત્યાગથી ગર્ગ નામક ગુરુએ અનશનાદિને દટ પણે સ્વીકારે છે.

ત્યાર પછી તે આચાર્ય કેવા થઈને, શું કરે છે?

● સૂત્ર - ૧૦૭૫ -

તે મૃદુ માર્દવસંપન્ન, ગંભીર, સુસમાહિત અને શીલ સંપન્ન મહાન આત્મા ગર્ગ પૃથ્વી ઉપર વિચરવા લાગ્યા. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૦૭૫ -

મૃદુ - બહિર્વૃત્તિથી વિનયવાન, માર્દવ સંપન્ન - અંતઃકરણથી પણ વિનયવાન. કુશિષ્યની સાથે મૃદુ હોવા છતાં સ્વરૂપથી અમૃદુ જ રહે છે. તેથી જ ગંભીર, સુષુ ચિત્ત સમાધિવાળા, અપ્રતિબદ્ધ વિહારથી પૃથ્વી ઉપર વિચરે છે. - x - અહીં ખતુંકતા જ ગુરુને માટે દોષ હેતુ પણે થાય છે, તેના ત્યાગથી અશઠતા જ સેવવી તે અધ્યયનનું તાત્પર્ય છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨૭ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

⊙ અધ્યયન - ૨૮ - “મોક્ષમાર્ગ-ગતિ” ⊙

— x — x — x — x —

૦ અધ્યયન - ૨૭મું કહ્યું, હવે ૨૮મું આરંભે છે. તેનો આ સંબંધ છે. અનંતર અધ્યયનમાં અશઠપણાથી સામાચારી પાળવાનું શક્ય છે, તેમને બતાવ્યા. અહીં તેમાં રહેલાંને મોક્ષમાર્ગગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ બતાવવું આ અધ્યયન આરંભીએ છીએ. આના અનુયોગ દ્વારા પૂર્વવત્ કહીને યાવત્ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં આ ‘મોક્ષ માર્ગગતિ’ નામ છે. તેથી મોક્ષ, માર્ગ, ગતિનો નિક્ષેપો કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૦૦ થી ૫૦૫ + વિવેચન -

મોક્ષનો નિક્ષેપો ચાર પ્રકારે છે. નામ આદિ ભેદથી. તેમાં નોઆગમથી મોક્ષ દ્રવ્યના જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત ત્રણ ભેદ કહ્યા. બેડી વગેરેથી દ્રવ્ય મોક્ષ, ભાવથી મોક્ષ તે આઠ પ્રકારના કર્મોથી રહિતને જાણવો. એ પ્રમાણે માર્ગનો નિક્ષેપો પણ નામાદિ ચાર ભેદથી છે, જેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય માર્ગ તે જળમાર્ગ, સ્થળ માર્ગ આદિ છે. ભાવથી માર્ગ તે જ્ઞાન, દર્શન, તપ, ચારિત્ર ગુણો જાણવા. ગતિનો નિક્ષેપ પણ નામાદિ ચાર ભેદે છે. તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ગતિ પુદ્ગલાદિની છે. ભાવમાં પાંચ પ્રકારની છે તેમાં મોક્ષગતિનો અગ્રે અધિકાર છે.

ગાથાર્થ કહ્યો. વિશેષ વૃત્તિ આ પ્રમાણે છે - તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય મોક્ષ તે બેડી કે કારાગૃહ આદિથી જાણવો. જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારના કર્મો વડે મુક્ત, તે ભાવથી મોક્ષ જાણવો. કથંચિત્ દ્રવ્ય - પર્યાયના અનન્યત્વને જણાવવા માટે આ કહેલ છે. અન્યથા ક્ષાયિક ભાવ જ આત્માનું મુક્તત્વ લક્ષણ મોક્ષ કહેલ છે. - x - x - x - આના જ એકાંતિક આત્યંતિકપણાથી તાત્ત્વિક શબ્દત્વથી ભાવ મોક્ષત્વ છે. આનાથી જે વિપરીત હોય તે દ્રવ્ય મોક્ષત્વ છે. માટે બંનેને અલગ જાણવા.

તદ્દ્રવ્ય વ્યતિરિક્ત જળ, સ્થળ આદિ તે દ્રવ્ય માર્ગ જાણવા. ભાવમાં જ્ઞાનાદિ ગુણો જીવ પર્યાયપણાથી મુક્તિપદ ને અપવવાના નિમિત્તપણાથી ભાવ માર્ગ કહ્યો. સૂત્ર પણાથી તદ્ દ્રવ્ય વ્યતિરિક્ત તે પુદ્ગલાદિની દ્રવ્ય ગતિ છે. આદિ શબ્દથી જીવની ગતિ પણ કહેવી. આનું દ્રવ્યત્વ દ્રવ્ય પ્રાધાન્ય વિવક્ષાથી છે. અન્યથા પુદ્ગલાદિ પર્યાયપણાથી ગતિની ભાવ રૂપતા જ છે. અથવા દ્રવ્યની ગતિ તે દ્રવ્ય ગતિ. ભાવમાં પાંચ પ્રકારે, તે નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ તથા મોક્ષ ગતિના ભેદથી છે. તેમાં અહીં મોક્ષગતિથી અધિકાર છે.

હવે જે રીતે આનું “મોક્ષમાર્ગગતિ” નામ છે, તે દર્શાવે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૦૬ + વિવેચન -

જેથી આ અધ્યયનમાં મોક્ષ, માર્ગ અને ગતિ વર્ણવવામાં આવેલ છે, તેથી આ અધ્યયનને ‘મોક્ષ માર્ગ ગતિ’ અધ્યયન કહેલ છે. મોક્ષ - પ્રાપ્તિપણાથી, માર્ગ - તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયપણાથી, ગતિ - સિદ્ધિ ગમન રૂપ. તેનું આ અધ્યયનમાં પ્રરૂપણ

છે, તેથી આ અધ્યયનને 'મોક્ષમાર્ગગતિ' નામક અધ્યયન જાણવું. નામ નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહેવું જોઈશે. એ સૂત્ર આ છે -

● સૂત્ર - ૧૦૭૬ -

જ્ઞાનાદિ ચાર કારણોથી ચુક્ત, જ્ઞાન-દર્શન લક્ષણ સ્વરૂપ, જિનભાષિત, સમ્યક્ મોક્ષમાર્ગની ગતિને સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૦૭૬ -

મોક્ષ - આઠ પ્રકારના કર્મનો ઉચ્છેદ, તેનો માર્ગ - ઉક્ત સ્વરૂપ, તેથી ગતિ, તે મોક્ષમાર્ગગતિ. તીર્થંકરે કહેલ તેને અવિતથ સાંભળો. તે કહેવાનારા ચાર કારણોથી સંયુક્ત છે. આ ચાર કારણો કર્મક્ષય રૂપ મોક્ષના જ છે, ગતિ તેની પછી ભાષિત છે, તો તેમાં કોઈ વિરોધ ન આવે? તેવી શંકાનો ઉત્તર આપે છે - વ્યવહારથી કારણ અને કારણનું કારણત્વ કહેવાથી અદોષ છે - x - x - x - તેવા ચાર કારણો છે, જેનું લક્ષણ જ્ઞાન અને દર્શન છે. તેનાથી અવશ્ય મુક્તિ થવાની છે, તેથી તેને મૂળ કારણ રૂપે દર્શાવેલ છે. અથવા મોક્ષ - ઉક્ત સ્વરૂપ, માર્ગ - શુદ્ધ, ગતિ - પ્રાપ્તિ. તેને જ્ઞાન - દર્શન અર્થાત્ વિશેષ - સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અસાધારણ સ્વરૂપ જેનું છે તે. - x - x - x -

હવે મોક્ષમાર્ગને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૭૭ -

વરદર્શી જિનવરોએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપને મોક્ષમાર્ગ બતાવેલ છે.

● વિવેચન - ૧૦૭૭ -

જેના વડે વસ્તુ તત્ત્વ જણાય તે જ્ઞાન. અને તે જ્ઞાનાવરણના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી સમુત્પન્ન મતિ આદિ ભેદથી સમ્યક્ જ્ઞાન જ છે. જેમાં તત્ત્વ દેખાય છે, તે દર્શન. આ પણ સમ્યક્ રૂપ જ છે. તે દર્શન મોહનીયના ક્ષય અને ક્ષયોપશમ વડે સમુત્પાદિત, અર્હત્ અભિહિત જીવાદિ તત્ત્વરુચિ લક્ષણ રૂપ શુભ ભાવ સ્વરૂપ છે. ચરે છે - જાય છે, જેના વડે મુક્તિમાં તે ચારિત્ર. આ પણ સમ્યક્ રૂપ જ છે. તે ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયાદિથી ઉત્પન્ન સામાયિકાદિ ભેદથી સત્ ક્રિયા પ્રવૃત્તિ અને અસત્ ક્રિયા નિવૃત્તિરૂપ છે. પૂર્વ ઉપાત કર્મોને ખપાવવાથી તપ - તે બાહ્ય અભ્યંતર ભેદ ભિન્ન છે, અર્હત્ વચનાનુસારી હોય તે જ સમ્યક્ પણે ઉપાદેય છે. - x - x - આ સમુદ્ધિત પણે મુક્તિમાર્ગ છે.

આ જ 'માર્ગ' છે. કેમકે તે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેને સમસ્ત વસ્તુ વ્યાપિતાથી અવ્યભિચારીતાથી જોવાના આચારવાળા એવા વરદર્શી તીર્થંકરે કહેલ છે. અહીં ચારિત્રના ભેદપણે છતાં પણ તપનું જે પૃથક્ ઉપાદન કર્યું તે આનો જ 'ક્ષપણ' પ્રતિ અસાધારણ હેતુત્વ દર્શાવવાને છે. હવે આનું જ અનુવાદ દ્વારથી ફળને દર્શાવવા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૭૮ -

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના આ માર્ગ ઉપર આરૂઢ જીવ સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૦૭૮ -

અનંતર કહેલા એવા માર્ગને અનુપ્રાપ્ત - આશ્રીને જીવો શોભન ગતિમાં જાય છે. જ્ઞાનાદિ મુક્તિ માર્ગ કહ્યો, તેથી તેનું સ્વરૂપ અહીં બતાવ્યું. તે તેના ભેદોના અભિધાનથી અભિહિત જ થાય છે. તેથી જ્ઞાનના ભેદ -

● સૂત્ર - ૧૦૭૯ -

તેમાં પાંચ ભેદે જ્ઞાન છે - શ્રુત જ્ઞાન, અભિનિબોધિક જ્ઞાન, અવધિ જ્ઞાન, મનો જ્ઞાન અને કેવળ જ્ઞાન.

● વિવેચન - ૧૦૭૯ -

તેમાં - જ્ઞાનાદિમાં, જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. (૧) જે સંભળાય તે શ્રુત - શબ્દ માત્ર, તે દ્રવ્ય શ્રુત જ છે. તે શબ્દને સ્વયં સાંભળ કે બોલે અથવા પુસ્તકાદિમાં રહેલ, યક્ષુ આદિ વડે અક્ષરો ઉપલબ્ધ થાય કે બાકીની ઇન્દ્રિયોથી ગૃહીત અર્થ વિકલ્પથી અક્ષર રૂપ વિજ્ઞાન ઉજાવે તે અહીં ભાવ શ્રુત, શ્રુત શબ્દથી કહેલ છે. (૨) અભિમુખ યોગ્ય દેશ અવસ્થિત વસ્તુની અપેક્ષાથી નિયત સ્વ સ્વ વિષયના પરિચ્છેદકપણાથી અવબોધ તે અભિનિ બોધ. તે જ અભિનિબોધિક જ્ઞાન.

(૩) અવધિ - અવ શબ્દ અધ અર્થમાં છે. તેથી અધસ્તાત - નીચે નીચે જાય છે. તે અધોડધો અથવા અવધિ - મર્યાદા, રૂપી દ્રવ્યોમાં જ દ્રવ્યોમાં પરિચ્છેદકતાથી પ્રવૃત્તિ રૂપ હોવાથી તેને આશ્રીને જ્ઞાન પણ અવધિ કહ્યું, જેના વડે જણાય કે જાણે છે તે જ્ઞાન. (૪) મન શબ્દથી દ્રવ્ય અને પર્યાયના કથંચિત્ ભેદથી મનોદ્રવ્યપર્યાય ગ્રહણ કરાય છે, તે સંજ્ઞી વિકલ્પ હેતુમાં જ્ઞાન, તે મનોજ્ઞાન, તેને જ મન:પર્યવજ્ઞાની સાક્ષાત્ જાણે છે, બાહ્યને નહીં. (૫) કેવલ - એક અકલુષ અકલ અસાધારણ અનંત જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન.

(શંકા) નંદી આદિમાં મતિજ્ઞાન પછી શ્રુતજ્ઞાન કહેલ છે, તો અહીં પહેલાં શ્રુતજ્ઞાન કેમ લીધું ? (સમાધાન) બાકીના જ્ઞાનોનું સ્વરૂપ જ્ઞાન પ્રાય: તેને આધીન છે, તેવું પ્રાધાન્ય જણાવવાને માટે કહેલ છે.

હવે જ્ઞાન શબ્દના સંબંધી શબ્દત્વ આદિ જેમાં છે તે જ્ઞાન, તેને જણાવવાને માટે હવે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૮૦ -

આ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન બધાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયોનું જ્ઞાન છે - એ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓએ કહેલ છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૦ -

અનંતરોક્ત પંચવિધ જ્ઞાન તે તે પર્યાયોમાં જાય છે તે દ્રવ્ય - જે કહેવાનાર લક્ષણરૂપ છે. ગુણ - રૂપ આદિ, પર્યાય - બધી તરફથી દ્રવ્યો અને ગુણોમાં જાય છે, તે પર્યાય. - x - x - જ્ઞાન - અવબોધક, જ્ઞાનિ - અતિશય જ્ઞાનસુક્ત કેવલી વડે

કહેવાયેલ છે. - x - x - x - x - x - આના વડે જ્ઞાનના દ્રવ્યાદિ વિષયત્વને કહ્યું. તેમાં દ્રવ્યાદિના લક્ષણો કયા છે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૮૧ -

દ્રવ્ય, ગુણોનો આશ્રય છે, જે પ્રત્યેક દ્રવ્યના આશ્રિત રહે છે, તે ગુણ હોય છે, પર્યાયોનું લક્ષણ દ્રવ્ય અને ગુણોનું આશ્રિતત્વ છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૧ -

કહેવાનાર ગુણોનો આશ્રય - આધાર જ્યાં તે રહે છે, ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થઈને રહે છે કે નાશ પામે છે, તે દ્રવ્ય, આના વડે “રૂપાદિ જ વસ્તુ છે, તેનાથી વ્યતિરિક્ત બીજું કંઈ નથી” એ તથાગતતા મતનું કંડન કરેલ છે. - x - x - એક દ્રવ્યમાં સ્વ આધારભૂત સ્થિત તે એકદ્રવ્યાશ્રિત. તે કોણ છે? ગુણ - રૂપ આદિ. - x - x - x - x - જેના વડે લક્ષ્ય કરાય તે લક્ષણ, પર્યંત - કહેવાનાર રૂપ છે, તે દ્રવ્ય અને ગુણના આશ્રિત છે. - x - x - x - x - સૂત્રમાં “દ્રવ્ય ગુણોનો આશ્રય છે” એ પ્રમાણે દ્રવ્ય લક્ષણ છે. આવા લક્ષણવાળું દ્રવ્ય એક જ છે, કે તેના ભેદો પણ છે?

તે વાતને કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૦૮૨ -

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ આ છ દ્રવ્ય રૂપ લોક વરદર્શી જિનેશ્વરોએ કહેલ છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૨ -

ધર્મ - ધર્માસ્તિકાય, અધર્મ - અધર્માસ્તિકાય, આકાશ - આકાશાસ્તિકાય, કાલ - અદ્ધા સમય રૂપ, પુદ્ગલ - પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવ - જીવાસ્તિકાય, આ દ્રવ્યો છે. પ્રસંગથી લોકસ્વરૂપ પણ કહેલ છે. સામાન્યથી લોકનું આ પ્રમાણેનું સ્વરૂપ છે. શો અર્થ છે? અનંતરોક્ત છ દ્રવ્યરૂપ લોક છે. કહ્યું છે કે - દ્રવ્યો સહિત તે લોક છે, તેનાથી વિપરીત તે અલોક છે.

ધર્માદિના આ જ ભેદો છે કે બીજા પણ છે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૮૩ -

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણે દ્રવ્ય સંખ્યામાં એક એક છે. કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ એ ત્રણે દ્રવ્યો અનંત અનંત છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૩ -

ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય અને આકાશદ્રવ્ય તે સંખ્યામાં એક-એક જ છે એ પ્રમાણે તીર્થકરે કહેલ છે, તો શું ‘કાળ’ આદિ દ્રવ્ય પણ એ પ્રમાણે જ છે? તે અનંત સંખ્યક છે, કેમકે તેના સ્વગત ભેદો અનંત છે. કાળ, પુદ્ગલ અને જીવો અનંત છે. કાળની અનંતતા અતીત અને અનાગતની અપેક્ષાથી છે.

આના પરસ્પર નિબંધન લક્ષણ ભેદો કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૮૪ થી ૧૦૮૭ -

(૧૦૮૪) ગતિ ધર્મનું લક્ષણ છે, અધર્મ સ્થિતિ લક્ષણ છે. સર્વે દ્રવ્યોનું ભાજન અવગાહ લક્ષણ આકાશ છે. (૧૦૮૫) વર્તના કાળનું લક્ષણ છે, ઉપયોગ જીવનું લક્ષણ છે, જે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને દુઃખથી ઓળખાય છે. (૧૦૮૬) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવના લક્ષણ છે. (૧૦૮૭) શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ, વર્ષ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પુદ્ગલના લક્ષણ છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૪ થી ૧૦૮૭ -

ગમન એટલે ગતિ, દેશાંતર પ્રાપ્તિ, જેના વડે લક્ષ્ય કરાય તે લક્ષણ, ગતિ જેનું લક્ષણ છે તે ધર્માસ્તિકાય છે. - x - x - x - x - તથા અધર્મ - અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ સ્થિતિ - સ્થાન આર્થાત્ ગતિ નિવૃત્તિ છે. તે જ સ્થિતિ પરિણત જીવ અને પુદ્ગલોને સ્થિતલક્ષણ કાર્ય પ્રતિ અપેક્ષા કારણત્વથી વ્યાપારીત કરાય છે, તેથી તેનાથી લક્ષ્ય કરાય છે. તેમ કહ્યું. - x - x - x - x - x - ભાજન - આધાર, જીવ આદિ સર્વે દ્રવ્યોનો આધાર આકાશ છે. તેથી અવગાહ દાન એ આકાશનું લક્ષણ છે. તે અવગાહના માટે પ્રવૃત્તને આલંબન રૂપ છે. આના વડે આકાશનું અવગાહ કારણત્વ કહ્યું. - x - x - x - x - x -.

જે વર્તે છે - ભવો થાય છે, તે રૂપથી તેના પ્રત્યે પ્રયોજકત્વ તે વર્તના. તે લક્ષણ - ચિહ્ન છે, કોનું? કાળનું. અહીં એવું કહેવા માંગે છે કે જે આ શીતવાયુ, આતપ આદિ ઋતુ વિભાગથી થાય છે. - x - x - x - સર્વથા વર્તના વડે લક્ષ્યમાણત્વથી આ કાળ છે તેમ જાણવું.

જીવ - તેનું લક્ષણ ઉપયોગ છે, તે મતિ જ્ઞાનાદિ રૂપ ઉપયોગ છે. તે સ્વસંવિદિત જ હોય, તેને અનુભવતો રૂપ આદિના અનુભવરૂપ ઘટ આદિની જેમ જીવનું લક્ષ્ય કરાય છે. તેથી ઉપયોગને લક્ષણ કહે છે. આનો વિસ્તાર અહીં પણ કરાયો છે, અન્યત્ર પણ કરાયેલ છે, તેથી ફરી તેનો વિસ્તાર કરતા નથી. તેથી જ વિશેષગ્રાહી રૂપ જ્ઞાન વડે સામાન્યગ્રાહી દર્શન વડે, સુખ - આહ્લાદ રૂપથી, દુઃખ - તેનાથી વિપરીત રૂપને અનુક્રમે લક્ષ્ય કરે છે. સજીવોમાં કદાચિત્ જ્ઞાનાદિ ઉપલબ્ધ થતાં નથી.

હવે શિષ્યોના દેહતર સંસ્કારને માટે ઉક્તલક્ષણ સિવાયના બીજા લક્ષણો (જીવના) કહે છે - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યાતરાયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન સામર્થ્ય લક્ષણ ઉપયોગ - અવહિતત્વ છે. આ જ્ઞાનાદિ તે જીવના લક્ષણ છે. આના વડે જ જીવ અનન્ય સાધારણપણાથી ઓળખાવાય છે.

આ પ્રમાણે જીવલક્ષણ કહીને પુદ્ગલ લક્ષણ કહે છે -

શબ્દ - ધ્વનિ, અંધકાર, ઉદ્યોત - રત્નાદિ પ્રકારા, પ્રભા - ચંદ્રાદિની દીધિતિ, છાયા, આતપ - સૂર્ય બિંબિ જનિત ઉષ્ણપ્રકારા. વર્ષ - નીલ આદિ, રસ - તિક્ત આદિ, ગંધ સુરભિ આદિ, સ્પર્શ - શીત આદિ - x - આ જઠાં વડે તેના લક્ષ્યપણાથી

તેને પુદ્ગલના લક્ષણો કહેલ છે. પૌદ્ગલિક છે. પ્રતિઘાત વિઘાયિત્વ આદિથી આનો મૂર્તિભાવ છે. અંધકાર અને ઉદ્યોતાદિનું પૌદ્ગલિકત્વ યદ્ગુના વિજ્ઞાન વિષયત્વથી છે. જે પૌદ્ગલિક નથી તે યદ્ગુ વિજ્ઞાનનો વિષય પણ થતો નથી, જેમકે - આત્મા આદિ. અંધકાર - તે આ લોકનો અભાવ, તે પણ યદ્ગુ વિજ્ઞાનનો વિષય છે - x - x - x - એ પ્રમાણે છાયા અને આતપ પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુત્વ જામવું. આ બંનેનું સ્પર્શન ગ્રાહ્યત્વથી પૌદ્ગલિકત્વ છે. - x - x - વર્ણ આદિનું પૌદ્ગલિકત્વ તો પ્રસિદ્ધ જ છે.

આના વડે દ્રવ્ય લક્ષણ કહ્યું. હવે પર્યાય લક્ષણ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૮૮ -

એકત્વ, પૃથક્ત્વ, સંખ્યા, સંસ્થાન, સંયોગ અને વિભાગ. આ પર્યાયોના લક્ષણ છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૮ -

એકનો ભાવ તે એકત્વ - ભિન્ન એવા પરમાણુ આદિમાં પણ જે આ ઘટ આદિ એક છે. એવી પ્રતીતિ હેતુ સામાન્ય પરિણતિરૂપ. પૃથક્ત્વ - આ અમારાથી પૃથક્ છે, એવો પ્રત્યય ઉપનિબંધન, સંખ્યા - જે એક, બે, ત્રણ ઇત્યાદિ પ્રતીતિ કરાવે, જેના વડે આકાર વિશેષ રચાય તે સંસ્થાન - પરિમંડલ ઇત્યાદિ. સંયોગ - આ આંગળીઓનો સંયોગ છે. ઇત્યાદિ વ્યાપ્તિ, વિભાગ - આ આનાથી વિભક્ત છે તે બુદ્ધિ હેતુ. ય શબ્દથી ન કહેવાયેલા નવા, જૂના આદિ પર્યાયનો ઉપલક્ષક છે. લક્ષણ - અસાધારણરૂપ.

- x - x - x -.

આ રીતે સ્વરૂપથી અને વિષયથી જ્ઞાનને જલાવીને દર્શનને કહે છે.

● સૂત્ર - ૧૦૮૯, ૧૦૯૦ -

જીવ, અજીવ, બંધ, પુન્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આ નવ તત્ત્વો છે. આ તથ્ય સ્વરૂપ ભાવોના સદ્ભાવના નિરૂપણમાં જે ભાવપૂર્વક શ્રદ્ધા છે. તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૮૯, ૧૦૯૦ -

(૧) જીવ - ઉક્ત લક્ષણ રૂપ, (૨) અજીવ - ધર્માસ્તિકાયાદિ, (૩) બંધ - જીવ અને કર્મનો અત્યંત સંબંધ, (૪) પુન્ય - શુભ પ્રકૃતિ રૂપ, (૫) પાપ - અશુભ પ્રકૃતિ રૂપ. (૬) આશ્રવ - કર્મોનું આવવું તે, કર્મ ઉપાદાનના હેતુ - હિંસા આદિ. (૭) સંવર સંવરવું તે, ગુમ્ફિ આદિ વડે આશ્રવ નિરોધ. (૮) નિર્જરા - વિપાકથી તપથી કર્મોનું ખરી જવું. (૯) મોક્ષ - સંપૂર્ણ કર્મ ક્ષય કરીને પોતાના આત્મામાં અવસ્થાન કરવું.

આ અનંતરોક્ત તથ્ય - અવિતથ નિરુપ ચરિત વૃત્તિ છે. આના વિશે સૂચકાંગ આગમમાં વિસ્તાર કરેલ છે. 'નવ'ની સંખ્યા મધ્યમ પ્રસ્થાનથી છે. સંક્ષેપની અપેક્ષાથી જીવ અને અજીવમાં જ બંધ આદિનો અંતર્ભાવ સંભવે છે. તેથી 'બે' તત્ત્વો જ થાય. વિસ્તારથી તેના ઉત્તરભેદની વિવક્ષાથી અનંતા તત્ત્વો થાય. જો આ નવ તથ્યો છે.

તેથી શું? અનંતરોક્ત જીવાદિ સ્વરૂપોના સદ્ભાવ વિષય છે. તે અવિતત્ય સત્તાના અભિધાયક છે. ગુરુ આદિ સંબંધી ઉપદેશને અંતઃકરણથી શ્રદ્ધા કરે. “તે પ્રમાણે છે” એવો સમ્યક્ભાવે સ્વીકાર કરે તે સમ્યક્ત્વ એટલે કે દર્શન. તીર્થંકર આદિ એ ભાવ શ્રદ્ધાન્ વિશેષેથી કહેલ છે. - x - શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. અને તે આ જીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા છે. શ્રદ્ધાન - સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્માણુનો કાય કે કાયોપશમથી ઉત્પન્ન આત્મ પરિણામરૂપ છે. - x - x - x - x - જીવાદિ સ્વરૂપ પરિજ્ઞાનના સમ્યક્ ભાવ હેતુ આત્મ પરિણામ વિશેષ તે સમ્યક્ત્વ, પણ જ્ઞાન સ્વરૂપ જ નહીં. - x - x -

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહી, તેના ભેદો કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૯૧ -

(સમ્યક્ત્વના દશ પ્રકાર છે) નિસર્ગરુચિ, ઉપદેશરુચિ, આજ્ઞારુચિ, સૂત્રરુચિ, બીજરુચિ, અભિગમરુચિ, વિસ્તારરુચિ, ક્રિયારુચિ, સંકોપરુચિ, અને ધર્મરુચિ.

● વિવેચન - ૧૦૯૧ -

(૧) નિસર્ગ - સ્વભાવ, તેનાથી રુચિ - તત્ત્વાભિલાષ રૂપ, તે નિસર્ગરુચિ. (૨) ઉપદેશ - ગુરુ આદિનું કથન, તેનાથી રુચિ. (૩) આજ્ઞા - સર્વજ્ઞ. (૪) સૂત્રરુચિ - આગમ વડે રુચિ (૫) બીજ - જે એક છતાં અનેકાર્થ પ્રબોધ ઉત્પાદક વચન, તેના વડે રુચિ, તે બીજ રુચિ. (૬) અભિગમ - જ્ઞાન, (૭) વિસ્તાર - વ્યાસ, (૮) ક્રિયા - અનુષ્ઠાન, (૯) સંકોપ - સંગ્રહ, (૧૦) ધર્મ - શ્રુતધર્માદિ, તેની-તેની રુચિ જેમકે અભિગમરુચિ, વિસ્તાર રુચિ ઇત્યાદિ. આ અર્થ સંકોપથી કહ્યો, હવે વિસ્તારથી -

● સૂત્ર - ૧૦૯૨ થી ૧૧૦૨ -

(૧૦૯૨) પરોપદેશ વિના, સ્વયંના જ યથાર્થ બોધથી અવગત જીવ, અજીવ, પુન્ય, પાપ, આશ્રવ અને સંવરોદિ તત્ત્વોની જે રુચિ છે તે નિસર્ગ રુચિ છે. (૧૦૯૩) જિનેશ્વર દ્વારા દેષ ભાવોમાં તથા દ્રવ્યાદિ ચારથી વિશિષ્ટ પદાર્થોના વિષયમાં “આ આમ જ છે, અન્યથા નથી” એવી જે સ્વતઃ થયેલ શ્રદ્ધા છે, તે “નિસર્ગ રુચિ છે.

(૧૦૯૪) જે બીજા છન્દસ્થ કે અર્હત્ના ઉપદેશથી જીવાદિ ભાવોમાં શ્રદ્ધાન્ કરે છે. તે ઉપદેશરુચિ જાણવી.

(૧૦૯૫) રાગ, દ્વેષ મોહ અને અજ્ઞાન જેના દૂર થઈ ગયા છે, તેમની આજ્ઞામાં રહેવું તે ‘આજ્ઞારુચિ’ છે.

(૧૦૯૬) જે અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય શ્રુતનું અવગાહન કરતો શ્રુતથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે, તે “સૂત્રરુચિ” જાણવી.

(૧૦૯૭) જે પ્રમાણે જળમાં તેલના ળિંદુ વિસ્તારે છે, તેમજ જો સમ્યક્ત્વ એકપદથી અનેક પદોમાં ફેલાઈ જાય છે, તે “બીજરુચિ” છે.

(૧૦૯૮) જેણે અગિયાર અંગો, પ્રકીર્ણક, દૃષ્ટિવાદ આદિ શ્રુતજ્ઞાન અર્થ સહિત પ્રાપ્ત કરેલ છે, તે “અભિગમરુચિ” છે.

(૧૦૯૯) સમગ્ર પ્રમાણે અને નયોથી જે દ્રવ્યોના બધાં ભાવોને જાણે છે, તે “વિસ્તારરુચિ” છે.

(૧૧૦૦) દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વિનય, સત્ય, સમિતિ અને ગુણિ આદિ ક્રિયાઓમાં જે ભાવથી રુચિ છે, તે “ક્રિયારુચિ” છે.

(૧૧૦૧) જે નિર્ગન્થ પ્રવચનમાં અકુશળ છે, મિથ્યા પ્રવચનોથી અનાભિજ્ઞા છે, પરંતુ કુદૃષ્ટિનો આગ્રહ ન હોવાથી અલ્પબોધથી જ જે તત્ત્વશ્રદ્ધાવાળો છે, તે સંક્ષેપ રુચિ છે.

(૧૧૦૨) જિનકથિત અસ્તિકાય ધર્મમાં, શ્રુત ધર્મમાં અને ચારિત્ર-ધર્મમાં શ્રદ્ધા કરે છે તે “ધર્મ રુચિ” જાણવો.

● વિવેચન - ૧૦૯૨ થી ૧૧૦૨ -

સદ્ભુત - અવિતય, તથાવિધ અર્થ - વિષય જેનો છે, તદ્ભુત અર્થને જ્ઞાન કહે છે. - x - x - x - જીવ, અજીવ ઉક્ત રૂપ છે. પુન્ય અને પાપ, - x - x - પરોપદેશ નિરપેક્ષતાથી જાતિ સ્મરણ પ્રતિભાદિ રૂપથી સંગત મતિ તે સંમતિ. આશ્રવ, સંવર અને ચ શબ્દથી અનુક્ત એવા બંધાદિ લેવા. આ બધાંની શ્રદ્ધા કરવી તે.

જે બીજા પાસે સાંભળ્યા વિના જીવાજીવાદિને જાણે તે નિસર્ગ રુચિ. આ જ અર્થને ફરી સ્પષ્ટતર કહે છે - જે તીર્થંકર ઉપલબ્ધ જીવાદિ પદાર્થોને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભેદથી અથવા નામાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે તેમજ છે, એમ સ્વીકારે, પરોપદેશ વિના શ્રદ્ધા કરે. - x - તે નિસર્ગરુચિ છે.

ઉપદેશ રુચિ - અનંતરોક્ત આ જ ભાવો - જીવાદિ પદાર્થોને, બીજા દ્વારા કથિત હોય પછી શ્રદ્ધા કરે છે. બીજા કેવા એ? જે આચ્છાતન કરે તે છદ્મ - ચાર ઘાતિ કર્મ. તેમાં રહે તે છદ્મસ્થ - કેવળજ્ઞાન ન પામેલ. જિન - રાગાદિની જીતે છે તે. ઉત્પન્ન કેવળ જ્ઞાન વડે તીર્થંકર આદિ વડે, - x - x - તેમના ઉપદેશ વડે જે રુચિ તે ઉપદેશ રુચિ.

આજ્ઞારુચિ - રાગ એટલે આસક્તિ, દ્વેષ - અપ્રીતિ, મોહ - બાકીની મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ, અજ્ઞાન - મિથ્યાજ્ઞાન રૂપ, જેના નાશ થયા છે, આ બધાંનો સર્વથા અપગત અસંભવ હોવાથી દેશથી જાણવું - x - x - અવધારણ ફળપણાથી વાકચના આજ્ઞા વડે જ રુચિ તે આજ્ઞારુચિ.

સૂત્રરુચિ - જે સૂત્ર અર્થાત્ આગમ ભણીને, સૂત્ર ભણવાથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સમ્યક્ત્વ. કેવા શ્રુતથી? આચારાદિ અંગોથી, અનંગ - પ્રવિષ્ટ ઉત્તરાધ્યયનાદિ બાહ્યથી, સૂત્રના હેતુપણાથી તે સૂત્રરુચિ છે.

બીજરુચિ - જીવાદિ એક પદથી જીવાદિ અનેક પદમાં જે વ્યાપિત થાય છે -

પ્રસરે છે, આના વડે સમ્યકત્વ રુચિ ઉપલક્ષિત, તેના અભેદ ઉપચારથી આત્મા પણ સમ્યકત્વ કહેવાય છે. ઉપચાર નિમિત્તે તે રુચિરૂપથી આત્મા વડે પ્રસરણ. કોની જેમ? તેલબિંદુ જળમાં પ્રસરે તેમ. તત્પના એક દેશમાં ઉત્પન્ન રુચિ પણ આત્મા, તથાવિદ્ય ધયોપશમના વશથી અશેષતત્ત્વોમાં રુચિમાન થાય છે. તે આવા પ્રકારે છે. તે બીજરુચિ જાણવી. જેમ બીજથી અનુક્રમે બીજા અનેક બીજો ઉત્પન્ન થાય, તેમ રુચિ, વિષયભેદથી બીજી રુચિને ઉત્પન્ન કરે છે.

અભિગમરુચિ - જેના વડે શ્રુતજ્ઞાન અર્થ કરાય તે. અથવા જેના વડે શ્રુતજ્ઞાનનો અર્થ અધિગત થાય છે તે. તે શ્રુતજ્ઞાન કયું છે? આચાર આદિ અગિયાર અંગો, ઉત્તરાધ્યયન આદિ પ્રકીર્ણકો, પરિકર્મ સૂત્રાદિ દૈષ્ટિવાદ. અંગત્વ છતાં દૈષ્ટિવાદનું પૃથક્ ઉપાદાન પ્રાધાન્ય જણાવવા માટે છે.

વિસ્તારરુચિ - ધર્માસ્તિકાચાદિ દ્રવ્યોના કર્વભાવો - એકત્વ, પૃથકત્વ આદિ સંપૂર્ણ પર્યાયો, બધાં પ્રમાણો વડે, બધાં નૈગમાદિ નયો વડે, અથવા જે નયભેદને ઘસ્ટે છે, તે આ વિસ્તાર રુચિ જાણવી. વિસ્તારના વિષયપણાથી જ્ઞાનની રુચિ પણ, તે વિષયત્વથી જ્ઞાનપૂર્વિકા રુચિ.

ક્રિયારુચિ - દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તેમાં પૂર્વોક્તરૂપે, તપ - વિનયમાં, સમિતિ - ગુપ્તિમાં ક્રિયા ભાવની રુચિ અર્થાત્ દર્શનાદિ આચાર અનુષ્ઠાનમાં જે ભાવથી રુચિ તે નિશ્ચે ક્રિયા રુચિ છે. - x - x - .

સંદોષરુચિ - બીજાના મત રૂપ કુદૈષ્ટિ જેણે અંગીકાર કરી નથી. તેને તેવો સંદોષરુચિ જાણવો સર્વજ્ઞના શાસનમાં અકુશળ હોય. બાકીનામાં અનભિજ્ઞ હોય, કપિલાદિનું પ્રવચન અનભિગૃહિત હોય, તેથી એમ જાણવું કે જેમ તે જિનપ્રવચનમાં અનભિજ્ઞ છે, તેમ બાકીના પ્રવચનોમાં પણ અનભિજ્ઞ છે? ના નહીં. ચિલાતિપુત્રવત્ પ્રશનાદિ ત્રણપદોથી સંદોષથી જ તત્ત્વરુચિને પામે છે, તે સંદોષરુચિ છે.

ધર્મરુચિ - ધર્માસ્તિકાચ રૂપ કે અંગ પ્રવિષ્ટાદિ આગમ રૂપ અથવા સામાયિકાદિ ચારિત્ર ધર્મ તેની શ્રદ્ધા કરે. તીર્થકરે કહેલ ધર્મની રુચિ. ધર્મ એટલે પર્યાયો અથવા ધર્મ - તે શ્રુત ધર્માદિ, તેની રુચિ. - x - x -

કયા લિંગો વડે આ દર્શે દે સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થયેલ છે, એ પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરતા કહે છે કે -

● સૂત્ર - ૧૧૦૩ -

પરમાર્થને જાણવો, પરમાર્થના તત્ત્વદેષ્ટાની સેવા કરવી, વ્યાપશ્ચ દર્શન અને કુદર્શનથી દૂર રહેવું, સમ્યકત્વનું શ્રદ્ધાન છે.

● વિવેચન - ૧૧૦૩ -

પરમાર્થ - જીવાદિ, તેમાં સંસ્તવ - ગુણ કીર્તન, તેનું સ્વરૂપ, ફરી ફરી પરિભાવના જનિત કે પરિચય તે પરમાર્થ સંસ્તવ, યથાવત્ દર્શિતપણાથી ઉપલબ્ધ જીવાદિ પરમાર્થ જેના વડે તે સુદૈષ્ટ પરમાર્થ - આચાર્ય આદિ, તેમની પર્યુપાસના, યથાશક્તિ તેમની

વૈયાવચ્ચ પ્રવૃત્તિ. જેનું દર્શન વિનષ્ટ થયેલ છે તે - વ્યાપન્ન દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ પામીને તથાવિધ કર્મોદયથી વમી નાંખેલ. કુત્સિત દર્શન તે કુદર્શન - શાક્ય આદિ. તેનું વર્જન - પરિહાર. આના પરિહારથી સમ્યક્ત્વનું માલિન્ય ન થાય, તે માટે સમ્યક્ત્વની શ્રદ્ધા કરે - સ્વીકારે - જેના વડે તે સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાન. - x - x - .

આ રીતે સમ્યક્ત્વના લિંગોને જાણીને. હવે તેનું માહાત્મ્ય દર્શાવતા આ પ્રમાણે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૦૪, ૧૧૦૫ -

ચારિત્ર સમ્યક્ત્વ વિના ન થાય, પણ સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર વિના હોય કે ન હોય. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એક સાથે હોય છે. ચારિત્રની પૂર્વે સમ્યક્ત્વ હોવું આવશ્યક છે... સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન વિના ચારિત્ર ગુણ હોતો નથી. ચારિત્ર વિના મોક્ષ ન થાય. મોક્ષ વિના નિર્વાણ થતું નથી.

● વિવેચન - ૧૧૦૪, ૧૧૦૫ -

ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ વિના થતું નથી. ઉપલક્ષણથી થતું નથી અને યશો પણ નહીં. એમ કેમ કહ્યું? જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો ઉત્પાદ ન થાય, ત્યાં સુધી ચારિત્ર ન થાય. તો શું દર્શન પણ ચારિત્રમાં નિયત છે? ના, દર્શન હોય ત્યારે ચારિત્ર હોય કે ન પણ હોય સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એક કાળે પણ ઉત્પન્ન થાય. ચારિત્રના ઉત્પાદ પહેલાં સમ્યક્ત્વ ઉપજે અથવા અથવા એક સાથે ઉપજે અથવા તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમના અભાવે ચારિત્ર ન પણ ઉપજે, તેથી દર્શનમાં ચારિત્રની ભજના કહી.

દર્શન રહિતને સમ્યગ્ જ્ઞાન ન હોય, જ્ઞાન વિરહિતને ચારિત્ર ગુણ ન હોય. તેમાં ચરણ એટલે વ્રત આદિ. ગુણ - પિંડવિશુદ્ધિ આદિ. અગુણ - અવિદ્યમાન ગુણ - x - x - મોક્ષ - સકલ કર્મક્ષય રૂપ, - x - નિર્વાણ નિવૃત્તિ, મુક્તિપદ પ્રાપ્તિ. એ પ્રમાણે પૂર્વ સૂત્રથી મુક્તિએ અનંતર હેતુ હોવા છતાં ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ હોય તો જ થાય, તેમ કહીને તેનું માહાત્મ્ય કહ્યું. પછીના સૂત્રમાં ઉત્તરોત્ર બીજા ગુણોનો વ્યતિરેક દર્શાવ્યો. હવે તેમાં દર્શનના આઠ આચારો ને જણાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૦૬ -

નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અમૂટદંષ્ટિ, ઉપબૃહણા, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના આ આઠ દર્શનાચાર છે.

● વિવેચન - ૧૧૦૬ -

(૧) શંકિત - શંકા કરી તે, તે દેશ અને સર્વ બે ભેદે છે. તેનો અભાવ તે નિઃશંકિત, (૨) કાંક્ષિત - કાંક્ષા કરવી તે, ચુકિત ચુકત પણાથી અને અહિંસાદિ અભિધાયીત્વથી શાક્યાદિ દર્શનને સુંદર માની, તે-તે દર્શનને ગ્રહણ કરવા રૂપ કાંક્ષા, તેનો અભાવ, તે નિષ્કાંક્ષા.

(૩) વિચિકિત્સા - ફળ પ્રતિ સંદેહ, આ કષ્ટનું ફળ મળશે કે નહીં મળે. અથવા સાધુની જુગુપ્સા, આ મેલા ઘેલા શું રહેતા હશે? વગેરે નિંદા, તેનો અભાવને નિર્વિચિકિત્સા કે નિર્વિજુગુપ્સા. (૪) અમૂઢદૃષ્ટિ કુતીરિકોની ઋદ્ધિ જોઈને પોતાના દર્શનમાં અરુચિ ન કરે. મોહવિરહિતા એવી દૃષ્ટિ અર્થાત્ બુદ્ધિ જેની છે તે અમૂઢદૃષ્ટિ. એમ ચાર અંતર આચાર કહ્યા.

હવે બાહ્ય કહે છે - (૫) ઉપબૃહણા - ગુણીજનોની પ્રશંસા દ્વારા તેમના ગુણમાં વૃદ્ધિ કરવી, જેમકે દર્શનાદિ ગુણયુક્તને કહેવું કે - તમારો જન્મ સફળ છે ઇત્યાદિ. (૬) સ્થિરીકરણ - સ્વીકારેલા ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ સીદાતાને ધર્મમાં સ્થિર કરવા. (૭) વાત્સલ્ય - વત્સલતાનો ભાવ, સાધર્મિક જનોને ભોજન પાન આદિ ઉચિત પ્રતિપત્તિ કરવી તે. (૮) પ્રભાવના - તેવી સ્વ તીર્થની ઉન્નતિ હેતુ ચોષ્ટામાં પ્રવર્તનરૂપ. આ આઠ દર્શનાચાર છે.

આ જ આઠ આચારોને આચરનાર ઉક્ત ફળના સંપાદક યાચ અને આ જ્ઞાનાચારદિના ઉપલક્ષક છે. અથવા દર્શનના જ જે આચારો કહ્યા, તે જ ઉક્ત ન્યાયથી મુક્તિમાર્ગ મૂલત્વ સમર્થન અર્થે છે.

આ જ્ઞાન-દર્શન નામક મુક્તિ માર્ગને બતાવીને ફરી તે જ ચારિત્રરૂપ દર્શાવવાને મારે ભેદ કથનથી જ તેનું સ્વરૂપ ઉપદર્શિત છે. એમ માનતા આ પ્રમાણે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૦૭, ૧૧૦૮ -

ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર છે - સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને અકધાય એવું યથાખ્યાત ચારિત્ર. તે ઇન્દ્રસ્થ અને કેવલી બંનેને હોય છે. જે ચારિત્ર કર્મના સંચયને રિક્ત કરે છે, તેથી તેને ચારિત્ર કહે છે.

● વિવેચન - ૧૧૦૭, ૧૧૦૮ -

સમ - સાંગત્યથી એકીભાવ વડે જે આચ - જવું તે, સમાચ - પ્રવર્તન, તે જેનું પ્રયોજન છે તે સામાયિક, તે સર્વ સાવધનો પરિહાર જ છે. - x - અથવા સમ - સગદ્દેષ રહિત, તે જ ચિત્ત પરિણામ, તેનો આચ - પ્રવર્તન તે સમાચ, તે રૂપ સામાયિક પણ સર્વ સાવધવિરતિ રૂપ જ હોય. તે સામાયિક બે ભેદે છે - ઇત્વર અને ચાવત્કથિક. (૧) ઇત્વર - ભરત અને ઐસ્વતના પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થની ઉપસ્થાપનામાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રના ભાવથી તેમાં તેના વ્યપદેશનો ભાવ છે. (૨) ચાવત્કથિક - મધ્યમ તીર્થકરના તીર્થમાં અને મહાવિદેહમાં ઉપસ્થાપનાના અભાવથી તેનો વ્યપદેશ ચાવજીવ સંભવે છે.

છેદ - સાતિચાર સાધુને અથવા નિરતિચાર નવા શિષ્યને, બીજા તીર્થ સંબંધી કે બીજું તીર્થ સ્વીકારતા પૂર્વ પર્યાયનો વિચ્છેદ રૂપ, તેનાથી યુક્ત ઉપસ્થાપના મહાવ્રત આરોપણ રૂપ જેમાં છે, તે છેદોપસ્થાપના.

પરિહાર - પરિહરવું તે, વિશિષ્ટ તપરૂપ, તેનાથી વિશુદ્ધિ - જેમાં છે તે પરિહારવિશુદ્ધિ - x - x - x - x - x - (અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ નવ ગાથા વડે પરિહાર તપનું વર્ણન કરેલ છે, તે આવશ્યકાદિમાં કહેવાઈ ગયેલ છે)

સૂક્ષ્મસંપરાય - સૂક્ષ્મ એટલે કિંક્રિકરણથી અને સંપર્ચ - ભમે છે. આના વડે સંસાર અને સંપરાય - લોભ નામક કષાય જેમાં છે તે સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને તે ઉપશમ અને દાપક શ્રેણીના લોભાનુવેદન સમયે સંભવે છે - x - તથા અકષાય - અવિદ્યમાન કષાય, દાપિત કે ઉપશમિત કષાય અવસ્થાભાવી, અહીં ઉપશમિત કષાયનું અકષાયત્વ કષાયકાર્યના અભાવે લેવું.

યથાખ્યાત - અરહંત કથિત સ્વરૂપ તે ઉલ્લંઘવું નહીં તે. ઉપશાંત અને ક્ષીણ મોહ નામક બે ગુણસ્થાન વર્તીને, સુયોગી કે અયોગી ગુણસ્થાને સ્થાયીને હોય છે. આ પાંચ ભેદે ચારિત્ર શબ્દ કહેવો. અન્વર્થથી તેને કહે છે - આ સામાયિકાદિ, કર્મની સંચિત રાશિને રિક્ત - ખાલી કરે છે. તેથી નિરુક્તવિધિથી ચારિત્ર તે 'ચયરિક્તકર' જાણવું - x - x -

હવે ચોથું કારણ, તપને કહે છે :-

● સૂત્ર - ૧૧૦૯ -

તપ બે પ્રકારે કહ્યો છે - બાહ્ય અને અભ્યંતર. બાહ્ય તપ છ ભેદે કહેલો છે. અભ્યંતર તપ પણ છ ભેદે છે.

● વિવેચન - ૧૧૦૯ -

ગાથાર્થ કહ્યો. ભાવાર્થ તપ અધ્યયનમાં કહેશે. (શંકા) આનો મુક્તિ માર્ગપણામાં કોનો કેટલો વ્યાપાર છે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૧૦ -

જ્ઞાનથી જીવાદિ ભાવોને જાણે છે, દર્શનથી તેનું શ્રદ્ધાન કરે છે, ચારિત્રથી કર્મઆશ્રવનો નિરોધ કરે છે, તપથી વિશુદ્ધ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૦ -

મતિ આદિ જ્ઞાનથી જીવાદિ ભાવોને જાણે છે. દર્શનથી શ્રદ્ધા કરે છે, અનંતર કહેલા ચારિત્રથી નિરાશ્રય થાય છે. કર્મોને ગ્રહણ કરતો નથી. તપ વડે પૂર્વે એકઠા કરેલા કર્મોનો ક્ષય કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. - x - આના વડે માર્ગનું ફળ મોક્ષ કહ્યું. હવે તે ફળ રૂપ ગતિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૧૧ -

સર્વે દુઃખોથી મુક્ત થવાને માટે મહર્ષિ સંયમ અને તપ દ્વારા પૂર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૧૧૧ -

પૂર્વોપચિત જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો ક્ષય કરીને, સમ્યક્ પાણે પાપો થકી વિરમવું

તે ચારિત્ર. તપ વડે, ચ શબ્દથી જ્ઞાન અને દર્શન વડે

(શંકા) અનંતર તપ વડે કર્મ ક્ષાયને હેતુપણે કહેલ છે, અહીં જ્ઞાન આદિને પણ કર્મક્ષાય હેતુ કહ્યો, તેમાં વિરોધ કેમ ન આવે?

(સમાધાન) તપ પણ આના સહિત ક્ષાયણનો હેતુ છે, તે જણાવવા માટે આમ જણાવેલ છે. તેથી જ મોક્ષમાર્ગત્વ પણ ચારેથી ઉત્પન્ન થાય છે.

ત્યાર પછી સર્વ દુઃખના પ્રકૃષ્ટ ક્ષાયને માટે - પ્રકર્ષથી હાનિને પામે તે પ્રક્રીણ જ્યાં દુઃખો જેમાં થાય છે તે અથવા સર્વે દુઃખોની પ્રકૃષ્ટ હાનિને કે પ્રકૃષ્ટ ક્ષાય જેમાં થાય છે તે. તે સિદ્ધિ ક્ષેત્ર જ છે. - x - x - અથવા જ્યાં દુઃખો અને અર્થ - પ્રયોજનો હીન થયા છે જેમના તે, તથાવિધ સિદ્ધિમાં ગમન કરે છે, તેમ જાણવું. - x - x - x -.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ

અધ્યયન - ૨૮ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

● અધ્યયન - ૨૯ - “સમ્યક્ત્વપરાક્રમ” ●

— x — x — x — x —

૦ અઢ્ઢાવીસમું અધ્યયન કહ્યું, હવે ઓગણત્રીશમું આરંભીએ છીએ. તેનો અ સંબંધ છે - અનંતર અધ્યયનમાં જ્ઞાનાદિને મુક્તિમાર્ગપણે કહ્યા. તે સંવેગાદિ મૂલ્ય અકર્મતા સુધી તે પ્રમાણે થાય છે. તે અહીં કહે છે, અથવા અનંતર અધ્યયનમ મોક્ષમાર્ગગતિ કહી, તે અહીં અપ્રમાદ જ તેનો પ્રધાન ઉપાય છે. જ્ઞાનાદિ પણ તેન પૂર્વક જ હોય, તે જ વણવે છે. અથવા અનંતર અધ્યયનમાં મુક્તિમાર્ગમિતિ કહી. તે વીતરાગત્વપૂર્વક હોય છે. તેથી જે રીતે તે થાય છે, તે રીતે આ અધ્યયન વડે કહે છે. આ ત્રણ સંબંધોથી આવેલ આ અધ્યયન છે. - x - x - તેના નામ નિર્દેશને માટે નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

● નિર્યુક્તિ - ૫૦૭ + વિવેચન -

આદાનપ્રદથી સમ્યક્ત્વપરાક્રમ અધ્યયન છે. ગ્રહણ કરાય તે આદાન - આદિ એટલે પ્રથમ અને તે પદ - નિરાકાંક્ષાપણે અર્થગમકપણાથી વાક્ય જ આદાનપદ છે તેના વડે ઉપચારથી અહીં તે અભિહિત છે. તે પ્રસ્તુત સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ છે. ગુણો વડે નિર્વૃત્ત તે ગૌણ. અપ્રમાદ શ્રુત. તેમાં સંવેગાદિ અહીં વર્ણવીએ છીએ, તે રૂપ જ તત્ત્વ અપ્રમાદ છે. બીજા કહે છે - અપ્રમાદ પણ વીતરાગતા ફળ છે, તેની પ્રાધાન્યતાથી ‘વીતરાગશ્રુત’ છે.

અહીં આદાનપદ નામના સૂત્ર અંતર્ગતત્વથી સૂત્ર સ્પર્શિકા નિર્યુક્તિમાં જ તેનો વ્યાપાર છે, તેની ઉપેક્ષા કરીને ‘વીતરાગશ્રુત’ નામ છે, તેમાં કેટલાંકને અભિમત્ત હોવાથી, બંનેનો અનાદર કરીને અપ્રમાદશ્રુતનો નિક્ષેપો કહે છે.

● નિર્યુક્તિ - ૫૦૮ થી ૫૧૨ + વિવેચન -

અપ્રમાદનો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદે છે. તેમાં નોઆગમથી દ્રવ્ય અપ્રમાદને નિક્ષેપો ત્રણ ભેદે છે - જ્ઞાશરીર, ભવ્યશરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત અમિત્ર આદિમાં છે. ભાવમાં અજ્ઞાન અસંવર આદિમાં જાણવું. શ્રુતનો નિક્ષેપો પણ નામાદિ ચાર ભેદે છે. યાવત્ તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય શ્રુત પાંચ ભેદે છે - અંડજ આદિ. ભાવશ્રુત બે ભેદે છે. સમ્યક્ શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત. તેમાં આ અધ્યયનમાં “સમ્યક્ શ્રુત” છે, તેમ જાણવું.

પાંચે ગાથા પ્રતીત છે. વિશેષ એ કે - અમિત્ર - એટલે શત્રુ આદિ. તેમાં જે અપ્રમાદી છે, તે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અપ્રમાદ કહેવાય છે. તેનું દ્રવ્યત્વ તથાવિધ અપ્રમાદ કાર્યના પ્રસાદકપણાથી છે. ભાવમાં વિચારતા - અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન, અસંવર એટલે અનિરુદ્ધ આશ્રવપમું. આદિ શબ્દથી કષાય પણ લેવો. આ બધામાં અપ્રમાદ અર્થાત્ આના જય પરત્વે સદા સાવધાનતા રૂપ જ થાય છે. તેમ જાણવું, તે પાંચ પ્રકારે છે -

(૧) અંડજ - હંસ આદિ ઇંડામાંથી જે જન્મે છે જેમ કોઈ પટ્ટ સૂત્ર. (૨) પૌંડક - જેમકે કપાસ સૂત્ર. (૩) વાલજ - જે ઘેંટા આદિના વાળથી ઉત્પન્ન, જેમકે - ઉન.

(૪) વાક્ય - જેમકે શણ, (૫) કીટજ - તેવા પ્રકારના કીડાની લાળમાંથી થાય છે, તે પદ્ધ સૂત્ર.

સમ્યક્ શ્રુત - અંગ પ્રવિષ્ટ, મિથ્યા શ્રુત - કનક સમતિ આદિ. - x - x - .

હવે આ નામની ગૌણતાને જણાવતા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૧૩ + વિવેચન -

આ અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વમાં અપ્રમાદ જે કારણો વર્ણવેલ છે, તેથી આ અધ્યયનને “અપ્રમાદ શ્રુત” જાણવું. સમ્યક્ત્વમાં ઉપલક્ષણથી જ્ઞાનાદિમાં અપ્રમાદ, ઉક્ત વ્યાયથી સંવેદ આદિ ફળના ઉપદર્શનથી અથવા તેના અનુષ્ઠાન પ્રત્યે ઉદમ દર્શનથી આ અધ્યયન વર્ણવેલ છે, તેથી આ અધ્યયનનું અપ્રમાદ શ્રુત નામ છે. - x - x - હવે સૂત્ર કહે છે, તે આ છે -

● સૂત્ર - ૧૧૧૨ -

હે આયુષ્યમાન્ ! ભગવંતે જે કહેલ છે, તે મેં સાંભળેલ છે - આ “સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ” અધ્યયનમાં કાશ્યપ ગૌત્રીય શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે જે પ્રરૂપણ કરી છે, તેની સમ્યક્ શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ, સ્પર્શ અને પાલનથી, તરીને, કીર્તનથી, શુદ્ધ કરીને, આરાધના કરવાથી આજ્ઞાનુસાર અનુપાલન કરવાથી, ઘણાં જીવ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણને પામે છે. બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૨ -

શ્રુતમ્ - સાંભળેલ છે, આયુષ્યમાન્ - શિષ્યને આમંત્રણ, સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. ભગવત - સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિવાળા મહાવીરે કહેલ છે - આ જગતમાં કે જિનપ્રવચનમાં નિશ્ચિત સમ્યક્ત્વ ગુણયુક્ત જીવ, તેના સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ - ઉત્તરોત્તર ગુણ પ્રતિપતિથી કર્મશત્રુના જયને માટે સામર્થ્ય લક્ષણ જેમાં વર્ણવાય છે તે “સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ” અધ્યયન છે

આ ગૌણ નામ જ છે, તો નિર્યુક્તિકારે કેમ તેને “આદાનપદ” વડે કહ્યું? બીજું નામ ગૌણ છે. નામનું અનેક વિદ્યત્વ સૂચવવા માટે નિર્યુક્તિકારે આમ કહ્યું છે. તેના ગૌણત્વના વ્યવસ્થેદને માટે નહીં.

તે કોણે કહ્યું છે? શ્રામણ - શ્રામણને અનુચરનાર. ભગવત મહાવીરે કહેલ છે. અર્થાત્ ભગવંતે મને કહેલ છે. આના વડે વક્તાના દ્વારથી પ્રસ્તુત અધ્યયનનું માહાત્મ્ય કહ્યું. (શંકા) સુધર્મા સ્વામીને પણ શ્રુતકેવલિત્વ દ્વારથી આનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ હતું જ, તો પછી આ પ્રમાણે કેમ કહ્યું? (સમાધાન) લબ્ધપ્રતિષ્ઠિત છતાં ગુરુના ઉપદેશથી ગુરુનું માહાત્મ્ય બતાવવા માટે અને સૂત્રના અર્થને કહેવા માટે કહેલ છે.

હવે ફળ દ્વારથી કહે છે - પ્રસ્તુત અધ્યયનનો સમ્યગ્ શ્રદ્ધા સામાન્યથી સ્વીકારીને ઉક્તરૂપે જ વિશેષથી આ પ્રમાણે નિશ્ચિત કરીને અથવા સંવેગાદિ જનિત ફળના અનુભવ લક્ષણથી પ્રતીતિ કરીને, રુચિ કરીને તેમાં કહેલ અર્થાનુષ્ઠાન વિષયક

અભિલાષ આત્મામાં ઉત્પન્ન કરીને, તે અનુષ્ઠાનને સ્પર્શીને, તે વિહિત અનુષ્ઠાનને અતિચારથી બચાવીને. તે અનુષ્ઠાનને પાર પમાડીને, સ્વાધ્યાય વિધાનથી કીર્તન કરીને, તે અનુષ્ઠાનની ગુણ સ્થાન પ્રાપ્તિથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિ કરીને, ઉપસર્ગ - અપવાદની કુશળતાથી ચાવજીવ તેના અર્થના સેવનથી, ગુરુ નિયોગ રૂપથી સતત આસેવીને અથવા મન, વચન, કાચના યોગથી, એ પ્રમાણે પરાવર્તનાદિથી રક્ષા કરીને અધ્યયનાદિથી પરિસમાપ્ત કરીને, ગુરુએ વિનયપૂર્વક આ મને ભણાવ્યુ એમ નિવેદન કરીને, શુદ્ધિ કરીને, જિનાજ્ઞાથી આરાધે.

એ પ્રમાણે કરીને શું? અનેક જીવો સિદ્ધત્વને પામ્યા છે. ઘાતિ કર્મક્ષયથી બોધ પામે છે, ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મથી મૂકાય છે. પછી કર્મરૂપી દાવાનળના ઉપશમથી પરિનિર્વાણ પામે છે. તેથી જ શારીરિક માનસિક બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે, મુક્તિપદ પામે છે.

હવે શિષ્યોના અનુગ્રહને માટે પ્રસ્તુત અધ્યયન કહે છે -

સૂત્ર - ૧૧૧૩ -

તેનો આ અર્થ છે, જે આ પ્રમાણે કહેવાય છે - (૧) સંવેગ, (૨) નિર્વેદ, (૩) ધર્મશ્રદ્ધા, (૪) ગુરુ અને સાધર્મિક શુશ્રૂષા, (૫) આલોચના, (૬) નિંદા, (૭) ગર્હા, (૮) સામાયિક, (૯) ચતુર્વિંશતી સ્તવ, (૧૦) વંદન, (૧૧) પ્રતિકમલ, (૧૨) કાવોત્સર્ગ, (૧૩) પરચક્ષ્ણાલ, (૧૪) સ્તવ, સ્તુતિ મંગલ, (૧૫) કાળ પ્રતિલેખના, (૧૬) પ્રાયશ્ચિત્કરણ, (૧૭) ક્ષમાપના, (૧૮) સ્વાધ્યાય, (૧૯) વાચના, (૨૦) પ્રતિપૂચ્છના, (૨૧) પરાવર્તના, (૨૨) અનુપ્રેક્ષા, (૨૩) ધર્મકથા,

(૨૪) શ્રુતની આરાધના, (૨૫) મનની એકાગ્રતા, (૨૬) સંયમ, (૨૭) તપ, (૨૮) વ્યવદાન, (૨૯) સુખ શાના, (૩૦) અપ્રતિબદ્ધતા, (૩૧) વિવિક્ત શયનાસેવન, (૩૨) વિનિવર્તના, (૩૩) સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન, (૩૪) ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાન, (૩૫) આહાર પ્રત્યાખ્યાન, (૩૬) કષાય પ્રત્યાખ્યાન, (૩૭) યોગ પ્રત્યાખ્યાન, (૩૮) શરીર પ્રત્યાખ્યાન, (૩૯) સહાય પ્રત્યાખ્યાન, (૪૦) ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન, (૪૧) સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન, (૪૨) પ્રતિરૂપતા, (૪૩) વૈચાવર્ય, (૪૪) સર્વગુણ સંપન્નતા, (૪૫) વીતરાગતા, (૪૬) ક્ષાંતિ, (૪૭) મુક્તિ, (૪૮) આર્જવ, (૪૯) માર્દવ,

(૫૦) ભાવ સત્ય, (૫૧) કરણ સત્ય, (૫૨) યોગ સત્ય, (૫૩) મનો ગુપ્તિ, (૫૪) વચનગુપ્તિ, (૫૫) કાચ ગુપ્તિ, (૫૬) મન સમાધારણતા, (૫૭) વચન સમાધારણતા, (૫૮) કાચ સમાધારણતા, (૫૯) જ્ઞાન સંપન્નતા, (૬૦) દર્શન સંપન્નતા, (૬૧) ચારિત્ર સંપન્નતા, (૬૨) શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહ, (૬૩) ચક્ષુરિન્દ્રિય નિગ્રહ, (૬૪) ઘ્રાણેન્દ્રિય નિગ્રહ, (૬૫) જિહ્વેન્દ્રિય નિગ્રહ, (૬૬) સ્પર્શનેન્દ્રિય નિગ્રહ, (૬૭) ક્રોધ વિજય, (૬૮)

માન વિજય, (૬૬) માયા વિજય, (૭૦) લોભ વિજય, (૭૧) પ્રેમ - દ્રેષ - મિથ્યાદર્શન વિજય, (૭૨) શૈલેશી, (૭૩) અકર્મતા.

● વિવેચન - ૧૧૧૩ -

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અધ્યયનના હવે કહેવાનાર અર્થ - અભિધેય, આ વક્ત્ર્યમાણ પ્રકારથી ભગવંત મહાવીરે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે છે - સંવેગ, નિર્વેદ ઇત્યાદિ ૭૩ - દ્વારો સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ જાણવા.

હવે આ ૪ પ્રત્યેક પદ ફળના ઉપદર્શન દ્વારથી સૂત્રમાં કહે છે - આ બધાંનો પ્રયાસ મુક્તિ ફળ જ છે, તેમાં પ્રવૃત્તિના અભિલાષ પૂર્વક તે રૂપ સંવેગ ઇત્યાદિ પદોને કહે છે, તે આ પ્રમાણે -

● સૂત્ર - ૧૧૧૪ -

ભગવન્ ! સંવેગથી જીવને શું પ્રાપ્ત થશે? સંવેગથી જીવ અનુત્તર ધર્મ શ્રદ્ધાને પામશે. પરમ ધર્મ શ્રદ્ધાથી શીઘ્ર સંવેગ આવે છે. અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ક્ષય કરે છે, નવા કર્મોને બાંધતો નથી. અનંતાનુબંધી કષાય ક્ષીણ થતાં મિથ્યાત્વ વિશુદ્ધિ કરી દર્શનનો આરાધક થાય છે. દર્શન વિશોધિ દ્વારા વિશુદ્ધ થઈ કેટલાંક જીવો તે જ જન્મમાં સિદ્ધ થાય છે અને કેટલાંક દર્શન વિશોધિથી શુદ્ધ થતાં ત્રીજા ભવનું અતિક્રમણ કરતો નથી.

● વિવેચન - ૧૧૧૪ -

સંવેગ એટલે મુક્તિનો અભિલાષ. તેનાથી હે ભગવન્ ! આ પૂજ્યને આમંત્રણ છે. જીવ કયાગુણોને ઉત્પન્ન કરે છે? આ પ્રમાણે શિષ્ય એ પ્રશ્ન કરતાં. અહીં પ્રજ્ઞાપક તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે -

સંવેગ વડે પ્રધાન એવા શ્રુતધર્માદિમાં શ્રદ્ધા - તે કરવાની અભિલાષા રૂપ ધર્મ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે તેના અભાવે સંવેગનો સંભવ નથી. ભાવમાં પણ દેવલોકાદિ ફળ જ મળે, અનુત્તર ફળ નહીં, તેથી કહે છે - અનુત્તર ધર્મશ્રદ્ધાથી સંવેગ, તે જ અર્થથી વિશિષ્ટતર ફળ જલ્દી મળે છે. તેના સિવાય વિષયાદિની અભિલાષાથી, સંવેગ ન આવે. અનુત્તર ધર્મ શ્રદ્ધામાં અન્યત્ર નિરાસક્તિમાં અન્યથાપણું સંભવ નથી.

અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિને ખપાવે છે. અશુભ કર્મ પ્રકૃતિને બાંધતો નતી. કષાય ક્ષયના નિમિત્તથી, કર્મના અનંધકત્વની અપેક્ષાથી મિથ્યાત્વની વિશોધિ - સર્વથા ક્ષય થતાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો આરાધક અર્થાત્ નિરતિચાર પાલના કૃત્ દર્શન આરાધક થાય છે. દર્શન વિશુદ્ધિથી અત્યંત નિર્મળતા થાય છે. તેથી કેટલાંક તેવા આરાધકો તે જ જન્મમાં સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ જે જન્મમાં દર્શનની તથાવિધ શુદ્ધિ કરે છે, તે જ જન્મમાં મુક્તિને પામે છે. જેમ મરુદેવી માતા પામ્યા. જેઓ તે ભવે સિદ્ધ થતા નથી, તેઓ દર્શનની વિશુદ્ધિથી અન્ય જન્મ ઉપાદાન રૂપ ત્રીજા ભવને અતિક્રમતા નથી, અવશ્ય ત્રીજા ભવે સિદ્ધ થાય છે. આ કથન ઉત્કૃષ્ટ દર્શન આરાધકોની અપેક્ષાએ છે.

● સૂત્ર - ૧૧૧૫ -

ભગવન્ ! નિર્વેદથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? નિર્વેદથી જીવ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ સંબંધી કામભોગોમાં શીઘ્ર નિર્વેદ પામે છે. બધાં વિષયોમાં વિરક્ત થાય છે. થઈને આરંભનો પરિત્યાગ કરે છે. આરંભનો પરિત્યાગ કરી સંસાર માર્ગનો વિચ્છેદ કરે છે. અને સિદ્ધિ માર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૫ -

નિર્વેદ સંવેગથી અવશ્ય થનાર છે. માટે તેને કહે છે - અહીંથી આરંભીને બધે સુગમ હોવાથી પ્રશ્ન વ્યાખ્યા કરતા નથી.

નિર્વેદ એટલે સામાન્યથી સંસારના વિષયોનો હું ક્યારે ત્યાગ કરીશ એવા પ્રકારના દિવ્ય, માનુષી, તૈર્યચ સંબંધી કામભોગોનો ઉક્ત રૂપથી નિર્વેદ જલદી આપે છે. આ ભોગો અનર્થનો હેતુ હોવાથી મારે તેનું કામ નથી. તથા બધાં શબ્દાદિ વિષયોથી વિરાગતા પામે છે. વિરક્ત થયેલો એવો તે પ્રાણિ ઉપમર્દન રૂપ વ્યાપારનો ત્યાગ કરે છે. વિષયના અર્થપલાથી બધાં આરંભોનો પરિત્યાગ કરતો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ સંસાર માર્ગનો વિચ્છેદ કરે છે. તેના ત્યાગ વાળાને જ તત્ત્વથી આરંભનો પરિત્યાગ સંભવે છે. તેના વિચ્છેદથી સિદ્ધિ માર્ગ - સમ્યગ્ દર્શનાદિને પામીને, તે માર્ગનો સ્વીકાર કરનારા થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૧૬ -

ભગવન્ ! ધર્મશ્રદ્ધાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ધર્મશ્રદ્ધા વડે જીવ સાત સુખોની આસક્તિથી વિરક્ત થાય છે. અગાર ધર્મનો ત્યાગ કરે છે. અણગાર થઈને છેદન, ભેદન, આદિ શારીરિક તથા સંયોગાદિ માનસિક દુઃખોનો વિચ્છેદ કરે છે. અવ્યાબાધ સુખને પામે છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૬ -

નિર્વેદ થતાં સર્વ કલ્યાણ નિબંધન એવી ધર્મ શ્રદ્ધા થાય છે.

ધર્મ શ્રદ્ધાથી સાતાવેદનીય જનિત સુખો, તેમાં વૈષયિક સુખોમાં યાવત્ પૂર્વે રાગ કરતો હોય, તેમાં વિરક્તિને પામે છે. ગૃહાચાર કે ગાર્હસ્થ્ય ધર્મનો પરિહાર કરે છે. કેમકે તેના અત્યાગથી માત્ર વિષયસુખાનુરાગ બંધાય છે. ત્યાર પછી અણગાર - ગૃહત્યાગી સાધુ થઈને તે જીવ શારીરિક માનસિક દુઃખોનો વિચ્છેદ કરે છે. આ દુઃખો કેવા છે?

છેદન, ભેદન સંયોગાદિવાળા છેદન - ખડ્ગ આદિ વડે બે ટુકડા કરવા. ભેદન - ભાલા આદિથી વિદારવા રૂપ. આદિ શબ્દથી અહીં તાડન આદિ પણ ગ્રહણ કરવા. તે છેદન ભેદનાદિથી શારીરિક દુઃખોનો સંયોગ - અનિષ્ટ સંબંધ અને ઇષ્ટ વિયોગાદિને પણ ગ્રહણ કરવા. પછી સંયોગાદિના માનસ દુઃખોના વિશેષથી તેનો પણ વિચ્છેદ કરે છે. તેનાથી નિબંધન કર્મનો ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી જ અવ્યાબાધ - સર્વે પીડાથી

ઉપરત એવા સુખને ઉત્પન્ન કરે છે.

પૂર્વે સંવેગ ફળના અભિધાન પ્રસંગથી ધર્મ શ્રદ્ધાનું ફળ નિરૂપમ કહેલ, અહીં સ્વતંત્રપણે કહેલ છે, તેથી પુનરુક્તિ છે તેમ વિચારવું.

● સૂત્ર - ૧૧૧૭ -

ભગવન્ ! ગુરુ અને સાધર્મિકની શુશ્રૂષાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ગુરુ અને સાધર્મિકની શુશ્રૂષાથી જીવ વિનય પ્રતિપક્તિને પામે છે. વિનય પ્રતિપત્તિવાળા, ગુરુની આશાતના કરતા નથી. તેનાથી તે નૈરચિક, તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવ સંબંધી દુર્ગતિનો નિરોધ કરે છે. વર્ણ, સંજ્વલન, ભક્તિ અને બહુમાનથી મનુષ્ય અને દેવ સંબંધી સુગતિનો બંધ કરે છે. શ્રેષ્ઠ ગતિ સ્વરૂપ સિદ્ધિને વિશુદ્ધ કરે છે. વિનય મૂલક બધાં પ્રશસ્ત કાર્યોને સાધે છે. ઘણાં બીજા જીવોને પણ વિનયી બનાવે છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૭ -

ધર્મ શ્રદ્ધામાં અવશ્ય ગુરુની શુશ્રૂષા કરવી જોઈએ, તેથી ગુરુની શુશ્રૂષાને કહે છે - ગુરુની પર્યુપાસના, તેનાથી ઉચિત કર્તવ્ય કરણ અંગીકાર રૂપ વિનય પ્રતિપત્તિને ઉત્પન્ન કરે છે. જેણે વિનયનો સ્વીકાર કરેલ છે, તે જીવ અતીવ આય - સમ્યક્ત્વાદિ લાભનો વિનાશ કરે છે. તે અતિ આશાતના, તેને કરવાના સ્વભાવવાળો તે અતિ આશાતનાશીલ, જે તેવા નથી તે અનતિ આશાતનાશીલ છે. અર્થાત્ ગુરુના પરિવાદાદિનો પરિહાર કરેલ છે. એવા પ્રકારના તે નૈરચિક, તિર્યચયોનિક, મનુષ્ય અને દેવ દુર્ગતિનો નિરોધ કરે છે. અહીં નારક અને તિર્યચ દુર્ગતિ પ્રસિદ્ધ છે. મનુષ્યમાં મલેચ્છાદિ અને દેવોમાં કિલ્લિષિકત્વ રૂપ દુર્ગતિ જાણવી.

તથા વાર્ધા - શ્વાધા, તેના વડે ગુણોને કહેવા તે વર્ણ સંજ્વલન. ભક્તિ - અંજલિ જોડવી આદિ. બહુમાન - આંતર પ્રીતિ વિશેષ. આ વર્ણ - સંજ્વલન ભક્તિ બહુમાનતા વડે ગુરુની વિનય પ્રતિપત્તિ રૂપથી માનુષ્ય અને દેવ સુગતિ - વિશિષ્ટ કુળ ઐશ્વર્ય, ઇન્દ્રત્વાદિ ઉપલક્ષિત, તેના પ્રાયોગ્ય કર્મ બંધનથી બંધાય છે. અને સિદ્ધિ સુગતિને વિશુદ્ધ કરે છે. કેવી રીતે? તેના માર્ગ રૂપ સમ્યગ્ દર્શનાદિ વિશોધન વડે પ્રશસ્ત એવા વિનય હેતુક સર્વ કાર્યો અહીં શ્રુત જ્ઞાનાદિનું અને પરલોકમાં મુક્તિનું નિષ્પાદન કહે છે.

તો શું આ માત્ર સ્વાર્થ સાધક છે? ના, બીજા પણ ઘણાં જીવોને વિનય ગ્રહણ કરાવે છે, કેમકે તે સ્વયં સુસ્થિત તેનું વચન ઉપાદેય થાય છે તથા વિનયમૂળપણાંથી સંપૂર્ણ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરાવવાથી આ પરાર્થ સાધક થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૧૮ -

ભગવન્ ! આલોચનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? આલોચનાથી મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્ન કરનાર અને અનંત સંસારને વધારનાર માયા, નિદાન અને મિથ્યાદર્શન રૂપ શલ્યોને ફેંકી દે છે. ઋજુ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઋજુભાવને પ્રાપ્ત જીવ માયા રહિત થાય છે. તેથી તે સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો બંધ કરતા નથી અને પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૮ -

ગુરુ શુશ્રૂષા કરતાં પણ અતિયાર સંભવે છે, તેની આયોલનાથી જ વિવક્ષિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેને કહે છે - આ - સકલ સ્વ - દોષની અભિવ્યાપ્તિથી, લોચના - આત્મ દોષોને ગુરુની સમક્ષ પ્રકાશવા, તે આલોચના. તેનાથી માયા - શકતા, નિદાન - મારા તપ વગેરેનું ફળ પ્રાપ્ત થવા રૂપ પ્રાર્થના મિથ્યાદર્શન - સાંશયિક આદિ. આ ત્રણે શત્યોને જે પ્રમાણે તોતરાદિ શત્યો તત્કાળ દુઃખદાયી છે, તેમ માયાદિ પણ તત્કાળ દુઃખદાયી છે, પાપાનુબંધ કર્મબંધ બંધાવાથી મોક્ષમાં વિઘ્નકારી છે.

તથા આ શત્યો અનંત સંસારના વૃદ્ધિને પમાડનારા છે. તે શત્યોને દૂર કરે છે. ઋજુભાવને ઉત્પન્ન કરે છે, ઋજુભાવ પ્રતિપન્ન જીવ માયારહિત યદ્ય સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદને બાંધતો નથી. અમાયીપણાથી પુરુષવેદનો નિબંધક થાય છે. પૂર્વબદ્ધ અથવા તો બધાં જ કર્મોની પણ નિર્જરા કરે છે, તથા મુક્તિપદને પામે છે - x - .

● સૂત્ર - ૧૧૧૯ -

ભગવન્ ! નિંદાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? નિંદાથી પશ્ચાત્તાપ પ્રાપ્ત થાય છે. પશ્ચાત્તાપથી થનારી વિરક્તિથી કરણગુણ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે. ગુણ શ્રેણિને પ્રાપ્ત અણગાર મોહનીય કર્મોનો નાશ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૧૯ -

આલોચના દુષ્ટ નિંદાવાળાને જ સફળ થાય છે. તેથી નિંદાને કહે છે - નિંદા અર્થાત્ આત્મા વડે જ આત્માના દોષને ભાવવા - કહેવા. તેનાથી પછી અનુતાપ થવો તે - “હા! મેં આ દુષ્ટ અનુષ્ઠાન કર્યું” તે રૂપ પશ્ચાત્તાપ કરે છે. પછી તે વૈરાગ્યને પામે છે. ત્યારપછી કરાડા - અપૂર્વ કરણ વડે ગુણહેતુક શ્રેણિ - ગુણ શ્રેણીને પામીને તે અણગાર સર્વે મોહનીય કર્મદલિકોનો રસનો અને સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે. - x - x -

અથવા કરણ ગુણથી - અપૂર્વ કરણાદિ માહાત્મ્યથી કરણગુણ અર્થાત્ ક્ષપ્ત શ્રેણિને પામે છે. અથવા કરાડા - પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ, તદ્ ઉપલક્ષિત ગુણોને જ્ઞાનાદિના ઉત્તરોત્તર ગુણ પરંપરા સ્વરૂપને પામે છે અને દર્શન મોહનીયાદિ કર્મોનો ક્ષય કરે છે તેનો ક્ષય થતાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જાણવું.

● સૂત્ર - ૧૧૨૦ -

ભગવન્ ! ગર્હાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ગર્હાથી જીવને અપુરસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે. અપુરસ્કૃત થવાથી તે અપ્રશસ્ત કાર્યોથી નિવૃત્ત થાય છે. પ્રશસ્ત કાર્યોથી યુક્ત થાય છે. આવા અણગાર જ્ઞાન દર્શનાદિ અનંત ગુણોને ઘાત કરનારા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના પર્યાયોનો ક્ષય કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૦ -

કોઈ આત્માને અત્યંત દુષ્ટપણે પરિભાવિત કરતો માત્ર નિંદાથી ન અટકે પરંતુ ગર્હા પણ કરે છે, તેને કહે છે -

ગર્હા - બીજા સમક્ષ પોતાના દોષોને કહેવા વડે, અપુરસ્કારને પામે છે પુરસ્કાર - “આ ગુણવાન્ છે” તેવું ગૌરવ પામવું તે. પુરસ્કારનો અભાવ તે અપુરસ્કાર, તે તે આત્માને અવજ્ઞા ઉત્પન્ન કરાવે છે. અપુરસ્કાર પ્રાપ્ત આત્મા બધે અવજ્ઞા પામતા, ક્યારેક તેવા અધ્યવસાય પામીને પણ અવજ્ઞાના ભયથી કર્મબંધ હેતુ યોગ્ય અપ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. માત્ર પ્રશસ્ત યોગોને જ સ્વીકારે છે.

પ્રશસ્ત યોગ સ્વીકારેલો અણગાર અનંત વિષય પણાથી અનંત જ્ઞાન દર્શનને હણવાના સ્વભાવવાળા અનંતઘાતી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ પર્યાયોની પરિણતિ વિશેષનો ક્ષય કરે છે અને મુક્તિ પામે છે. એ પ્રમાણે ન કહેવા છતાં બધે જ મુક્તિ પ્રાપ્તિને ફળ પણે જાણવી.

● સૂત્ર - ૧૧૨૧ -

ભગવન્ ! સામાયિકથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સામાયિક થકી જીવ સાવધ યોગોથી વિરતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૧ -

આલોચનાદિ તત્ત્વથી સામાયિક વાળાને જ થાય છે, તેથી હવે સામાયિક કહે છે - તેનાથી સાવધ - અવધ સહિત વર્તે છે તે, કર્મબંધના હેતુઓ અને યોગ - વ્યાપાર, તે સાવધ યોગથી વિરતિ થાય છે. તે વિરતિ સહિતને જ સામાયિક સંભવે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૨૨ -

ભગવન્ ! ચતુર્વિંશતિ સ્તવથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ચતુર્વિંશતિ સ્તવથી જીવ દર્શન વિશુદ્ધિને પામે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૨ -

સામાયિકને સ્વીકારવાની ઇચ્છાવાળાએ તેના પ્રણેતાની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. તેઓ તત્ત્વથી તીર્થંકર જ હોય છે, તેથી તેનું સૂત્ર કહે છે - આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ચોવીશે તીર્થંકરના ઉત્કીર્તનરૂપ દર્શન - સમ્યક્ત્વ, તેની વિશુદ્ધિ - તેને ઉપઘાત કરતા કર્મોને દૂર કરીને નિર્મળ થવું તે દર્શન વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૨૩ -

ભગવન્ ! વંદનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વંદનાથી જીવ નીચગોત્ર કર્મનો ક્ષય કરે છે અને ઉચ્ચ ગોત્રનો બંધ કરે છે. તે અપ્રતિહત સૌભાગ્યને પામે છે, સર્વજનને પ્રિય થાય છે. તેની આજ્ઞા બધે મનાય છે, તે જનતાથી દાક્ષિણ્યને પામે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૩ -

તીર્થકરોની સ્તવના કરીને પણ ગુરુ વંદન પૂર્વક જ તેની પ્રતિપત્તિ થાય છે, તેથી વંદનને કહે છે. આચાર્યાદિના ઉચિત વિનયરૂપ વંદન વડે અધમ કુળમાં ઉત્પત્તિ રૂપ કર્મબંધનો ધાય થાય છે. તેનાથી વિપરીત ઉચ્ચ ગોત્રનો બંધ થાય છે. સર્વજનને સ્પૃહણીય થાય છે. બધે જ અપ્રતિસ્પલિત આજ્ઞાવાળો થાય છે. લોકો તેના વચનને સ્વીકારે છે. તેવો જ પ્રાયઃ આદેય કર્મના ઉદયવાળો થાય છે. લોકોનો તેના પ્રત્યે અનુકૂળ ભાવ જન્મે છે. તેનું માહાત્મ્ય પણ બધાને અનુકૂળ થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૨૪ -

ભગવન્ ! પ્રતિક્રમણથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? પ્રતિક્રમણ વડે જીવ સ્વીકૃત વ્રતોના છિદ્રોને બંધ કરે છે. આવો વ્રતોના છિદ્રોને બંધ કરનારો જીવ આશ્રયોનો નિરોધ કરે છે, શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરે છે. આઠ પ્રવચનમાતામાં ઉપયુક્ત થાય છે. સંયમ યોગમાં અપૃથક્ત્વ થાય છે. સન્માર્ગમાં સમ્યક્ સમાધિસ્થ થઈને વિચરણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૪ -

ઉક્ત ગુણોથી સ્થિત હોવા છતાં પણ મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થમાં સ્પલન થાય ત્યારે અને પહેલાં - છેલ્લા તીર્થકરમાં તેના અભાવે પણ પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. તેથી પ્રતિક્રમણ કહે છે - અપરાધથી પાછું ફરવા રૂપ, પ્રાણાતિપાત નિવૃત્તિ આદિ વ્રતોના છિદ્રો - અતિચાર રૂપ વિવરોને ટાંકે છે - દૂર કરે છે. વળી તેવો વ્રતના છિદ્રોને ટાંકેલો આત્મા, સર્વથા હિંસાદિ આશ્રવનો નિરોધ કરીને અશબલ ચારિત્ર વાળો થાય છે તથા આઠ પ્રવચન માતામાં ઉપયોગવાળો થાય છે. અપૃથક્ - સદા સંયમ યોગવાળો થાય છે. અથવા અપ્રમત્ત થાય છે. સંયમમાં પ્રસિદ્ધાત વાળો થાય છે અથવા અસત્ માર્ગથી ઇન્દ્રિયોને પાછી ખેંચીને સન્માર્ગમાં સ્થાપીને વિચારનાર થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૨૫ -

ભગવન્ ! કાયોત્સર્ગથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? તેનાથી જીવ અતીત અને વર્તમાનના પ્રાયશ્ચિત યોગ્ય અતિચારોનું વિશોધન કરે છે. પ્રાયશ્ચિતથી વિશુદ્ધિ થયેલ જીવ, પોતાના ભારને ઉતારી દેનાર ભારવાહકની માફક નિવૃત્ત હૃદય થઈ જાય છે. પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં લીન થઈને સુખપૂર્વક વિચરણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૫ -

અહીં અતિચાર શુદ્ધિ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવો જોઈએ, તેને કહે છે. કાય - શરીર, તેનો ઉત્સર્ગ - આગમોકત નીતિથી પરિત્યાગ તે કાયોત્સર્ગ છે. તેનાથી અતીત - લાંબાકાળના સંચિત, વર્તમાનમાં, બંધાતા, એવા અને પ્રાયશ્ચિત યોગ્ય અતિચારને અર્થાત્ તેનાથી ઉપાર્જિત પાપને દૂર કરવા વડે વિશુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત કરેલ આત્મા અંતઃકરણથી સ્વસ્થ થાય છે. કોની જેમ? જે રીતે ભારને ઉતારી નાંખેલ

ભારવાહક હળવો બની જાય છે, તેમ અતિયારો પણ ભાર રૂપ છે. તેને દૂર કરવાથી તે આત્મા પણ નિર્વૃત્તહૃદય - શાંત થઈ જાય છે. તે ધ્યાન - ધર્માદિ ધ્યાનને પામે છે. પ્રશસ્ત ધ્યાનને કરતો તે સુખની પરંપરાને પામીને આ લોક અને પરલોકમાં રહે છે. અહીં જ જીવવા છતાં મુક્તિને પામે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૨૬ -

ભગવન્ ! પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? પ્રત્યાખ્યાન વડે જીવ આશ્રવદ્વારોનો નિરોધ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૬ -

એ પ્રમાણે અશુદ્ધમાન થતા પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. તે કહે છે - મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન રૂપથી આશ્રવ દ્વારોનો નિરોધ થાય છે કેમકે તેનો હેતુ આશ્રવ નિરોધ છે. પૂર્વ સંચિત કર્મના ફળથી તેને મોક્ષના અંગ રૂપે અન્યત્ર કહેલ છે. “જિનવરે ઉપદિષ્ટ આ પ્રત્યાખ્યાનને સેવીને અનંતા જીવો શાશ્વત સુખ રૂપ મોક્ષને પામેલા છે.”

● સૂત્ર - ૧૧૨૭ -

ભગવન્ ! સ્તવ, સ્તુતિ અને મંગલથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સ્તવ, સ્તુતિ અને મંગલથી જીવને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપ જોધિનો લાભ થાય છે. જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સ્વરૂપ જોધિથી સંપન્ન જીવ મોક્ષને યોગ્ય અથવા વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય આરાધના આરાધે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૭ -

અહીં ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન અંતર્ભૂત નમસ્કાર સહિતાદિ આવે. તે ગ્રહણ કરીને પછી જે નીકટમાં ચૈત્ય હોય ત્યાં વેદના કરવી જોઈએ, તેમ કહેલ છે. તે ચૈત્ય વંદના સ્તુતિ-સ્તવ- મંગલ વિના ન થાય, તેની તેને કહે છે. તેમાં સ્તવ - દેવેન્દ્ર સ્તવ આદિ, સ્તુતિ - એકથી સાત શ્લોક પર્યન્ત - x - x - આ સ્તુતિ સ્તવ જ ભાવ મંગલ રૂપ છે. તેના વડે - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ જોધિ, તેનો લાભ અર્થાત્ પરિપૂર્ણ જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આવો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર લાભ - જોધિ સંપન્ન જીવ ભવનો કે કર્મોનો અંત પામે છે. તેની ક્રિયા - અભિનિર્વર્તન અર્થાત્ મુક્તિને પામે છે. તે અંતક્રિયાનો હેતુ હોવાથી તેને અંતક્રિયા કહે છે. તે ભવે પણ થાય અથવા દેવલોકોને કે ત્રૈવેચક અને અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પત્તિને પામે છે. અર્થાત્ અનંતર જન્મમાં વિશિષ્ટ દેવત્વ પ્રાપ્તિ રૂપ કલ્પાદિમાં ઉત્પત્તિ અને પરંપરાથી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરાવે તેવી જ્ઞાનાદિ આરાધના રૂપ આરાધનાને સાધે છે.

આ આવા પ્રકારની આરાધના તપસ્વીતામાં તેવા પ્રકારના ગુરુ કર્મોવાળા, તથાવિધ કર્મ વેદના અભાવવાળા જીવને આશ્રીને કહી છે. અને અંતક્રિયા ભાજન જીવ વસ્તુ ચાર પ્રકારે થાય છે. તેથી કહે છે - ક્યારેક શ્રામણ્યને સ્વીકાર્યા છતાં,

સંયમનું પાલન કરવા છતાં તેવા પ્રકારના ગુરુ કર્મોથી, તેવા પ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાય અસંભવથી, તેવા પ્રકારની કર્મ વેદનાના અભાવથી તે ભવે મુક્તિને ન પણ પામે. પરંતુ ભવાંતરમાં દીર્ઘ પર્યાય પામીને સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની માફક (અંતક્રિયા પામે છે.)

સ્થાનાંગમાં કહે છે -

(૧) પહેલી અંતક્રિયા વસ્તુ - મહાકર્મી પ્રત્યાજાતને પણ થાય છે. દે આયુષ્યમાન શ્રમણ! તે શ્રમણ થઈ, ઘર છોડી અનગારિતા વ્રજ્યા સ્વીકારી નૈયાયિક માર્ગને માટે સંયમ બહુસ, સવર બહુલ, રૂદા, તીરાર્થી, ઉપધાનવાન્, દુઃખદાપક, તપસ્વી, તેને તથાપ્રકારે તપ હોય તથા પ્રકારે વેદના ન હોય, તે તથાપ્રકાર પુરુષ દીર્ઘદીર્ઘ પર્યાયથી સિદ્ધ થાય છે. બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે. પરિનિર્વાણ પામે છે, સર્વે દુઃખોનો અંત કરે છે, જેમ તે ચક્રવર્તી રાજા સનત્કુમારે કર્યો. તે પહેલી અંતક્રિયા વસ્તુ.

(૨) બીજી અંતક્રિયા વસ્તુ - (જેનું વર્ણન સ્થાનાંગ સૂત્રથી જાણી લેવું) તેવા અણગાર ગજસુકુમારની માફક સર્વે દુઃખોનો અંત કરે છે.

(૩) ત્રીજી અંતક્રિયા વસ્તુ - (જેનું વર્ણન સ્થાનાંગ સૂત્રથી જાણી લેવું) તેવા અણગાર, ચાતુરંત ચક્રવર્તી રાજા ભરતની માફક મોક્ષે જાય છે.

(૪) ચોથી અંતક્રિયાવસ્તુ - સ્વલ્પકર્મી, વિરતિ પામીને, તેવા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી તથાવિધ તપ, તથાવિધ વેદના પામીને જલ્દીથી મોક્ષમાં જાય છે, જેમ મરુદેવી માતા ગયા. (ચોથી અંતક્રિયાનું વિશેષ વિવેચન સ્થાનાંગ સૂત્રથી જાણી લેવું)

અહીં અવિદ્યમાન છે અંતક્રિયા - કર્મદાયલક્ષણ રૂપ તે ભવ જેને તે અનંત ક્રિયા, તે પરંપરાને મુક્તિ ફળને માટે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૨૮ -

ભગવન્ ! કાળ પ્રતિલેખનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? કાળની પ્રતિલેખનાથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૮ -

અરહંતની વંદના પછી સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ તે કાળે જ થાય. તેના પરિજ્ઞાન કાળ પ્રતિલેખનાપૂર્વક હોવાથી તેને કહે છે - કાલ પ્રાદોષિક આદિ, તેની પ્રત્યુપેક્ષણા - આગમ વિદિપૂર્વક યથાવત્ નિરૂપણા ગ્રહણ અને પ્રતિજાગરણ રૂપ કાલ પ્રત્યુપેક્ષણા વડે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે. યથાવત્ પ્રવૃત્તિથી તથાવિધ શુભભાવના સંભવથી તેમ થાય.

● સૂત્ર - ૧૧૨૯ -

ભગવન્ ! પ્રાયશ્ચિત્તથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે ? પ્રાયશ્ચિત્ત વડે જીવ પાપ કર્મોને દૂર કરે છે અને ધર્મ સાધનાને તિરતિચાર બનાવે છે. સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરનાર આત્મા માર્ગ અને માર્ગફળને નિર્મળ કરે છે. આચાર અને આચાર ફળની આરાધના કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૨૯ -

કચારેક અકાલ પાઠમાં પ્રાયશ્ચિત સ્વીકારવું જોઈએ, તેવું કમથી આવતા, અહીં તેનું કરણ કહે છે - તેમાં પાપને છેદે છે અથવા વિશુદ્ધ કરે છે. તેથી તે નિરુક્ત વિધિથી પ્રાયશ્ચિત કહેવાય છે. તેની આલોચનાદિનું કરણ - વિધાન, તે પ્રાયશ્ચિત કરણ. તેના વડે પાપકર્મોની વિશુદ્ધિ અર્થાત્ અભાવ થતાં તે નિરતિચાર થાય છે કેમકે તેના વડે જ જ્ઞાનાચારાદિ અતિચાર વિશુદ્ધિ થાય છે.

સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિતને સ્વીકારનાર માર્ગ - આ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ હેતુ સમ્યક્ત્વ અને તેનું ફળ તે જ્ઞાન એ બંનેને નિર્મળ કરે છે. પછી આચાર્ય છે તે આચાર - ચારિત્ર, તેનું ફળ તે મુક્તિ, તેને આરાધે છે. - x - x - x - અથવા માર્ગ - ચારિત્ર પ્રાપ્તિના નિબંધનપણાથી દર્શન જ્ઞાન નામક, તેનું ફળ છે અને ચારિત્ર, તેથી આચાર - જ્ઞાનાચારાદિ, તેના ફળ - મોક્ષની આરાધના કરે છે. અથવા માર્ગ - મુક્તિ માર્ગ, ક્ષાપોપશમિક દર્શન આદિ, તેનું ફળ છે, તેને જ પ્રકર્ષાવસ્થામાં ક્ષાયિક દર્શનાદિ કહે છે. વિશોધના અને આરાધનાને સર્વત્ર નિરતિચારપણાથી હેતુ વિચારવો.

● સૂત્ર - ૧૧૩૦ -

ભગવન્ ! ક્ષમાપના કરવાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ક્ષમાપના કરવાથી જીવ પ્રહ્લાદ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રહ્લાદ ભાવ સંપન્ન આત્મા, બધાં પ્રાપ્ત, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વોની સાથે મૈત્રી ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. મૈત્રી ભાવને પ્રાપ્ત જીવ ભાવ વિશુદ્ધિ કરીને નિર્ભય થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૦ -

પ્રાયશ્ચિકરણ ક્ષમાપનાવાન્ ને જ થાય છે, તેથી તેને કહે છે - ક્ષમાપ્તા - મારા આવા દુષ્ટ પછી ખમવા યોગ્ય છે, એવી ક્ષમાપનાથી પ્રહ્લાદ - આત્માનો મનઃ પ્રસત્યાત્મકથી અંતર્ભાવ, અર્થાત્ દુષ્ટથી જનિત ચિત્ત સંકલેશનો વિનાશ થાય છે. - x - આ પ્રહ્લાદન ભાવ - ચિત્ત પ્રસન્ન કરવા રૂપ અભિપ્રાય. બધાં જ તે પ્રાપ્ત - ને. પ્રાપ્ત, ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા, ભૂત - વનસ્પતિ, જીવ - પંચેન્દ્રિય, સત્ત્વ - બાકીના જંતુઓ. - x - x - તેઓમાં મૈત્રીભાવ - પરહિત ચિંતા લક્ષણને ઉત્પાદિત કરે છે. તેથી મૈત્રીભાવને પામેલ જીવ રાગ-દ્વેષના વિગમરૂપ ભાવ વિશુદ્ધિ કરીને ઇહલોકાદિ ભય રહિત થાય છે. કેમકે સંપૂર્ણ ભય હેતુનો અભાવ છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૧ -

ભગવન્ ! સ્વાધ્યાયથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સ્વાધ્યાયથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૧ -

ઉપરોક્ત ગુણમાં અવસ્થિત જીવે સ્વાધ્યાયમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તેને કહે છે - સ્વાધ્યાયથી જ્ઞાનાવરણીય ઉપલક્ષણથી બધાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે. કહ્યું છે કે - સ્વાધ્યાયમાં કે કોઈપણ પ્રકારના યોગમાં જીવ ઉપયોગવાળો થઈને પ્રતિ સમય

અસંખ્યેયભવિક કર્મને વિશેષથી બપાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૨ -

ભગવન્ ! વાયનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વાયનાથી જીવ કર્મોની નિર્જરા કરે છે, શ્રુતજ્ઞાનની આશાતનાના દોષથી દૂર રહે છે. તેના કારણે તીર્થધર્મનું અવલંબન કરે છે. તીર્થ ધર્મના અવલંબનથી કર્મોની મહાનિર્જરા અને મહાપર્યવસાન કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૨ -

સ્વાધ્યાયનમાં પહેલા વાયના જ કરવી જોઈએ, તેથી તેને કહે છે - ગુરુનું પ્રયોજક ભાવે શિષ્ય પ્રતિ કથન તે વાયના અર્થાત્ પાઠન. તેના વડે કર્મોનું પરિશાટન થાય છે. તથા શ્રુત - આગમની અનાશાતનામાં વર્તે છે. તેમ જ કરવામાં જ અવજ્ઞાથી શ્રુતની અશાતના થાય છે. તે કરવાથી નહીં તેથી શ્રુતની અનાશાતનામાં અનુરક્ત થવું. અથવા વર્તમાન તીર્થ તે અહીં ગણધર છે, તેનો ધર્મ-આચાર, શ્રુત ધર્મ પ્રદાન રૂપ તીર્થ ધર્મ. અથવા તીર્થ - પ્રવચન - શ્રુતને અર્થથી ધર્મ. તે સ્વાધ્યાયને અવલંબતા - આશ્રીને ઘણી મોટી કર્મ નિર્જરા થાય છે. - x - પર્યવસાન એટલે કર્મો કે ભવનો અંત. વાયના સ્વાધ્યાયથી એ રીતે મુક્તિને ભજનાર થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૩ -

ભગવન્! પ્રતિપૃષ્ઠનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય? પ્રતિપૃષ્ઠના વડે જીવ સૂત્ર, અર્થ, તદુભય સંબંધિત કાંક્ષા મોહનીયનો વ્યવચ્છેદ થાય.

● વિવેચન - ૧૧૩૩ -

વાચનાને ગ્રહણ કર્યા પછી પણ સંશયાદિ ઉત્પત્તિમાં પ્રશ્નો કરવા તે પ્રતિ પૃષ્ઠતા અવસર છે, તેથી તેને કહે છે - પહેલાં કહેલ સૂત્રાદિને પુનઃ પૂછવા તે પ્રતિપૃષ્ઠના. તેના વડે સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયને વિશુદ્ધ કરે છે. સંશયાદિ માલિન્યને દૂર કરવા વડે વિશુદ્ધ કરે છે તથા કાંક્ષા - આ આ પ્રમાણે છે કે આ પ્રમાણે મારે ભણવું યોગ્ય છે? સત્યાદિ વાંછા - તે જ મોહ પમાડે છે - x - કાંક્ષા મોહનીય કર્મ અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વરૂપ છે તેને (પ્રતિપૃષ્ઠના વડે) વિશેષથી દૂર કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૪ -

ભગવન્ ! પરાવર્તનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? પરાવર્તના વડે વ્યંજન - શબ્દપાઠ સ્થિર થાય છે. અને જીવ પદાનુસારિતા આદિ વ્યંજન લબ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૪ -

પૃષ્ઠના દ્વારા વિશેષિત સૂત્રનું વિસ્મરણ ન થાય માટે પરાવર્તના કહે છે. તેમાં પરાવર્તન - ગુણન, તેના વડે જે અર્થને ઓળખાવાય છે. તે વ્યંજન - અક્ષરને ઉત્પાદિત કરે છે. - x - x - તથાવિધ કર્મના ક્ષયોપશમ વડે પદાનુસારિતા વ્યંજનલબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. - x - x -

● સૂત્ર - ૧૧૩૫ -

ભગવન્! અનુપ્રેક્ષાથી જીવ આયુકર્મને છોડીને બાકીને જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોની પ્રકૃતિઓને પ્રગાઠ બંધનોથી શિથિલ કરે છે. તેની દીર્ઘકાલીન સ્થિતિને અલ્પકાલીન કરે છે, તેના તીવ્ર રસાનુબંધને મંદ કરે છે. બહુકર્મપ્રદેશોને અલ્પ પ્રદેશવાળા કરે છે. આયુષ્ કર્મોનો બંધ કદાચિત કરે છે, કદાચિત કરતા નથી. અસાતાવેદનીય કર્મનો પુનઃ પુનઃ ઉપચય કરતા નથી. જે સંસાર અટવી અનાદિ અને અનંત છે, દીર્ઘમાર્ગથી યુક્ત છે, જેના નરકાદિ ગતિરૂપ ચાર અંત છે, તેને શીઘ્ર પાર કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૫ -

સૂત્રવત્ અર્થમાં પણ વિસ્મરણ સંભવે છે. તેથી તેની પણ પરિભાવના કરવી જોઈએ, તે અનુપ્રેક્ષા. સૂત્રની અનુપ્રેક્ષા - ચિંતનિકા, તેનાથી પ્રકૃષ્ટ શુભ ભાવોની ઉત્પત્તિના નિબંધનપણાથી આયુષ્યને વર્જીને સાત કર્મ પ્રકૃતિ છે. તે સાત પ્રકૃતિ, જે ગાઠ બંધનથી નિકાચિત હોય છે, તેને શિથિલ બંધન બદલ કરે છે. અર્થાત્ તેને તપોરૂપત્વથી અપવર્તનાદિકરણ યોગ્ય કહે છે અને તપથી નિકાચિત કર્મને ખપાવવામાં પણ સમર્થ થાય છે. શુભ અધ્યવસાય વશથી સ્થિતિ ખંડકના અપહારથી દીર્ઘકાલિક સ્થિતિને દુસ્વકાલિક કરે છે. કેમકે બધાં કર્મોની પણ સ્થિતિનું અશુભપણું છે. - x - x - તીવ્ર અનુભવાથી ચતુઃ સ્થાનિક રસત્વથી મંદાનુભાવા ત્રિસ્થાનિક રસત્વાદિના આપાદનથી કરે છે. અહીં અશુભ પ્રકૃતિ જ ગ્રહણ કરાય છે. કેમકે શુભભાવનું શુભાશુભ તીવ્રમંદાનુભાવ હેતુપણાથી છે. તેથી શુભભાવથી તીવ્ર અનુભાવ બાંધે છે. બહુપ્રદેશિકને અલ્પપ્રદેશવાળી કહે છે.

(પ્રશ્ન:-) કયા અભિપ્રાયથી આયુને વર્જીને સાત પ્રકૃતિ કહેલ છે? (ઉત્તર:-) શુભાયુષ્ જ સંચયને ઉક્ત કર્મપ્રકૃતિ અપવર્તનાકરણાદિ સંભવે છે. તેની જ અનુપ્રેક્ષા તાત્વિકી છે, શુભ ભાવથી શુભપ્રકૃતિનું શિથિલતાદિકરણ ન થાય. - x - (શંકા) શુભાયુષ્ બંધ છતાં આ પ્રકૃતિનું ફળ કેમ નથી કહ્યું? (સમાધાન) આયુષ્ કર્મ કદાચ બંધાય છે, તેનો ત્રિભાગાદિ શેષ આયુષ્કતામાં જ બંધનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે - કદાચ ત્રિભાગે, કદાચ ત્રિભાગ ત્રિભાગમાં

અસાતાવેદનીય - શારીરાદિ દુઃખહેતુ, અને કર્મ શબ્દથી બીજી અશુભ પ્રકૃતિ વારંવાર બાંધતા નથી. - x - x - બીજા એ પ્રમાણે કહે છે કે - સાતા વેદનીય કર્મને વારંવાર એકઠાં કરે છે. - x -. બાકી સ્પષ્ટ છે.

અન્નાદિ - આદિનો અસંભવ છે. અણ્ણવદગ્ર - સદા અવસ્થિત અનંત પરિણામ પણાથી હોવાથી તેને અનંત કહે છે. આ પ્રવાહની અપેક્ષાથી જાણવું. તેથી જ દીર્ઘકાળ - તેનો પરિભ્રમણ હેતુ કર્મ રૂપ માર્ગ જેમાં છે, તે ચારગતિ રૂપ છે. એવા ચાર ગતિરૂપ સંસાર કાંતારને (અનુપ્રેક્ષા કરનાર) જલ્દીથી વિશેષે ઉત્તલંઘી જાય છે, અતિક્રમે છે. અર્થાત્ મુક્તિ પામે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૬ -

ભગવન્ ! ધર્મકથાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ધર્મકથાથી જીવ કર્મોની નિર્જરા કરે છે, પ્રવચનથી પ્રભાવના કરે છે. પ્રવચનની પ્રભાવના કરનાર જીવ ભાવિમાં શુભ ફળ દેનારા કર્મોનો બંધ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૬ -

એ પ્રમાણે અભ્યસ્ત શ્રુતથી ધર્મકથા પણ કરવી જોઈએ, તેથી તેને કહે છે - ધર્મકથા અર્થાત્ વ્યાખ્યાન રૂપથી નિર્જરાને પામે છે. અતવા પ્રવચનને પ્રકાશિત કરે છે. કહ્યું છે કે - પ્રાવચની, ધર્મકથી આદિ આઠ ધર્મપ્રભાવકો કહ્યાં છે. સૂત્રપણાથી આગામી કાળ ભાવી ભદ્ર - કલ્યાણ જેમાં છે, તેવા કર્મો બાંધે છે. અથવા આગામી કાળમાં શશ્વત ભદ્રતાથી અનવરત કલ્યાણપણાથી ઉપલક્ષિત કર્મો બાંધે છે. અર્થાત્ શુભ કર્મો ઉપાર્જે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૭ -

ભગવન્ ! શ્રુતની આરાધનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? શ્રુત આરાધનાથી જીવ અજ્ઞાનનો ક્ષય કરે છે. અને કલેશને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

● વિવેચન - ૧૧૩૭ -

આ રીતે પંચવિધ સ્વાધ્યાયરતથી શ્રુત આરાધિત થાય છે, તેથી શ્રુતની આરાધના કહે છે. શ્રુતની સમ્યગ્ આસેવનાથી અજ્ઞાન - અનવબોધને દૂર કરે છે અને વિશિષ્ટ તત્વાવબોધને પામે છે. અને રાગાદિ જનિત સંકલેશના ભાગી થતાં નથી. તેના વશથી નવા નવા સંવેગને પામે છે. - x - x - .

● સૂત્ર - ૧૧૩૮ -

ભગવન્! મનને એકાગ્રતામાં સ્થાપિત કરવાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? મનને એકાગ્રતામાં સ્થાપિત કરવાથી ચિત્તનો નિરોધ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૮ -

શ્રુતની આરાધના એકાગ્ર મન સંનિવેશથી જ થાય છે. તેથી હવે તેને કહે છે - જેનું શુભ આલંબન છે, તે એકાગ્ર, તેમાં મન રાખીને તેની સ્થાપના કરવી, અથવા એક અગ્રમાં જ મનને સ્થાપવા પડે ઉન્માર્ગમાં પ્રસ્થિત ચિત્તનો નિરોધ - નિયંત્રણા કરવી તે ચિત્ત નિરોધ, તેને કહે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૩૯ -

ભગવન્! સંયમથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સંયમથી આશ્રવનો નિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૩૯ -

એકાગ્ર મનવાળાને જ સંયમથી ઇષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી સંયમને કહે છે - સંયમ એટલે પાંચ આશ્રવથી વિરમણ આદિ વડે, અવિદ્યમાન કર્મત્વને પામે છે. કેમકે તેઓ આશ્રવથી વિરમેલ છે.

● સૂત્ર - ૧૧૪૦ -

ભગવન્! તપથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? તપથી જીવ પૂર્વ સંચિત કર્મોને ક્ષય કરીને વ્યવદાન - વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૦ -

સંયમવાન્ ને પણ તપ વિના કર્મક્ષય થતો નથી. તેથી 'તપ'ને કહે છે. તપ વડે વ્યવદાન અર્થાત્ પૂર્વજન્મ કર્મોના અપગમથી - ક્ષય થવાની વિશિષ્ટ શુદ્ધિને પામે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૪૧ -

ભગવન્! વ્યવદાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વ્યવદાનથી જીવને અક્રિયા પ્રાપ્ત થાય છે. અક્રિય થયા પછી તે સિદ્ધ થાય છે. બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણને પામે છે અને બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૧ -

આ વ્યવદાન એ તપનું અનંતર ફળ હોવાથી તેને કહે છે. વોદાણથી અવિધમાન ક્રિયા અર્થાત્ વ્યુપરત ક્રિયા નામક શુક્લ ધ્યાનના ચોથા ભેદને પામે છે. અક્રિયાક - વ્યુપરતક્રિયા નામે શુક્લધ્યાનવર્તી થઈને પછી નિષ્ક્રિય થાય છે. જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગથી વસ્તુ તત્ત્વને જાણે છે, સંસારથી મુક્ત થાય છે, પણ ફરીથી સંસારમાં તેમનું આગમન થતું નથી. તેથી જ તેઓ પરિનિર્વાણને પામે છે. ઇત્યાદિ બધું પૂર્વવત્ જાણવું. - x - x - x - x - x - .

● સૂત્ર - ૧૧૪૨ -

ભગવન્! સુખના શાતનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સુખશાતનથી વિષયો પ્રતિ અનુત્સુક્તા થાય છે. અનુત્સુક્તાથી જીવ અનુકંપા કરનાર અનુદ્ભવ, શોકરહિત થઈને ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૨ -

વ્યવદાન હોવા છતાં સંયમાદિમાં સુખશાયિતામાં જ થાય છે. તેને જ કહે છે. તેમાં સુખમાં સુનાર અર્થાત્ પ્રવચન શંકાદિ - x - x - ચારે પ્રકારની સુખ શય્યામાં સ્થિપણથી નિરાકુલ પણ રહે છે. તેથી સુખશાયિ, તેનો જે ભાવ ને સુખશાયિતા, તેમાં અનુત્સુક. અર્થાત્ પરલાભ દિવ્ય - માનુષ કામ ભોગોમાં સર્વદા નિસ્પૃહત્વ.

અથવા બીજો અર્થ લેતા - સુખ તે વૈષયિક, શાતયતિ - તેને મેળવવાની સ્પૃહાના નિવારણ વડે દૂર કરે છે. તે સુખ શાતા તેમાં અનુત્સુક.

સુખશાય - સુખેથી શયન, તેના વડે. અથવા સુખનું શાતન, તેના વડે. જીવનું અનુત્સુકત્વ અર્થાત્ વિષયસુખ પ્રતિ નિઃસ્પૃહત્વને ઉત્પન્ન કરે છે. સંયમાદિમાં જ નિષ્પન્નમાનસવાળા. - x - x - .

સુખોત્સુક જ મરતા એવા પણ પ્રાણીને અવલોકતા સ્વસુખમાં રસિક જ રહે છે. આ અનુકંપકો તેનાથી વિપરીત હોય છે, તેથી દુઃખથી કંપતાને જોઈને, તેમના દુઃખે દુઃખિત થઈને પોતે પણ તત્કાળ જ કંપે છે. વિગતશોક - આ લોકના પ્રયોજન ભ્રંશ

થવા છતાં શોક કરતા નથી કેમ તે તેઓ મુક્તિપદની બહુ સ્પૃહાવાળા છે. આવા પ્રકારના પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મોને ખપાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૪૩ -

ભગવન્ ! અપ્રતિબદ્ધતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? અપ્રતિબદ્ધતાથી જીવ નિસ્સંગ થાય છે. નિસ્સંગ હોવાથી જીવ એકાકી થાય છે, એકાગ્રચિત્ત થાય છે, દિવસ અને રાત્રિ સદા સર્વત્ર વિરક્ત અને અપ્રતિબદ્ધ થઈને વિચરણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૩ -

સુખ શય્યાસ્થિતને અપ્રતિબદ્ધતા થાય છે, તેથી તેને જણાવતા કહે છે. અપ્રતિબદ્ધતાથી - મનમાં નિરાસક્તિપણાથી નિઃસંગત્વ - બાહ્ય સંગનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. નિઃસંગત્વથી જીવ એક - રાગાદિ વિકલતાથી, તેથી જ એકાગ્રચિત્ત - ધર્મમાં એક મનવાળો થાય છે. તેથી રાત્રિ કે દિવસમાં સદા બાહ્ય સંગનો ત્યાગ કરતો અપ્રતિબદ્ધ થઈને વિચરે છે. વિશેષથી પ્રતિબંધરહિત થઈને માસકત્વાદિ ઉદ્યત વિહારથી વિચરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૪૪ -

ભગવન્ ! વિવિક્ત શયનાસનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વિવિક્ત શયનાસનથી જીવ ચારિત્ર ગુણિને પામે છે, ચારિત્રગુણિથી જીવ વિવિક્તાહારી, દંટ ચારિત્રી, એકાંત પ્રિય, મોક્ષભાવ પ્રતિપન્ન થઈ આઠ કર્મોની ગ્રંથીની નિર્જરા - ક્ષય કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૪ -

અપ્રતિબદ્ધતા વિવિક્ત શયનાસનતામાં સંભવે છે. તેથી તેને કહે છે - વિવિક્ત એટલે સ્ત્રી આદિ અસંસક્ત શયન, આસન, ઉપાશ્રય જેને છે તે. તેનાથી ચારિત્રની રક્ષાને પામે છે. ગુપ્ત ચારિત્રી જીવો વિકૃતિ આદિ રહિત આહારવાળા થાય છે. ગુપ્ત ચારિત્રી જ સર્વત્ર નિઃસ્પૃહ થાય છે. તથા દંટ-નિશ્ચલ ચારિત્ર, તેથી જ એકાંત - નિશ્ચયથી અભિરતિ માનને એકાંતરત થાય, તથા મુક્ત અંતઃકરણને આશ્રીને મોક્ષભાવ પ્રતિપન્ન એવો મારે મોક્ષ જ સાધવો જોઈએ એવા અભિપ્રાય વાળો આઠ પ્રકારની કર્મગ્રંથિ જેવી દુર્ભેદ ગ્રંથિને ક્ષપક શ્રેણી પામીને ખપાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૪૫ -

ભગવન્! વિનિવર્તનાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વિનિવર્તના થકી પાપકર્મો ન કરવાને માટે ઉદ્યત રહે છે. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરાથી કર્મોને નિવૃત્ત કરે છે. પછી ચાતુરંત સંસારકાંતારને શીઘ્ર પાર કરી જાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૫ -

વિવિક્ત શયના સનતામાં વિનિવર્તના થાય છે. તેથી તેને કહે છે - વિનિવર્તના - વિષયોથી આત્માને પરાંગમુખ કરણ રૂપતાથી, પાપકર્મ એટલે સાવધ અનુષ્ઠાનોને

મારે ન કરવા એવા પ્રકારના ધર્મ પ્રતિ ઉત્સાહિત થાય, પૂર્વે જાંઘેલ પાપકર્મોને નિર્જરા પ્રતિ લઈ જાય છે - વિનાશ કરે છે અથવા પાપ કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણ આદિને અપૂર્વ અનુપાર્જન વડે મોક્ષને માટે ઉદ્ધત થાય છે. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરણા કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૪૬ -

ભગવન્ ! સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનથી પરાવલંબનાદિનો ક્ષય કરે છે. નિરાલંબનને આયતાર્થ યોગી થાય છે. સ્વયંના લાભથી સંતુષ્ટ થાય છે. પરલાભને આસ્વાદનો નથી, તેથી કલ્પના - સ્પૃહા કે પ્રાર્થના કરતો નથી. અભિલાષા કરતો નથી. તેમ ન કરતો એવો તે. બીજી સુખશય્યાને પામીને વિચરણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૬ -

વિષયનિવૃત્ત કર્યારેક સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન વાન સંભવે છે. તે કહે છે - સં એટલે સ્વ પર લાભ મળવા રૂપથી ભોગ તે સંભોગ અર્થાત્ એક મંડલીમાં ભોજનાદિ કરવા. તેનું પ્રત્યાખ્યાન - ગીતાર્થ અવસ્થામાં જિનકલ્પાદિ અભ્યુદયત વિહારની પ્રતિપત્તિથી પરિહાર તે સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન, તેના વડે ગ્લાનાદિને તિરસ્કારીને, સદા ઉદ્ધતત્વથી વીર્યાચારને જ અવલંબે છે. નિરાલંબનને મોક્ષ કે સંયમ જ પ્રયોજન હોવાથી તે આયતાર્થિક વ્યાપારવાળા થાય છે. તથા પોતાના લાભથી નિરભિલાષ થાય છે. બીજાના લાભની કલ્પના, સ્પૃહા, પ્રાર્થના કે અભિલાષા કરતા નથી. તેમાં કલ્પના એટલે મનમાં આ મને આપે તેવા વિકલ્પો. સ્પૃહા - તેની શ્રદ્ધાથી આત્માનું આવિષ્કરણ, પ્રાર્થના - વચન વડે “મને આપો” તેવી યાચના. અભિલાષા - તેની લાલસાપૂર્વકની વાંછા. અથવા આ બધાં એકાર્થક શબ્દો છે. એવા પ્રકારના ગુણોને જે પામે છે, તેને જ ઉક્તનો અનુવાદ કરતા કહે છે - બીજાના લાભની આશા ન કરતો, ન આસ્વાદતો, ન ભોગવતો. કલ્પના આદિ ન કરતો બીજી સુખશય્યા પામીને વિચરે છે.

બીજી સુખ શય્યા એટલે - તે મુંડ થઈને ગૃહ છોડી અલગારિતાથી પ્રવ્રજિત થઈને પોતાને મળતા લાભથી સંતુષ્ટ રહે. બીજાના લાભને ન આસ્વાદે, ન વિકલ્પે ન સ્પૃહા ન કરે, ન પ્રાર્થે, ન અભિલાષા કરે અને તેમ ન કરતો મનમાં રાગ દ્વેષ ન પામે, ન વિનિઘાત પ્રાપ્ત થાય. - x -.

● સૂત્ર - ૧૧૪૭ -

ભગવન્ ! ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ અપલિમંથને પામે. નિરુપધિક જીવ નિષ્કાંક્ષા થાય, ઉપધિના અભાવમાં સંકલેશ ન પામે.

● વિવેચન - ૧૧૪૭ -

સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનવાળાને ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાન પણ સંભવે છે, તે કહે છે. તેમાં ઉપધિ એટલે ઉપકરણ. તેમાં રજોહરણ અને મુહપતિ સિવાયની વસ્તુનું પ્રત્યાખ્યાન કે “મારે તે ગ્રહણ ન કરવું” એ પ્રમાણે નિવૃત્તિ રૂપ ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાન તેનાથી પરિમન્ય

- સ્વાધ્યાયાદિની ક્ષતિ, તેનો અભાવ તે અપરિમંચ, તેને પામે છે. તથા ઉપધિથી નિષ્કાંત તે નિરુપધિક જીવ વસ્ત્રાદિની અભિલાષારહિત થી, ઉપધિ રહિત પણ શારીરિક, માનસિક સંકલેશને પામતો નથી. - x -.

● સૂત્ર - ૧૧૪૮ -

ભગવન્ ! આહારના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? આહાર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ જીવિતાની આશંસાના પ્રયત્નોને વિચ્છિન્ન કરી દે છે. તેને વિચ્છિન્ન કરીને તે આહારના અભાવમાં પણ કલેશ પામતો નથી.

● વિવેચન - ૧૧૪૮ -

ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાતા આહારને પણ પરચક્રમે છે. જિનકલ્પિકાદિ એષણીય આહાર ન મળતા ઘણાં દિવસો ઉપવાસી જ રહે છે, તેથી આહાર પ્રત્યાખ્યાનને કહે છે - અનેષણીય ભોજનપાન નિરાકરણ રૂપથી પ્રાપ્તને ધારણ કરવા રૂપ અભિલાષા તે જીવિતાશંસા, તેનો વ્યાપારકરણ તે જીવિતાશંસા પ્રયોગ, તેનો વિચ્છેદ થાય છે. આહારાદીન જ મનુષ્યોનું જીવિત છે, તેથી તેના પ્રત્યાખ્યાનમાં તેની આશંસાનો વ્યવચ્છેદ થાય છે. તેમાં જીવિતાશાથી વિપ્રયોગ - વિવિધ વ્યાપારને વ્યવચ્છિન્ન કરે છે. જીવિતાની આશાથી આહાર જ મુખ્ય વ્યાપાર છે. તેના પ્રત્યાખ્યાનમાં શેષ વ્યાપારનો વિચ્છેદ સુકર જ થાય છે. - x - તેથી તેવો જીવ અશનાદિ વિના સંકલેશ પામતો નથી. વિકૃષ્ટ તપોનુષ્ઠાણવાન્ પણ ભાધા અનુભવતો નથી.

● સૂત્ર - ૧૧૪૯ -

ભગવન્ ! કષાય પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? કષાય પ્રત્યાખ્યાનથી વીતરાગ ભાવ પામે છે. વીતરાગભાવ પ્રાપ્ત જીવ સુખ અને દુઃખમાં સમ થઈ જાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૪૯ -

ઉક્ત ત્રણે પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ કષાયનો અભાવ જ છે. તેથી કષાય પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. તેનાથી - ક્રોધાદિના નિવારણથી વીતરાગ અર્થાત્ રાગ કે દ્વેષ રહિતતાને પામે છે. - x - વીતરાગ ભાવ પામવાથી રાગ અને દ્વેષના અભાવે સુખ - દુઃખમાં તુલ્ય થાય છે. રાગદ્વેષ વડે જ તેમાં વૈષમ્ય સંભવે છે. તેના અભાવમાં તો સમતા જ રહે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૦ -

ભગવન્ ! યોગ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ શું પામે છે? યોગ પ્રત્યાખ્યાન વડે અયોગત્વને પામે છે. અયોગી જીવ નવા કર્મો બાંધતો નથી. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૦ -

નિષ્કાષાયીપણ યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જ મુક્તિ સાધક થાય, તેથી તેને કહે છે. યોગ - મન, વચન, કાયાનો વ્યાપાર, તેના પ્રત્યાખ્યાનથી - તેના નિરોધથી

અયોગીભાવ જન્મે છે. અયોગીજીવ નવા કર્મો બાંધતો નથી કેમ કે તેના કારણનો અભાવ થાય છે. પૂર્વ બદ્ધ - ભવોપગ્રાહી ચાર કર્મને નિર્જરે છે - ક્ષય કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૧ -

ભગવન્ ! શરીરના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ શું પામે છે? શરીરના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ સિદ્ધોના વિશિષ્ટ ગુણોને પામે છે. તેવો જીવ લોકાગ્રે પહોંચીને પરમસુખી થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૧ -

યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી શરીર પણ પ્રત્યાખ્યાત જ થાય છે તો પણ તેના આધારત્વથી મન અને વચન યોગ કરતાં તેના પ્રાધાન્યને જણાવવા આ પ્રત્યાખ્યાન કહે છે - તેમાં શરીર એટલે ઔદારિકાદિ, તેના પ્રત્યાખ્યાનથી સિદ્ધોના અતિશય ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે. સિદ્ધોના અતિશય ગુણ સંપન્ન જીવ લોકાગ્ર - મુક્તિપદને પામી અતિશય સુખવાળો થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૨ -

ભગવન્ ! સહાય પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સહાય પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ એકીભાવને પામે છે. એકીભાવ પ્રાપ્ત જીવ એકાગ્રતાની ભાવના કરતો વિગ્રહકારી શબ્દ, વાક્કલહ, કોઠાદિ કષાય, તું-તું અને હું-હું આદિથી મુક્ત રહે છે. સંયમ અને સંયમમાં બહુલતા પામીને સમાધિ સંપન્ન થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૨ -

સંભોગ આદિ પ્રત્યાખ્યાનો પ્રાયઃ સહાય પ્રત્યાખ્યાનથી જ સુકર થાય છે. સહાય - સાહાયકારી યતિઓ તેના પ્રત્યાખ્યાનથી જ એકત્વને પામે છે, એકતાપ્રાપ્ત જીવ એકાલંબનત્વના અભ્યાસથી અલ્પ - અભાવવાળા થાય. શેના અભાવવાળા? વાક્ કલહ, કષાય ઇત્યાદિ તતા સંયમ અને સંયમમાં બહુલતા પામી જ્ઞાનાદિ સમાધિવાળા બને છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૩ -

ભગવન્ ! ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ અનેક પ્રકારના સેંકડો ભવોના જન્મ મરણોને ડુંધે છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૩ -

સમાધિવાન જીવ અને ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન થાય છે. તેથી તેને કહે છે. આહારનો પરિત્યાગ તે ભક્ત પરિજ્ઞાદિ અનેક સેંકડો ભવોનો શોધ કરે છે. તથાવિધ દંટ વ્યવસાયતાથી સંસારના અલ્પત્વને પામે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૪ -

ભગવન્ ! સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? જીવ સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાનથી અનિવૃત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. અનિવૃત્તિ પ્રાપ્ત અણગાર

કેવલીના શેષ ચારે કમશિનો ક્ષય કરે છે. તે આ પ્રમાણે - વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર. ત્યાર પછી તે સિદ્ધ થાય છે. બુદ્ધ થાય છે. મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણને પામે છે, બધા દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૪ -

હવે સર્વ પ્રત્યાખ્યાન પ્રધાન સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાનને કહે છે. તેમાં સદ્ભાવ - સર્વથા ફરી કરણ અસંભવથી પરમાર્ત વડે પ્રત્યાખ્યાન, તે સર્વ સંવર રૂપ શૈલેશી સુધી હોય છે, તેના વડે. નિવૃત્તિ - મુક્તિ વિદ્યમાન નથી તેવા અનિવૃત્તિ શુક્લ ધ્યાન રૂપ યોથા ભેદને પામે છે. - x - x - તે ગુણસ્થાનને પામીને કેવલી ચાર પ્રકારના ભવોપગ્રાહી કર્મનો ક્ષય કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૫ -

ભગવન્ ! પ્રતિરૂપતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? પ્રતિરૂપતાથી જીવ લાઘવતાને પામે છે. લઘુભૂત જીવ અપ્રમત્ત, પ્રકટ લિંગ, પ્રશસ્ત લિંગ, વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ, સત્ય સમિતિ સંપન્ન, સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વોને માટે વિશ્વાસનીય, અલ્પ પ્રતિલેખનવાળા, જિતેન્દ્રિય, વિપુલ તપ અને સમિતિનો સર્વત્ર પ્રયોગ કરનારો થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૫ -

ઉક્ત પ્રત્યાખ્યાનો પ્રાયઃ પ્રતિરૂપતામાં જ તાય છે. પ્રતિ - સાદૃશ્ય, તેની પ્રતીતિ - સ્થવિર કલ્પાદિ સદૃશ રૂપ - વેષ જેનો છે તે. તેઓ અધિક ઉપકરણના પરિહાર રૂપથી લાઘવતાને પામે છે તેમાં દ્રવ્યથી સ્વલ્પ ઉપકરણત્વથી અને ભાવથી અપ્રતિબદ્ધતાને પામે છે. અપ્રમત્ત - પ્રમાદ હેતુનો પરિહાર, પ્રકટલિંગ - સ્થવિરાદિ કલ્પરૂપથી પ્રતી એ પ્રમાણે વિજ્ઞાયમાનપણે. પ્રશસ્તલિંગ - જીવરક્ષણ હેતુ સ્પ્રોહરણાદિ ધારકપણાથી. વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ - સમ્યક્ત્વના વિશોધનથી તેનો સ્વીકાર. - x - x - ઇત્યાદી બધું સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. - x - x - x - x -

● સૂત્ર - ૧૧૫૬ -

ભગવન્ ! વૈયાવચ્ચથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વૈયાવચ્ચથી જીવ તીર્થકર નામ ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૬ -

પ્રતિરૂપતામાં પણ વૈયાવચ્ચથી જ વિશિષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થાય, તેથી હવે વૈયાવચ્ચ કહે છે - કુળ આદિના કાર્યોમાં વ્યાપારવાન, તેનો જે ભાવ તે વૈયાવચ્ચ. તેના વડે તીર્થકર નામ ગોત્ર કર્મ બંધાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૭ -

ભગવન્ ! સર્વગુણ સંપન્નતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? સર્વ ગુણ સંપન્નતાથી જીવ અપુનરાવૃત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. અપુનરાવૃત્તિ પ્રાપ્ત જીવ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો ભાગી થતો નથી.

● વિવેચન - ૧૧૫૭ -

વૈયાવૃત્યવાન્ સર્વ ગુણ ભાજન થાય છે. તેથી સર્વ ગુણ સંપન્નતા કહે છે. તેમાં સર્વગુણ - જ્ઞાનાદિ, તેના વડે સંપન્ન - યુક્ત. આ સર્વગુણ સંપન્નતા વડે ફરી અહીં આગમનનો અભાવ થાય છે. અર્થાત્ મુક્તિને પામે છે. અપુનરાવૃત્તિને પામેલો જીવ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો ભાગી બનતો નથી. કેમકે તેના નિબંધનથી દેહ અને મનનો અભાવ થાય છે. સિદ્ધિ સુખનો ભાજન થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૮ -

ભગવન્ ! વીતરાગતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વીતરાગતા વડે જીવ સ્નેહ અને તૃષ્ણાના અનુબંધોનો વિચ્છેદ કરે છે. મનોજ્ઞ શબ્દ - સ્પર્શ - રસ - રૂપ અને ગંધથી વિરક્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૮ -

સર્વગુણ સંપન્નના રાગ દ્વેષના પરિત્યાગથી પામે છે. તેથી હવે વીતરાગતા કહે છે - રાગ દ્વેષના અપગમ રૂપથી બંધન - રાગ દ્વેષ પરિણામ રૂપ. તૃષ્ણા - લોભ, તદ્રૂપ બંધનોનો વિચ્છેદ કરે છે. સ્નેહ - પુત્રાદિ વિષય, તૃષ્ણા - દ્રવ્યાદિ વિષય, તે રૂપ અનુબંધન અથવા અનુગત કે અનુકૂળ બંધનો, અતિ દુરંતત્વને જણાવવા માટે છે. તેનાથી મનોજ્ઞ શબ્દાદિમાં વિરક્ત થાય છે. કેમકે તૃષ્ણા અને સ્નેહ રાગનો હેતુ છે. અહીં રાગને જ સક્લ અનર્થના મૂળ રૂપે જણાવવા તેનું પૃથક્ ઉપાદાન છે.

● સૂત્ર - ૧૧૫૯ -

ભગવન્ ! ક્ષાંતિથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ક્ષાંતિથી જીવ પરીષદો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૫૯ -

રાગદ્વેષના અભાવમાં તત્ત્વથી શ્રમણગુણો છે. તેમાં પહેલા પ્રતની પરિપાલનાના ઉપાય રૂપે ક્ષાંતિ જ છે, તેથી પહેલાં તેને કહે છે - તેમાં ક્ષાંતિ એટલે ક્રોધનો જય, તેનાથી વધ આદિ પરીષદોને જીતે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૦ -

ભગવન્ ! મુક્તિથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? મુક્તિથી જીવ અર્કિચનતાને પામે છે. અર્કિચન જીવ અર્થ લોભીજનોથી અપ્રાર્થનીય થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૦ -

ક્ષાંતિ યુક્ત હોય તો પણ મુક્તિ વિના બાકીના પ્રતોનું પાલન કરવું શક્ય નથી. તેથી તેને કહે છે - મુક્તિ એટલે નિર્લોભતા. તેનાથી અર્કિચન થાય. અર્કિચન એટલે નિષ્પરિગ્રહત્વને પામે છે. અર્કિચન જીવ અર્થની લંપટતાથી ચૌરાદિને પ્રાર્થનીય થતા નથી.

● સૂત્ર - ૧૧૬૧ -

ભગવન્ ! ઋજુતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ઋજુતાથી જીવ કાય સરળતા, ભાવ સરળતા, ભાષા સરળતા અને અવિસંવાદને પ્રાપ્ત થાય છે. અવિસંવાદ સંપન્ન જીવ ધર્મનો આરાધક થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૧ -

તોભની સાથે અવિનાભાવી પણે માયા જોડાયેલ છે. માયાના અભાવમાં અવશ્ય આર્જવતા હોય, તેથી આર્જવને કહે છે. ઋજુ એટલે અવક્, તેનો ભાવ તે આર્જવ તેનાથી - માયાના પરિહારથી કાયઋજુતા અર્થાત્ કુબ્જાદિ વેશ ભૂ વિકારાદિ ન કરીને પ્રાંજલતા વડે ઋજુ થાય. ભાવ ઋજુતા - ભાવથી જે અન્ય ચિંતન, તેનો પરિહાર. ભાષા ઋજુતા - જે ઉપહાસાદિ દેતુથી અન્ય ભાષાદિ ભાષણનો પરિત્યાગ. અવિસંવાદન - બીજાને વિષ્ણતારણ - છેતરવા નહીં, તે રૂપને પામે છે. આવા પ્રકારની ઋજુતાની જીવ ધર્મના આરાધક થાય છે. વિશુદ્ધ અધ્યવસાયપણાથી બીજા જન્મમાં પણ ધર્મારાધકતાને પ્રાપ્ત થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૨ -

ભગવન્ ! મૃદુતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? મૃદુતાથી જીવ અનુદ્રવ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. અનુદ્રવ જીવ મૃદુ - માર્દવ ભાવથી સંપન્ન થાય છે. આઠ મદ સ્થાનોને વિનષ્ટ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૨ -

ઉક્ત ગુણો પણ વિનય વિના સર્વ ફળને ન પ્રાપ્ત કરાવે. વિનય માર્દવતાથી જ આવે, તેથી માર્દવને કહે છે. મૃદુ - દ્રવ્યથી અને ભાવથી અવમનશીલ, તેનો ભાવ કે કર્મ તે માર્દવ. જે સદા માર્દવ ચુક્ત જ થાય છે, તેનાથી સંપન્ન - તેના અભ્યાસથી સદા મૃદુ સ્વભાવ તે મૃદુ માર્દવ સંપન્ન. તે જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, ઐશ્વર્ય, શ્રુત, લાભ એ આઠ મદ સ્થાનોનો વિનાશ કરે છે. - x - x -

● સૂત્ર - ૧૧૬૩ -

ભગવન્ ! ભાવ સત્યથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ભાવ સત્યથી જીવ ભાવવિશુદ્ધિને પામે છે. ભાવ વિશુદ્ધિમાં વર્તતો જીવ અરહંત પ્રજ્ઞા ધર્મની આરાધનામાં ઉદ્ધત થાય છે. અરહંત પ્રજ્ઞા ધર્મ આરાધનામાં ઉદ્ધત થી પરલોકમાં પણ ધર્મનો આરાધક થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૩ -

માર્દવતાદિ પણ તત્ત્વથી સત્ય સ્થિતને જ થાય, તેમાં પણ ભાવ સત્ય પ્રધાન છે, તેથી તે કહે છે - શુદ્ધ અંતરાત્મારૂપથી પારમાર્થિક અવિતથત્વથી વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપને પામે છે. ભાવ વિશુદ્ધિમાં વર્તતો જીવ અરહંત પ્રજ્ઞા ધર્મના અનુષ્ઠાનથી મુક્તિને માટે ઉત્સાહિત થાય છે. અથવા આરાધનાને માટે અભ્યુત્પિષ્ઠ થાય છે. તેનાથી ભવાંતરમાં પણ ધર્મને પામે છે. અથવા પરલોકમાં આરાધક થાય છે અથવા વિશિષ્ટ ભવાંતરને પામે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૪ -

ભગવન્ ! કરણ સત્યથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? કરણ સત્યથી જીવ કરણ શક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. કરણ સત્યમાં વર્તમાન જીવ 'યથાવાદી તથાકારી' થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૪ -

ભાવસત્યથી કરણ સત્ય સંભવે છે, તેથી તે કહે છે - કરણ સત્ય, જેમ કે - પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા જેમ કહેલ છે, તેમાં સમ્યક્ ઉપયુક્ત ધર્મને કરે છે, તેનાથી કરણ શક્તિ, તેના માહાત્મ્યથી પૂર્વે અનધ્યવસિત ક્રિયા સામર્થ્ય રૂપ પામે છે તથા કરણ સત્યમાં વર્તતો જીવ "જેવું જોલે તેવું કરનારો" થાય છે. ક્રિયાકલાપ જેવો જોલે તેવો કરી શકે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૫ -

ભગવન્ ! યોગ સત્યથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? યોગ્ય સત્ય વડે જીવ યોગને વિશુદ્ધ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૫ -

ઉક્ત સ્વરૂપને યોગ સત્ય પણ હોય છે. તે કહે છે - યોગ એટલે મન, વચન, કાયાનું સત્ય - અવિતથત્વ. તે યોગ સત્ય વડે યોગને ક્લિષ્ટ ધર્મ બંધકત્વના અભાવથી નિર્દોષ કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૬ -

ભગવન્ ! મનોગુપ્તિથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? મનોગુપ્તિથી જીવ એકાગ્રતાને પામે છે. એકાગ્ર ચિત્તવાળો જીવ અશુભ વિકલ્પોથી મનની રક્ષા કરે છે અને સંયમનો આરાધક થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૬ -

ઉક્ત સત્યો ગુપ્તિ યુક્તને જ થાય છે. તેથી યથાક્રમે તેને કહે છે, તેમાં મનોગુપ્તિ રૂપતાથી જીવ ધર્મ એકતા નિચિત્વને પામે છે તથા એકાગ્રચિત્ત જીવ ગુપ્તમન અર્થાત્ અશુભ અધ્યવસાયમાં જતા મનને રક્ષણ કરનાર અને સંયમ આરાધક થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૭ -

ભગવન્ ! વચનગુપ્તિથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વચન ગુપ્તિથી જીવ નિર્વિકાર ભાવને પામે છે. નિર્વિકાર જીવ સર્વથા વાગ્ગુપ્ત તથા અધ્યાત્મ યોગના સાધનભૂત ધ્યાનથી યુક્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૭ -

વાગ્ ગુપ્તિ - કુશળ વચન ઉદીકરણ રૂપતાથી વિકથાદિ રૂપ જે વાગ્ વિકાર તેનો અભાવ જન્મે છે. તે નિર્વિકાર જીવ વચન ગુપ્ત થાય છે. પ્રવિચાર - અપ્રવિચાર

રૂપથી તે ગુપ્તિ વડે સર્વથા વચન નિરોધ રૂપ વચનગુપ્તિ યુક્ત થઈને મનના વ્યાપાર રૂપ ધર્મધ્યાનાદિનામાં એકાગ્રતા આદિથી યુક્ત થી અધ્યાત્મ યોગ સાધન યુક્ત થાય છે. વિશિષ્ટ વાગ્ ગુપ્તિ રહિત જ ચિત્તની એકાગ્રતાદિનો ભાગી થતો નથી. -x-

● સૂત્ર - ૧૧૬૮ -

ભગવન્ ! કાય ગુપ્તિથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? કાય ગુપ્તિથી જીવ સંવરને પામે છે. સંવરથી કાયગુપ્ત થઈને ફરી થનારા પાપાશ્રવનો નિરોધ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૮ -

શુભ યોગ પ્રવૃત્તિ રૂપ કાયગુપ્તિવાળાને અશુભ યોગનો નિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે. સંવર વડે અભ્યસ્ત થઈને કાય ગુપ્ત થયેલો ફરી સર્વતા નિરુદ્ધ કાયિક વ્યાપારથી આશ્રવના હેતુરૂપ હિંસાદિ પાપાશ્રવનો નિરોધ કરે છે. તાત્ત્વિક રીતે આ ફળ પરંપરા સુપ્રસિદ્ધ છે.

● સૂત્ર - ૧૧૬૯ -

ભગવન્ ! મન સમાધારણતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? મનની સમાધારણતા જીવ એકાગ્રતાને પામે છે. એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થઈને જ્ઞાન પર્યવોને પામે છે, સમ્યક્ત્વને વિશુદ્ધ કરે છે, અને મિથ્યાત્વને નિર્જરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૬૯ -

અહીં પ્રણ ગુપ્તિ આદિથી સથાક્રમે મનની સમાધારણના આદિનો સંભવ રહે છે. તેથી કહે છે - મનની સમિતિ, આગમ અભિહિત ભાવની અભિવ્યક્તિથી અવધારણા - વ્યવસ્થાપન તે મનની સમાધારણા, તેનાથી એકાગ્રતા જન્મે છે. એકાગ્રતાથી વિશિષ્ટતર વસ્તુ તત્ત્વના અવબોધરૂપ જ્ઞાન પર્યવો પામે છે. તેના વડે સમ્યક્ત્વને વિશુદ્ધ કરે છે. આનું વિશુદ્ધત્વને વસ્તુ તત્ત્વાગમમાં તદ્વિષયક રુચિ પણ શુદ્ધતર સંભવે છે, તેથી જ મિથ્યાત્વને નિર્જરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૭૦ -

ભગવન્ ! વચન સમાધારણાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? વચન સમાધારણાથી જીવ વાણીના વિષયભૂત દર્શન પર્યવોને વિશુદ્ધ કરે છે. તેનાથી સુલભતાથી બોધિને પામે છે. બોધિની દુર્લભતાને ક્ષીણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૦ -

વચન સમાધારણાથી વચનના વિષયો પ્રજ્ઞાપનીય છે. અહીં તદ્વિષયક દર્શન પર્યવો પણ ઉપચારથી તથોક્ત જ છે. તેથી દર્શન પર્યવ - સમ્યક્ત્વ ભેદરૂપ વાક્સમાધારણ દર્શન પર્યવોને વિશુદ્ધ કરે છે. વચન દ્રવ્યાનુયોગના અભ્યાસથી તદ્વિષયક આશંકાદિ માલિન્યને દૂર કરવા વડે વિશુદ્ધ કરે છે. તેનાથી સુલભ બોધિત્વ પામે છે અને દુર્લભ બોધિકત્વને ક્ષીણ કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૭૧ -

ભગવન્ ! કાય સમાધારણાથી જીવ ચારિત્રના પર્યવોને વિશુદ્ધ કરે છે. ચારિત્ર પર્યવ વિશુદ્ધિથી યથાખ્યાત ચારિત્રને વિશુદ્ધ કરે છે. તેનાથી કેવલિસત્ક વેદનીયાદિ ચાર કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ત્યાર પછી સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૧ -

કાય સમાધારણાતા - સંયમ યોગોમાં શરીરના સમ્યગ્ વ્યવસ્થાન રૂપથી ચારિત્ર ભેદોને વિશુદ્ધ કરે છે. તેના ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિથી પ્રાયઃ તેમાં અતિચાર કાલુષ્ય સંભવે છે. ચારિત્ર પર્યવોને વિશુદ્ધ કરીને યથાખ્યાત ચારિત્રને વિશુદ્ધ કરે છે ઇત્યાદિ - x -.

● સૂત્ર - ૧૧૭૨, ૧૧૭૩ -

ભગવન્ ! જ્ઞાન સંપન્નતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? જ્ઞાન સંપન્નતાથી જીવ બધાં ભાવોને જાણે છે. જ્ઞાન સંપન્ન જીવ ચાતુરંત સંસાર. વનમાં નષ્ટ થતો નથી. જેમ દોરાથી યુક્ત સોય ક્યાંય પણ પડવાથી ખોવાતી નથી. તેમ સૂત્ર સંપન્ન જીવ પણ સંસારમાં વિનષ્ટ થતો નથી.

જ્ઞાન, વિનય, તપ અને ચારિત્રના યોગોને પ્રાપ્ત થાય છે, તથા સ્વ સમય અને પર સમયમાં પ્રામાણિક મનાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૨, ૧૧૭૩ -

એ પ્રમાણે સમાધારણા ત્રયથી જ્ઞાનાદિ ત્રણની શુદ્ધિ કહી. હવે તેનું ફળ કહે છે - જ્ઞાન એટલે અહીં શ્રુતજ્ઞાન, તેની સંપન્નતાથી જીવ સર્વે જીવાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન, સર્વભાવાભિગમને પામે છે. તથા તેનાથી સંપન્ન જીવ ચાતુરંત સંસાર કાંતારમાં અહીં-તહીં ભટકવા વડે મુક્તિ માર્ગથી વિશેષ દૂર જાય છે.

ઉક્ત અર્થને દેખાંતથી કહે છે - જેમ કચરા આદિમાં પડેલ સોય સૂત્ર - દોરાથી યુક્ત હોય તો ખોવાતી નથી, તેમ સૂત્ર સહિત જીવ સંસારમાં વિનાશ પામતો નથી.

જ્ઞાન - અવધિ આદિ, વિનય - જ્ઞાન વિનયાદિ, તપ - હવે કહેવાનાર ચારિત્ર યોગ - ચારિત્ર પ્રધાન વ્યાપારને પામે છે. તથા સ્વ અને પર સિદ્ધાંતોમાં તે સંઘાતનીય થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૭૪ -

ભગવન્ ! દર્શન સંપન્નતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? દર્શન સંપન્નતાથી સંસારના હેતુ મિથ્યાત્વનું છેદન કરે છે. પછી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ બુઝાતો નથી, શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન-દર્શનથી આત્ને સંયોજિત કરી, તેને સમ્યક્ પ્રકારે આત્મસાત્ કરતો વિચરણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૪ -

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ - દર્શનતાથી ભવના હેતુ રૂપ મિથ્યાત્વી તેનું છેદન કરે

છે. અર્થાત્ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેનાથી તે જ ભવે કે મધ્યમ અને જઘન્યથી ત્રીજે કે ચોથે ભવે ઉત્તર શ્રેણી આરોહીને કેવળજ્ઞાન પામે છે. પછી જ્ઞાન-દર્શન પ્રકાશ નિરંતર રહે છે. ક્ષાયિકત્વ પ્રદાન જ્ઞાન અને દર્શનમાં આત્માને સંયોજીને પ્રતિસમય પર-અપર ઉપયોગ રૂપતાથી આત્મસાત્ કરતો ભવસ્થ કેવલી રૂપે વિચરે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૭૫ -

ભગવન્ ! ચારિત્ર સંપન્નતાથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ચારિત્ર સંપન્નતાથી શૈલેશીભાવને પામે છે. શૈલીશી પ્રતિપન્ન અણગાર ચાર કેવલિ કર્મશોનો ક્ષય કરે છે. પછી સિદ્ધ, બ્રહ્મ, મુક્ત, પરિનિર્વાણતા પામી સર્વે દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૫ -

ચારિત્ર સંપન્નતાથી શૈલેશી ભાવને પામે. શૈલેશી - શૈલ એટલે પર્વત, તેના સ્વામી તે શૈલેશ - મેરુ. તેની માફક. મુનિ નિરુદ્ધ યોગથી અત્યંત સ્થૈર્યથી તે જ અવસ્થા તે શૈલેશી. અથવા અશૈલેશનું શૈલેશી થવું તે શૈલેશીભાવ - x - x - x - તેને પામે છે. શૈલેશી પ્રતિપન્ન તે અંતર્મુહૂર્ત રહે છે. પછી શેષ કર્મો ખપાવીને યાવત્ મોક્ષે જાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૭૬ -

ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? તેનાથી જીવ મનોજ્ઞ-અમનોજ્ઞ શબ્દોમાં થનારા રાગ અને દ્વેષનો નિગ્રહ કરે છે. પછી શબ્દ નિમિત્તક કર્મોનો બંધ કરતો નથી. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૬ -

ચારિત્ર ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જ પામે છે, તેથી પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરે છે. તેમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહ - સ્વ વિષયમાં અભિમુખ દોડતી ઇન્દ્રિયનું નિયમન કરવાથી અભિમત કે અનભિમત શબ્દોમાં અનુક્રમે રાગ અને દ્વેષનો નિગ્રહ થાય છે. તથા તે નિમિત્તે બાંધેલા પૂર્વ બદ્ધ કર્મોની નિર્જરા શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહથી શુભ અધ્યવસાયમાં પ્રવૃત્તાથી થાય છે.

● સૂત્ર - ૧૧૭૭ થી ૧૧૮૦ -

ભગવન્ ! યક્ષુ ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? યક્ષુ ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ મનોજ્ઞ - અમનોજ્ઞ રૂપોમાં થનારા રાગ - દ્વેષનો નિગ્રહ કરે છે. પછી રૂપ નિમિત્તક, કર્મોને બાંધતો નથી અને પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભગવન્ ! ઘાણ ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ઘાણ ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ મનોજ્ઞ - અમનોજ્ઞ ગંધોમાં થનારા રાગ - દ્વેષનો નિગ્રહ કરે છે. પછી ગંધ - નિમિત્તક કર્મોનો બંધ કરતો નથી. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભગવન્ ! જિહ્વા ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ શું પ્રાપ્ત કરે છે? જિહ્વા ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ મનોહા - અમનોહા રસોમાં થનારા રાગ - દ્વેષનો નિગ્રહ કરે છે પણ રસ નિમિત્તક કર્મોનો બંધ કરતો નથી. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભગવન્ ! સ્પર્શન ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ શું પ્રાપ્ત કરે છે? સ્પર્શન ઇન્દ્રિય નિગ્રહથી જીવ મનોહા અને અમનોહા સ્પર્શોમાં થનારા રાગ - દ્વેષનો નિગ્રહ કરે છે. પણ સ્પર્શ નિમિત્તક કર્મોનો બંધ કરતો નથી તથા પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૭૭ થી ૧૧૮૦ -

શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહમાં કહ્યા પ્રમાણે ચક્ષુ, ઘ્રાણ, જિહ્વા અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયના વિષયમાં પણ જાણવું. માત્રે તેમાં તેના-તેના વિષયો કહેવા.

● સૂત્ર - ૧૧૮૧ થી ૧૧૮૪ -

ભગવન્ ! ક્રોધ વિજયથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? ક્રોધ વિજયથી જીવ ક્ષાંતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ક્રોધ વેદનીય કર્મનો બંધ નથી કરતા, પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભગવન્ ! માન વિજયથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? માન વિજયથી જીવ મૃદુતાને પામે છે. માન વેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. પૂર્વ બદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભગવન્ ! માયા વિજયથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? માયા વિજયથી ઋજુતાને પ્રાપ્ત થાય છે. માયા વેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભગવન્ ! લોભ વિજયથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? લોભ વિજયથી જીવ સંતોષ ભાવને પામે છે. લોભ વેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. પૂર્વ બદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૮૧ થી ૧૧૮૪ -

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કષાયોના વિજયથી થાય છે. તેથી ક્રમથી તેનો વિજય કહે છે - ક્રોધનો વિજય, તે દુરંત છે ઇત્યાદિ ભાવના વડે તેના ઉદયનો નિરોધ કરવો. તે. કોપના અધ્યવસાયથી વેદાય છે, તે ક્રોધ વેદનીય - તેના હેતુભૂત પુદ્ગલ રૂપ કર્મો બાંધતો નથી. તેથી જ વિશિષ્ટ જીવ વિચોત્લાસથી પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

એ પ્રમાણે માન, માયા, લોભ વિજયને પણ જાણવો.

● સૂત્ર - ૧૧૮૫ -

ભગવન્ ! રાગ, દ્વેષ, મિથ્યા દર્શનના વિજયથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? રાગ દ્વેષ મિથ્યાદર્શનના વિજયથી જીવ જ્ઞાન - દર્શન - ચારિત્રની આરાધનાને માટે ઉદ્યત થાય છે. આઠ પ્રકારની કર્મગ્રન્થિને ખોલવાને માટે સર્વપ્રથમ મોહનીય કર્મની અઢાવીસ પ્રકૃતિઓનો ક્રમશઃ ક્ષય કરે છે.

ત્યારપછી જ્ઞાનાવરણ કર્મની પાંચ, દર્શનાવરણ કર્મની નવ અને અંતરાય કર્મની પાંચ - આ ત્રણ કર્મોની પ્રકૃતિઓનો એક સાથે ક્ષય કરે છે. ત્યાર પછી તે અનુત્તર, અનંત સર્વ વસ્તુ વિષયક, પ્રતિપૂર્ણ, નિરાવરણ, અજ્ઞાનાભિરથી રહિત, વિશુદ્ધ અને લોકાલોકનું પ્રકાશક કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે.

જ્યાં સુધી તે સયોગી રહે છે. ત્યાં સુધી ઐયાપિથિક કર્મોનો બંધ થાય છે. તે બંધ પણ સુખ સ્પર્શી છે. તેની સ્થિતિ એ સમયની છે. પહેલાં સમયે બંધાય છે. બીજા સમયમાં ઉદય થાય છે. ત્રીજા સમયે નિર્જરા થાય છે. તે કર્મ ક્રમશઃ બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ, ઉદીરિત અને વેદિત થઈ નિર્જિર્ણ થાય છે. તેનાથી તે કર્મ આગામી કાળે અકર્મ થઈ જાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૮૫ -

કોઘાદિનો જય રાગ - દ્વેષ - મિથ્યા દર્શનના વિજય વિના યતો નથી, તેથી રાગાદિ વિજયને કહે છે. તેમાં પ્રેમ એટલે રાગ, દ્વેષ - અપ્રીતિ, મિથ્યાદર્શન - સાંશયિક આદિ, તેના વિજયથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનામાં ઉદય થાય છે. કેમકે પ્રેમાદિ નિમિત્તથી તેની વિરાધના થાય છે.

કર્મગ્રન્થિ - અતિ દુર્લભ ઘાતિ કર્મ સ્વરૂપ, તેની ક્ષપણા. તેને માટે અનુવર્તે છે. અભ્યુત્થિત થઈને શું કરે છે? આનુપૂર્વી અનુસાર પહેલા મોહનીયની અઢાવીશ કર્મ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરે છે. તે આ પ્રમાણે છે - પહેલાં અનંતાનુબંધી કોઘાદિને એક સાથે અંતર્મૂર્તમાં જપાવે છે. તે અનંતભાગ મિથ્યત્વમાં પ્રદોષે છે. પછી તેની સાથે મિથ્યાત્વને જપાવે છે. કેમ કે તેના પરિણામે વધતા જતાં ઘણાં શુદ્ધ થાય છે. પછી મિથ્યાત્વ અંશોને સમ્યક્ મિથ્યાત્વમાં પ્રદોષે છે, પછી તેને જપાવે છે. ત્યાર પછી તેના અંશ સહિત સમ્યક્ત્વને જપાવે છે. પછી સમ્યક્ત્વના અવશિષ્ટ દલિક સહિત અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયોને એક સાથે જપાવવાનું આરંભે છે. તેનું ક્ષપણ કરતાં આ પ્રકૃતિ જપાવે છે -

ગતિ, બળને આનુપૂર્વી, જાતિનામ, યાવત્ ચઉરિદ્રિય, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થાવર અને સૂક્ષ્મ. સાધારણ, અપયામિ, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા-પ્રચલા, સ્ત્યાનર્હિને જપાવીને બાકીની આઠને જપાવે છે.

પછી પણ કિંચિત્ અવશેષને નપુંસકવેદમાં પ્રદોષીને તેના સહિત જપાવે છે. એ પ્રમાણે સ્ત્રી વેદને જપાવે છે. પછી અવશિષ્ટ સહિત હાસ્યાદિ છને જપાવે છે. તેના અંશ સહિત પુરુષ વેદને - x - x - પછી સંજવલન કોપને જપાવે છે. એ પ્રમાણે પૂર્વ-પૂર્વના અંશ સહિત ઉત્તર ઉત્તરને જપાવે છે. યાવત્ સંજવલન લોભ સુધી જપાવે છે. - x - x - એ પ્રમાણે મોહનીય કર્મને જપાવે છે.

ત્યાર પછી અંતર્મૂર્ત યથાખ્યાત ચારિત્રને અનુભવતો છન્નસ્ય વીતરાગતાથી બે ચરમ સમયના પહેલા સમયે નિદ્રા અને પ્રચલા નામની પ્રકૃતિને જપાવીને દેવગતિ

આદિને ખપાવે છે. - x - x - x - ચરમ સમયે જે કર્મ પ્રકૃતિને ખપાવે છે, તેને સૂત્રકાર સ્વયં કહે છે -

પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, નવ દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય. આ ત્રણેને એક સાથે એક કાળે ખપાવે છે.

આટલી કર્મ પ્રકૃતિ ખપાવીને અનુત્તર જ્ઞાન કે જે અનંત વિષયક છે. સંપૂર્ણ છે, પરિપૂર્ણ છે, નિરાવરણ છે, વિતિતિર છે, વિશુદ્ધ છે, તત્ત્વ સ્વરૂપના પ્રકાશત્વથી લોકાલોક પ્રભાવક છે. પાઠાંતરથી લોકાલોક સ્વભાવ છે. કેવળ - બીજા જ્ઞાનની અપેક્ષાથી રહિત છે. એવા જે જ્ઞાન અને દર્શન, જેમાં કેવલ વર વિશેષણથી કેવલવર જ્ઞાન દર્શનને પામે છે.

તે ચાવત્ સયોગી અર્થાત્ મન, વચન, કાયાના વ્યાપારવાળો હોય, ત્યાં સુધી ઐર્ષ્યાપિથિક કર્મ બાંધે ઉપલક્ષણથી ઉભો કે બેઠો હોય તો પણ સયોગથી ઈર્ષ્યા સંભવે છે કેમકે સયોગિતામાં કેવલીને પણ સૂક્ષ્મ ગાત્ર સંચાર સંભવે છે, તેથી ઐર્ષ્યાપિથિકી કર્મનો બંધ રહે છે. - x - x - x -.

તે કર્મનોબંધ કેવો થાય છે? સુખ આપે તે સુખ, સ્પર્શ - આત્મ પ્રદેશો સાથે સંસ્પૃષ્ઠ જેનો છે તે સુખ સ્પર્શ. તેના બે સમય છે, તેવા પ્રકારની સ્થિતિને કારણે દ્વિસમય સ્થિતિક કહે છે. તે આ પ્રમાણે -

પહેલા સમયે બાંધે - આત્મસાત્ કરે તે સ્પૃષ્ટ. બીજા સમયે વેદિતા - અનુભૂત, ઉદયને વેદે. ત્રીજા સમયે નિર્જિર્ણ - ખરી જાય. કેમ કે તેનાથી ઉત્તરકાળ સ્થિતિ કષાયના હેતુ પણ થાય છે. - x - x - x -.

અહીં સૂત્રકારે સ્પૃષ્ટ અને બદ્ધ બે ક્રિયા કહી છે. તેનાથી તેઓ નિઘત એ નિકાચિત અવસ્થાનો અભાવ સૂચવે છે. ઉદીરિત - ઉદય પ્રાપ્ત, ઉદીરણાનો ત્યાં સંભળ નથી. વેદિત - તેના ફળ રૂપ સુખનો અનુભાવ, નિર્જિર્ણ - ક્ષયને પામેલ. સંચાલ - આગામી કાળે. યોથા સમય આદિમાં અકર્મ થાય છે. તે જીવની અપેક્ષાથી ફરી તેને તથાવિધ પરિણામનો અભાવ થાય છે - અર્થાત્ - તે સાતા કર્મ જ બાંધે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૮૬ -

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી, શેષ આયુને ભોગવતો એવો, જ્યારે અંતર્મુદ્દર્ત પરિમાણ આયુ બાકી રહે છે, ત્યારે તે યોગ નિરોધમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ત્યારે સૂક્ષ્મ ક્રિયા પ્રતિપાતિ નામક શુક્લ ધ્યાનને ધ્યાતો એવો પહેલાં તે મનોયોગનો નિરોધ કરે છે. અનંતર વચન યોગનો નિરોધ કરે છે. તેના પછી આનાપાનનો નિરોધ કરે છે. તેનો નિરોધ કરીને પાંચ દ્રુસ્વ - અક્ષરના ઉચ્ચારણ કાળ સુધી “સમુચ્છિશ ક્રિયા અનવૃત્તિ” નામક શુક્લ ધ્યાનમાં લીન થયેલો અણગાર વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મોને એક સાથે ખપાવે છે.

● વિવેચન - ૧૧૮૬ -

આ દેશોન પૂર્વ કોટિ કે અંતર્મુહૂર્તાદિ પ્રમાણ કાળ વિચરીને શૈલીશીપણાને પામીને અકર્મતા પ્રાપ્ત કરે છે. તે પ્રમાણે દર્શાવીને શૈલેશી અકર્મના દ્વારને અર્થશી વ્યાખ્યા કરતા કહે છે -

જીવિત - અંતર્મુહૂર્તાદિ આયુનું પાલન કરીને, અથવા અંતર્મુહૂર્ત પરિમાણથી - x - તથાવિધ આયુ રહેતા યોગ નિરોધ કરતો - સૂક્ષ્માક્રિયા અપ્રતિપાતિ કેમકે તેમાં અધ:પતનનો અભાવ છે, શુક્લ ધ્યાનના આ ત્રીજા ભેદને ધ્યાતો સૌ પ્રથમ તે મનોયોગનો નિરોધ કરે છે. અર્થાત્ મનોદ્રવ્ય જનિત વ્યાપારનો રોધ કરે છે. - x - x - x - અસંખ્યેય સમયે તે બધો નિરોધ કરે છે. - x - x - x - ત્યાર પછી વચનયોગનો નિરોધ કરે છે એટલે કે ભાષાદ્રવ્ય જનિત જીવ વ્યાપારને રુંધે છે - x - x - x -.

ત્યાર પછી તે આનાપાન - ઉચ્ચવાસ અને નિ:શ્વાસનો રોધ કરે છે. આ સકલ કાયયોગ નિરોધનું ઉપલક્ષણ છે. - x - x - x - x - x - x - એ પ્રમાણે સંખ્યા સમયે સર્વ કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. - x -

આ પ્રમાણે ત્રણે યોગનો નિરોધ કરીને સ્વત્વ પ્રયત્ન અપેક્ષાથી પાંચ દ્રવ્ય અક્ષર જેટલો કાળ, તે અણગાર સમુચ્છિન્ન ક્રિયા - મનો વ્યાપારાદિ રૂપ તે સમુચ્છિન્ન ક્રિયાને નિવર્તે છે. અનિવર્તિ શુક્લ ધ્યાન રૂપ યોથા ભેદને શૈલેશી અવસ્થામાં અનુભવે છે. - x - x - ,

એવો તે અણગાર પછી જે કરે છે, તે કહે છે - સાતા વેદનીય, મનુષ્ય આયુ, મનુષ્યગતિ આદિ નામ અને ઉચ્ચ ગોત્ર એ ચાર સત્કર્મોને એક સાથે ખપાવે છે. - x - x - x - x - x -.

● સૂત્ર - ૧૧૮૭ -

ત્યાર પછી તે ઔદારિક અને કાર્મણ શરીરને સદાને માટે પૂર્ણ રૂપે છોડે છે. છોડીને પછી ઋજુ શ્રેણિને પ્રાપ્ત થાય છે. પછી એક સમયમાં અસ્પૃશ્ઠગતિ રૂપ ઉર્ધ્વગતિથી સીધો જ લોકાગ્રમાં જઈને સાકારોપયુક્ત જ્ઞાનોપયોગી સિદ્ધ થાય છે. બુદ્ધ થાય છે. મુક્ત થાય છે. પરિનિર્વાણ પામે છે અને સર્વે દુ:ખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૧૮૭ -

વેદનીયાદિ કર્મોનો ક્ષય કર્યા પછી ઔદારિક અને કાર્મણ તથા તૈજસ શરીરનો વિવિધ પાણે પ્રકર્ષથી ત્યાગ કરીને પછી શું કરે? સર્વથા કર્મોનું પરિશાટન કરીને, દેશ ત્યાગ કરીને નહીં, એ પ્રમાણે વિશેષથી પ્રકૃષ્ટ ત્યાગને રૂપ પરિશાટન કરીને - x - x - x - x - પછી ઋજુ અર્થાત્ અવક, શ્રેણિ - આકાશ પ્રદેશ પંક્તિ, તેને પ્રાપ્ત અર્થાત્ ઋજુ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે.

અસ્પૃશ્ઠગતિ - તે આકાશ પ્રદેશને તો સ્પર્શતી જ નથી, પણ જેમાં જીવ અવગાટ છે તેટલા જ પ્રદેશને સ્પર્શતી, તેનાથી વધુ એક પણ અતિરિક્ત પ્રદેશને સ્પર્શ્યા વિના,

ઉપર, એક જ સમયમાં અર્થાત્ દ્વિતીયાદિ સમયને સ્પર્શ્યા સિવાય, વક્રગતિ રૂપ વિગ્રહના અભાવથી - ઋજુગતિથી જ ત્યાં એટલે કે વિવક્ષિત મુક્તિ પદમાં જઈને જ્ઞાનપયોગ - વાળો થઈને સિદ્ધ થાય છે. યાવત્ અંત કરે છે. - x - x -

આ પ્રમાણે જોતેર સૂત્રોનો અર્થ કહ્યો. (વૃત્તિકારશ્રીએ તે સાથે લીધેલ છે માટે “જોતેર સૂત્રનો અર્થ” એમ કહ્યું, અમે સમજવાની સરળતા માટે આ બધાં સૂત્રોને છુટા પાડીને નોંધેલા છે.) - x - x - x -.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૮૮ -

શ્રમણ ભગવંત મહાવીર દ્વારા સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અધ્યયનનો આ પૂર્વોક્ત અર્થ આપ્યાત છે, પ્રજ્ઞાપિત છે, પ્રરૂપિત છે, દર્શિત છે અને ઉપદર્શિત છે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૧૮૮

અનંતરોક્ત સમ્યક્ત્વપરાક્રમ અધ્યયનનો અર્થ શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે સામાન્ય - વિશેષ પર્યાય અભિવ્યાતિ કથનથી આપ્યાત કર્યો. હેતુક્રુણાદિ પ્રકાશનરૂપ પ્રકર્ષ જ્ઞાપનથી પ્રજ્ઞાપિત કર્યો. સ્વરૂપ કથનથી પ્રરૂપિત કર્યો. વિવિધ ભેદ દર્શનથી દર્શિત કર્યો. દેષાંતોપન્યાસથી નિદર્શિત કર્યો. ઉપસંહાર દ્વારથી ઉપદર્શિત કર્યો.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨૯ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

● અધ્યયન - ૩૦ - “તપોમાર્ગગતિ” ●

— x — x — x — x —

૦ ઓગણત્રીશમાં અધ્યયની વ્યાખ્યા કરી. હવે ત્રીશામનો આરંભ કરે છે. તેનો આ સંબંધ છે - અનંતર અધ્યયનમાં અપ્રમાદ કહ્યો. અહીં અપ્રમાદવાને તપ કરવો જોઈએ, તેથી તેનું સ્વરૂપ કહે છે. એ સંબંધથી આ અધ્યયન આવેલ છે. આની ચાર અનુયોગદ્વાર પ્રપ્રણા પૂર્વવત્ યાવત્ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં તપોમાર્ગ ગતિ એ ત્રિપદ નામ છે. તેથી જ તે ત્રણ પદનો નિક્ષેપો કરવા નિયુક્તિકાર કહે છે -

● નિયુક્તિ - ૫૧૪ થી ૫૧૭ + વિવેચન -

તપનો નિક્ષેપો નામ આદિ ચાર ભેદે થાય છે. નો આગમથી દ્રવ્ય તપના ત્રણ ભેદ - જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિત પંચતપાદિ. ભાવતપ બે ભેદે છે - બાહ્ય અને અભ્યંતર. માર્ગ અને ગતિ બંને પૂર્વે કહેલ છે. ભાવમાર્ગ તે સિદ્ધિગતિ જાણવી. તપોમાર્ગગતિ આ અધ્યયનમાં બે ભેદે કહી છે. તેથી આ અધ્યયનને “તપમાર્ગગતિ” જાણવું.

પંચતપ તે પંચાગ્નિ તપ. જેમાં ચારે દિશામાં ચારે તરફ અગ્નિ હોય અને પાંચમો સૂર્યતપ. આદિ શબ્દથી લોક પ્રસિદ્ધ બીજા પણ મોટા તપ વગેરે ગ્રહણ કરવા. અજ્ઞાન મળથી મલિનપણાથી તથાવિદ્ય શુદ્ધિ, તે આનું દ્રવ્યત્વ જાણવું. બાહ્ય અને અભ્યંતર ભાવ તપ, અહીં વર્ણવીશું.

પૂર્વોદ્દિષ્ટ - “મોક્ષ માર્ગગતિ” નામક અધ્યયનમાં માર્ગ ને ગતિ શબ્દ કહેવાઈ ગયેલ છે. ભાવ માર્ગમાં મુક્તિપથથી તપોરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અવિનાભાવી સંબંધથી ભાવતપ છે. - x - ભાવ માર્ગની ફળ રૂપ ગતિ તે સિદ્ધિગતિ - x - x - નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્ર - x - કહે છે.

● સૂત્ર - ૧૧૮૯ -

ભિક્ષુ, રાગ અને દ્વેષથી અર્જિત પાપ કર્મનો તપ દ્વારા જે રીતે ક્ષય કરે છે, તેને તમે એકાગ્ર મનથી સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૧૮૯ -

જે ક્રમે જ્ઞાનાવરણાદિ પાપકર્મોને રાગદ્વેષ વડે ઘણાં ઉપાર્જિત કર્યા તેને ભિક્ષુ હવે કહેવાનાર રૂપે બપાવે છે. તેને એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો, આમ કહીને શિષ્યને અભિમુખ કરે છે. કેમકે અનભિમુખ ને ઉપદેશ ન થાય. અહીં અનાશ્રવથી સર્વથા કર્મ બપે છે, તેથી તેને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૯૦, ૧૧૯૧ -

પ્રાણવધ, મૃધાવાદ, અદત્ત, મૈથુન, પરિગ્રહ અને રાત્રિભોજનની વિરતિથી જીવો આશ્રવ રહિત થાય છે... પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુણિ. અકાય. જિતેન્દ્રિય, ગારવરહિત, શલ્યરહિતતાથી જીવો અનાશ્રવ થાય.

● વિવેચન - ૧૧૯૦, ૧૧૯૧ -

અહીં 'વિરત' શબ્દ પ્રાણવધાદિ પ્રત્યેક સાથે જોડવાનો છે. તેનાથી 'અનાશ્રવ' થાય અર્થાત્ કર્મોપાદાન હેતુ અવિધમાન થાય છે. બીજા સૂત્રમાં પણ સમિતિ આદિથી વિપરીત તે કર્મોપાદાન હેતુપણાથી આશ્રવરૂપત્વથી તેમનું સમિતિ આદિમાં અવિધમાનત્વ છે. - x - x - દેષ્ટાંત દ્વારથી કર્મ ક્ષણા -

● સૂત્ર - ૧૧૯૨ થી ૧૧૯૪ -

ઉક્ત ધર્મસાધનાથી વિપરીત આચરણ કરવાથી રાગ - દ્વેષથી અર્જિત કર્મોને ભિક્ષુ કયા પ્રકારે ક્ષીણ કરે છે, તેને એકાગ્ર મનથી સાંભળો-કોઈ મોટા તળાવનું પાણી, પાણી આવવાનો માર્ગ રોકવાથી અને પહેલાનું પાણી ઉલેચવાથી અને સૂર્યના તાપથી ક્રમશઃ જેમ સૂકાઈ જાય છે... તે જ પ્રકારે સંચિતના કરોડા ભવોના સંચિત કર્મ, પાપકર્મોને આવવાનો માર્ગ રોકવાથી અને તાપથી નષ્ટ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૯૨ થી ૧૧૯૪ -

પ્રાણવધ વિરતી આદિના અનાશ્રવહેતુના વિપરીત પણાથી પ્રાણવધાદિ અસમિતિ આદિમાં અને રાગ - દ્વેષ વડે ઉપાર્જિત કર્મો, તેને જે રીતે ખપાવે છે. તેને હું કહું છું. તે એક મનથી સાંભળો, એમ કહી શિષ્યને અભિમુખ કરે છે.

પાણી આદિથી નિષિદ્ધ જળ પ્રવેશ અને રેંટ આદિ વડે પામીને ઉલેચતા, સૂર્યના કિરણના તાપથી અનુક્રમે તે જળાશયનું જળ શોષાઈ જાય છે, તેમ પાપ કર્મના આશ્રવ ભાવમાં, ભવ કોટિ સંચિત કેમકે કોટિનો નિયમા સંભવ છે, તે કર્મો તપ વડે અધિકતાથી ક્ષય પમાડે છે.

તે તપ શું છે? તે બતાવવા તપના ભેદોને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૯૫ -

તે તપ બે ભેદે કહેલ છે, બાહ્ય અને અભ્યંતર, બાહ્ય તપ છ ભેદે કહેલ છે, એ પ્રમાણે જ અભ્યંતર તપના પણ છ ભેદ છે.

● વિવેચન - ૧૧૯૫ -

તે તપ બે ભેદે છે. બાહ્ય - બાહ્ય દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અને પ્રાયઃ મુક્તિ પ્રાપ્તિના બહિરંગપણાથી. અભ્યંતર - તેનાથી વિપરીત અથવા લોક પ્રસિદ્ધિત્વથી કુતીર્થિકોએ સ્વ અભિપ્રાયથી આસેવ્યમાનત્વથી બાહ્ય, તેના સિવાયનો તે અભ્યંતર - x - બીજા કહે છે કે - પ્રાયઃ અંતઃકરણ વ્યાપારરૂપ જ અભ્યંતર, તેથી અન્ય તે બાહ્ય. બંને તપના છ-છ ભેદો છે. તેમાં બાહ્યતપ -

● સૂત્ર - ૧૧૯૬ + વિવેચન -

અનશન, ઉલોદરિકા, ભિક્ષાયર્થા, રસપરિત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા, આ છ ભેદે બાહ્ય તપ છે.

સૂત્ર સ્પષ્ટ છે, ભાવાર્થ સૂત્રકાર પોતે જ કહેશે. તેમાં અનશન કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૧૯૭ થી ૧૨૦૧ -

(૧૧૯૭) અનશન તપ બે પ્રકારે છે - ઇત્વરિક અને મરણકાળ. તેમાં ઇત્વરિક સાવકાંક્ષા હોય અને મરણકાળ નિરવકાંક્ષા હોય છે. (૧૧૯૮) સંક્ષેપથી ઇત્વરિક તપ છ પ્રકારે હોય છે - શ્રેણિતપ, પ્રતરતપ, ધનતપ, વર્ગતપ, (૧૧૯૯) વર્ગ વર્ગતપ અને છઠ્ઠો પ્રકીર્ણ તપ. આ પ્રમાણે મનોવાંછિત વિવિધ પ્રકારના ફળને દેનારો ઇત્વરિક અનશન તપ જાણવો.

(૧૨૦૦) કાચ ચૈષ્ટાના આધારે મરણકાળ સંબંધી અનશનના બે ભેદ છે - સવિચાર અને અવિચાર. (૧૨૦૧) અથવા મરણકાળ અનશનના સપરિકર્મ અને અપરિકર્મ બે ભેદ છે. અવિચાર અનશનના નિહારી અને અનિહારી એ બે ભેદો પણ હોય છે. બંનેમાં આહારનો ત્યાગ હોય છે.

● વિવેચન - ૧૧૯૭ થી ૧૨૦૧

(૧૧૯૭) ઇત્વરક એટલે સ્વલ્પકાળ, નિયતકાળ અવધિક. અવસાન કાળ જેનો છે, તે મરણકાળ અર્થાત્ યાવજજીવ. ખવાય છે તે અનશન - સંપૂર્ણ આહાર. તે દેશથી કે સર્વથી અવિધમાન હોય તેને અનશન કહે છે.

અનશન બે પ્રકારે છે - ઇત્વરિક તે અવકાંક્ષા સહિત હોય. જેમકે બે ઘટિકાદિ ઉત્તરકાળ ભોજનાભિલાષ રૂપથી વર્તે છે, તેથી સાવકાંક્ષા અને આકાંક્ષા જેમાંથી ચાલી ગયેલ છે તે નિરવકાંક્ષા - તે જન્મમાં ભોજનથી આકાંક્ષાનો અભાવ. - x - x - હવે ઇત્વરક અનશનના ભેદો કહે છે -

(૧૧૯૮) ઇત્વરક અનશન સંક્ષેપથી છ ભેદે છે, વિસ્તારથી ઘણાં ભેદે છે. તે છ ભેદ આ પ્રમાણે છે - શ્રેણિ એટલે પંક્તિ તેને આશ્રીને જે તપ તે શ્રેણિતપ. તે ઉપવાસ આદિ ક્રમથી કરાતા અહીં છ માસ સુધી ગ્રહણ કરાય છે. તથા શ્રેણિને શ્રેણિ વડે ગુણનાં પ્રતર કહેવાય છે. તેને આશ્રીને થાય તે પ્રતરતપ. (અહીં વૃત્તિકારશ્રી એ શ્રેણિ અને પ્રતરને સમજાવવા માટેની તપોવિધિ અને સ્થાપના બતાવેલ છે, પણ અમે તેનો અનુવાદ કરેલ નથી. કેમકે વર્તમાનમાં કરાતો શ્રેણિતપ અને આ વિધિ મિશ્ર છે, પ્રતર તપ તો અપસિદ્ધ જ છે.)

ધન તપ - અહીં સોળપદ રૂપ પ્રતર, પદ ચતુષ્ઠ્ય શ્રેણિથી ગુણતા ધન થાય છે. તેને આશ્રીને કરાતો તપ તે 'ધન તપ' કહેવાય.

- વર્ગ તપ - ધનને ધન વડે ગુણતા જે આવે તે વર્ગતપ જાણવો.

(૧૧૯૯) વર્ગ વર્ગ - જો ઉક્ત વર્ગને જ વર્ગ વડે ગુણવામાં આવે તો તે વર્ગ વર્ગ તપ કહેવાય છે. અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ ચાર પદને આશ્રીને શ્રેણિ આદિ તપને સમજાવેલ છે. જેમ કે શ્રેણિ ૪, પ્રતર - ૧૬, ધન - ૧૬ x ૪ = ૬૪ વગેરે. એ પ્રમાણે વર્ગવર્ગ સુધી પાંચે પદોમાં ભાવના કરવી.

છઠ્ઠો તપ "પ્રકીર્ણ તપ" કહેલો છે. જેમાં શ્રેણિ આદિ નિયત રચના રહિત સ્વશક્તિ અપેક્ષાથી યથા કથંચિત્ તપ કરાય છે. તે નમસ્કાર સહિતાદિ પૂર્વપુરુષ આચરિત ચવમધ્ય, વજમધ્ય, ચંદ્ર પ્રતિમા આદિ છે.

(૧૨૦૦) તે અનશનનો મરણાવસર ભેદ છે, તે બે પ્રકારે છે - તે તીર્થકરાર્દિએ

વિશેષથી કહેલ છે. તેના બે ભેદ કહ્યા - વિચાર સહિત અર્થાત ચોષ્ટાપૂર્વક વર્તે છે, તે સવિચાર અને તેનાથી વિપરીત તે અવિચાર.

વિચાર કાયા - વચન - મનથી ત્રણ ભેદે હોય છે, તેથી તેના વિશેષ પરિજ્ઞાન અર્થે કહે છે - કાય ચોષ્ટા - ઉદ્વર્તન, પરિવર્તન આદિ કાયપ્રવીચારને આશ્રીને થાય છે. તેમાં સવિચાર ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અને ઇંગિની મરણ છે. તેથી કહે છે - ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનમાં ગચ્છ મધ્યવર્તી ગુરુએ આપેલ આલોચનાથી મરણને માટે ઉદ્યત થયેલો વિધિપૂર્વક સંતેખના કરીને પછી ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારના પ્રત્યાક્યાન કરે. તે મૃદુ સંચારે બેસીને, શરીર, ઉપકરણાદિના મમત્વનો ત્યાગ કરીને સ્વયં જ નમસ્કાર બોલતો કે સમીપમાં રહેલા સાધુએ આપેલ નમસ્કારને ગ્રહણ કરતો છતી શક્તિએ સ્વયં ઉદ્વર્તે અને શક્તિ ન હોય તો બીજા પણ કંઈક કરે છે - x - x - .

એ જ પ્રમાણે ઇંગિનીમરણ પણ સ્વીકારીને શુદ્ધ સ્થંડિલે રહીને એકલો જ ચાર આહારના પ્રત્યાખ્યાન કરેલો, તે ભૂમિની છાયાથી ઉષ્ણ-ઉષ્ણ છાયામાં સ્વયં સંક્રમણ કરતો રહે - x - x - x - .

અવિચાર તે પાદપોપગમન. તેમાં સવ્યાઘાત અને અવ્યાઘાત ભેદથી બે ભેદે પણ વૃદ્ધાની માફક નિષ્ચેષ્ટપણે રહે છે. તેના વિધિ - દેવને અને યથાવિધિ ગુરુ આદિને વાંદીને તેમની પાસે સર્વે આહારના પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. સમભાવમાં સ્થિત આત્મા યદ્ય સિદ્ધાંતમાં કહેલા માર્ગથી ગિરિગુફા આદિમાં જઈને પાદપોપગમન કરે છે. બધે અપ્રતિબદ્ધ યદ્ય, દંડાયત આદિ સ્થાનથી રહીને. યાવજ્જીવ વૃદ્ધાની સમાન નિષ્ચેષ્ટ રહે છે.

ફરી બીજા પ્રકારે તેના બે ભેદને કહે છે -

(૧૨૦૧) અથવા - બીજા પ્રકારે, પરિકર્મ સહિત એટલે કે સ્થાન. નિષ્પદન, પડખાં ફેરવવા, વિશ્રામણ આદિ વડે જે વર્તે છે, તે સપરિકર્મ અને અપરિકર્મ, તેનાથી વિપરીત કહેલ છે. તેમાં સપરિકર્મ ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અને ઇંગિની મરણ છે. તેમાં ભક્ત પરિજ્ઞા સ્વયં કે અન્ય દ્વારા કરાતી બંને પણ અનુજ્ઞા છે. ઇંગિનીમરણમાં પરવર્જિત અને ચાર આહાર ત્યાગ છે. સ્થાન, બેસવું, સુવું આદિ જેમ સમાધિ રહે તેમ સ્વયં જ કરતો ઉપસર્ગ અને પરીષહોને સહન કરે છે.

અપરિકર્મમાં પાદપોપગમન મરણ છે. નિષ્પતિ કર્મતામાં જ ત્યાં જણાવેલ છે. આગમમાં પણ કહે છે કે - સમ અને વિષમ સ્થાને પડતો. વૃદ્ધાની જેમ નિષ્પ્રકંપ રહે છે. શરીરને નિશ્ચલ અને નિષ્પતિકર્મ રાખે છે. જેમ વાયુ આદિ વડે વનસ્પતિનું ચલન થાય તેમ આ પણ બીજાના પુરુષાર્થથી અથવા પ્રત્યનિકો વડે ચલાવાય છે.

અથવા પરિકર્મ - સંતેખના, તે જેને હોય તે સપરિકર્મ, તેનાથી વિપરીત તે અપરિકર્મ. અવ્યાઘાતમાં આ ત્રણે સૂત્રાર્થ અને ઉભયમાં નિષ્કિત નિષ્પાદિત શિષ્ય સંતેખનાપૂર્વક ધારણ કરે છે અન્યથા આર્તધ્યાન સંભવે છે.- x - x - તે સપરિકર્મ કહેવાય છે. જ્યારે વ્યાઘાતમાં પર્વત, ભીંત આદિના પડવાના અભિઘાતાદિ રૂપમાં સંતેખનાને ધારણ ન કરીને ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનાદિ કરે છે, તે પરિકર્મ કહેવાય છે.

નિર્હરણ - ગિરિકંદરાદિમાં જઈને કે ગામ આદિની બહાર જઈને જે જે સ્થાને

યાય તે નિહારી, તેના સિવાયનું અનિહારી - x - આ બંને પ્રકાર પાદપોપગમન વિષયક છે. - x - x - x - x - પાદપોપગમન કહ્યું.

આહાર - અશનાદિ, તેનો છેદ કરવો. આહારનો છેદ બંને પણ - સપરિકર્મ કે અપરિકર્મમાં અથવા નિહારી અને અનિહારીમાં સમાન જ છે. બંનેમાં આહારનો છેદ તુલ્યપણે છે. આ પાંચ સૂત્રોનો અર્થ કહ્યો.

અનશન તપ જણાવીને હવે 'ઉણોદરતા' તપ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૦૨ થી ૧૨૧૨ -

(૧૨૦૨) સંક્ષેપમાં ઉણોદરિકા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, પર્યાયોની અપેક્ષાથી પાંચ પ્રકારે છે. (૧૨૦૩) જેનો જેટલો આહાર હોય તેમાં એક સિક્કથ - એક કોળીયા આદિ રૂપે જે ઓછું ભોજન કરવું તે દ્રવ્ય ઉણોદરી છે.

(૧૨૦૪) ગામ, નગર, રાજધાની, નિગમ, આકર, પલ્લી, ખંડ, કબર, દ્રોણમુખ, પત્તન, મંડપ, સંબાધ (૧૨૦૫) આશ્રમપદ, વિહાર, સંનિવેશ સમાજ, ઘોષ, સ્થાલી, સોનાની છાવણી, સાર્થ, સંવર્ત, કોટ, (૧૨૦૬) વાડ, રથ્યા, ઘર. આ ક્ષેત્રોમાં તથા આવા પ્રકારના બીજા ક્ષેત્રોમાં નિર્ધારિત ક્ષેત્ર પ્રમાણ અનુસાર ભિક્ષાર્યે જવું તે ક્ષેત્ર ઉણોદરી છે.

(૧૨૦૭) અથવા પેટા, અર્ધ પેટા, ગોમૂત્રિકા, પતંગવીશિકા, શંબૂકાવર્તા. આયત - ગત્વા પ્રત્યાગતા એ છ પ્રકારે ક્ષેત્ર ઉણોદરી છે.

(૧૨૦૮) દિવસના ચાર પ્રહર હોય છે. તે ચાર પ્રહરોમાં ભિક્ષાનો જે નિયત કાળ હોય, તદનુસાર ભિક્ષા તે માટે જવું, તેને કાળ ઉણોદરી કહે છે. (૧૨૦૯) અથવા કંઈક ન્યૂન ત્રીજા પ્રહરમાં ભિક્ષાની એષણા કરવી. તે કાળથી ઉણોદરી છે.

(૧૨૧૦) સ્ત્રી કે પુરુષ, અલંકૃત અથવા અનલંકૃત, વિશિષ્ટ આયુ અને અમુક વર્ષના વસ્ત્ર (૧૨૧૧) અથવા અમુક વિશિષ્ટ વર્ષ અને ભાવથી યુક્ત દાતા પાસેથી જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી અન્યથા ન કરવી. આવા પ્રકારની ચર્ચાવાળા મુનિને ભાવથી ઉણોદરી તપ છે.

(૧૨૧૨) દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમાં જે જે પર્યાય કથન કરેલ છે. તે બધાંથી ઉણોદરી તપ કરનાર ભિક્ષુ પર્યવચરક હોય છે.

● વિવેચન - ૧૨૦૨ થી ૧૨૧૨ -

અવમ્ - ન્યૂન ઉદર જેનું છે તે અવમોદર. તેનો ભાવ-અવમોદર્ય અર્થાત્ ન્યૂન ઉદરતા. તેમાં અવમોદર કરવું તે. તે સંક્ષેપની પાંચ પ્રકારે કહેવાયેલ છે. તે પંચધાપણું કહે છે - દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી અને પર્યાયથી.

તેમાં દ્રવ્યથી ઉણોદરીને કહે છે -

જેનો જેટલો આહાર હોય, તે સ્વ આહાર કરતાં કંઈક ન્યૂન તે ઉણ, તેવું ભોજન કરે. પુરુષને બત્રીસ કોળીયા આહાર હોય, સ્ત્રીઓને અઢાવીશ કોળીયા હોય. કોળીયાનું પરિમાણ કુકડાના ઇંડા પ્રમાણ અથવા મુખમાં સહેલાઈથી પ્રવેશી શકે તેવો

કોળીયો લેવો. તેનાથી જે ન્યૂન ભોજન કરે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યથી જે ભોજન તે ઉણોદરી કહેવાય છે.

તેમાં જઘન્યથી એક સિક્કુ ઓછું લેવું. જઘન્યથી એકથી આઠ કોળીયા ઓછો આહાર કરે, ઉત્કૃષ્ટથી બાર કે તેથી વધુ કોળીયા ઓછો આહાર કરે. બીજી રીતે અત્પાહાર, અપાર્થ, દ્વિભાગ આદિ ઉણોદરી જાણવી.

ક્ષેત્રથી ઉણોદરી કહે છે - ગામ - ગુણોને ગ્રસે છે તે અથવા જ્યાં અઢાર પ્રકારના કરો વિધમાન છે તે ગામ. નગર - જેમાં કર નથી તે. રાજદાની - રાજા વડે ધારણ કરાય અને રાજાનું પીઠિકા. નિગમ - જ્યાં અનેક વિધ ભાંડનો વેપાર થાય, ઘણાં વણિજોનો નિવાસ છે તે. આકાર - ખાણ, સોના આદિનું ઉત્પત્તિ સ્થાન. પલ્લી - જેમાં દુષ્કૃત કરનારા લોકો ધારણ કરાય છે કે પાલન કરાય છે તે. અથવા ગહન વૃક્ષાદિમાં આશ્રિત પ્રાંતજનોનો નિવાસ, ખેટ - જેમાં શત્રુઓને ત્રાસ પહોંચાડાય છે તે અથવા ઘૂળના પ્રકારોથી પરિક્ષિત. કર્બટ - કુનગર. દ્રોણમુખ - નાવ એ મુખ જેનું છે તે. અથવા જળ અને સ્થળનો નિર્ગમ પ્રવેશ પતન - જેમાં ચારે દિશાથી લોકો આવે છે, તે પતન. તેમાં જળપતન અને સ્થળપતન બંને હોય છે. મડબ - બધી દિશામાં અટી યોજન સુધી જ્યાં ગામ હોતું નથી તેવું સ્થળ.

આશ્રમ - ચોતરફથી જ્યાં તપ કરાય છે તે આશ્રમ. અથવા તાપસ, આવસથાદિને આશ્રીને જે પદને સ્થાનને આશ્રમપદ કહે છે. વિહાર - ભિક્ષુ નિવાસ કે દેવગૃહ. સંનિવેશ - યાત્રાદિથી આવેલા લોકોનો આવાસ. સમાજ - પથિકોનો સમૂહ. ઘોષ - ગોકુળ. ઉચ્ચ ભૂમિભાગે ચતુરંગ બલ સમૂહ રૂપ સૈન્યની છાવણી. સાર્થ - ગણિમ, ધરિમાદિથી ભરેલ વૃષભાદિનો સંઘાત, જ્યાં એકઠો થયેલ હોય તે. કોટ્ટ - પ્રાકાર. આ સમાજ આદિ બધાં તે અહીં 'ક્ષેત્ર' કહેલ છે.

વાડ - વાટ કે પાટક અથવા વૃત્તિ વરંડો આદિથી પરિક્ષિત ગૃહ સમૂહ રૂપ. રથ્યા - શેરી, ગલી, આવી વિવક્ષાથી નિયત પરિમાણવાળું જે છે, તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે. તેમાં ભિક્ષાર્થે ચટન કરે. - x - x -

હવે બીજી રીતે ક્ષેત્ર ઉણોદરીતાને કહે છે :- પોડાઠ ઇત્યાદિ. અહીં પરંપરા એવી છે કે પેડા - તે પેટીની જેમ ચતુષ્કોણ હોય. અદ્ધપોડા - અર્ધ સંસ્થિત ઘરની પરિપાટી, ગોમુત્રિકા - વક્ર આવલિકા, પતંગવિથી - પતંગીયાના ઉડવા સમાન અનિયત. શંબુકાવર્ત - શંખના આવર્ત માફક. તે પણ બે ભેદે છે - બાહ્ય શંબુકાવર્ત અને અભ્યંતર શંબુકાવર્ત. તથા આચત - ગત્વા - પ્રત્યાગત - અહીં આચત એટલે દીર્ઘ - લાંબે જઘને નિવર્તે.

(શંકા) અહીં ગોચર રૂપવ્યથી ભિક્ષાયર્યાત્વ છે. તેમાં અહીં ક્ષેત્ર ઉણોદરી કઈ રીતે થઈ?" મારે ઉણોદરીતા છે" એ પ્રમાણે અવધારે તો તેમાં કંઈ દોષ નથી. - x - પૂર્વે ગ્રામાદિ વિષયના અને આગળ કાલ આદિ વિષયનો નિયતપણાનો અભિગ્રહ કરીને ભિક્ષાયર્યા કરવાથી તે ઉણોદરીકા થાય છે.

કાળ ઉણોદરીતા - દિવસના ચાર પ્રહરોમાં પૂર્વવત્ જેટલો કાળ અભિગ્રહનો વિષય થાય તે કાળ વડે અવમત્વ જાણવું અર્થાત્ તેને કાળના હેતુત્વથી ઉણોદરતા જાણવી. અથવા અભેદ ઉપચારથી તે જ અભિગૃહીત કાળમાં ચરતા તેને ઉણોદરતા જાણવી.

આ જ વાત બીજા પ્રકારે કહે છે - ત્રીજી પોરિસિમાં આ આહારને ત્રણ એષણાથી ગવેસતા, ન્યૂનતમને જ વિશેષથી કહે છે - ચતુર્ભાગ ન્યૂન ત્રીજી પોરિસિમાં, આ કાળ વિષયક અભિગ્રહાદિ પ્રકારથી ગૌચરી માટે વિચરે કાળના ઉમોરથી સાધુ પણ ઉણોદરી તપ યુક્ત કહેવાય છે. આ કથન ઉત્સર્ગથી ત્રીજી પોરિસિમાં ભિક્ષાટનને આશ્રીને કહેલ છે.

હવે ભાવ ઉણોદરતા કહે છે - સ્ત્રી કે પુરુષ અલંકારાદિથી વિભૂષિત હોય અથવા અલંકારરહિત હોય. વચને આશ્રીને બાલ્ય આદિ કોઈ અવસ્થા હોય, એ રીતે વસ્ત્રાદિમાં કોઈ વિશેષતા ધારણ કરેલ હોય, તેવી અવસ્થામાંથી કોઈ એક અવસ્થા વિષયક અભિગ્રહ લઈને ગૌચરી અર્થે જવું.

ત્રીજી રીતે 'ભાવ' વિષયક અભિગ્રહ - કોપાયમાન હોય, હસતો હોય ઇત્યાદિ અવસ્થા ભેદથી, વર્ષ વડે કૃષ્ણ આદિ વર્ષ યુક્ત હોય. ઇત્યાદિ પ્રકારે ગૌચરી માટે ભ્રમણ કરે તે ભાવથી ઉણોદરતા જાણવી.

હવે પર્યાય ઉણોદરતા કહે છે - દ્રવ્યમાં અનશન આદિ, ક્ષેત્રમાં ગામ આદિ, કાળમાં પૌરુષિ આદિ, ભાવમાં સ્ત્રીત્વ આદિમાં કહેલા જે ભાવ અર્થાત્ પર્યાયો - એક કોળીયો ઉણ આદિ. આ ઘાં પણ દ્રવ્યપર્યાયોથી અવમોદર્યને આસેવે છે. અવમચરક પર્યવચરક ભિક્ષુ થાય છે. અહીં પર્યવના ગ્રહણથી પર્યવ પ્રાધાન્ય વિવક્ષાથી પર્યવ ઉણોદરી કહી -

- અથવા આ દ્રવ્યાદિ પર્યાયો વડે ન્યૂનત્વનો આસેવક થાય છે. એક કોળીયાના ઉનત્વ આદિમાં પણ નવા-પુરાણ આદિ વિશેષ અભિગ્રહવાળા, એ પ્રમાણે ગામ, પોરિસિ, સ્ત્રીત્વ આદિમાં પણ વિશિષ્ટ અભિગ્રહથી આ ઉણોદરતા જાણવી. - x - x - આ પ્રમાણે ઉણોદરીને આશ્રીને ભિક્ષાચર્યા -

● સૂત્ર - ૧૨૧૩ -

આઠ પ્રકારના ગૌચરાગ્ર, સાત પ્રકારે એષણા અને અન્ય અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ તે ભિક્ષાચર્યા તપ છે. (વૃત્તિસંક્ષેપ તપ છે)

● વિવેચન - ૧૨૧૩ -

આઠ પ્રકારના પ્રધાન આઠા કર્માદિના પરિહારથી, તે આ ગાયની જેમ ચરવું - ઉચ્ચ નીચ કુળોમાં વિશેષથી પર્યટન તે અષ્ટવિદ્યાગ્ર ગૌચર. તથા સાત જ એષણા અભિગ્રહણ કરાય તે અભિગ્રહ. જે આનાથી અતિરિક્ત છે, તે ભિક્ષાચર્યાના વિષયપણાથી ભિક્ષાચર્યા વૃત્તિ સંક્ષેપ એવા બીજા નામથી કહેલ છે. અહીં આઠ પ્રધાન ગૌચર ભેદો - પેડા આદિ ઉમેરવા.

સાત એષણા આ પ્રમાણે - સંસકત, અસંસકત, ઉદ્ધડ, અત્પલેપા, ઉગ્ગહિયા, પગ્ગહિયા ને ઉજિતતદર્મા એ સાત છે.

અભિગ્રહો - દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ વિષયક છે. તેમાં દ્રવ્ય અભિગ્રહ - ભાલાના અગ્ર ભાગે રહેલા મંડક આદિ જ લઈશ, ઇત્યાદિ. ક્ષેત્રથી અભિગ્રહ - ઉંબરા ઉપર રહીને જો આપે ઇત્યાદિ. કાળથી અભિગ્રહ - બધાં ભિક્ષયરો ચાલી ગયા પછી મારે ગૌચરી માટે નીકળવું. ભાવાભિગ્રહ - તે હસતા કે રોતા કે તેવા કોઈ ભાવમાં આપે તો મારે લેવું તે.

ભિક્ષાયર્યા તપ કહ્યો, હવે રસ પરિત્યાગ કહે છે.

● સૂત્ર - ૧૨૧૪ -

દૂધ, દહીં, ઘી, આદિ પ્રસિદ્ધ પાન, ભોજન તથા રસોનો ત્યાગ તેને રસ પરિત્યાગ તપ કહે છે.

● વિવેચન - ૧૨૧૪ -

ક્ષીર - દુધ, દહીં - દુધનો વિકાર, સર્પિ - ઘી, આદિ શબ્દથી ગોળ અને પકવઅન્નાદિ પણ લેવા. પ્રણીત એવા જે પાન -અખૂરનો રસ આદિ, ખવાય તે ભોજન - ગલત્ જિંદુ ઓદનાદિ. તેનું પરિવર્જન તે રસ પરિત્યાગ એમ તીર્થંકર આદિએ કહેલ છે. તે રસ વિવર્જન નામે બાહ્ય તપ છે.

રસ પરિત્યાગ કહ્યો. હવે કાયકલેશને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૧૫ -

આત્માને સુખાવહ જે વીરાસન આદિ ઉગ્ર આસનોનો અભ્યાસ તેને 'કાયકલેશ' તપ કહેલો છે.

● વિવેચન - ૧૨૧૫ -

જેના વડે રહેવાય છે, તે સ્થાન - કાયની અવસ્થિતિ ભેદો, જેમકે - વીરાસન - સિંહાસને બેટેલની નીચેથી સિંહાસન લઈ લેતા, તે પ્રમાણે જ જે બેસવું, તે આદિમાં જને છે તે - વીરાસનાદિ. ગોદોહિક આદિ આસન અને લોચ આદિ કષ્ટો પણ અહીં લેવા. - x - x - જીવને સુખાવહ હોય તેવા આસન કહ્યા. અહીં સુખાવહનો અર્થ મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી તેને શુભાવહ પણ કહે છે. ઉગ્ર - દુઃખે કરીને અનુષ્ટેયપણાથી ઉત્કટ. તે જે પ્રકારે ધારણ કરાય છે, તે કાયકલેશ - કયાને બાધાકારી કહે છે. - x - x - x - એ પ્રમાણે કાયાકલેશ તપ કહીને હવે સંલીનતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૧૬ -

એકાંત, અનાપાત તથા સ્ત્રી-પશુ આદિ રહિત શયન અને આસન ગ્રહણ કરવા. તે વિવિક્ત શયનાસન - સંલીનતા તપ છે.

● વિવેચન - ૧૨૧૬ -

એકાંત - લોકો વડે અનાકુળ, અનાપાત - સ્ત્રી આદિ આપાત રહિત, સ્ત્રી, પશુ આદિ રહિત શૂન્ય ગૃહાદિમાં શયન - આસનનું સેવવું તે વિવિક્ત શયનાસન

નામે બાહ્ય તપ કહેવાય છે. અહીં એષણીય ફલકાર્દિ ગ્રહણ કરવા તથા આના વડે વિવિક્ત ચર્યા સંલીનતા કહી છે. - x -

આ શેષ સંલીનતાનું ઉપલક્ષણ છે. આનું પ્રધાન્ય હોવાથી સાક્ષાત્ કહેલ છે. તેનું પ્રાધાન્ય તેના ઇન્દ્રિય સંલીનતાના ઉપકારીપણાથી છે.

આ સંલીનતા ચાર ભેદે છે - (૧) ઇન્દ્રિય સંલીનતા - શ્રોત આદિ ઇન્દ્રિયો વડે મનોજ્ઞ - અમનોજ્ઞ શબ્દાદિમાં સગ કે દ્વેષ ન કરવો તે. (૨) કષાય સંલીનતા - તેના ઉદયનો નિરોધ અને ઉદયમાં આવેલા કષાયનું વિફળ કરવું તે. (૩) યોગ સંલીનતા - અકુશલ મનોયોગાદિનો નિરોધ અને કુશલ મનોયોગોની ઉદીરણા.

ઉક્ત અર્થનો જ ઉપસંહાર કરતા ઉત્તરગ્રંથ સંબંધ જણાવે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૧૭ -

સંદોષથી આ બાહ્ય તપનું વ્યાખ્યાન કહ્યું. હવે અનુક્રમથી અભ્યંતર તપનું નિરૂપણ કરીશ -

● વિવેચન - ૧૨૧૭ -

આ અનંતરોક્ત બાહ્ય તપ સંદોષથી વ્યાખ્યાત કર્યો. આ બાહ્ય તપથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય ? તે કહે છે - નિઃસંગતા, શરીર લાઘવતા, ઇન્દ્રિય વિજય, સંયમ રક્ષણાદિ ગુણના યોગથી શુભ ધ્યાનમાં અવસ્થિતને કર્મોની નિર્જરા થાય છે. બાહ્ય તપને જણાવ્યા પછી હવે અનુક્રમથી અભ્યંતર તપ કહે છે. પ્રતિજ્ઞાનુસાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૧૮ + વિવેચન -

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવર્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, વ્યુત્સર્ગ આ અભ્યંતર તપ છે. આનો ભાવાર્થ સૂત્રકાર સૂત્રથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૧૯ થી ૧૨૨૪ -

(૧૨૧૯) આલોચનાર્હ આદિ દશ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત, જેનું ભિક્ષુ સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરે છે, તે પ્રાયશ્ચિત્ત તપ છે.

(૧૨૨૦) અભ્યુત્થાન અંજલિકરણ, આસન આપવું, ગુરુ ભક્તિ, ભાવ શુશ્રૂષા આને વિનય તપ જાણવો.

(૧૨૨૧) આચાર્ય આદિ સંબંધિત દશ પ્રકારની વૈયાવૃત્યનું યથાશક્તિ આસેવન કરવું તે વૈયાવર્ય તપ છે.

(૧૨૨૨) વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા એ પાંચ ભેદે સ્વાધ્યાય કહેલ છે.

(૧૨૨૩) આર્ત અને રોદ્રને છોડીને, સુસમાહિત યર્ષને જે ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનને ધ્યાવવું, તેને જ્ઞાનીજનો ધ્યાન તપ કહે છે.

(૧૨૨૪) શયન, આસન, સ્થાનમાં જે ભિક્ષુ શરીરથી વ્યર્થ ચેષ્ટા કરતો નથી, તે શરીરનો વ્યુત્સર્ગ, તે છઠ્ઠો તપ કહેલ છે.

● વિવેચન - ૧૨૧૯ થી ૧૨૨૪ -

આલોચના - પ્રકાશવું, ખુલ્લુ કરવું વગેરે. તેને યોગ્ય તે આલોચનાર્હ. જે પાપ આલોચના વડે શુદ્ધ થાય તે અહીં પ્રતિક્રમણાર્હ આદિ પણ લેવા. - x - x - આવા પાપોને આલોચનાદિ વિષયક જાણવા. - x - x - તે દશવિધ પ્રાયશ્ચિત આ પ્રમાણે છે - આલોચના, પ્રતિક્રમણ, મિશ્ર, વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, છેદ, મૂલ, અનવસ્થાયા, પારાંચિત. જેને ભિક્ષુ વહન કરે છે - આસેવન કરે છે, તે સમ્યક્ આસેવનને પ્રાયશ્ચિત કહે છે.

વિનય - અભ્યુત્થાનાદિ૦ આસનદાન - પીઠ આદિનું દાન. ગુરુભક્તિ - ગૌરવને યોગ્ય ભક્તિ. ભાવ - અંતઃ કરણ, તેના વડે શુશ્રૂષા - તેમની આજ્ઞા પ્રતિ સાંભળવાની ઇચ્છા કે પર્યુપાસના તે ભાવ શુશ્રૂષા.

વૈયાવૃત્ય - આચાર્ય આદિના વિષયમાં વ્યાપૃત ભાવ તે વૈયાવચ્ચ - ઉચિત આહારાદિનું સંપાદન. તે દશ ભેદ આ છે - આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ગ્લાન, શૈક્ષ, સાધર્મિક, કુલ, ગણ, સંઘ. તેમના વિષયમાં અનુષ્ઠાન, સ્વસામર્થ્યને અતિક્રમ્યા વિના કરવું તે વૈયાવચ્ચ.

સ્વાધ્યાય - વાચનાદિ પાંચ ભેદો કહેલાં છે.

ધ્યાન - તેમાં આર્ત - દુઃખમાં થાય તે. રૌદ્ર - બીજને રડાવે તે, પ્રાણવિદ્યાદિમાં પરિણત આત્માનું આ કર્મ. આ બંને ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો. ધર્મ - કામા આદિ દશ લક્ષણ. શુક્લ - નિર્મળ, સર્વે મિથ્યાત્વ આદિ મળના વિલિન થવાથી જે શુભ છે અથવા આઠ પ્રકારના કર્મો, તેનો નિરાસ કરે છે તેથી શુક્લ. આ સ્થિર અધ્યવસાન રૂપ ધર્મ અને શુક્લ ધ્યાન - જે સ્થિર અધ્યવસાય છે તે ધ્યાન નામે તપ કહ્યો.

વ્યુત્સર્ગ - શયન એટલે જેમાં સુવાય તે, સંચારો આદિ જેમાં ભર્ષુ શરીર રખાય છે. આસન એટલે જેમાં બેસાય તે. સ્થાન - ઉર્ધ્વસ્થાન ઇત્યાદિમાં ભિક્ષુ ચલન આદિ ક્રિયા ન કરે. તે ભિક્ષુને શરીરની ચેષ્ટાનો પરિત્યાગ જાણવો. તેમ તીર્થકરાદિએ કહેલ છે. - x - x - હવે અધ્યયનના ઉપસંહારાર્થે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૨૫ -

જે પંડિત મુનિ બંને પ્રકારના તપનું સમ્યક્ આચરણ કરે છે, તે જલ્દી સર્વ સંસારથી વિમુક્ત થઈ જાય છે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૨૨૫ -

આ અનંતરોક્ત સ્વરૂપ તપ બે ભેદે છે. તે બંનેને જે સમ્યક્ આચરે છે - સેવન કરે છે, તે મુનિ જલ્દી ચાતુર્ગતિ રૂપ સંસારથી પૃથક્ થાય છે. તે કર્મ ૨૪ જાપાવીને નીરજ થાય છે. - x - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ

અધ્યયન - ૩૦ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

◉ અધ્યયન - ૩૧ - “ચરણવિધિ” ◉

— x — x — x — x —

૦ત્રીશમાં અધ્યયનની વ્યાખ્યા કરી, હવે એકત્રીશમું કહે છે - તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે - અનંતર અધ્યયનમાં તપ કહ્યો. અહીં તે ચરણવાળાને જ સમ્યગ્ થાય છે, તેથી ‘ચરણ’ તે કહે છે. આ સંબંધે આવેલ આ અધ્યયનના પૂર્વવત્ ઉપક્રમાદિ ચારે દ્વાર પ્રરૂપણા નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ સુધી કહેવું. તેમાં “ચરણવિધિ” નામ છે તેથી “ચરણવિધિ” શબ્દનો નિક્ષેપો કહેવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૧૮ થી ૫૨૧ + વિવેચન -

‘ચરણ’ નો નિક્ષેપો ચાર ભેદે છે. તેમાં ‘દ્રવ્ય ચરણ’ બે ભેદે છે - આગમથી અને નોઆગમથી. નોઆગમથી દ્રવ્ય ચરણ ત્રણ ભેદે છે - ઝશરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત - ગતિ ભિક્ષાદિ. આચરણમાં આ ચરણ તે ભાવાચરણ જાણવું. વિધિ નો નિક્ષેપો ચાર ભેદે છે, તેમાં દ્રવ્યથી બે ભેદે, નોઆગમથી ત્રણ ભેદે, તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત તે ઇન્દ્રિય અર્થોમાં છે. ભાવ વિધિ બે ભેદે છે - સંયમ યોગ અને તપ.

ગાથાર્થ કહ્યો - વિશેષ આ પ્રમાણે - ગતિ એટલે ગમન. ભિક્ષા - ભક્ષણ - x - x - x - આચરણ - જ્ઞાનાદિ આચારમાં સિદ્ધાંતમાં કહેલ અનુષ્ઠાન વિચારતા ‘ચરણ’ વિશેષણ જાણવું. તથા ઇન્દ્રિય - સ્પર્શન આદિ તેના વિષયો તે સ્પર્શ આદિ. તેમાં જે વિધિ - અનુષ્ઠાનનું સેવન - x - ભાવ વિધિ પણ બે ભેદે છે - સંયમ વ્યાપાર અને અનનશનાદિ અનુષ્ઠાનરૂપ તપ. અહીં “ચરણ આસેવન” એ જ ભાવ વિધિ છે.

હવે તેને દર્શાવે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૫૨૨ + વિવેચન -

ભાવાચરણથી અર્થાત્ ચારિત્ર અનુષ્ઠાનથી, અનાચાર અનુષ્ઠાનનો ત્યાગ કરીને ઉક્ત રૂપ ચરણવિધિમાં ચલન કરવો જોઈએ. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્રાનુગમમાં - x - સૂત્ર કહેવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૨૬ -

જીવને સુખ પ્રદાન કરનારી ચરણવિધિને હું કહીશ, જેનું આચરણ કરીને ઘણાં જીવો સંસાર સાગરને તરી ગયા છે.

● વિવેચન - ૧૨૨૬ -

ચરણવિધિને હું કહીશ, તે કેવી છે ? જીવને સુખાવહ કે શુભાવહ એવી. તેનું ફળ દર્શાવે છે - તે વિધિને સેવીને ઘણાં જીવો ભવસમુદ્રને ઉલ્લંઘીને મુક્તિને પામ્યા.

● સૂત્ર - ૧૨૨૭ થી ૧૨૪૫ -

(૧૨૨૭) સાધકે એક તરફથી નિવૃત્તિ અને એક તરફથી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. અસંયમથી નિવૃત્તિ અને સંયમમાં પ્રવૃત્તિ.

(૧૨૨૮) પાપકર્મના પ્રવર્તક રાગ અને દ્વેષ છે. આ બે પાપકર્મોનો જે ભિક્ષુ સદા નિરોધ કરે છે, તે સંસારમાં રોકાતો નથી.

(૧૨૨૯) ખણ દંડ, ખણ ગારવ, ખણ શલ્યોનો જે ભિક્ષુ સદૈવ ત્યાગ કરે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૦) દેવ, તિર્યચ અને મનુષ્ય સંબંધી ઉપસર્ગોને જે ભિક્ષુ સદા સહન કરે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૧) જે ભિક્ષુ વિકથાઓનો, કષાયોનો, સંજ્ઞાઓનો અને બંને અશુભ ધ્યાનોનું સદા વર્જન કરે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૨) જે ભિક્ષુ વ્રતો અને સમિતિઓના પાલનમાં તથા ઇન્દ્રિયવિષયો અને ક્રિયાઓના પરિહારમાં સદા ચત્નશીલ રહે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૩) જે ભિક્ષુ છ લેશ્યા, છ કાય, છ આહાર કારણોમાં સદા ઉપયોગવંત રહે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૪) પિંડાવગ્રહોમાં, સાત આહાર પ્રતિમામાં, સાત ભવસ્થાનોમાં સદા ઉપયોગવંત રહે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૫) મદ સ્થાનોમાં, બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિમાં, દશવિધ ભિક્ષુ ધર્મમાં, જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગવંત રહે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૬) ઉપાસકોની પ્રતિમાઓમાં, ભિક્ષુ પ્રતિમાઓમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગવંત રહે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૭) ક્રિયાઓમાં, જીવ સમુદાયોમાં, પરમાધાર્મિક દેવોમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૩૮) ગાથા ષોડશકમાં અને અસંચમમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતો નથી.

(૧૨૩૯) બ્રહ્મચર્યમાં, જ્ઞાત અધ્યયનોમાં, અસમાધિ સ્થાનોમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતો નથી.

(૧૨૪૦) ઝેકવીશ શબલ દોષોમાં, બાવીશ પરીષદોમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૪૧) સૂચગડાંગના ત્રેવીશ અધ્યયનોમાં, રૂપાધિકમાં અને દેવોમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૪૨) પચ્ચીશ ભાવનાઓમાં, દશા આદિના ઉદ્દેશોમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૪૩) અણગાર ગુણોમાં અને તથૈવ પ્રકલ્પમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતા નથી.

(૧૨૪૪) પાપશ્રુત પ્રસંગોમાં અને મોહ પ્રકલ્પમાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતો નથી.

(૧૨૪૫) સિદ્ધોના ઝેકત્રીશ ગુણોમાં, યોગ સંગ્રહમાં, ૩૩ - આશાતનામાં જે ભિક્ષુ સદા ઉપયોગ રાખે છે, તે સંસારમાં રોકાતો નથી.

● વિવેચન - ૧૨૨૭ થી ૧૨૪૫ -

(૧૨૨૭) એક સ્થાનથી વિરતિ અર્થાત્ વિરમવું, ઉપરમવું તે. ધારણ કરે અને એકમાં પ્રવર્તન કરે આને જ વિશેષથી કહે છે - હિંસાદિ રૂપ અસંયમથી નિવૃત્તિ અને પરિહાર રૂપ સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરે.

(૧૨૨૮) રાગ અને દ્વેષ એ પાપ - કોપાદિ પાપ પ્રકૃતિરૂપપણાથી પાપકર્મ - મિથ્યાત્વ આદિને પ્રવતવિ છે. જે ભિક્ષુ કથંચિત ઉદિત એવા તેના પ્રસારનું નિરાકરણ કરવા વડે સદા તિરસ્કાર કરે છે, તે મંડલમાં રહેતો નથી. અર્થાત્ ભ્રમણ કરતો નથી. મંડલ શબ્દથી આતુરંત સંસારનું ગ્રહણ કરવું. અહીં મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ એ હેતુ છે. તેમ આગળ પણ જાણવું.

(૧૨૨૯) દંડાય છે અર્થાત્ ચારિત્ર વડે ચર્યાના અપહારથી અસાર કરાય છે, આત્મા જેના વડે તે દંડ - દુષ્પ્રણિહિત માનસાદિ રૂપ તે મનોદંડાદિ. - x - તેની ત્રિક તે મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ રૂપ. તથા ગુરુ - લાભના અભિમાનથી ધમતા ચિતવાળો અથવા તેવા અધ્યવસાયયુક્ત તે ત્રણ ગૌરવ - ઋદ્ધિ ગૌરવ, રસ ગૌરવ, શાતા ગૌરવ રૂપ. જેના વડે પ્રાણીને પીડા થાય, શલ્ચિત થાય તે શલ્યો, તે માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વશલ્ય રૂપ છે. આ ત્રણે ત્રિકને જે ભિક્ષુ ત્યજે છે, તે સંસારમાં ન ભમે.

(૧૨૩૦) દિટ્ય - હાસ્ય, દ્વેષ, વિમર્શ, પૃથક્, વિમાત્રા વડે દેવે વિહિત એવા સામીપ્યથી ઉત્પન્ન કરાયેલા તે દિવ્ય ઉપસર્ગો તથા તિર્યચના - ભય, દ્વેષ, આહાર હેતુ, બચ્ચાના માળાના સંરક્ષણ હેતુથી કરાયેલા તે તિર્યચ કૃત્ ઉપસર્ગ, માનુષ્યોના - હાસ્ય, પ્રદ્વેષ, વિમર્શ કુશીલ, પ્રતિસેવનરૂપ નિમિત્તથી કરાતા માનુષી ઉપસર્ગો તેમજ આત્મ સંવેદનીય ઘટ્ટન, પ્રપતન, સ્તાંભન આદિ તે જે ભિક્ષુ સહન કરે

(૧૨૩૧) વિરુદ્ધ કે વિરૂપા જે કથા, તે સ્ત્રી, ભોજન, જનપદ અને રાજાના ભેદથી ચાર પ્રકારે હોય છે. કષાય - ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપે છે. સંજ્ઞા - આહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહ રૂપે છે. ચાર ધ્યાનમાં આર્ત અને રૌદ્ર બે લેવાના. તેને જે ભિક્ષુ પરિહરે છે

(૧૨૩૨) વ્રત - હિંસા, અસત્ય, સ્તેય, અબ્રહ્મ, પરિગ્રહની વિરતિરૂપ. ઇન્દ્રિય - શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, સમિતિ - પાંચ ઇચ્છાદિ. ક્રિયા - કાચિકી, અધિકરણિકી, પ્રદ્વેષિકી, પારિતાપનિકી, પ્રાણાતિપાત રૂપ. જે ભિક્ષુ યથાવત્ પરિપાલનથી વ્રત અને સમિતિમાં યત્ન કરે છે. ઇન્દ્રિયોના અર્થોમાં માધ્યસ્થ રહે છે અને ક્રિયાનો પરિહાર કરે છે તે

(૧૨૩૩) લેશ્યા - છ, કાય - પૃથ્વી આદિ છ, આહારના કારણો છ તેમાં જે ભિક્ષુ યથાયોગ નિરોધ - ઉત્પાદન રક્ષા અનુરોધ વિદ્યાનથી યત્ન કરે

(૧૨૩૪) આહાર ગ્રહણ વિષયક અભિગ્રહરૂપ સંસૃષ્ટકદિમાં અનંતર અધ્યયનમાં કહેલ સાત લેવી. સાત ભય - ભય મોહનીયથી ઉત્પન્ન આત્મ પરિણામની ઉત્પત્તિ નિમિત્તપણાથી, ઇહલોકભય આદિ સાતમાં જે ભિક્ષુ પહેલામાં ઉપયોગવાન્ થાય, ભયને ન કરીને સંસારમાં ન ભમે.

(૧૨૩૫) મદ - જાતિ આદિ આઠ, બ્રહ્મચર્યના ગોપનરૂપ ગુપ્તિ તે વસતિ આદિ નવ ગુપ્તિ, - x - x - દ્વાંતિ આદિ ભેદથી દશ પ્રકારે છે, તેને માટે જે બિંદુ યથાવત્ પરિહાર આસેવન પરિપાલનાદિથી જે બિંદુ સેવે

(૧૨૩૬) ચતિને સેવે તે ઉપાસક - શ્રાવક, તેમના અગિયાર અભિગ્રહ વિશેષ તે દર્શનાદિ પ્રતિમામાં, સાધુની બાર પ્રતિમામાં - x - જે બિંદુ યથાવત્ પરિજ્ઞાન ઉપદેશ પાલનાદિ વડે ઉપયોગવંત રહે

(૧૨૩૭) મિથ્યાત્વ આદિ કોડી કૃત જંતુ વડે કરાય તે ક્રિયા - કર્મબંધ નિબંધન રૂપ યોષ્ટા, તે અર્થ અને અનર્થ ભેદથી તેર પ્રકારે છે - અર્થક્રિયા, અનર્થ ક્રિયા આદિ, જે હતા - છે અને રહેશે તે ભૂત - પ્રાણી, તેમનો સમૂહ તે ભૂતગ્રામ, તે એકેન્દ્રિય - સૂક્ષ્માદિ ભેદે ચૌદ છે - x - ધર્મ વડે ચરે છે તે ધાર્મિક, જેઓ તેવા નથી તે અધાર્મિક, પરમ એવા તે સર્વ અધાર્મિકમાં પ્રધાનપણાથી પરમાધાર્મિકો - અત્યંત સંકિલ્પ ચિત્તવાળા અંબ આદિ તેઓ પંદર છે - અંબ, અંબાર્ષિ, ઇત્યાદિ.

(૧૨૩૮) ગીયતો - જેમાં સ્વ-પર સિદ્ધાંત સ્વરૂપ કહેવાયેલ છે તે સૂત્રકૃતાંગનું સોળમું અધ્યયન તે ૧૬ અધ્યાપન - સમય, વૈતાલિક, ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા, સ્ત્રી પરિજ્ઞા, નરક વિભક્તિ, વીરસ્તવ, કુશીલ પરિભાષા, વીર્ય, ધર્મ, સમાધિ, માર્ગ, સમોસરણ, યાચાતથ્ય, ગ્રંથ, યમદીય, ગાથા.

તથા સંયમન તે સંયમ, ન સંયમ તે અસંયમ. તેના ૧૭ - ભેદો છે, પૃથ્વી આદિ વિષયક. તેના પ્રતિપક્ષે સંયમના સત્તર ભેદ કહ્યા છે જેમકે - પૃથ્વી સંયમ, ઉદક સંયમ, અગ્નિ સંયમ ઇત્યાદિ. તેમાં જે બિંદુ ઉક્ત અનુષ્ઠાનમાં પ્રયત્નવાન્ બને અને અન્યત્ર તેનો પરિહાર કરે

(૧૨૩૯) બ્રહ્મચર્ય અટાર ભેદે છે - ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી દિવ્ય અને ઔદારિક. જ્ઞાત એટલે ઉદાહરણ, તેના પ્રતિપાદક અધ્યયન તે જ્ઞાત અધ્યયન. તે ૧૯ છે - ઉત્ક્રિષ્ઠ, સંઘાટ, અંડ, કુંભ, શૈલક, તુંબ, રોહિણી, મલ્લી, માકંદી, ચંદ્રમા, દાવદ્રવ, ઉદક જ્ઞાત, મંડુક્ક, તેતલી, નંદીફળ, અપરકંકા, આકીર્ણ, સુંસમા અને પુંડરીક. સ્થાન અર્થાત્ આશ્રય, કારણ. કોના ? સમાધિ અર્થાત્ સમાધાન. જ્ઞાનાદિમાં ચિત્ત એકાગ્રતા, સમાધિનો અભાવ તે અસમાધિ.

આ અસમાધિના સ્થાનો વીશ છે તે આ પ્રમાણે -

(૧) જલ્દી ચાલનાર, (૨) અપ્રમૃજ્યચારી, (૩) દુષ્પ્રમૃજ્યચારી, (૪) અતિરિક્ત શય્યા આસનિક, (૫) શત્ત્વિક પરિભાષી, (૬) સ્થવિરોપધાતી, (૭) ભૂતોપધાતી, (૮) સંજવલન, (૯) કોધન, (૧૦) પૃષ્ઠમાંસિક, (૧૧) અતીક્ષ્ણ અવધારચિત્તા, (૧૨) નવા અધિકરણ અનુત્પન્નને ઉત્પાદિત કરે. (૧૩) જૂના અધિકરણને ખમાવીને વોસિરાવીને ફરી ઉદીરિત કરે, (૧૪) સરજસ્ક હાથ-પગ, (૧૫) અકાલ સ્વાધ્યાયાકારક, (૧૬) શબ્દકર, (૧૭) કલહકર, (૧૮) ઝંગાકર, (૧૯) સૂર્ય પ્રમાણભોજી, (૨૦) એષણામાં અસમિતિ થાય. - ૦ - જે બિંદુ રક્ષા પરિજ્ઞાન, પરિહારાદિ વડે ઉપયોગવંત રહે.

(૧૨૪૦) એકવીશ શબ્દ દોષો - ચારિત્રને અતિચાર વડે કલુષીત કરતાં કાબરચીતરું કરે તે શબ્દા - ક્રિયા વિશેષ. તે દોષો આ પ્રમાણે છે - (૧) હસ્તકર્મ કરે, (૨) મૈથુન સેવે, (૩) રાત્રિ ભોજન કરે, (૪) આધાકર્મ વાપરે, (૫) રાજપિંડ, (૬) કિત, (૭) પ્રામિત્ય, (૮) અભ્યાહત, (૯) આચ્છેદ - એ રાજપિંડાદિ આહાર વાપરે. (૧૦) પરચકબાણ કરીને વારંવાર ખાય, (૧૧) છ માસમાં એક ગણમાંથી બીજા ગણમાં સંક્રમણ કરે, (૧૨) એક માસમાં ત્રણ વખત ઉદકલેપ કરે અથવા ત્રણ વખત માયા સ્થાનોને સ્પર્શે, (૧૩) પ્રાણાતિપાત આકુટ્ટિથી કરતો, (૧૪) જુહું બોલે, (૧૫) અદત્ત ગ્રહણ કરે, (૧૬) આંતરા રહિત પૃથ્વી ઉપર સ્થાન, શય્યા અને નેષેધિકી કરે, (૧૭) સસ્નિગ્ધ સરજસ્ક ચિત્તવત્ શિલા - ટેકુ, કોલ આદિમાં રહેલ ઘુણા ઉપર બેસે. (૧૮) સાંડસ પ્રાણ, બીજ આદિમાં સ્થાનાદિ કરે, (૧૯) મૂલ, કંદ, પુષ્પ, બીજ, હરિતને ભોગવે, (૨૦) વર્ષમાં દશ ઉદકલેવ કે દશ માયા સ્થાનોને સ્પર્શે, (૨૧) સચિત્ત ઉદક સ્પર્શિત હાથ, પાત્ર, કડછી, ભાજન આદિથી દેવાતા ભોજન - પાનને ગ્રહણ કરે અને ખાય.

બાવીશ પરીષદ - તે પરીષદ અધ્યયનથી જાણવા. ઉક્ત દોષાદિને ભિક્ષુ પરિહાર વડે કે સહન કરવા વડે ઉપયોગવંત રહે.

(૧૨૪૧) ત્રેવીશ, સૂચગડાંગના ૨૩ - અધ્યયનો - તેમાંના સોળ તો સોળના ભેદમાં 'સમય' આદિ કહ્યા. સાત અધ્યયન તે પુંડરીક આદિ છે તે આ પ્રમાણે - પુંડરીક, ક્રિયાસ્થાન, આહાર પરિણા, પ્રત્યાખ્યાન, અણગાર, આર્દ્ર અને નાલંદા. એ રીતે ૨૩ - અધ્યયન થયા.

તથા રૂપમ - એક, તેનાથી અધિક અર્થાત્ ૨૩ થી અધિક તે ૨૪ થાય. તે દેવને વિશે કહ્યા. દીવ્યન્તિ - કીડા કરે છે તે દેવ - ભવનપતિ આદિ. અથવા ત્રણ જગત્ વડે જેની સ્તવના કરાય છે, તે દેવ - ઋષભાદિ તીર્થંકર તે ચોવીશ અરહંતો અથવા ભવનપતિ દશ, વ્યંતર આઠ, જ્યોતિષ્ક પાંચ, વૈમાનિક - એક પ્રકારે એમ ચોવીશ કહ્યા.

(૧૨૪૨) જે ભિક્ષુ યથાવત્ પ્રરૂપણાદિ વડે ઉપયોગવંત રહે છે - ક્યાં ? પચીશ ભાવનાઓમાં. તે અહીં મહાવ્રત વિષયક ઇર્યાસમિતિ આદિને પરિગ્રહણ કરાય છે.

પચીશ ભાવનાઓ આ પ્રમાણે છે - ઇર્યાસમિતિ, મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, આલોકિત પાન ભોજન, આદાન ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ એ પહેલાં વ્રતવિષયક પાંચ ભાવના કહી.

બીજા વ્રત વિષયક પાંચ ભાવના આ પ્રમાણે - ક્રોધ વિવેક, લોભ વિવેક, ભય વિવેક, હાસ્ય વિવેક અને અનુવીચિભાષણતા.

ત્રીજા વ્રત વિષયક પાંચ ભાવના આ પ્રમાણે - અવગ્રહસ્તમ જ્ઞાપનતા, અવગ્રહ અનનુજ્ઞાપનતા ઇત્યાદિ પાંચ ભાવનાઓ પૂર્વવત્ જાણવી.

ચોથા વ્રત વિષયક પાંચ ભાવના આ પ્રમાણે - સ્ત્રી પશુ પંડક સંસક્ત શયન આજ્ઞાનું વર્જન, સ્ત્રી કથા વિવર્જના, ઇત્યાદિ પાંચ ભાવના પૂર્વવત.

પાંચમાં પ્રત વિષયક પાંચ ભાવના - શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ પાંચનો રાગ છોડે.

૦૬શા શ્રુતસંઘના - ૧૦, બૃહત્ કલ્પના - ૬, વ્યવહારના - ૧૦ કુલ ૨૬ ઉદ્દેશા. તેમાં ભિક્ષુ ઉપયોગવંત રહે તો સંસારમાં ભ્રમણ ન કરે.

(૧૨૪૩) અણગારના ગુણો :- પ્રત - ૬, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ - ૫, ભાવ સત્ય - ૧, કરણ સત્ય - ૧, દામતા - ૧, વિરાગતા - ૧, મન આદિ નિરોધ - ૩, કાય - ૬, યોગ યુક્તતા - ૧, વેદના સહેલી - ૧, મારણાંતિક અધ્યાસનતા - ૧ એમ ૨૭ થાય.

પ્રકલ્પ એટલે પ્રકૃષ્ટ કલ્પ - જેમાં સાધુના વ્યવહાર છે તે. તે અહીં આચારાંગ ૧ શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ અઢાવીશ અધ્યયન રૂપ છે. તે આ પ્રમાણે -

શસ્ત્ર પરિજ્ઞા, લોક વિજય, શીતોષ્ણીય, સમ્યક્ત્વ, આયંતિ, ધ્રુવ, વિમોહા, ઉપધાનશ્રુત, મહાપરિજ્ઞા આ નવ અધ્યયનો.

પિન્ડૈષણા, શર્યા, ઇર્યા, ભાષા, વસ્ત્ર, પાન એ છ અધ્યયનો.

સાત સમૈક્ક, ભાવના, વિમુક્તિ, ઉદ્ઘાત, મનોદ્ઘાત અને ૨૮મું આરોપણ જે નિશીય નામે પ્રસિદ્ધ છે. એ પ્રમાણે અઢાવીશ ભેદે આચાર પ્રકલ્પ છે અથવા સમવાયાંગમાં કહેલા અઢાવીશ અધ્યયનો જાણવા. તે બધાને યથાવત્ આસેવના અને પ્રરૂપણાદિ પ્રકારથી ભિક્ષુ ઉપયોગવંત રહે.

(૧૨૪૪) પાપ ઉપાદાનરૂપ શ્રુત તે પાપશ્રુત, તેવા પ્રકારની આસક્તિ રૂપ તે પાપશ્રુતપ્રસંગ. તે અષ્ટાંગ નિમિત્ત સૂત્રાદિ વિષયના ભેદથી ૨૯ છે. આઠ નિમિત્ત અંગો તે દિવ્ય, ઉત્પાત, આંતરિક્ષ, ભૌમ, અંગ, સ્વર, લક્ષણ અને વ્યંજન. આ આઠે સૂત્ર, વૃત્તિ, વાર્તિકથી ત્રણ ત્રણ ભેદે છે. તેથી ચોવીશ થયા. ગાંધર્વ, નાટ્ય, વાસ્તુ, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ સહ ૨૯ ભેદો થાય.

મોહનીય, નિમિત્તપણાથી આમાં વર્તે છે, તે મોહનીયસ્થાનો. તેના ત્રેવીશ ભેદો છે. જેમકે - (૧) પાણીની મધ્યે અવગાહીને ત્રસ અને પ્રાણોની હિંસા કરે છે. - x - (૩) મસ્તકને વેષ્ટન વડે વીંટીને સંકલેશપૂર્વક મારે છે. ઇત્યાદિ - x - x - ૩૦ સ્થાનો મોહનીય કહ્યા છે. (જે પૂર્વે દશાશ્રુતસ્કંધ આગમમાં અને આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં અમે નોંધેલા જ છે. મારે અહીં પુનરુક્તિ કરતા નથી. જો કે અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધેલ છે.)

જે ભિક્ષુ આ ત્રીશ મોહનીય સ્થાનોના પરિહાર દ્વારથી ઉપયોગવાળા રહે છે, તેઓ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા નથી.

(૧૨૪૫) સિદ્ધા - સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત. તેમના અતિશાયી ગુણો તે સિદ્ધાદિગુણો કહેવાય. તે સંસ્થાનાદિ નિષેધરૂપ એકત્રીશ છે.

પાંચ સંસ્થાન, પાંચ વર્ષ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ વેદ, અકાય, અસંગ, અરુહ એ ૩૧ ગુણો સિદ્ધના થયા. - અથવા -

દર્શનાવરણીય કર્મ - ૯, આયુ કર્મ - ૪, જ્ઞાનાવરણીય - ૫, અંતરાય - ૫, બાકીના બબ્બે ભેદો ક્ષીણ અભિલાષથી એ રીતે પણ ૩૧ થાય.

યોગ સંગ્રહ. યોગ - શુભ મન, વચન, કાય વ્યાપાર. સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરાય કે સ્વીકારાય તે યોગ બત્રીશ ભેદે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે -

૧. આલોચના, ૨. નિરપલાપ, ૩. આપત્તિમાં દેટ ધર્મતા, ૪. અનિશ્ચિતોપધાન, ૫. શિક્ષા, ૬. નિશ્ચિતકર્મતા, ૭. અજ્ઞાનતા, ૮. અલોભ, ૯. તિતિક્ષા, ૧૦. આર્જવા, ૧૧. શૂચી, ૧૨. સમ્યક્દૃષ્ટિ, ૧૩. સમાધિ, ૧૪. આચાર, ૧૫. વિનયવત્, ૧૬. ધૃતિમતી, ૧૭. સંવેગ, ૧૮. પ્રણિધિ, ૧૯. સુવિધિ, ૨૦. સંવર, ૨૧. આત્મદોષોપસંહાર, ૨૨. સર્વકામ વિરક્તતા, ૨૩. પ્રત્યાખ્યાન, ૨૪. વ્યુત્સર્ગ, ૨૫. અપ્રમાદ, ૨૬. લવાલવ, ૨૭. ધ્યાન, ૨૮. સંવર યોગ, ૨૯. મારણાંતિકના ઉદયમાં, ૩૦. સંગોના પરિજ્ઞાતા, ૩૧. પ્રાયશ્ચિતકરણ, ૩૨. મરણાંત આરાધના.

૦ તેત્રીશ આશાતનાઓમાં ઉક્ત શબ્દાર્થોમાં, અરહંત આદિ વિષયોમાં છે, જે પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે અથવા સમવાયાંગમાં પણ કહેલ છે. જે ભિક્ષુ તેમાં યથાયોગ સમ્યક્ શ્રદ્ધા વડે કે તેના પરિહાર વડે ઉપયોગવંત રહે છે, તે સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં નથી.

● સૂત્ર - ૧૨૪૬ -

આ પ્રમાણે જે પંડિત ભિક્ષુ આ સ્થાનોમાં સતત ઉપયોગ રાખે છે, તે જલ્દીથી સંસારથી મુક્ત થઈ જાય છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૨૪૬ -

આ પ્રકારે અનંતરોક્ત રૂપ અસંયમાદિ સ્થાનમાં જે ભિક્ષુ ઉક્ત ન્યાયથી ચત્નવાન થાય છે, તેઓ જલ્દીથી સર્વ સંસારથી વિમુક્ત થાય છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ

અધ્યયન - ૩૧ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

◉ અધ્યયન - ૩૨ - “પ્રમાદ સ્થાન” ◉

— x — x — x — x —

‘ચરણવિધિ’ નામે એકત્રીશમું અધ્યયન કહ્યું. હવે બત્રીશમું કહે છે. તેનો આ સંબંધ છે - અનંતર અધ્યયનમાં એક ભેદે ‘ચરણ’ કહ્યું. તે પ્રમાદ સ્થાનના પરિહારથી જ આસેવન કરવું શક્ય છે, તેના પરિહારથી, તેની પરિજ્ઞાપૂર્વક તેનો અર્થ અહીં આરંભીએ છીએ. એ સંબંધે આ અધ્યયન આવેલ છે. આના ચાર અનુયોગ દ્વારા યાવત્ નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ સુધી પૂર્વવત્ જ મનમાં અવધારી, નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૫૨૩ થી ૫૨૫ + વિવેચન -

પ્રમાદનો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદે છે૦ તેમાં નોઆગમથી દ્રવ્ય અપ્રમાદના ત્રણ ભેદ છે - જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અપ્રમાદ - મદ આદિ છે. ભાવથી પ્રમાદ તે નિદ્રા, વિકથા, કષાય અને વિષય જાણવા. - x - x - મદ - મદ કરાવે છે તે, કાષ્ઠ પિષ્ઠ નિષ્પન્ન આદિ શબ્દથી આસવ આદિને લેવા. ભાવપ્રમાદના હેતુત્વથી દ્રવ્ય પ્રમાદ છે. ભાવને આશ્રીને નિદ્રા, વિકથા, કષાય અને વિષય તે પ્રમાદ છે.

તથા ‘સ્થાન’ નિક્ષેપમાં પ્રસ્તાવથી સ્થાન શબ્દ નામ આદિ પ્રત્યેક સાથે જોડવો. તેમાં દ્રવ્યસ્થાનમાં - નોઆગમથી જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્ વ્યતિરિક્ત જે સચિત્તાદિ દ્રવ્યોનો આશ્રય તે દ્રવ્યસ્થાન.

ક્ષેત્રસ્થાન - ભરત આદિ ક્ષેત્ર કે ઉર્ધ્વલોકાદિ, જે ક્ષેત્રમાં સ્થાનને વિચારાય છે તે. અદ્ધા - કાળ, તે જે સ્થાનમાં રહે તે અદ્ધા સ્થાન અને તે પૃથ્વી આદિની ભવસ્થિતિ આદિ કે સમય, આવલિકાદિ. ઉર્ધ્વસ્થાન - કાયોત્સર્ગ આદિ. ઉપરતિ - વિરતિ, તે સ્થાન જ્યાં આણે વિરતિ ગ્રહણ કરી.

વસતિ - ઉપાશ્રય, તે ગામ આરામ આદિ સ્થાન. સંયમ - સામાયિક આદિ, તેનું સ્થાન. તે પ્રકર્ષ - અપકર્ષવત્ અધ્યવસાય રૂપ છે. જેમાં સંયમનું અવસ્થાન છે, અને તે અસંખ્યેય ભેદથી છે. તેથી કહે છે - સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિક એ ત્રણેના પ્રત્યેકના અસંખ્યેય લોકાકાશ પ્રદેશ પરિમણ સંયમ સ્થાનો છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ તો આંતર્ગૌહૃતિક છે તેથી અંતર્મુહૂર્ત સમય પરિમાણ તેના સ્થાનો છે. યથાખ્યાત સંયમ પ્રકર્ષ - અપકર્ષરહિત એકરૂપ છે, તેથી તેનું એક જ સ્થાન છે. એ પ્રમાણે સામાયિકાદિના અસંખ્યેય ભેદત્વથી સમુદાયરૂપ સંયમસ્થાનની પણ અસંખ્યેયભેદતા છે. માત્ર અહીં બૃહતર અસંખ્યેય લેવું કેમકે અસંખ્યાતોના અસંખ્યાત ભેદો છે.

પ્રગ્રહસ્થાન - પ્રકર્ષથી ગ્રહણ કરાય છે આનું વચન તે પ્રગ્રહ ઉપાદેય વાક્ય અધિપતિપણાંથી સ્થાપિત, તે લૌકિક અને લોકોતર સ્થાન છે. લૌકિક પાંચ ભેદે - રાજા, યુવરાજ, મહત્તર, અમાત્ય, કુમાર. લોકોતર પણ પાંચ ભેદે છે - આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવૃત્તિ, સ્થવિર, ગણાવચ્છેદક.

યોદ્ય સ્થાન, અચલ સ્થાન - આદિ સાંત આદિ પરમાણુ વગેરેના. ગણના સ્થાન - એક આદિ, સંઘાત સ્થાન - દ્રવ્યથી કંચુક આદિ, ભાવસ્થાન - ઔદયિકાદિ. - x - હવે જે સ્થાન અહીં પ્રસ્તુત છે, તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૨૬ - વિવેચન -

ઉક્તરૂપ ભાવપ્રમાદથી અત્રે અધિકાર છે. તથા સંખ - સંખ્યા સ્થાન, તેનાથી ચુકત. અહીં ગુરુ વૃદ્ધ સેવાદિના અભિધાનથી અને પ્રકામ ભોજનાદિ નિષેધથી ભાવપ્રમાદ નિદ્રાદિ અર્થથી પરિહરવા પછે કહેલ છે. તે એકાદિ સંખ્યા યોગી અને ઔદયિક ભાવ સ્વરૂપ છે. આવો પ્રમાદ છોડીને સાધુએ યત્ન કરવો જોઈએ. ક્યાં ? અપ્રમાદમાં. આ જ અર્થને દંટીકૃત કરવા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૨૭, ૫૨૮ - વિવેચન -

૦૬૫૨ વર્ષ પ્રમાણ કાળ સુધી ઉત્કટ અનશનાદિ તપ ઋષભદેવે આચર્યો. જેમાં પ્રમાદ અહોરાત્ર થયો. - x - અપ્રમાદગુણ સ્થાનના અંતર્મોહૂર્તિકપણાથી અનેકવાર પણ પ્રમાદ પ્રાપ્તિમાં તેની અવસ્થિતિ વિષયભૂતતા અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્યેય ભેદત્વથી તેના અતિ સૂક્ષ્મતાથી બધાં કાળની સંકલના વડે આ અહોરાત્ર થયેલ. તથા બાર વર્ષથી અધિક તપ આચરતા ભગવંત વર્ણમાનને જે પ્રમાદકાળ થયો તે પૂર્વવત્ અંતર્મુહૂર્ત જ સંકલિત જાણવો. - x - કેટલાંક અહીં અનુપપત્તિના ભયથી નિદ્રાપ્રમાદ અનુષ્ઠાનની દંટતા બતાવી, વિપર્યયામાં દોષ દર્શન દ્વારથી ફરી તેને જ બતાવતા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૨૯ + વિવેચન -

જેમને પ્રમાદથી ધર્મમાં નિરર્થક કાળ જાય છે, તેઓ આ પ્રમાદ દોષથી અનંત સંસાર ભટકે છે - ૦ - જે પ્રાણીને પ્રમાદથી ઉપલક્ષિત કાળ નિષ્પ્રયોજન જાય છે. ક્યાં? ધર્મના વિષયમાં પ્રમાદથી જ તેના ધર્મપ્રયોજનો નિષ્ફળ જાય છે. તેનું શું થાય? અનંત સંસારમાં પ્રમાદના હેતુથી ભટકે છે. જો આમ છે, તો શું કરવું જોઈએ ? તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ ૫૩૦ + વિવેચન -

તે કારણથી નિશ્ચયથી પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને બુદ્ધિમાન પુરુષોએ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર રૂપ, મુક્તિ માર્ગપણાથી પૂર્વે અભિહિત કર્તવ્ય ધારણ કરવું, તે માટેનો ઉદ્યમ તે અપ્રમાદ જ અને કદાચિત પ્રમાદ નહીં, તેમ જાણવું. એ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહ્યો. હવે સૂત્ર - ઉચ્ચારીએ છીએ -

● સૂત્ર - ૧૨૪૭ -

અનંત અનાદિ કાળથી બધાં દુઃખો અને તેના મૂળ કારણોથી મુક્તિનો ઉપાય હું કહી રહ્યો છું. તેને પ્રતિપૂર્ણ ચિત્તથી સાંભળો. તે એકાંત હિતરૂપ છે, કલ્યાણને માટે છે.

● વિવેચન - ૧૨૪૭ -

અંતને અત્યંત અતિક્રમી ગયેલ. વસ્તુના અંત બે - આરંભ ક્ષણ અને સમાપ્તિ

ક્ષણ. - x - તેમાં અહીં આરંભ ક્ષણ રૂપ અંત પરિગ્રહણ કરીએ છીએ. તથા અત્યંત - અન્નાદિ કાળ જેનો છે, તે આ અત્યંત કાળ.

સાહ મૂલેન - કષાય અવિરતિ રૂપથી વર્તે છે તે સમૂલક. સંપૂર્ણ દુઃખમય સંસાર, અહીં અસાતાને જ દુઃખરૂપે ગ્રહણ કરવી. આ પદામાં મૂળ રાગ અને દ્વેષ, તેને પ્રકર્ષથી છોડે છે તે પ્રમોક્ષ, તે આત્માના દુઃખના અપગમ હેતુ છે. હવે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે.

અથવા પ્રમોક્ષ - દૂર કરવું તેને કહેનારના, પ્રતિપૂર્ણ ચિત્ત કે વિચારો વડે સાંભળો. એકાગ્ર - એક આલંબનના અર્થથી ચિત્તનો ભાવ તે ધ્યાન. અને તે ધર્મ આદિ ધ્યાન. એકાંત હિતકર છે. હિત - તત્ત્વથી મોક્ષ જ છે.

● સૂત્ર - ૧૨૪૮ -

સંપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશનથી અજ્ઞાન અને મોહના પરિહારથી, રાગ-દ્વેષના પૂર્ણ ક્ષયથી - જીવ એકાંત સુખરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૨૪૮ -

જ્ઞાન - આભિનિબોધિકાદિના, સંપૂર્ણ અને પાઠાંતરથી અવિતયના પ્રભાસન અર્થાત્ નિર્મલીકરણ વડે. આના વડે જ્ઞાનાત્મક મોક્ષ હેતુ કહ્યો.

અજ્ઞાન - મતિ અજ્ઞાનાદિ, મોહ - દર્શન મોહનીય. આ અજ્ઞાન અને મોહનો પરિહાર. મિથ્યાશ્રુત શ્રવણ અને કુદૃષ્ટિ સંગ પરિત્યાગાદિ વડે કરવો. આના વડે તેને જ સમ્યગ્દર્શન રૂપ કહ્યો.

તથા ઉક્તરૂપ રાગ-દ્વેષના વિનાશથી, તેના જ ચારિત્રપણાનું અભિધાન છે. રાગ દ્વેષના જ કષાયરૂપત્વથી તેના ઉપઘાતકત્વનું અભિધાન છે. તેનો આ અર્થ છે - સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર વડે એકાંત સુખ એવો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આ દુઃખના પ્રમોક્ષના અવિનાભાવીથી ઉપલક્ષિત છે.

જ્ઞાનાદિ વડે દુઃખનો પ્રમોક્ષ છે, આનો પ્રાપ્તિ હેતુ શો છે ?

● સૂત્ર - ૧૨૪૯ -

ગુરુજનો અને વૃદ્ધોની સેવા કરવી, અજ્ઞાની લોકોના સંપર્કથી દૂર રહેવું, સ્વાધ્યાય કરવો, એકાંતમાં નિવાસ કરવો, સૂત્ર અને અર્થનું ચિંતન કરવું, ધૈર્ય રાખવું. એ દુઃખોથી મુક્તિનો ઉપાય છે.

● વિવેચન - ૧૨૪૯ -

આ જે અનંતર મોક્ષ ઉપાય કહ્યો. અનંતર કહેવાનાર માર્ગની પ્રાપ્તિનો હેતુ, જે યથાવત્ શાસ્ત્રાભિધાયક ગુરુ અને શ્રુત કે પર્યાયાદિ વૃદ્ધ છે તેની સેવા - પર્યુપાસના કરવી. આ ગુરુકૂળવાસનું ઉપલક્ષણ છે. તેમાં જ્ઞાનાદિ સુપ્રાપ્ય થાય છે. - x - x - ગુરુકૂળવાસ હોવાથી કુસંસર્ગ થતો જ નથી. પાર્શ્વસ્થાદિનો વિશેષથી પરિહાર કરવો. કેમકે તેનો અલ્પ પણ સંગ મહાદોષના નિબંધનત્વથી અભિહિત છે. તેનો પરિહાર કર્યા પછી પણ સ્વાધ્યાય તત્પરતા વિના જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ ન થાય. સ્વાધ્યાય અર્થે

એકાંતમાં - બીજા વ્યાસંગના પરિહારરૂપથી રહેવું. તેવું નિવેશન મન, વચન, કાર્યાનું હોય છે. સ્વાધ્યાયની એકાંત નિવેષણા એટલે નિશ્ચય થકી અનુષ્ઠાન. તેમાં અનુપ્રેક્ષા જ પ્રધાન પાલે હોવાથી સૂત્ર અને અર્થની ચિંતવના કરવી. આ પાલ ચિત્તના સ્વાસ્થ્ય વિના જ્ઞાનાદિ લાભ ન આવે, તેથી કહે છે - ધૃતિ અર્થાત્ ચિત્તસ્વાસ્થ્ય કે મનને અનુલ્લિંગન રાખવું.

આવા જ્ઞાનાદિ માર્ગની આવી અભિલાષા કઈ રીતે કરવી ?

● સૂત્ર - ૧૨૫૦ -

જો શ્રમણ તપસ્વી સમાધિની આકાંક્ષા રાખે છે, તો તે પરિમિત અને એષણીય આહારની ઇચ્છા કરે. તત્વાર્થોને જાણવામાં નિપુણ બુદ્ધિવાળા સાથી શોધે, તથા સ્ત્રી આદિથી વિવેકને યોગ્ય - એકાંત ઘરમાં નિવાસ કરે.

● વિવેચન - ૧૨૫૦ -

આહાર - એષણીય અનશનાદિની અભિલાષા કરે. કેમકે આવા અનંતરોક્ત આહાર વડે ગુરુ અને વૃદ્ધની સેવા તથા જ્ઞાનાદિ કારણોને આરાધવાને સમર્થ થાય છે. સહાય - ગચ્છના અંતર્વર્તી સહાયરને ઇચ્છે છે. નિપુણ - કુશળ, અર્થ - જીવાદિમાં, બુદ્ધિ - મતિ એટલે નિપુણાર્થ બુદ્ધિ, તેમાં નિપુણ - સુનિરૂપિતા ચેષ્ટા અને બુદ્ધિ જેની છે તે. સહાયકનું કથન કેમ કર્યું ? સ્વચ્છંદ ઉપદેશાદિથી જ્ઞાનાદિકારણ અને ગુરુ તથા વૃદ્ધની સેવાદિનો ભ્રંશકરે, તેથી નિપુણ સહાયકને ઇચ્છે છે, તેમ કહ્યું. વિવેક - પૃથક્કાવ તે સ્ત્રી આદિના સંસર્ગનો અભાવ. યોગ્ય - ઉચિત. તે વિવેક યોગ્ય. કેમકે વિવિક્ત ઉપાશ્રયમાં જ સ્ત્રી આદિ સંસર્ગથી ચિત્ત વિપ્લવ ઉત્પત્તિમાં કઈ રીતે ગુરુ અને વૃદ્ધની સેવા તથા જ્ઞાનાદિ કારણોનો સંભવ થાય ?

સમાધિની અભિલાષા કરે છે. આ સમાધિ - દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારે છે, તેમાં દ્રવ્ય સમાધિ તે દુધ અને સાકર આદિ દ્રવ્યોનો પરસ્પર અવિરોધથી અવસ્થાન. ભાવ સમાધિ તે જ્ઞાનાદિનું પરસ્પર અભાદા વડે અવસ્થાન. તેથી જ્ઞાનાદિને પ્રાપ્ત કરવાની કામના કરે છે.

કાળ આદિ દોષથી આવા પ્રકારની સહાયની અપ્રાપ્તિમાં શું કરે ?

● સૂત્ર - ૧૨૫૧ -

જો પોતાનાથી અધિક ગુણોવાળો કે પોતાની સમાન ગુણોવાળો નિપુણ સહાયક ન મળે, તો પાપોનું વર્જન કરતો એવો તથા કામબોગોમાં અનાસક્ત રહે તો એવો એકલો જ વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૧૨૫૧ -

જો આ અર્થમાં નિપુણ બુદ્ધિ સહાયકને ન પામે. તે કેવા સહાયક હોય ? જ્ઞાનાદિ ગુણો વડે અધિક હોય કે જ્ઞાનાદિ ગુણોને આશ્રીને સમાન હોય. ન પ્રાપ્ત

થાય તો શું ? એકલો - અસહાય, પાપ હેતુભૂત અનુષ્ઠાનોનો વિશેષથી પરિહાર કરે. સંયમ માર્ગમાં એકલો વિચરે. કેવી રીતે ? વિષયોમાં પ્રતિબંધ ન કરતો, આ તેવા પ્રકારના ગીતાર્થ સાધુને આશ્રીને છે. અન્યથા આગમમાં એકાકી વિહારનો નિષેધ કરેલો છે. આના વડે આહાર અને વસતિ વિષયક અપવાદ પણ કહેલો જાણવો. અહીં પ્રસંગથી જ્ઞાનાદિનો દુઃખ પ્રમોક્ષ ઉપાયત્વ કહેલ છે. તેના પણ મોહાદિ ક્ષય નિબંધનત્વથી તેના ક્ષયના પ્રાધાન્યથી દુઃખ પ્રમોક્ષ હેતુત્વને જણાવે છે - જે રીતે તેનો સંભવ છે, જે રીતે દુઃખ હેતુત્વ છે, જે રીતે દુઃખના પ્રસંગથી તેનો અભાવ છે, તેને જણાવવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૫૨ થી ૧૨૫૪ -

જે પ્રકારે ઇંડાથી બગલી ઉત્પન્ન થાય અને બગલીથી ઇંડુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે મોહનું જન્મ સ્થાન તૃષ્ણા છે, તૃષ્ણાનું જન્મ સ્થાન મોહ છે.... કર્મના બીજ રાગ અને દ્વેષ છે. કર્મ મોહથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે કર્મ જન્મ અને મરણનું મૂળ છે અને જન્મ મરણ જ દુઃખ છે.... જેને મોહ નથી તેણે દુઃખને સમાપ્ત કરી દીધેલ છે. જેને તૃષ્ણા નથી તેણે તેણે મોહને હણી નાંખ્યો છે. જેને લોભ નથી તેણે તૃષ્ણાનો નાશ કરેલ છે. જેની પાસે કર્મ નથી - અકિંચત છે, તેને લોભને હણેલો છે.

● વિવેચન - ૧૨૫૨ થી ૧૨૫૪ -

જે પ્રકારે ઇંડાથી બગલી - પક્ષી વિશેષની ઉત્પત્તિ છે, અને બગલીથી ઇંડાની ઉત્પત્તિ છે, આ બંનેની પરસ્પર ઉત્પત્તિ સ્થાનતા છે, એ જ પ્રકારે મોહ અર્થાત્ આત્માને મૂટતા પ્રતિ લઈ જાય તે મોહ - અજ્ઞાન, તે મિથ્યાત્વદોષ દુષ્ટ જ્ઞાન જ લેવું. આયતન - ઉત્પત્તિ સ્થાન. જેનું છે તે મોહાયતના જ તૃષ્ણા કહેવાય છે. મોહના અભાવમાં અવશ્ય તૃષ્ણાનો ક્ષય થાય છે. તૃષ્ણાયતના તે મોહ છે. તૃષ્ણા ના હોવાથી મૂર્છા છે, તે અત્યંત દુસ્ત્યાજ્ય અને રાગપ્રધાન છે. રાગ હોય ત્યાં દ્વેષ પણ સંભવે છે. એ રીતે તૃષ્ણાના ગ્રહણથી રાહ અને દ્વેષ કહેલા છે. આ અનંતાનુબંધી કષાય રૂપ છે, તેની સત્તામાં અવશ્ય મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે. તેથી જ ઉપશાંત કષાય વીતરાગને પણ મિથ્યાત્વગમન સંભવે છે. તેમાં મોહ અજ્ઞાનરૂપ છે, તે સિદ્ધ થાય છે. - x -

હવે આના દુઃખહેતુત્વને કહે છે - રાગ - એ માયા અને લોભરૂપ છે. દ્વેષ એ ક્રોધ અને માન સ્વરૂપ છે. કર્મ - જ્ઞાનાવરણાદિ, તેનું બીજ - કારણ તે કર્મબીજ. તે મોહથી ઉત્પન્ન થાય માટે “મોહપ્રભવ” કહ્યું.

જન્મ અને મરણ તેનું મૂળ - કારણ કર્મ છે. દુઃખ - સંસારમાં અસાતા, આ જન્મ અને મરણ જ અતિશય દુઃખને હણીને દુઃખને કઈ રીતે હણે ? મોહની વિદ્યમાનતા ન રાખીને. અર્થાત્ મોહના અભાવે દુઃખનો અભાવ છે. આ પ્રમાણે બધું જ સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ જાણવું. - x - x - x - x -

આ પ્રમાણે મોહ આદિ એ દુઃખના હેતુઓ છે. તેના હનન માટેનો ઉપાય શું આ જ છે કે બીજો પણ કંઈ છે ? એવી આશંકાથી સવિસ્તર તેના ઉન્મૂલનો ઉપાય બતાવવાને માટે આમ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૫૫ -

જે રાગ, દ્વેષ અને મોહનું મૂળથી ઉન્મૂલન થયે છે, તેણે જે જે ઉપાયોને ઉપયોગમાં લાવવા જોઈએ, તેને હું ક્રમશઃ કહીશ -

● વિવેચન - ૧૨૫૫ -

ગાથાર્થ સ્પષ્ટ કહેલ છે, વિશેષ આ પ્રમાણે - ઉદ્ધર્તૃકામ - ઉન્મૂલન કરવાને ઇચ્છતો, મૂળ સહિત - તેમાં મૂલ - તીવ્ર કષાયોદય આદિ, તે મોહપ્રકૃતિની જાળ - સમૂહ. ઉપાય - તેને ઉદ્ધરવાનો હેતુ,

કરેલી પ્રતિજ્ઞા અનુસાર સૂત્રકાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૫૬ થી ૧૨૬૬ -

(૧૨૫૬) રસોનો ઉપયોગ પ્રકામ ન કરવો જોઈએ. રસો પ્રાયઃ મનુષ્યને માટે દૈવિકર - ઉન્માદ વધારનાર હોય છે. વિષયાસક્ત મનુષ્યોને કામ તે જ રીતે ઉત્પીડિત કરે છે, જેમ સ્વાદુ ફળવાળા વૃક્ષને પક્ષી પીડે છે.

(૧૨૫૭) જેમ પ્રચંડ પવનની સાથે પ્રચુર ઇંદાલવાળા વનમાં લાગેલ દાવાનળ શાંત થતો નથી, તે પ્રમાણે પ્રકામ ભોજનો ઇંદ્રિયાગ્નિ શાંત થતો નથી. બ્રહ્મચારીને માટે પ્રકામ ભોજન ક્યારેય પણ હિતકર નથી.

(૧૨૫૮) જે વિવિક્ત શય્યાસનથી યંત્રિત છે, જે અલ્પભોજી છે, તે જિતેન્દ્રિય છે, તેમના ચિત્તને રાગદ્વેષ પરાજિત કરી શકતા નથી. જેમ ઔષધિથી પરાજિત વ્યાધિ ફરી શરીરને આકાંત કરતી નથી.

(૧૨૫૯) જે પ્રકારે બિલાડાના નિવાસ સ્થાનો પાસે ઉંદરોનું રહેવું પ્રશસ્ત - હિતકર નથી, તે જ પ્રકારે સ્ત્રીઓના નિવાસ સ્થાન પાસે બ્રહ્મચારીનું રહેવું પણ પ્રશસ્ત નથી.

(૧૨૬૦) શ્રમણ તપસ્વી સ્ત્રીઓના રૂપ, લાવણ્ય, વિલાસ, હાસ્ય, આલાપ, ચેષ્ટા અને કટાક્ષને મનમાં નિવિષ્ટ કરી જોવાનો પ્રયત્ન ન કરે.

(૧૨૬૧) જે સદા બ્રહ્મચર્યમાં લીન છે, તેમને માટે સ્ત્રીઓનું અદર્શન, અપ્રાર્થન, અચિંતન, અકિર્તન હિતકર છે. આર્યધ્યાનને માટે ઉપયુક્ત છે.

(૧૨૬૨) જો કે ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત મુનિને અલંકૃત દેવીઓ પણ વિચલિત કરી શકતી નથી, તો પણ એકાંત હિતની દૈષ્ટિથી મુનિને માટે વિવિક્તવાસ જ પ્રશસ્ત છે.

(૧૨૬૩) મોક્ષાભિકાંક્ષી, સંસારભીરુ અને ધર્મમાં સ્થિત મનુષ્યને માટે લોકમાં એવું કંઈ પણ દુસ્તર નથી, જે પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓના મનનું ઠરણ કરનારી સ્ત્રીઓ દુસ્તર છે.

(૧૨૬૪) સ્ત્રી વિષયક આ ઉપર્યુક્ત સંસર્ગોનું સમ્યક્ અતિક્રમણ કરવાથી શેષ સંબંધોનું અતિક્રમણ તેમજ સુખોત્તર થઈ જાય છે, જે પ્રમાણે મહાસાગરને તર્યા પછી ગંગા જેવી નદીઓને તરવી સહેલી છે.

(૧૨૬૫) સમસ્ત લોકના દેવતાઓના પણ જે કંઈ પણ શારીરિક અને માનસિક દુઃખ છે, તે બધાં કામાસક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે. વીતરાગ આત્મા જ તે દુઃખોનો અંત કરી શકે છે.

(૧૨૬૬) જેમ કિંપાક ફળ રસ અને રૂપ રંગની દૈષ્ટિથી જોવા અને ખાવામાં મનોરમ હોય છે, પણ પરિણામમાં જીવનનો અંત કરી દે છે. કામગુણો પણ અંતિમ પરિણામમાં તેવા જ હોય છે.

● વિવેચન - ૧૨૫૬ થી ૧૨૬૬ -

રસ ઇત્યાદિ અગિયાર સૂત્રો છે. તેનો ગાથાર્થ અહીં સ્પષ્ટ કહેલો છે. તેથી વૃત્તિમાં કહેવાયેલ જે કંઈ વિશેષ છે, તે અહીં નોંધીએ છીએ.

(૧૨૫૬) રસ - દુઘ આદિ વિગર્ભઓ. પ્રકામ - અત્યર્થ, ઘણાં પ્રમાણમાં. ન નિષેવિતાટયા - ખાવી ન જોઈએ. અહીં 'પ્રકામ' શબ્દનું ગ્રહણ વાત આદિ ક્ષોભના નિવારણ માટે રસ ભોગવવા જોઈએ જ પણ નિષ્કારણ ભોગવવાનો નિષેધ છે, તેમ જણાવવાને માટે છે.

આવો ઉપદેશ શા માટે ? બહુલતાથી રસ - વિગર્ભ ભોગવનારા દૈષ્ટિકર - ઉન્માદ વધારનારા થાય છે. દમ નો અર્થ પણ છે અથવા દીમ - દીપ્તું તે, મોહરૂપ અગ્નિ વડે બળવું, તેને કરવાના સ્વભાવવાળા તે દીમકર. કોને ? પુરુષોને, ઉપલક્ષણથી સ્ત્રીઓને. તેનો ઉપભોગ કરનાર મોહરૂપી અગ્નિને ઉઠીરે છે. - x - x -

એ પ્રમાણે શો દોષ છે ? તે કહે છે - દમ અથવા દીમ મનુષ્યો વિષયો વડે પરાજિત થાય છે તથાવિધ સ્ત્રી આદિને અભિલાષ કરવા યોગ્ય આદિ થાય છે. કોની જેમ ? અહીં દૈષ્ટાંત આપે છે, તે આ રીતે -

જેમ કોઈ વૃક્ષ મધુર ફળથી યુક્ત વૃક્ષ હોય, તેને પક્ષીઓ ઉત્પિકીત કરે છે તેમ. અહીં વૃક્ષની ઉપમાથી પુરુષાદિ લેવા. સ્વાદુ ફળને તુષ્ય દમ કે દીમપણું લેવું. પક્ષી સદૈશ 'કામ' ને જાણવું.

આના વડે રસ પ્રકામ ભોજનમાં દોષો કહ્યા. હવે સામાન્યથી જ પ્રકામ ભોજનમાં દોષ કહે છે -

(૧૨૫૭) દવાગ્નિ - દાવાનળ, વનના ઉપાદાનથી ક્યારેક વસતિમાં પણ તેમજ જાણવું. સમારુતા - વાયુ સહિત, ઉપશમ - અગ્નિનું શાંત થવું. તેમ આ ઉપમાથી ઇન્દ્રિય જનિત રાગ, તે જ અનર્થ હેતુથી અહીં વિચારવો. તે અગ્નિની જેમ ધર્મવનને બળવાથી 'ઇન્દ્રિયાગ્નિ' કહ્યો. તે અતિ માત્રામાં આહાર કરનાર - પ્રકામ ભોજી રૂપ પવનથી પ્રાયઃ તેને ઘણો ઉઠીરે છે. તેથી પ્રકામ ભોજીત્વ બ્રહ્મચારીને હિતને માટે ન થાય, કેમકે તે બ્રહ્મચર્યના વિઘાતકપણાથી અતિ સુસ્થિતને પણ બાળે છે.

આના વડે પ્રકામ ભોજનનો પરિહાર બતાવ્યો. હવે રાગને ઉદ્ધરવા માટે જેનો પરિહાર કરવો જોઈએ તેને આશ્રીને જે અતિ યત્નપૂર્વક કરવું જોઈએ, તે કહે છે -

(૧૨૫૮) વિવિક્ત - સ્ત્રિ આદિ રહિત, શર્યા - વસતિ, તેમાં અવસ્થાન, તેના વડે નિયંત્રિત. સ્ત્રોમાસાપ્તા - તેમાં અવમ એટલે ન્યૂન, અજ્ઞાન - આહાર, તેનો જે ભાવ તે ઉણોદરીકત રૂપ છે. તેના વડે વશીકર કરાયેલ ઇન્દ્રિયો જેના વડે છે તે દમિતોન્દ્રિય૦ રાગ કે જે શત્રુની માફક અભિભવ હેતુ પણે હવોથી 'રાગશત્રુ' પરાભવ કરે છે. કોનો? ચિત્તનો. - x -

આના વડે વિવિક્ત શયનાસન આદિનું વિધેયત્વ કહ્યું. હવે વિવિક્ત શયન - આસનમાં યત્ન કરવાનું કહી વિપર્યયામાં દોષ કહે છે -

(૧૨૫૯) જેમ બિલાડાનો આશ્રય - રહેવાનું સ્થાન, તેના મૂલ - સમીપે ઉંદરો રહે તો તેમને માટે પ્રશસ્ત થતું નથી. કેમકે તેમને ત્યાં અવશ્ય અપાય સંભવે છે. એ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ અને ઉપલક્ષણથી નપુંસકોના નિવાસમાં બ્રહ્મચરીને રહેવું યુક્ત નથી. તેમાં બ્રહ્મચર્યમાં બાધા સંભવે છે.

વિવિક્ત શય્યામાં રહેવા છતાં કદાચિત્ સ્ત્રીનો સંપાત (યોગ) થાય તો તેણે જે કરવું જોઈએ, તે કહે છે -

(૧૨૬૦) રૂપ - સુસંસ્થાનતા, લાવણ્ય - નયન અને મનને આહ્વાદક ગુણ, વિલાસ - વિશિષ્ટ નેપથ્ય રચનાદિ. હાસ - કપોલ વિકાસાદિ. જલ્પિતા - મન્મન, ઉલ્લાષ આદિ, ઈંગિતા - અંગભંગ આદિ, વીક્ષિતા - કટાક્ષ ઉક્ત બધું સ્ત્રી સંબંધી જાણવું. તેને મનમાં સ્થાપીને અહો ! સુંદર છે. એમ વિકલ્પો ન કરવા. તેને ઇન્દ્રિયનો વિષય ન બનાવવો. અહીં સૂત્રકારશ્રીએ “ચિત્તમાં નિવેશીને” એમ કહીને જણાવેલ છે કે - રાગાદિના જોડાણ વિના સ્ત્રીઓના રૂપ આદિનું દર્શન દોષને માટે થતું નથી.

આવો ઉપદેશ કેમ આપ્યો ? તે કહે છે -

(૧૨૬૧) અદર્શન - એટલે ઇન્દ્રિયનું અવિષયીકરણ, અપ્રાર્થન - અભિલાષા ન કરવી, અચિંતન - રૂપાદિને ન પરિભાવવું તે, અકીર્તન - સ્ત્રીનું વર્ણન ન કરવું, અને તે નામથી અને ગુણથી સ્ત્રીજનનું આર્યધ્યાન. એ બધું સર્વકાળ બ્રહ્મવ્રતમાં આસક્તોને હિતકર છે. - x -

“વિકારના હેતુથી જેના ચિત્તમાં વિક્રિયા થતી નથી. તે જ ધીર છે. તો પછી રાગને ઉદ્ધરવા માટે શા માટે વિવિક્ત શયન, આસનતા ધારણ કરવી જોઈએ ? તે આશંકા કરતા કહે છે -

(૧૨૬૨) દેવી - અપ્સરા, મનુષ્યની સ્ત્રી તો શું પણ અલંકૃતા અપ્સરા પણ ક્ષોભ પમાડવા - સંયમથી ચલિત કરવાને સમર્થ નથી. કોને ? મનોગુપ્તિ આદિથી ગુપ્ત મુનિને. તો પણ એકાંત હિતકર જાણીને કહે છે કે - કેટલાંક અભ્યસ્ત યોગી પણ તેમના સંગથી ક્ષોભ પામે છે. જેઓ ક્ષોભ નથી પામતા તેઓ પણ સ્ત્રી સંસકત વસતિવાસમાં અવલાદિ દોષના ભાગી થાય છે. એમ પરિભાવના કરીને વિવિક્ત

શય્યાસન જ મુનિને પ્રશસ્ત છે, તેમ ગણધરાદિ વડે પ્રશંસા કરાયેલ છે. તેથી તેનો જ આશ્રય કરવો ખોઈએ.

આના સમર્થનને માટે જ સ્ત્રીઓનું દુરતિક્રમત્વ કહે છે -

(૧૨૬૩) મુક્તિના અભિલાષીને પણ, યતુર્ગતિ રૂપ સંસારથી ભય પામેલા તે સંસારભીરુને, શ્રુતધર્માદિમાં સ્થિત હોય તો કંઈ દુસ્તર દુરાતિક્રમ આ લોકમાં નથી. જે પ્રમાણે સ્ત્રીઓ નિર્વિવેક ચિત્તવાળા અજ્ઞાનીને દુસ્તર છે. અહીં દુસ્તરત્વનો હેતુ બાલમનોહરપણું છે. તેથી સ્ત્રીઓના અતિ દુસ્તરત્વને જાણીને તેના પરિહાર કરવા વડે વિવિક્ત શય્યા અને આસન જ કલ્યાણકારી છે.

જો સ્ત્રીસંગના અતિક્રમને માટે આ ઉપાય ઉપદેશ્યો છે, તો બાકીના સંગના અતિક્રમણાર્થે કેમ કંઈ ઉપદેશ કરતા નથી ? તે કહે છે -

(૧૨૬૪) સ્ત્રી વિષયક સંબંધોનું ઉલ્લંઘન કરવાથી બાકીના દ્રવ્ય આદિ સંગો ઉલ્લંઘિત જ છે. બધાં સંગો રાગરૂપપણામાં સમાન હોવા છતાં આ બધામાં સ્ત્રીસંગ જ પ્રધાનપણે છે. તેનું દેષ્યંત કહે છે -

જો કોઈ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને પાર કરી દે, તો તેને વીર્યાતિશયના યોગથી ગંગા સમાન મહાનદી પાર કરવી સરળ છે. તેમ સ્ત્રી સંગના પરિહારથી બીજા સંગોને તજવાનું સરળ છે. - x - x - રાગના પરાજય માટે શા માટે આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરેલ છે? તેવી આશંકા કરીને રાગના દુઃખ હેતુત્વને દર્શાવે છે -

(૧૨૬૫) કામ - વિષયો, તેમાં અનુગૃહ્ણિ - સતત અભિકાંક્ષા, અનુભવ, અનુબંધ ઇત્યાદિ. તે કામગૃહ્ણિથી ઉત્પન્ન દુઃખ કે અસાતા લોકના બધાં પ્રાણીગણને છે. તે દુઃખ કેવું છે ? કાયિક - રોગ આદિ, માનસિક - ઇષ્ટ વિયોગાદિથી જન્ય. આ બંને દુઃખનો અંત વીતરાગતા - કામાનુગૃહ્ણિના ચાલી જવાથી થાય છે. તેવું કહેલ છે.

‘કામ’ સુખરૂપ પણે જ અનુભવાય છે, તો શા માટે કામાનુગૃહ્ણિથી ઉત્પન્ન દુઃખ એમ કહેલ છે ?

(૧૨૬૬) જેમ કિંપાક - વૃક્ષ વિશેષ, તેના ફળો મનોરમ - હૃદયંગમ અને આસ્વાદ્ય, રુચિર રક્તાદિ વર્ણવાળા, સુ-ગંધવાળા હોય છે છતાં તેના ભોગવતા જીવિતનો અંત લાવે છે. તે અધ્યવસનાદિથી કે ઉપક્રમ કારણોથી વિનાશ કરવાને માટે સમર્થ છે. તેથી તે જીવિત - આયુને વિપાક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાં - મરણાંત દુઃખદાયીતામાં સમર્થ છે.

આ ઉપમાથી સમજાવે છે કે - કામગુણો કિંપાક ફળ સમાન છે, વિષાક - ફળ પ્રદાન કાળમાં. કિંપાક ફળની માફક આ કામભોગો પણ ભોગવતી વેળા મનોરમ છે, પણ વિપાક અવસ્થામાં તે નરકાદિ દુર્ગતિના દુઃખ આપવા પલાથી અત્યંત દારુણ જ છે. તેથી દેખાવમાં મનોરમ હોવાથી ભલે સુખદાયી દેખાય, પણ પરિણામે અન્યથા ભાવવાળા જ છે.

અહીં ઘણાં ગૃહસ્થાનના અનુયાયિત્વથી રાગના પ્રાધાન્યથી કેવળ આના જ ઉદ્ધરણનો ઉપાય બતાવીને હવે તેના જ દ્વેષ સહિતને જણાવવાને માટે દમિતેન્દ્રિયત્વને બતાવે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૬૭ -

સમાધિને ભાવનાવાળા તપસ્વી શ્રમણ ઇન્દ્રિયોના શબ્દ; રૂપ આદિ મનોજ્ઞ વિષયમાં રાગભાવ ન કરે, અને ઇન્દ્રિયોના અમનોજ્ઞ વિષયોમાં મનથી પણ દ્વેષભાવ ન કરે.

● વિવેચન - ૧૨૬૭ -

જે યજ્ઞુઆદિ ઇન્દ્રિયોના રૂપાદિ વિષયો છે તેવા મનોરમ વિષયોમાં અભિસંધિ ન કરે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાને પ્રવતવિ નહીં, તેમજ અમનોરમ ચિત્તમાં પણ ઇન્દ્રિયોને ન પ્રવતવિ. આ બંને વાક્યો દ્વારા ઇન્દ્રિય દમન કહ્યું. સમાધિ - ચિત્તની એકાગ્રતા, તે રાગદ્વેષના અભાવમાં જ થાય છે. તેથી રાગ-દ્વેષના ઉદ્ધરણનો અભિલાષી શ્રમણ - તપસ્વી (ઇન્દ્રિયના વિષયોથી દૂર રહે.) - x - x - રાગદ્વેષના ઉદ્ધરણનો ઉપાય વિવિક્ત શય્યા - સામાન્યથી એકાંત શય્યા લેવી, તેનું અવસ્થાન જ તેના ઉદ્ધરણનો ઉપાય છે. એ પ્રમાણે પ્રકામ ભોજનને પણ મદથી દ્વેષનો સંભવ છે તેથી ઉણોદરીતાને અહીં ભાવવી જોઈએ.

આ રીતે રાગદ્વેષ ઉદ્ધરણની ઇચ્છાવાળો વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને નિવતવિ - અટકાવે એમ ઉપદેશ કર્યો. હવે વિષયોમાં પ્રવર્તવાથી રાગ અને દ્વેષના અનુદ્ધરણમાં જે દોષ છે, તે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયો અને મનને આશ્રીને દર્શાવવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૬૮ થી ૧૩૪૫ -

(૧૨૬૮) યજ્ઞુનો ગ્રાહ્ય વિષય રૂપ છે, જે રૂપ રાગનું કારણ હોય છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે અને જે રૂપ દ્વેષનું કારણ હોય છે, તેને અમનોજ્ઞ કહે છે. આ બંનેમાં જે સમ છે, તે વીતરાગ છે.

(૧૨૬૯) યજ્ઞુ રૂપનો ગ્રાહક છે અને રૂપ એ યજ્ઞુનો ગ્રાહ્ય વિષય છે, જે રાગનું કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે અને જે દ્વેષનું કારણ છે, તેને અમનોજ્ઞ કહે છે.

(૧૨૭૦) જે મનોજ્ઞ રૂપમાં તીવ્ર રૂપે ગૃહ્ણિ રાખે છે, તે રાગાતુર અકાળમાં જ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પ્રકાશ લોલુપ પતંગીયુ પ્રકાશના રૂપમાં આસક્ત થઈને મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૨૭૧) જે અમનોજ્ઞ રૂપ પ્રતિ તીવ્ર રૂપથી દ્વેષ કરે છે, તે તેજ ક્ષણે પોતાના દુર્દાન્ત દ્વેષથી દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં રૂપનો કોઈ અપરાધ નથી.

(૧૨૭૨) જે સુંદર રૂપમાં એકાંતે આસક્ત થાય છે અને અતાદેશ રૂપમાં દ્વેષ કરે છે, તે અજ્ઞાની દુઃખની પીડાને પ્રાપ્ત થાય છે. વિરક્ત

મુનિ તેમાં લિપ્ત થતાં નથી.

(૧૨૭૩) મનોજ્ઞ રૂપની આશાનું અનુગમ જ કરનારો અનેકરૂપ મસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે. પોતાના પ્રયોજનને જે અધિક મહત્વ દેનાર ક્લિષ્ટ અજ્ઞાની વિવિધ પ્રકારે તેમને પરિતાપ આપે છે અને પીડા પહોંચાડે છે.

(૧૨૭૪) રૂપમાં અનુપાત અને પરિગ્રહને કારણે રૂપના ઉત્પાદનમાં સંરક્ષણમાં, સંનિયોગમાં તથ્ય વ્યય અને વિયોગમાં તેને સુખ ક્યાંથી ? તેને ઉપભોગકાળમાં પણ તૃપ્તિ મળતી નથી.

(૧૨૭૫) રૂપમાં અતૃપ્ત તથા પરિગ્રહમાં આસક્ત અને ઉપસક્ત સંતોષને પામતો નથી. તે અસંતોષ દોષથી દુઃખી અને લોભથી વ્યાકુળ બીજાની વસ્તુને ચોરે છે.

(૧૨૭૬) રૂપ અને પરિગ્રહમાં અતૃપ્ત તથા તૃષ્ણાથી અભિભૂત થઈને તે બીજાની વસ્તુનું અપહરણ કરે છે. લોભના દોષથી તેનું કપટ અને જૂથ વધે છે. પરંતુ કપટ અને જૂઠનો પ્રયોગ કરવા છતાં તે દુઃખથી મુક્ત થતો નથી.

(૧૨૭૭) જૂઠ બોલતા પહેલાં, તેની પછી અને બોલવાના સમયમાં પણ તે દુઃખી થાય છે. તેનો અંત પણ દુઃખરૂપ થાય છે. એ પ્રમાણે રૂપથી અતૃપ્ત થઈને તે ચોરી કરનારો દુઃખી અને આશ્રયહીન થાય છે.

(૧૨૭૮) આ પ્રમાણે રૂપમાં અનુરક્ત મનુષ્યને ક્યાં, ક્યારે અને કેટલું સુખ થશે ? જે પામવાને માટે મનુષ્ય દુઃખ ભોગવે છે, તેના ઉપભોગમાં પણ કલેશ અને દુઃખ જ થાય છે.

(૧૨૭૯) આ પ્રમાણે રૂપ પ્રતિ દ્વેષ કરનાર પણ ઉત્તરોત્તર અનેક દુઃખોની પરંપરાને પ્રાપ્ત થાય છે. દ્વેષયુક્ત ચિત્તથી જે કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે, તે વિપાકના સમયમાં દુઃખનું કારણ બને છે.

(૧૨૮૦) રૂપમાં વિરક્ત મનુષ્ય શોક સહિત થાય છે. તે સંસારમાં રહેવા છતાં પણ લિપ્ત થતો નથી. જેમ જળાશયમાં કમળનું પત્ર જળથી લિપ્ત થતું નથી.

(૧૨૮૧) શ્રોત્રનું ગ્રહણ શબ્દ છે, જે શબ્દ રાગમાં કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે, જે શબ્દ દ્વેષમાં કારણ છે, તેને અમનોજ્ઞ કહે છે. તેમાં જે સમ છે તે વીતરાગ છે.

(૧૨૮૨) શ્રોત્ર શબ્દનો ગ્રાહક છે. શબ્દ શ્રોત્રનો ગ્રાહ્ય છે. જે રાગનું કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે, દ્વેષનું કારણ તે અમનોજ્ઞ કહેવાય છે.

(૧૨૮૩) જે મનોજ્ઞ શબ્દોમાં તીવ્ર રૂપે આસક્ત છે, તે રાગાતુર અકાળમાં જ વિનાશને પામે છે. જેમ શબ્દમાં અતૃપ્ત મુગ્ધ હરણ મૃત્યુને પામે છે.

(૧૨૮૪) જે અમનોજ્ઞ શબ્દ પ્રતિ દ્વેષ કરે છે, તે તેજ ક્ષણે પોતાના દુર્દાન્ત દ્વેષથી દુઃખી થાય છે, તેમાં શબ્દનો કોઈ અપરાધ નથી.

(૧૨૮૫) જે પ્રિય શબ્દોમાં એકાંત આસક્ત થાય છે અને અપ્રિય શબ્દોમાં દ્વેષ કરે છે, તે અજ્ઞાની દુઃખની પીડાને પ્રાપ્ત થાય છે. વિરક્ત મુનિ તેમાં લેપાતા નથી.

(૧૨૮૬) શબ્દની આશાનો અનુગામી અનેક રૂપ ચરાચર જીવોની હિંસા કરે છે. પોતાના પ્રયોજનને જ મુખ્ય માનનારો ક્લિષ્ટ અજ્ઞાની વિવિધ પ્રકારે તેને પરિતાપ આપે છે, પીડા પહોંચાડે છે.

(૧૨૮૭) શબ્દમાં અનુરાગ અને મમત્વના કારણે શબ્દના ઉત્પાદનમાં, સંરક્ષણમાં, સંનિયોગમાં તથા વ્યય અને વિયોગમાં તેને સુખ ક્યાં છે ? તેને ઉપભોગ કાળમાં પણ તૃપ્તિ મળતી નથી.

(૧૨૮૮) શબ્દમાં અતૃપ્ત તથા પરિગ્રહમાં આસક્ત અને ઉપસક્ત સંતોષને પ્રાપ્ત થતાં નથી. તે અસંતોષના દોષથી દુઃખી અને લોભગ્રસ્ત બીજાની વસ્તુને ચોરે છે.

(૧૨૮૯) શબ્દ અને પરિગ્રહમાં અતૃપ્ત, તૃષ્ણાથી પરાજિત બીજાની વસ્તુઓનું અપહરણ કરે છે. લોભના દોષથી કપટ અને જૂઠ વધે છે. કપટ અને જૂઠથી પણ તે દુઃખથી મુક્ત થતો નથી.

(૧૨૯૦) જૂઠ બોલતા પહેલા, બોલ્યા પછી અને બોલતી વખતે પણ તે દુઃખી થાય છે. તેનો અંત પણ દુઃખમય છે. આ પ્રમાણે શબ્દમાં અતૃપ્ત ચોરી કરતો એવો દુઃખી અને આશ્રય હીન થઈ જાય છે.

(૧૨૯૧) આ પ્રમાણે શબ્દમાં અનુરક્તને ક્યાં ? ક્યારે ? અને કેટલું સુખ થશે ? જે ઉપભોગને માટે તે દુઃખ સહે છે, તે ઉપભોગમાં પણ કલેશ અને દુઃખ જ થાય છે.

(૧૨૯૨) આ પ્રમાણે જે અમનોજ્ઞ શબ્દ પ્રતિ દ્વેષ કરે છે, તે કમશઃ અનેક દુઃખોની પરંપરાને પામે છે. દ્વેષયુક્ત ચિત્તથી જે કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે, તે જ કર્મો વિપાકના સમયમાં દુઃખનું કારણ બને છે.

(૧૨૯૩) શબ્દમાં વિરક્ત મનુષ્ય શોક રહિત થાય છે તે સંસારમાં રહેવા છતાં પણ લેપાતો નથી. જેમ જળાશયમાં કમલપત્ર જળથી

(૧૨૯૪ થી ૧૩૦૬) દાણનો વિષય ગંધ છે, જે ગંધ રાગમાં કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે અને જે ગંધ દ્વેષમાં કારણ થાય છે, તેને અમનોજ્ઞ કહે છે. ઇત્યાદિ- ૧૩ - સૂત્રોને ચક્ષુ અને શ્રોત્રમાં કહેલાં ૧૩ - ૧૩ સૂત્રોની માફક જ કહેવા. માત્ર ચક્ષુ કે શ્રોત્રના સ્થાને દાણ કહેવું તથા રૂપ અને શબ્દના સ્થાને 'ગંધ' કહેવી. બાકી આલાવા પૂર્વવત્.

(૧૩૦૭ થી ૧૩૧૯) જિહ્વાનો વિષય રસ છે. જે રસ રાગમાં કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે અને જે રસ દ્વેષનું કારણ છે, તેને અમનોજ્ઞ કહે છે૦ ઇત્યાદિ - ૧૩ - સૂત્રોને યદ્યુ અને શ્રોત્રમાં કહેલાં ૧૩ - ૧૩ સૂત્રોની માફક જ કહેવા. માત્ર યદ્યુ કે શ્રોત્રના સ્થાને જિહ્વા કહેવું. તથા રૂપ અને શબ્દના સ્થાને 'રસ' કહેવો. બાકી આલાવા પૂર્વવત્.

(૧૩૨૦ થી ૧૩૩૨) કાયાનો વિષય સ્પર્શ છે. જે સ્પર્શ રાગનું કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે, જે સ્પર્શ દ્વેષનું કારણ છે તેને અમોજ્ઞ કહે છે૦ ઇત્યાદિ - ૧૩ - સૂત્રોને યદ્યુ અને શ્રોત્રમાં કહેલાં ૧૩ - ૧૩ સૂત્રોની માફક જ કહેવા. માત્ર યદ્યુ કે શ્રોત્રના સ્થાને 'કાય' કહેવું. તથા રૂપ અને શબ્દના સ્થાને 'સ્પર્શ' કહેવો. બાકી આલવા પૂર્વવત્.

(૧૩૩૩ થી ૧૩૪૫) મનનો વિષય ભાવ છે. જે ભાવ રાગમાં કારણ છે, તેને મનોજ્ઞ કહે છે, જે ભાવ દ્વેષનું કારણ છે, તેને અમનોજ્ઞ કહે છે૦ ઇત્યાદિ - ૧૩ - સૂત્રોને યદ્યુ અને શ્રોત્રમાં કહેલા ૧૩ - ૧૩ સૂત્રોની માફક જ કહેવા. માત્ર યદ્યુ અને શ્રોત્રના સ્થાને "મન" કહેવું તથા રૂપ અને શબ્દના સ્થાને "ભાવ" કહેવો. બાકી આલાવા પૂર્વવત્.

● વિવેચન - ૧૨૬૮ થી ૧૩૪૫ -

(૧૨૬૮ થી ૧૨૮૦) અહીં કુલ - ૭૮ સૂત્રો છે, જેનો સૂત્રાર્થ કહ્યો. તમાં યદ્યુને - ૧૩ - સૂત્રો છે. યદ્યુ એટલે યદ્યુ ઇન્દ્રિય, રૂપ - વર્ણન કે સંસ્થાન. રાગ - આસક્તિનો હેતુ છે. તેને મનોજ્ઞ કહ્યો, જે દોષનો હેતુ છે, તેને અમનોજ્ઞ કહ્યો. આ રાગ અને દ્વેષ બંનેથી જે પર છે, તે 'વીતરાગ' કહેવાય છે. તથાવિદ્ય રાગના અભાવથી વીતરાગ કહ્યા પણ રાગ હોય ત્યાં દ્વેષ પણ હોય. તેથી તેમને "વીતદ્વેષ" પણ કહે છે. તેથી જો યદ્યુ આવા રાગ કે દ્વેષમાં પ્રવર્તે તો 'સમતા' એ જ આલંબન છે, તેમ કહ્યું.

- x - x - રૂપ અને યદ્યુનો ગ્રાહ્ય - ગ્રાહક સંબંધ કહેલ છે. ગ્રાહક વિના ગ્રાહ્યત્વ ન હોય અને ગ્રાહ્ય વિના ગ્રાહકત્વ ન હોય. એ રીતે આ બંનેનો પરસ્પર ઉપકારી - ઉપકારક ભાવ કહેલો છે. તેથી આ બંનેનો રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિમાં સહકારી ભાવ જાણવો. તેથી જેમ "રૂપ" રાગદ્વેષનું કારણ છે, તેમ યદ્યુ પણ છે. - x - x - x - પરંતુ વીતરાગને યદ્યુ રાગદ્વેષનું કારણ બનતા નથી, કેમ તેઓ બંનેમાં "સમ" હોય છે.

રાગ અને દ્વેષને ન ઉદ્ધરવામાં શો દોષ છે ? કે જેથી તેના ઉદ્ધરણને અર્થે આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરાય છે, તે કહે છે - રૂપમાં જે ગૂઢ છે અર્થાત્ રાગવાન છે, તે યથાસ્થિતિ આસુ પૂર્ણ થાય પહેલાં જ વિનાશ પામે છે, મરણાંત બાધારૂપ કલેશ પામે છે. જેમ પતંગીયુ દીપશિખાદિ જોઈને તેમાં લંપટ ઘર્ષને પ્રાણ ત્યાગ કરે છે. તેમને પણ ગૂઢિ આદિથી રાગ જ છે. - x - x - જેઓ રૂપમાં સદા દ્વેષ પામે છે, તેનું શું ? તે કહે છે-

જે ક્ષણમાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે શારીરિક આદિ દુઃખને પામે છે. દ્વેષ પામેલો

તે - “મેં આ શું અનિષ્ટ જોયું ?” એમ મનમાં વ્યાકુળ થઈને પરિતાપ પામે છે. - x - x

- x -

અહીં સૂત્રમાં રાગ અને દ્રેષ બંનેને અનર્થ હેતુક કહેલા છે.

- x - x - x - હવે રાગના જ પાપકર્મોપચય લક્ષણ મહા અનર્થહેતુતાને જણાવવાને માટે હિંસાદિ આશ્રવ નિમિત્તતાને ફરી અહીં તે દ્વારથી દુઃખજનકત્વને છ સૂત્રો વડે કહે છે -

રૂપ - મનોજ્ઞને અનુસરે છે, તે રૂપાનુગ એવી તે આશાને રૂપાનુગાશા અર્થાત્ રૂપ વિષય અભિલાષ. તેને અનુગત જીવ. તે ચરાચર અર્થાત્ પ્રસ અને સ્થાવર જીવોને હણે છે, વિનાશ કરે છે. કેવા જીવોને હણે છે ? જાતિ આદિ ભેદથી અનેક પ્રકારના જીવોને હણે છે. કેવી રીતે હણે છે ? સ્વકાય અને પરકાય શસ્ત્રાદિથી અનેક ઉપાયો વડે હણે છે. યથાસંભવ ચિત્તમાં તે ચરાચર જીવોને સર્વતઃ તાપિત કરે છે અર્થાત્ દુઃખ આપે છે. બાળની જેમ વિવેક રહિતતાથી બીજાને પીડે છે. કોણ પીડે છે ? સ્વપ્રયોજનમાં જ સ્થિત અને રાગથી બાધિત થયેલો તે પીડે છે.

અને બીજું - રૂપ વિષય અનુપાત અર્થાત્ અનુરાગ. તેમાં મૂર્છારૂપ પરિગ્રહના હેતુથી ઉત્પાદનમાં, સંરક્ષણમાં અને સંનિયોગમાં તથા વ્યય અને વિયોગમાં તેને સુખ ક્યાંથી હોય ? અહીં ઉત્પાદન એટલે ઉપાર્જન, રક્ષણ - અપાય નિવારણ, સંનિયોગ - સ્વ કે પર પ્રયોજનોમાં સમ્યક્ વ્યાપારણ - પ્રવૃત્ત. વ્યય - વિનાશ, વિયોગ - વિરહ. આ બધાને કારણે રૂપના વિષયમાં સુખ ક્યાંથી હોય ? જરાપણ ન હોય. પરંતુ બધે જ દુઃખ જ હોય. એ પ્રમાણે અહીં કહેવાનો ભાવ છે.

અહીં આ પ્રમાણે ભાવના કરવી - રૂપમાં મૂર્છિત જ રૂપવત્ હાથી, ઘોડા, સ્ત્રી, આદિના ઉત્પાદન અને રક્ષણને માટે તે - તે કલેશહેતુ ઉપાયોમાં જીવો પ્રવર્તે છે. તથા તેવા પ્રકારના પ્રયોજનની ઉત્પત્તિમાં રૂપવત્ સ્ત્રી આદિને નિયોજવા છતાં તેના અપાયની શંકાથી ફરી ફરી પરિતાપ પામે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તેના ઉત્પાદન, રક્ષણ અને સંનિયોગમાં દુઃખ છે. એ પ્રમાણે વ્યય અને વિયોગમાં પણ વિચારવું.

બીજા કહે છે - રૂપાનુરાગના હેતુથી જે પરિગ્રહ તેનાથી દુઃખી થાય, કદાચ રૂપના ઉત્પાદન આદિમાં સંભોગ કાળે અર્થાત્ ઉપભોગ સમયે સુખને પામે એવી આશંકા થાય, તેથી કહે છે - તેમાં તૃપ્તિનો લાભ ન પામે. રૂપના ઘણાં દર્શન છતાં રાગીને તૃપ્તિ થતી નથી. - x - ઇત્યાદિ કારણે તેમને સુખ ક્યાંથી હોય ? જીવો ઉત્તરોત્તર ઇચ્છાથી પરિતાપ પામે છે કેમકે તેમને તૃપ્તિની પ્રાપ્તિનો અભાવ હોય.

રૂપમાં અતૃપ્ત અને પરિગ્રહમાં અર્થાત્ તે વિષયની મૂર્છામાં સામાન્યથી આસક્તિવાળો અને ઉપસક્ત - ગાઠ આસક્ત હોય તે તુષ્ટિ અર્થાત્ પરિતોષને પામતો નથી. અતુષ્ટિ દોષથી દુઃખી થઈને - “જો મારે આવી આવી રૂપવત્ વસ્તુ હોત તો ? એવી આકાંક્ષાથી અતિશય દુઃખવાન થાય છે. પછી તે વ્યક્તિ શું કરે છે ? તે કહે છે -

બીજાના સંબંધી રૂપવત્ વસ્તુમાં લોભ કે ગૃહ્ણિથી આકુળ થઈને તે અદતને ગ્રહણ કરે છે. બીજાની વસ્તુને ચોરી લે છે. આના વડે રાગની અતિ દુષ્ટતા જણાવીને પરિગ્રહથી દોષદર્શન છતાં પણ વિશેષથી તેમાં આસક્તિ દોષાંતર આરંભને બતાવેલ છે. તો શું આના આટલા જ દોષ છે કે બીજા પણ છે ? એવી આશંકાથી ઉક્ત દોષના અનુવાદથી બીજા દોષ પણ કહે છે -

તૃષ્ણા કે લોભથી અભિભૂત એવો તે અદતને ગ્રહણ કરવાના સ્વભાવવાળો એવો તે અદતાહારી થઈને રૂપ વિષયક પરિગ્રહ કરે છે. પછી તેમાં પણ અસંતુષ્ટ થઈને માયાપ્રધાન મૃષા અર્થાત્ માયામૃષાવાદની વૃદ્ધિ પામે છે. તે લોભના અપરાધથી લુબ્ધ થયેલો બીજાનું અદત ગ્રહણ કરીને, તેને ગોપવવામાં તત્પર બનીને માયામૃષાવાદ સેવે છે. આના વડે લોભ જ સર્વે આશ્રવોમાં મુખ્ય છે, તે હેતુ કહેલ છે. - x - x -

મૃષા ભાષણમાં પણ તે અસાતા દુઃખથી વિમુક્તિ પામતો નથી. પરંતુ દુઃખનો ભાગી જ થાય છે. એવો ભાવાર્થ અહીં છે.

દુઃખની અવિમુક્તિ કેમ કહી ? મૃષા અર્થાત્ જૂઠું બોલ્યા પછી, જૂઠું બોલતા પહેલાં કે જૂઠું બોલતી વખતે તે દુઃખી થઈને, તેની પછી પશ્ચાતાપથી, ચિંતા વ્યાકુળતાથી, ક્ષોભથી વધુ દુઃખી થાય છે. તેમજ અંતે તે જન્મમાં અનેક વિડંબનાથી વિનાશ પામે છે અને બીજા જન્મમાં નરકાદિને પામીને તે પ્રાણી સંસારને ઘણો દુરંત કરે છે. એ પ્રમાણે અદ્તાદાનના મૃષા દ્વારથી દુઃખ હેતુત્વ કહ્યું. હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે -

ઉક્ત દોષવાળા બધાં લોકોથી ઉપેક્ષાણીય થાય છે. કોઈપણ સંબંધીના અવર્ણમથી રહિત થાય. આ ઉપલક્ષણથી મૈથુનરૂપ આશ્રવ છે. રાગીને તે પ્રસિદ્ધ હોવાથી સાક્ષાત્ તેને કહેલ નથી. અથવા રૂપસંભોગ પણ મિથુનકર્મત્વથી દેવોની જેમ મૈથુન જ છે. - x - એ પ્રમાણે આગળ પણ સ્ત્રીગત શબ્દાદિ સંભોગોનું મૈથુનત્વ સંભવે છે.

ઉક્ત અર્થનું નિગમન કરતાં કહે છે - રૂપાનુરક્ત મનુષ્યને ઉક્ત પ્રકારે જરાપણ સુખ ક્યાંથી હોય ? અર્થાત્ સર્વદા દુઃખ જ હોય. - x - x -

આ પ્રમાણે રાગની અનર્થ હેતુતા કહીને દ્વેષની પણ તેના અતિદેશથી કહે છે- જે પ્રમાણે રૂપમા અનુરક્ત કહ્યા તે પ્રમાણે જ દ્વેષવાળા પણ ઉત્તરોત્તર દુઃખ સમૂહરૂપ પરંપરાને પામે છે તથા પ્રદુષ્ટ ઓટલે પ્રકર્ષથી દ્વેષયુક્ત ચિત્ત જેનું છે. તેવા પ્રકારનો તે કર્મોને બાંધે છે. તે કર્મો શુભ પણ હોઈ શકે તેથી કહે છે -

તે કર્મો વિપાક અર્થાત્ અનુભવકાળમાં દુઃખહેતુક આભવમાં અને પરભવમાં પણ થાય છે. અશુભ કર્મોપચય હિંસાદિ આશ્રવ સાથે અવિનાભાવી સંબંધવાળા છે. એ રીતે આના વડે તેનો હેતુ પણ કહ્યો.

આ પ્રમાણે રાગદ્વેષના અનુદ્ધરણમાં દોષને જણાવીને, તેના ઉદ્ધરણનો હેતુ પણ કહે છે - રૂપથી વિરક્ત ઉપલક્ષણથી અદ્વિષ્ટ મનુષ્ય શોકરહિત થઈને તેના નિબંધનકર્તા રાગ-દ્વેષનો અભાવવાળો થતો હોવાથી અનંતર કહેલા અનંતર દુઃખોના

સમૂહોની પરંપરા વડે સંસારમાં રહેવા છતાં લેપાતા નથી. તેનું દિષ્ટાંત આપતા કહે છે કે - જેમ પદ્મિનીપત્ર જળની મધ્યમાં રહેવા છતાં જળથી લેપાતું નથી, તેમ તે મનુષ્યો લેપાતા નથી.

(૧૨૮૧ થી ૧૨૯૩) આ પ્રમાણે ચક્ષુને આશ્રીને તેર સૂત્રોની વ્યાખ્યા કરી એ પ્રમાણે બાકીની ઇન્દ્રિયોની અને મનની પોતાના વિષયમાં પ્રવૃત્તિમાં રાગ અને દ્વેષના અનુદ્ધરણમાં દોષને જણાવતા તેર - તેર સૂત્રોની વ્યાખ્યા કરવી.

વિશેષ એ કે - શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ - “ધ્વનિ” તે મનોજ્ઞ અને ખર કર્કશતાથી અમનોજ્ઞ પણ હોય. મૃગ અર્થાત્ ગંધમાં પણ જાણવા. તે મૃગ શબ્દોમાં મુગ્ધ બનીને સંગીતમાં આકૃષ્ટ ચિત્તતાથી, તેમાં અતૃપ્ત થાય છે.

(૧૨૯૪ થી ૧૩૦૬) ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય ગંધ છે. તેમાં સુગંધ તે મનોજ્ઞ અને દુર્ગંધ તે અમનોજ્ઞ છે. તેમાં નાગદમની આદિની ગંધમાં ગૃહ્ણઔષધિ ગંધમાં ગૃહ્ણ યર્ષને સર્પ વિલમાંથી નીકળીને દુષ્ય અપાયનો ભાગી થાય છે. તે અત્યંત અપ્રિયપણે તે ગંધને સહન ન કરી શકવાથી નીકળે છે.

(૧૩૦૭ થી ૧૩૯૧) જિહ્વેન્દ્રિયનો વિષય રસ, આસ્વાદ કરાય તે રસ. તેમાં મધુરાદિ તે મનોજ્ઞ, કટુકાદિ તે અમનોજ્ઞ. માછલું, માંસને અંતે રહેલ લોટાની કીલક વડે વિદારિત શરીર થાય છે. કેમકે તે માંસાદિના ભોગમાં ગૃહ્ણ બનીને માંસ ખાવાને માટે દોડે છે. ગલના ખીલાથી વિંધાય છે.

(૧૩૨૦ થી ૧૩૩૨) કાયા અર્થાત્ અહીં સ્પર્શનેન્દ્રિય લેવી. કેમકે તે સર્વશરીરમાં વ્યાપક છે. તેનો વિષય તે સ્પર્શ છે. તેમાં મૃદુ વગેરે સ્પર્શ તે મનોજ્ઞ હોય અને કર્કશાદિ તે અમનોજ્ઞ હોય. શીત સ્પર્શવાળા પાણીમાં અવમગ્ન - ડૂબેલા જળચર વિશેષો વડે ભેંસ આદિને પકડી લેવાય છે, કેમકે શીતળ સ્પર્શમાં ગૃહ્ણ બનીને ભેંસ આદિ પાણીમાં જાય છે.

(૧૩૩૩ થી ૧૩૪૫) મન અર્થાત્ ચિત્તનો ભાવ - અભિપ્રાય. તે અહીં સ્મૃતિ ગોચર છે. તેનો ગ્રાહ્ય ઇન્દ્રિય વિષયપણે કહેવાય છે. તેમાં પણ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ બંને ભેદો જાણવા. એ પ્રમાણે ઉત્તરગ્રન્થમાં પણ ભાવ વિષય રૂપાદિ અપેક્ષાથી કહેલ છે. અથવા સ્વપ્નકામ દર્શાદિમાં ભાવોપસ્થાપિત રૂપ આદિ ભાવ કહ્યા. તે મનથી ગ્રહણ કરવા. મનોજ્ઞ રૂપાદિમાં આસક્ત હાથી હાથણીના માગને અનુસરે છે. પછી પકડાઈને સંગ્રામ આદિમાં પ્રવેશ કરાવાય છે, ત્યાં તે વિનાશને પામે છે. - x - x -

ઉપર કહેલા અર્થોનો સંક્ષેપથી ઉપસંહાર કરતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૪૬ -

આ પ્રમાણે રાગી મનુષ્યને માટે ઇન્દ્રિય અને મનના જે વિષય દુઃખનો હેતુ છે, તે જ વીતરાગ માટે ક્યારેય પણ, કિંચિત્ માત્ર પણ દુઃખના કારણ થતાં નથી.

● વિવેચન- ૧૩૪૬ -

એ પ્રમાણે ચક્ષુ આદિ વિષયક રૂપ આદિ અને મનના ઉક્તરૂપ અર્થો રાગી મનુષ્યને દુઃખનો હેતુ થાય છે. ઉપલક્ષણથી દ્રેષીને પણ દુઃખનો હેતુ થાય છે. તેથી વિપરીત વીતરાગને થોડા પણ દુઃખ દેનારા ક્યારેય થતાં નથી. અર્થાત્ શારીરિક કે માનસિક દુઃખ દેનારા થતા નથી.

કંઈ પણ કામભોગમાં વીતરાગ ન સંભવે, પછી દુઃખાભાવ કેમ કહ્યો ?

● સૂત્ર - ૧૩૪૭ -

કામભોગો સમભાવ પણ લાવતા નથી કે વિકૃતિ પણ લાવતા નથી. જે તેના પ્રત્યે દ્રેષ અને મમત્વ રાખે છે. તે તેમાં મોહને કારણે વિકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૩૪૭ -

ઉક્તરૂપ કામભોગો રાગદ્રેષના અભાવરૂપ સમતાને લાવતા નથી. તેથી તેના હેતુમાં કંઈપણ રાગદ્રેષવાળા ન થવું. ભોગ - ભોગવવાપણાથી સામાન્યથી શબ્દ આદિ, વિકૃતિ - કોઠાદિ રૂપ. કોઈ રાગદ્રેષ રહિતને વિકૃતિ લાવતા નથી. તે વિષયમાં દ્રેષવાળા હોય કે પરિગ્રહબુદ્ધિમાન્ અર્થાત્ રાગી હોય. તો તે વિષયોમાં આવા રાગ-દ્રેષ રૂપ મોહનીયથી વિકૃતિ આવે છે. પરંતુ રાગ-દ્રેષ રહિતને સમતા જ હોય છે. - x - x -

આ વિકૃતિ કેવા સ્વરૂપની છે, જે રાગદ્રેષને વશ થઈ આવે છે.

● સૂત્ર - ૧૩૪૮, ૧૩૪૯ -

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, જુગુપ્સા, અરતિ, રતિ, હાસ્ય, ભય, શોક, પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ તથા વિવિધ ભાવોને....

અનેક પ્રકારના વિકારોને, તેનાથી ઉત્પન્ન અન્ય કુપરિણામોને તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે કામગુણોમાં આસક્ત છે અને તે કરુણાસ્પદ, દીન, લજ્જિત અને અપ્રિય પણ હોય છે.

● વિવેચન - ૧૩૪૮, ૧૩૪૯ -

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, જુગુપ્સા - દુગંધા, અરતિ એટલે અસ્વાસ્થ્ય, રતિ - વિષયાસક્તિરૂપ, હાસ્ય - હોઠન વિકારરૂપ, ભય, શોક અને વેદાદિમાં શોક - પ્રિયના વિયોગથી જન્મેલ મનોદુઃખરૂપ, વેદ - વિષયનો અભિલાષ, વિવિધ પ્રકારના હર્ષ, વિષાદાદિ ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે. આના વડે રાગદ્રેષવાળા લક્ષણોથી અનેક પ્રકારના ઘણાં ભેદવાળા અનંતાનુબંધી આદિ ભેદથી અને તારાતમ્ય ભેદથી ઉક્ત પ્રકારના વિકારોને શબ્દાદિમાં આસક્ત કે ઉપલક્ષણથી દ્રેષવાળા પામે છે.

બીજું આ ક્રોધાદિ જનિત પરિતાપ અને દુર્ગતિમાં પડવું પણ થાય છે. તે કારુણ્યથી દીન થાય છે. લજ્જિત થાય છે. ક્રોધને પામેલો આલોકમાં જ પ્રીતિ વિનાશાદિને અનુભવે છે. પરલોકમાં અતિ કટુ વિપાકને પામતો પ્રાયઃ અતિ દિનતા

અને લજ્જાનો ભાગી થાય છે. તે - તે દોષથી દુષ્ટત્વથી અપ્રીતિનો ભાજ્ય થાય છે.

એ પ્રમાણે રાગદ્વેષથી આવા દુઃખને પામે છે. બીજા પ્રકારથી તેના ઉદ્ધરણના ઉપાયને બતાવીને તેનાથી વિપરીત દોષ દર્શાવતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫૦ -

શરીરની સેવા આદિ સહાયની વિપ્સાથી કલ્પ્ય શિષ્યની પણ ઇચ્છા ન કરે, દીક્ષિત થયા પછી અનુતાપ થઈને તપના પ્રભાવની ઇચ્છા ન કરે. ઇન્દ્રિય રૂપી ચોરોને વશીભૂત જીવ અનેક પ્રકારના અપરિમિત વિકારોને પ્રાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૩૫૦ -

કલ્પ્ય - સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયામાં સમર્થ થાય તે કલ્પ્ય - યોગ્ય, તેવા શિષ્યાદિની પણ ઇચ્છા ન કરે. સહાયમાં લિપ્સુ એટલે “મને આ શરીર સંબાધનાદિ સાહાય્ય કરશે એવી અભિલાષાવાળો થઈને શિષ્યને ન ઇચ્છે. વ્રત લઈને તપ વડે અથવા ઉત્તરકાળના અનુતાપને સ્વીકારીને અર્થાત્ “મેં કેમ આવું કષ્ટ સ્વીકાર્યું ?” એવી ચિંતની બાધારૂપ કે બીજા ભવોમાં ભોગની સૃષ્ટાવાળો થઈને તપના પ્રભાવનો ઉચ્છેદ ન કરે.

આ લોકમાં આમર્ષોષધિ આદિ લબ્ધિ અને બીજા ભવમાં શક કે ચકવર્તી આદિ વિભૂતિ વ્રત અથવા તપથી થાય છે, છતાં તેનો નિષેધ શા માટે કરે છે ? આ પ્રકારથી અપરિમિત ભેદે વિકારાદિ દોષોને પ્રાપ્ત કરે છે. કોણ ? ધર્મ સર્વસ્વના અપહરણથી ઇન્દ્રિયચોરો, ઉક્ત વિશેષણ વિશિષ્ટ કલ્પ્ય અને તપના પ્રભાવની વાંછાથી ઉક્ત દોષોને પામે છે. વળી ઇન્દ્રિય વિષયોની ઉત્તરોત્તર અભિલાષાથી સંયમ પ્રત્યે ચિંતની વિપ્લુતિ આદિ દોષો પણ સંભવે છે. એ પ્રમાણે કહેતા આ આશય છે -

અનુગ્રહ બુદ્ધિથી કલ્પને અને પુષ્ટ આલંબનમાં તપના પ્રભાવને વાંછતો પણ દોષ નથી. અથવા ઉક્ત રૂપ કલ્પની સહાયને ન ઇચ્છે કે મને ધર્મમાં સહાયક થશે તેમ પણ ન વિચારે. આ કથન જિનકલ્પિકની અપેક્ષાથી છે. આના વડે રાગના હેતુના પરિહરણનો ઉપાય કહ્યો. આવા બીજા રાગ હેતુનો પણ પરિહાર કરવો. એ રીતે તેના ઉદ્ધરણનો ઉપાય અને તેમ ન કરવામાં દોષને કહ્યો.

હવે બીજા દોષની હેતુતાને જણાવીને ઉક્ત કથનનું સમર્થન કરે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫૧ -

વિકારો થયા પછી મોહરૂપી મહાસાગરમાં ડૂબાડવાને માટે વિષય આસોવન અને હિંસાદિ અનેક પ્રયોજન ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તે સુખાભિલાષી રાગી જીવ દુઃખથી મુક્ત થવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે.

● વિવેચન- ૧૩૫૧ -

વિકારની આપત્તિ પછી, તેને વિષય સેવન અને પ્રાણિ હિંસાદિ પ્રયોજનો ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવને અતિદુસ્તર એવા સમુદ્ર જેવા મોહરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબાડવાને માટે સમર્થ હોય છે. અર્થાત્ જે મોહસમુદ્રમાં ડૂબેલ એવા જીવો કકહે છે તે ઉત્પન્ન

વિકારપણાથી મૂઠ એવો વિષયાસેવનાદિ પ્રયોજનોથી વધારે મૂઠ થાય છે. કેવા પ્રકારનાને અને શા માટે આવા પ્રયોજનો ઉત્પન્ન થાય છે ? તે કહે છે -

સુખના અભિલાષી એવા તે દુઃખના પરિહાર કે વિમોચનને માટે સુખની ઇચ્છામાં જ દુઃખ પરિહારને માટે વિષય સેવનાદિ પ્રયોજનો સંભવે છે. ઉક્તરૂપ પ્રયોજનના નિમિત્તથી જ તેની પ્રવૃત્તિ કરવામાં તેઓ ઉત્સાહિત થાય છે. પછી રાગી કે દ્વેષી થઈને જ સકલ અનર્થની પરંપરા સર્જે છે.

રાગદ્વેષવાળાને કેમ સકલ અનર્થોની પરંપરા કહી છે ?

● સૂત્ર - ૧૩૫૨ -

ઇન્દ્રિયોના જેટલાં પણ શબ્દાદિ વિષયો છે તે બધાં વિરક્ત વ્યક્તિના મનમાં મનોજાતા કે અમનોજાતા ઉત્પન્ન કરતાં નથી.

● વિવેચન - ૧૩૫૨ -

વિરક્ત - રાગરહિત અને ઉપલક્ષણથી દ્વેષ રહિતને શબ્દાદિ ઇન્દ્રિય અર્થ કે વર્ણાદિ, જેટલાં પણ આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે બધાં ભેદો મનુષ્યને મનોજાતા કે અમનોજાતાને ઉત્પન્ન કરતાં નથી. પરંતુ રાગદ્વેષવાળાને જ તે ઉત્પન્ન કરે છે. સ્વરૂપથી આ રૂપાદિ, આત્માને મનોજાતા કે અમનોજાતા કરવાને સમર્થ નથી. પણ તે રાગી કે દ્વેષી એવા અધ્યવસાયના સ્વીકારથી થાય છે. - x - x -

વીતરાગને તેના નિર્વર્તન હેતુના અભાવથી કઈ રીતે આં મનોજાતા કે અમનોજાતાને નિર્વર્તે છે ? તેના અભાવમાં કઈ રીતે વિષયસેવન, આકોશદાનાદિ પ્રયોજનોની ઉત્પત્તિ થાય ? આ રીતે મનોજાત્વ અને અમનોજાત્વમાં સમ હોય તેને રૂપ આદિનું અર્કિચિતકરપણું કહ્યું.

રાગદ્વેષ મોહાદિના અતિ દુષ્ટત્વથી ઉદ્ધારણના ઉપાયોનું નિરૂપણ કરીને હવે ત્યાં જો ‘અપાય’ એવો પાઠ સ્વીકારીએ ત્યારે રસનિવેષણાદિ અપાયને જણાવીને ઉપસંહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫૩ -

“પોતાના સંકલ્પ - વિકલ્પો જ બધાં દોષોના કારણ છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો નહીં” - એવો જે સંકલ્પ કરે છે, તેના મનમાં સમતા જાગૃત થાય છે અને તેનાથી તેની કામગુણતૃષ્ણા ક્ષીણ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૩૫૩ -

ઉક્ત પ્રકારે પોતાના સંકલ્પો - રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ અધ્યવસાય, તેની સકલ દોષના મૂળ રૂપે પરિભાવનામાં ઉદ્ધતને શું ઉત્પન્ન થાય ? માધ્યસ્થ ભાવ ઉપજે. ઇન્દ્રિયોના અર્થો અને રૂપાદિ અપાયના હેતુ નથી, પણ રાગ આદિ જ ઉક્ત નીતિ વડે વિચારતા, પરસ્પર અધ્યવસાય તુલ્યતા હોવી તે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાન જ છે. આને સ્વીકારનારને ઘણાં અધ્યવસાયો છતાં એકરૂપ જ અધ્યવસાય આના વડે ઉપલક્ષિત કરાય છે. - x - x - સમતામાં જ, ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાની પ્રાપ્તિમાં લોભનો

ક્ષય થાય છે અથવા એકકાળમાં ઉદ્ધતને રાગાદિ ઉદ્ધરણનો ઉપાય મળે છે.

આત્મ સંબંધી રાગાદિ અધ્યવસાયોની વિકલ્પના - વિશેષથી સ્વ સંકલ્પ વિકલ્પનું છેદન - x - x - જલ્દીથી થાય છે. તેમાં આત્માના અધ્યવસાયના વિકલ્પો - રાગ આદિ ભેદો, તેનો અભાવ તે સ્વસંકલ્પ - વિકલ્પનાશ. તેમાં શો ગુણ છે ? રાગાદિને વિષયપણાથી અધ્યવસય ન થતાં, સ્વ સંકલ્પ વિકલ્પના નાશથી તેની કામગુણોમાં તૃષ્ણા ઘટે છે.

પછી તે કેવો થઈને રહે ? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫૪ -

તે કૃતકૃત્ય વીતરાગ આત્મા ક્ષણભરમાં જ્ઞાનાવરણનો ક્ષય કરે છે. દર્શનાવરણને હટાવે છે અને અંતરાય કર્મોને દૂર કરે છે.

● વિવેચન- ૧૩૫૪ -

હીન તૃષ્ણાવાળો તે રાગદ્વેષ રહિત થાય છે. તૃષ્ણા જ લોભ છે, તેના ક્ષયમાં ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાન પામે છે. કૃતકૃત્ય થાય છે. ક્ષણમાત્રમાં જ્ઞાનાવરણનો ક્ષય પમાડે છે, ચક્ષુર્દર્શનાદિને સ્થગિત કરે છે. દાનાદિલબ્ધિમાં વિઘ્ન કરે છે, અંતરાય કર્મને દૂર કરે છે. તે જ ક્ષપિત મોહનીય થઈ મહાસાગરને તરી જાય છે, અંતર્મુહૂર્તનો વિશ્રામ કરી દ્વિચરમ સમયમાં નિંદ્રા, પ્રચલા અને દેવગતિ આદિ નામ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરે છે. સરમ સમયે જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણને ખપાવે છે.

તેના ક્ષયથી કયા ગુણોને પામે છે?

● સૂત્ર - ૧૩૫૫ -

ત્યાર પછી તે બધું જાણે છે અને જુએ છે, તથા મોહ અને અંતરાયથી રહિત થાય છે. નિરાશ્રવી અને શુદ્ધ થાય છે. ધ્યાન સમાધિથી સંપન્ન થાય છે. આયુનો ક્ષય થતાં મોક્ષને પામે છે.

● વિવેચન - ૧૩૫૫ -

જ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયથી વિશેષ રૂપે જાણે છે, સામાન્યરૂપે જુએ છે. આ રીતે બંનેનો પૃથક્ ઉપયોગ સૂચવેલ છે. તેનાથી યુગપત્ ઉપયોગને નિરાકૃત કરેલ છે. - x - x - x - તે દાલિ કર્મના ક્ષયથી જ સંભવે છે. - x - x - x - તથા મોહરહિત થાય છે. અંતરાય રહિત અને અનાશ્રવ થાય છે. શુક્લ ધ્યાન પામી, તેના વડે પરમ સ્વાસ્થ્યરૂપ સમાધિથી યુક્ત થઈ આયુષ્ય અને ઉપલક્ષણત્વથી નામ, ગોત્ર અને વેદનીયનો ક્ષય કરીને મોક્ષને પામે છે તથા કર્મમલ રહિત શુદ્ધ થાય છે.

મોક્ષગત જેવા પ્રકારનો થાય છે, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫૬ -

જે જીવને સદૈવ બાધા આપતા રહે છે, તે બધાં દુઃખોથી તથા દીર્ઘકાલીન કર્મોથી મુક્ત થાય છે. ત્યારે તે પ્રશસ્ત, અત્યંત સુખી તથા કૃતાર્થ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૩૫૬ -

મોક્ષપ્રાપ્ત જીવ, જાતિ-જરા-મરણ રૂપથી પ્રતિપાદિત સંપૂર્ણ દુઃખોથી સર્વત્ર પૃથક્ થાય છે. જે દુઃખ સતત પ્રાણીને પીડે છે, એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ દર્શન છે અને સ્થિતિથી આ દીર્ઘકાલીન કર્મો છં તેનાથી વિપ્રમુક્ત થાય છે. તેથી જ પ્રશંસાપાત્ર થાય છે. ઇત્યાદિ - x - x -

સર્વ અધ્યયનના નિગમનને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫૭ -

અનાદિ કાળથી ઉત્પન્ન થતાં સર્વે દુઃખોથી મુક્તિનો આ માર્ગ બતાવેલ છે. તેને સમ્યક્ પ્રકારે સ્વીકારીને જીવ ક્રમશઃ અત્યંત સુખી થાય છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૩૫૭ -

અનાદિકાળથી ઉત્પન્ન અનંતરોક્ત બધાં દુઃખોનો પ્રમોક્ષનો ઉપાય અથવા સંસારચક્રનો વિમોક્ષ માર્ગ કહ્યો. તેનો સમ્યક્ સ્વીકાર કરીને જીવો ઉત્તરોત્તર ગુણ પ્રતિપત્તિ રૂપથી અત્યંત સુખી થાય છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૩૨ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

◉ અધ્યયન - ૩૩ - “કર્મપ્રકૃતિ” ◉

— x — x — x — x —

૦પ્રમાદ સ્થાન નામે બ્રહ્મીશમું અધ્યયન કહ્યું. હવે તેબ્રહ્મીશમું આરંભે છે. આનો આ અભિસંબંધ છે - અનંતર અધ્યયનમાં પ્રમાદસ્થાને કહેલા છે. તે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ બંધના હેતુઓ છે, તે વચનથી કર્મ બંધાય છે. તેની પ્રકૃતિ કઈ છે ? તેની સ્થિતિ કેટલી છે ? ઇત્યાદિ સંદેહ દૂર કરવાને આ અધ્યયનનો આરંભ કરે છે. આના ચાર અનુયોગ દ્વારની ચર્ચા પૂર્વવત્ યાવત્ નામ નિક્ષેપામાં “કર્મપ્રકૃતિ” એ નામ છે, તેનો નિક્ષેપો કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૩૧ થી ૫૩૬ + વિવેચન -

કર્મનો નિક્ષેપો ચાર ભેદે છે. તે નામાદિ ચારમાં દ્રવ્ય નિક્ષેપાના બે ભેદ છે, તેમાં નોઆગમથી કર્મ દ્રવ્યના ઝાશરીર આદિ ત્રણ ભેદો છે. તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત કર્મ દ્રવ્યના કર્મ અને નોકર્મ બે ભેદો છે. નોકર્મ દ્રવ્યકર્મ તે લેપકર્મ આદિ જાણવા. ભાવમાં આઠ પ્રકારના કર્મોનો ઉદય જાણવો.

‘પ્રકૃતિ’નો નામાદિ ચાર ભેદે નિક્ષેપો છે. ઇત્યાદિ પૂર્વવત્

ઉક્ત છ ગાથામાં જ્ઞાનાવરણાદિનો ઉદય - વિપાક, તેનો અભાવ તે અનુદય કહેવાય. અનુદયાવસ્થામાં કર્મ જ કર્મના કાર્યના અકરણથી તે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય કર્મ કહેવાય. નોદ્રવ્યકર્મ તે લેપ્યકર્મ, કાષ્ઠ કર્માદિને જાણવા. આની નોકર્મતા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના અભાવરૂપથી છે. દ્રવ્યકર્મતા તે દ્રવ્યના - પ્રતિમાદિના ક્રિયામાણત્વથી છે.

ભાવમાં વિચારતા અનુક્રમે કર્મનો ઉદય જાણવો. તે આઠ પ્રકારના કર્મનો કહ્યો. જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારના કર્મોની ઉદયાવસ્થા તે ભાવકર્મ છે. કેમકે તેના જ કર્મકાર્યકરણથી છે. પ્રકૃતિ નિક્ષેપમાં - મૂળ પ્રકૃતિ આદિ રૂપ કર્મનો અનુદય તે તદ્દ્રવ્ય વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યપ્રકૃતિ છે. નોકર્મદ્રવ્ય ત્રણ પ્રાયોગ્ય - x - x - ઇત્યાદિ. ભાવમાં વિચારતા મૂળ અને ઉત્તર કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય - વિપાક કહે છે. હવે સૂત્ર કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૩૫૮ -

હું આનુપૂર્વી કર્માનુસાર આઠ કર્મોનું વર્ણન કરીશ. જેનાથી બંધાયેલો આ જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૩૫૮ -

‘આઠ’ એ સંખ્યા છે. મિથ્યાત્વાદિ હેતુથી જીવ વડે કરાય છે. તે કર્મોનું હું પ્રતિપાદન કરીશ. આનુપૂર્વીથી અર્થાત્ કર્મને ઉલ્લંઘ્યા વિના પૂર્વાનુપૂર્વીથી કહીશ, તે તમે સાંભળો, જે કર્મો વડે બદ્ધ છે, પ્રતિ પ્રાણીને સ્વ સંવેદ છે. જેનાથી જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા અજ્ઞાનાદિ વિવિધ પર્યાયને અનુભવતા અન્યથા અન્યથા પરિભ્રમણ કરે છે.

● સૂત્ર - ૧૩૫૯, ૧૩૬૦ -

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુકર્મ....
નામકર્મ, ગોત્ર અને અંતરાય. સંદોષથી આ આઠ કર્મો છે.

● વિવેચન - ૧૩૫૯, ૧૩૬૦ -

(૧) જેના વડે જણાય તે જ્ઞાન - અવબોધ, તેને વસ્ત્રની જેમ આચ્છાદિત કરે તે આવરણીય એવું જ્ઞાનાવરણીય. (૨) જેના વડે દેખાય તે દર્શન - સામાન્ય અવબોધ, તે પ્રતીહારની માફક રામના દર્શન કરતા જેના વડે અટકાવે તેવું દર્શનાવરણીય. (૩) સુખદુઃખની જેમ અનુભવાય કે વેદાય તે વેદનીય - મધ વડે લિપ્ત તલવારની ધાર ચાટવા સમાન. (૪) મોહનીય - જાણવા છતાં મોહ પામે તે, મધપાનવત્ ચિત્તાજ્ઞન.

(૫) આયુ - સ્વકૃત કર્મો વડે પ્રાપ્ત નરકાદિથી નીકળવા ઇચ્છતા આત્માને બેડી જેમ બંધક કર્મ. (૬) નામ - આત્માને ગતિ આદિ વિવિધ ભાવાનુભવ પ્રતિ નમાવે છે, ચિત્રકારની જેમ હાથી-ઘોડાના ભાવ પ્રતિ રેખા કરે છે તેવું. (૭) ગોત્ર - ઉચ્ચનીય શબ્દથી બોલાતુ, આત્માને ચાકડા માફક ભમાડાતું કર્મ. (૮) અંતરાય - દાતા પ્રતિ ગ્રાહકનું અંતર, ભંડારીની જેમ વિઘ્ન હેતુપણે વર્તે છે તે કર્મ. આ રીતે આઠ કર્મો સંદોષથી કહ્યા. વિસ્તારથી તો જેટલાં જીવભેદો છે, તેના પ્રત્યે તેટલા અર્થાત્ અનંતભેદો છે.

- x - x - જ્ઞાનના પ્રાધાન્યથી પહેલું કથન જ્ઞાનાવરણનું કર્યું. પછી દર્શનાવરણ, પછી એકવિધ બંધક કેવલીને પણ સાતાનો બંધ હોવાથી વેદનીયનું, પછી પ્રાયઃ સંસારીને થતાં રાગદ્વેષને કારણે મોહનીયનું એ રીતે - x - x - x - આયુનું, નામનું, ગોત્રનું, અંતરાય કર્મનું કથન કર્યું છે.

આ પ્રમાણે કર્મોની મૂળ પ્રકૃતિ કહીને કર્મનું કથન કર્યું છે.

● સૂત્ર - ૧૩૬૧ થી ૧૩૭૨ -

(૧૩૬૧) જ્ઞાનાવરણ કર્મ પાંચ પ્રકારે છે - શ્રુત, આભિનિબોધિક, અવધિ, મન અને કેવલ (પાંચે સાથે જ્ઞાનાવરણ શબ્દ જોડવો.)

(૧૩૬૨, ૧૩૬૩) નિદ્રા, પ્રયલા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રયલાપ્રયલા અને સ્ત્યાનગૃહ્ણિ તે પાંચમી.... ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવલ દર્શનાવરણ એ ચાર. બંને મળીને દર્શનાવરણ કર્મના નવ ભેદો છે.

(૧૩૬૪) વેદનીય કર્મના બે ભેદ છે - સાતા અને અસાતા. સાતા અને અસાતા વેદનીયના અનેક ભેદો છે.

(૧૩૬૫ થી ૧૩૬૮) મોહનીય કર્મના પણ બે ભેદો છે - દર્શન અને ચારિત્ર મોહનીય. દર્શન મોહનીયના ત્રણ ભેદ અને ચારિત્રમોહનીયના બે ભેદ છે... દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિઓ છે - સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય... ચારિત્ર મોહનીયના બે ભેદ છે - કષાય મોહનીય અને નોકષાય મોહનીય. કષાય મોહનીય કર્મના સોળ ભેદ છે અને નોકષાય મોહનીય કર્મના નવ ભેદો છે.

(૧૩૬૯) આયુકર્મના ચાર ભેદ છે - નૈરયિકાયુ, તિર્યાયાયુ, મનુષ્યાયુ અને દેવાયુ.

(૧૩૭૦) નામ કર્મના બે ભેદ છે - શુભ નામ અને અશુભ નામ. શુભ નામ અને અશુભ નામના પણ ઘણાં ભેદો છે.

(૧૩૭૧) ગોત્ર કર્મના બે ભેદો છે - ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર. ઉચ્ચ ગોત્ર આઠ ભેદો છે અને નીચ ગોત્ર પણ આઠ ભેદો છે.

(૧૩૭૨) સંકોપથી અંતરાય કર્મના પાંચ ભેદો છે - દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, વીર્યાંતરાય.

● વિવેચન - ૧૩૬૧ થી ૧૩૭૨ -

(૧૩૬૧) જ્ઞાનાવરણીયના પાંચ ભેદ કહ્યા. આવાર્યના ભેદથી આવરણના ભેદ કહ્યા છે. જે મતિ જ્ઞાનાવરણીય આદિ પૂર્વે મોક્ષ માર્ગ અધ્યયનમાં કહેલો છે.

(૧૩૬૨) ઉંઘ આવવી તે નિદ્રા, તે અહીં સુખેથી જાગી શકાય ના અર્થમાં છે. નિદ્રાનિદ્રા - દુઃખે જાગી શકાય તેવી છે, માટે બે વખત ઉચ્ચારણ કર્યું. પ્રયત્ન - બેઠાં બેઠાં પણ ઉંઘે. પ્રયત્ન પ્રયત્ન - પ્રયત્ન કરતા પણ અતિશયવાળી છે, ચાલતા ચાલતા પણ ઉંઘે. છેલ્લે સ્ત્યાનગૃહ્ણિ - તે પ્રકૃષ્ટતર અશુભ અનુભાવપણાથી, તેનાથી પણ ઉપરવર્તિની છે તેમાં સ્ત્યાન - સંહત ઉપચિત, ઋહ્ણિ-ગૃહ્ણિ. તેના ઉદયમાં વાસુદેવના બળ કરતાં અધુ બલ પ્રબળ રાગ-દ્વેષ ઉદયવાળાને ઉપજે છે.

(૧૩૬૩) યક્ષુ વડે રૂપ સામાન્ય ગ્રહણમાં યક્ષુદર્શન, યક્ષુ સંદેશ બાકીની ઇંદ્રિયો અને મનમાં તેનું દર્શન તે અચક્ષુદર્શન. અવધિ વડે રૂપી દ્રવ્યોનું સામાન્યથી ગ્રહણ તે અવધિદર્શન તથા કેવલદર્શન - સર્વે દ્રવ્ય પર્યાયોનો સામાન્ય અવબોધ. તેના આચરણના ચાર ભેદથી યક્ષુદર્શનાવરણ આદિ ચાર ભેદો થાય. આ નવ ભેદે દર્શનાવરણ જાણવું.

(૧૩૬૪) વેદનીય - આહ્વાદકત્વથી આસ્વાદાય છે તે સાતા - સુખ, તે શારીરિક અને માનસિક હોય, તેને બંધાવનાર કર્મ. અસાતા - તેનાથી વિપરીત કહેલ છે. સાતા વેદનીયના ઘણાં ભેદો કહેલા છે, તેના હેતુભૂત અનુકંપાદિ ઘણાં ભેદપણાથી છે. એ પ્રમાણે અસાતાના પણ ઘણાં ભેદ છે. જેમકે દુઃખ, શોક, આતાપ આદિથી તેનું બહુવિધત્વ છે.

(૧૩૬૫) મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે - વિષયથી તેનું દ્વેવિધ્ય કહે છે. દર્શન - તત્ત્વરુચિરૂપ, ચરાડા - ચારિત્ર. તેથી દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય. દર્શન વિષયક મોહનીય ત્રણ ભેદે કહેલ છે. ચરણ વિષય મોહનીય બે ભેદે કહેલ છે.

(૧૩૬૬) દર્શન મોહનીયના ત્રણ ભેદ - સમ્યગ્ ભાવ તે સમ્યકત્વ - શુદ્ધદલિક રૂપ, જેના ઉદયમાં પણ તત્ત્વરુચિ થાય. મિથ્યાભાવ તે મિથ્યાત્વ - અશુદ્ધ દલિક રૂપ છે, તેથી તત્ત્વમાં અતત્ત્વ અને અતત્ત્વમાં તત્ત્વ બુદ્ધિ ઉપજે છે. સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અર્થાત મિથ્યમાં શુદ્ધાશુદ્ધદલિક રૂપ છે, તેનાથી જીવોને ઉભય સ્વભાવના થાય છે. આ ત્રણ પ્રકૃતિ કહી.

(૧૩૬૭) ચારિત્રમાં જેના વડે મોહ ઉત્પન્ન થાય તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ. જેનાથી શ્રદ્ધા કરવા છતાં તેના ફળાદિને સ્વીકારતો નથી - પામતો નથી. શ્રુતધરો વડે આ બે ભેદ કહેવાયેલ છે. ચારિત્ર મોહનીયને પણ બે ભેદે કહેલ છે - કષાય એટલે ક્રોધ આદિ રૂપે જે વેદાય છે તે કષાય વેદનીય. નોકષાય - તે કષાયના સહવર્તી એવા હાસ્યાદિ, તે રૂપે વેદાય તે નોકષાય વેદનીય.

(૧૩૬૮) કષાય વેદનીયના સોળ પ્રકારો છે. કષાયથી જન્મે છે તે કષાયજ અર્થાત્ કષાય વેદનીય. આના સોળ ભેદ આ રીતે - ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એ ચારેના પણ અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન એ ચાર-ચાર ભેદો છે. નોકષાયના ભેદ સાત - હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા અને વેદ. જે વેદની વિવક્ષા પુરુષવેદ, સ્ત્રી વેદ, નપુંસક વેદ આ પ્રમાણે ત્રણ ભેદો કરીએ તો કુલ નવ ભેદો થશે.

(૧૩૬૯) નૈરયિકાયુ, તેમાં નિરય - નિકળી ગયેલ છે, શું ? ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલને છષ્ટફળદા નથી. અર્થાત્ સદ્વેદનાનો અભાવ. આવી નિરય - નરકમાં થયેલ તે નૈરયિકાયુ. તીર્ણ જાય છે તે નિરય, એ વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત છે, પ્રવૃત્તિ નિમિત્તથી તિર્યચગતિ નામ કર્મથી તિર્યચ - તે એકેન્દ્રિયાદિ છે. તેમની સ્થિતિને નિર્યાયાયુ. મનુના અપત્યો તે મનુષ્યો, તેનું આયુ તે મનુષ્યાયુ. તેના ભાવ અવસ્થિતિ હેતુપણાથી જ દેવો - તેમનું આયુ તે દેવાયુ.

(૧૩૭૦) નામ કર્મ બે ભેદે છે - (૧) જેના વડે બધી અવસ્થામાં આત્મા શોભે છે, તે શુભ નામ. (૨) અશુભ નામ - શુભ નામથી વિપરીત. આ શુભ અને અશુભના પણ ઘણાં ભેદો છે. ઉત્તર ભેદથી શુભ નામના અનંતભેદત્વ છે, તો પણ વિમધ્યમ વિવક્ષાથી ૩૭ ભેદો કહ્યા છે - ૧ થી ૧૦ - મનુષ્ય ગતિ, દેવગતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ, આહારક એ પાંચ શરીર, સમયતુરમ્ સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ. - ૧૧ થી ૨૦ - ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, અંગોપાંગ, પ્રશસ્ત એવા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ ચાર, મનુષ્યાનુ પૂર્વી, દેવાનુપૂર્વી, અગુરુલઘુ. - ૨૧ થી ૨૫ - પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ. - ૨૬ થી ૩૬ - ત્રાસ, બાદર, પર્યાસ, પત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેવ, યશોકીર્તિ અને નિર્માણ - ૩૭ - તથા તીર્યકર નામ કર્મ. આ બધી શુભાનુભાવથી શુભ જાણવી.

અશુભ નામ કર્મ પણ વિમધ્યમ વિવક્ષાથી ૩૪ - ભેદવાળી છે. ૧ થી ૧૧ - નરક ગતિ, તિર્યચ ગતિ, એકેન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય જાતિ, ઋષભનારાય, નારાય, અર્ધનારાય, કીલિકા અને સેવાર્ત એ પાંચ સંઘયણ. ૧૨ થી ૨૦ - વ્યગ્રોઘ મંડલ, સાદિ, વામન, કુબ્જ, હુંડક એ પાંચ સંસ્થાન, અપ્રશસ્ત એવા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ ચાર. ૨૧ થી ૩૪ - નરકાનુપૂર્વી, તિર્યાનાનુપૂર્વી, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાસ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અશુભ નારકત્વાદિના બંધક હોવાથી અશુભ છે.

અહીં બંધન, સંઘાત, વર્ણાદિ અવાંતર ભેદોની પૃથક્ વિવક્ષા ન હોવાથી સંખ્યાતિક્રમ ન કહેવો.

(૧૩૭૧) ગોત્ર કર્મ - ઉચ્ચ અને નીચ. તે બંનેના પણ આઠ - આઠ ભેદો કહેલા છે. તેમાં જાતિનો અમદ આદિ આઠ ઉચ્ચ ગોત્રના બંધના હેતુઓ છે. તે જ જાતિનો મદ આદિ આઠ નીચ ગોત્રના હેતુઓ છે. આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો સાક્ષી પાઠ પણ મળે છે.

(૧૩૭૨) દેવાય તે દાન, પ્રાપ્ત થાય તે લાભ. એક વખત ભોગવાય તે ભોગ, વારંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ. તેમાં વિશેષથી ચેષ્ટા થાય જેનાથી તે વીર્ય. એ બધામાં અંતરાય - વિઘ્ન જોડવું. વિષયના ભેદથી આ અંતરાય પાંચ ભેદે સંક્ષેપથી કહેલ છે. તેમાં દાનાંતરાય હોય ત્યારે વિશિષ્ટ ગ્રહણ કર્તા હોય, દેય વસ્તુ હોય, તેનું ફળ પણ જાણતો હોય છતાં પણ દાન પ્રવૃત્તિ હણાય તે દાનાંતરાય. વિશિષ્ટ દાતા હોય, નિપુણ રીતે ચાચેલ હોય, પણ ઉપલબ્ધિનો ઉપઘાત થાય તે લાંબાંતરાય. ભોગાંતરાયમાં વૈભવ આદિ પ્રાપ્ત થવા છતાં જેના કારણે આહાર આદિ ન ભોગવાય. ઉપભોગાંતરાય - જેના ઉદયથી વસ્ત્ર, અલંકાર આદિ ન ભોગવે. વીયાંતરાય - જેના વશથી બળવાન અને નીરોગી અવસ્થામાં હોવા છતાં જે તૃણ પણ વાકું ન વાળી શકે તે.

આ પ્રકૃતિ કહી. હવે તેના નિગમન માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૭૩ -

આ કર્મોની મૂળ પ્રકૃતિઓ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી. આનાથી આગળ તેના પ્રદેશાગ્ર - દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૩૭૩ -

અનંતરોક્ત જ્ઞાનાવરણાદિરૂપ મૂળ પ્રકૃતિ તથા શ્રુતજ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ, ય શબ્દથી શ્રુતાદિના પણ અક્ષર, અનક્ષરાદિ ભેદથી બહુવિધપણાથી ન કહેવાયેલા ઘણાં ભેદનું સૂચક છે. પ્રદેશ - પરમાણુઓ, તેમના અગ્ર - પરિમાણ તે પ્રદેશાગ્ર. ક્ષેત્ર - જેમાં નિવાસ થાય છે તે, આકાશ. કાલ - બહુ કર્મની જીવપ્રદેશથી અવિચીન રૂપ સ્થિતિ. ભાવ - અનુભાગ, કર્મના પર્યાય.

ઉક્ત ચારમાંથી 'પ્રદેશાગ્ર'ને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૭૪ -

એક સમયમાં બહુ થનારા બધાં કર્મોના કર્મપુદ્ગલરૂપ દ્રવ્ય અનંત હોય છે. તે ગ્રંથિભેદ ન કરનારા અનંત અભવ્ય જીવોથી અનંત ગુણ અધિક અને સિદ્ધોના અનંતમાં ભાગ જેટલું હોય છે.

● વિવેચન - ૧૩૭૪ -

બધાંના જ અર્થાત્ કેટલાંક નહીં, તેવા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના પરમાણુ પરિમાણ અનંત પરમાણુ નિષ્પન્નત્વ વર્ગાણાના, અને તે અનંતક ગ્રંથિધન રાગદ્વેષ પરિણામ. તેને પામે છે તે ગ્રંથિગા અને તે સત્વો તે ગ્રંથિસત્વ - જે ગ્રંથિ પ્રદેશને પામીને પણ તેના

ભેદ અવિધાનથી - x - અભવ્યો જ લેવા. તેઓ અનંત ગુણત્વથી અતિકાંત તથા - x - x - સિદ્ધોથી તે કર્મ પરમાણુઓ અનંતમાં ભાગે છે. કેમકે તેમની અપેક્ષાથી સિદ્ધોનું અનંત ગુણત્વ છે. એક સમયે ગ્રાહ્ય કર્મ પરમાણુની અપેક્ષાએ આ કહેલ છે. - x - x - x -

હવે ક્ષેત્રને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૭૫ -

બધાં જીવોને માટે સંગ્રહ કર્મપુદ્ગલ છે એ દિશાઓમાં આત્માથી સ્પૃષ્ટ બધા આકાશ પ્રદેશોમાં છે. તે બધાં કર્મપુદ્ગલ બંધના સમયે આત્માના બધા પ્રદેશોની સાથે બદ્ધ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૩૭૫ -

એકેન્દ્રિય આદિ બધાં જ ભેદથી તે જીવો, તેમના જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોની સંગ્રહણ ક્રિયા, તેમાં યોગ્ય થાય છે. અથવા બધાં જીવો કર્મોનો સંગ્રહ કરે છે. કેવા પ્રકારે ? છ એ દિશામાં રહેલ - સ્થિત કર્મોનો. તેમાં પૂર્વાદિ ચાર દિશા અને ઉર્ધ્વ તથા અધો એ છ દિશા લેવી. આ છ દિશા આત્માએ રોકેલા આકાશ પ્રદેશની અપેક્ષાથી લેવી. જે આકાશ પ્રદેશમાં જીવ અવગાઠ હોય, ત્યાં જ જે કર્મ પુદ્ગલો હોય, તે રાગાદિ સ્નેહગુણના યોગથી આત્મામાં ચોંટે છે, પણ બીજા ક્ષેત્રમાં અવગાઠ હોય તે ચોંટતા નથી. કેમકે ભિન્ન દેશમાં તેના ભાવ - પરિણામનો અભાવ હોય છે. - x - વિદિશાની અલ્પત્વથી વિવક્ષા કરી નથી. પણ વિદિશામાં રહેલ કર્મો પણ આત્મા વડે ગ્રહણ કરેલ નથી. તથા જે કેટલીક દિશામાં દ્રવ્યાંતરત્વ કહેલ છે, તેને પણ અહીં ગ્રહણ કરેલ નથી. વળી છ દિશામાંથી જે કહ્યું, તે બે ઇન્દ્રિયને આશ્રીને નિયમથી કહેવું. એકેન્દ્રિયમાં તો અન્યથા પણ સંભવે છે. કેમકે આગમમાં તેવો સાક્ષીપાઠ છે. - x - x - x -

આત્મા જ સર્વ પ્રકૃતિ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલને સામાન્યથી ગ્રહણ કરીને, તેને જ અધ્યવસાય વિશેષથી પૃથક્ પૃથક્ જ્ઞાનાવરણાદિ રૂપ પણે પરિણમાવે છે. આવા પ્રકારે કર્મ સંગ્રહીત થઈને શું કેટલાંક જ આત્મ પ્રદેશોથી બદ્ધ થાય છે કે સર્વ આત્મા વડે બદ્ધ થાય છે ? સર્વ આત્મા વડે જ બદ્ધ થાય, કેટલાંક પ્રદેશો વડે નહીં. દુધ અને પાણી માફક એકમેક થાય છે - x - x - તે ગ્રહણ કરાયા પછી કોની સાથે કેટલા કે કઈ રીતે બંધાય છે ? બધાં જ પ્રદેશો વડે આત્મા સર્વ પ્રકૃતિરૂપે પ્રકૃતિ - સ્થિતિ આદિથી બદ્ધ થાય.

હવે કાળને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૭૬ થી ૧૩૮૦ -

(૧૩૭૬, ૧૩૭૭) જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય કર્મની આ સ્થિતિ બતાવેલી છે - ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ - કોડાકોડી સાગરોપમની છે, જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. (૧૩૭૮) મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ - કોડાકોડી સાગરોપમ છે અને જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત છે.

(૧૩૭૯) આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ - ૩૩ સાગરોપમ છે, જધન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત છે. (૧૩૮૦) નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ - કોડાકોડી સાગરોપમ છે અને જધન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્ત છે.

● વિવેચન - ૧૩૭૯ થી ૧૩૮૦ -

ઉદ્દિધિ - સમુદ્ર, તેની સદૈશ તેથી 'સાગરોપમ' અર્થ કરેલો છે. તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ - કોડાકોડી થાય છે. તથા મુહૂર્તની અંતર, તે અંતર્મુહૂર્ત. તે જધન્યથી સ્થિતિ કહી છે. કયા કર્મોની ? જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણની, તથા વેદનીય અને અંતરાયની. અહીં સૂત્રકારે વેદનીયની સ્થિતિ જધન્યથી અંતર્મુહૂર્ત કહી છે, બીજા તેની બાર મુહૂર્ત જધન્ય સ્થિતિ કહે છે. ઇત્યાદિ કર્મ સ્થિતિ સૂત્રાર્થ પ્રમાણે જણાવી, અહીં પુનરુક્તિ કરતા નથી.

સૂત્રકારે બતાવેલ મૂલ પ્રકૃતિ વિષયક કર્મ સ્થિતિ કહી, હવે શિષ્યોના અનુગ્રહને માટે ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક કર્મ સ્થિતિ બતાવીએ છીએ -

તેમાં ઉત્કૃષ્ટા - સ્ત્રી વેદ, સાતા વેદનીય, મનુષ્ય ગતિ આનુપૂર્વી એ ચારેની ઉત્તર પ્રકૃતિની ૧૫ - કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ છે. સોળ કષાયોની ૪૪ - કોડાકોડી, નપુંસક અરતિ શોક ભય અને જુગુપ્સા એ પાચની ૨૦ - કોડાકોડી, પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, આદ્ય સંહનન, સંસ્થાન, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશોકીર્તિ, ઉચ્ચ ગોત્ર એ પંદરની દશ કોડાકોડી. વ્યગ્રોધ સંસ્થાન અને બીજા સંઘયણની ૧૨ - કોડાકોડી, આદિ સંસ્થાન અને નારાય સંઘયણની ૧૪ - કોડાકોડી, કુબ્જ અને અર્ધનારાયની ૧૬ - કોડાકોડી, વામન સંસ્થાન અને કીલિકા સંઘયણની, વિકલેન્દ્રિય જાતિ, સૂક્ષ્મ, અપ્યાસિક, સાધારણ એ અઠારની ૧૮ - કોડાકોડી, તિર્યચ અને મનુષ્ય આયુની ત્રણ પલ્યોપમ, બાકીનાની મૂળ પ્રકૃતિવત્ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ છે.

જધન્યાસ્થિતિ: નિદ્રા પંચક અને અસાતા વેદનીયની છે. સાગરોપમમાં ૩/૭ ભાગ પલ્યોપમ અસંખ્યેય ભાગ ન્યૂન છે. સાતાની ૧૨ - મુહૂર્ત, મિથ્યાત્વની પલ્યોપમ અસંખ્યેય ભાગ ન્યૂન સાગરોપમ, આદ્ય બાર કષાયની ચાર સાગરોપમમાં સાત ભાગ ન્યૂન. સંજવલન કોઠની બે માસ, માનની એક માસ, માયાની અર્ધમાસ, પુરુષવેદની આઠ વર્ષ, બાકીના નોકષાય, મનુષ્ય, તીર્યચગતિ, જાતિ પંચક, ઔદારિક શરીર, તેના અંગોપાંગ, તેજસ, કાર્મણ, છ સંસ્થાન, છ સંહનન, વર્ણ ચતુષ્ક, તિર્યચ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી, અગુરુ લઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્ચવાસ, આતપ, ઉદ્યોત, પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, યશોકીર્તિ વર્જને ત્રસાદિ વીસ, નિર્માણ, નીચ ગોત્ર, ઉચ્ચ ગોત્રની ૬૬ - ઉત્તર પ્રકૃતિની ૨/૭ સાગરોપમ, તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ ન્યૂન, ઇત્યાદિ - x - x - x - સંપ્રદાયથી જાણવી.

પ્રદેશાગ્ર, ક્ષેત્ર અને કાળ કહ્યા. હવે 'ભાવ'ને આશ્રીને કહે છે -

- સૂત્ર - ૧૩૮૧, ૧૩૮૨ -

સિદ્ધોના અનંતમાં ભાગ જેટલાં કર્મોના અનુભાગ છે. બધાં અનુભાગોના પ્રદેશ પરિમાણ બધાં જુવોથી અધિક છે... તેથી આ કર્મોના અનુભાગોને જાણીને બુદ્ધિમાન સાધક કર્મોનો સંવર અને ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે - તેમ હું કહું છું.

- વિવેચન - ૧૩૮૧, ૧૩૮૨ -

સિદ્ધોના અનંતભાગ વર્તિત્વથી અનંત ભાગ “અનુભાગ” રસ વિશેષ હોય છે. આ અનંત ભાગ અનંત સંખ્ય જ છે. હવે પ્રદેશ પરિમાણ કહે છે - બધાં અનુભાગોમાં પ્રદિશ્યત થાય છે માટે પ્રદેશો - બુદ્ધિ વડે વિભાગ કરાતા તે વિભાગોનો એક દેશ, તેનું અગ્ર તે પ્રદેશાગ્ર. ભવ્ય અને અભવ્ય બધાં જુવોથી અતિકાંત, તેથી તેના અનંતગુણત્વથી અધિકપણે છે.

હવે જે કારણે આ પ્રદેશબંધાદિ કહ્યા, તેનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે -

જેથી આવા પ્રકારે પ્રકૃતિબંધાદિ છે, તેથી અનંતર કહેલ કર્મોના અનુભાગ, ઉપલક્ષણથી પ્રકૃતિ બંધાદિને વિશેષથી - કટુ વિપાકત્વ અને ભવહેતુત્વ લક્ષણથી જાણીને, તેમાંના અશુભ કર્મો પ્રાયઃ ભવનિર્વેદ હેતુત્વથી કર્મોનો સંવર અને નિર્જરા માટે યત્ન કરવો. - x - નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

- નિર્યુક્તિ - ૫૩૭ + વિવેચન -

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ, પ્રદેશ કર્મોને સારી રીતે જાણીને તેના સંવર અને નિર્જરાને માટે સદા પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ

અધ્યયન - ૩૩ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

◉ અધ્યયન - ૩૪ - “લેશ્યા” ◉

— x — x — x — x —

૦કર્મપ્રકૃતિ નામક - ૩૩મું અધ્યયન કહ્યું, હવે ૩૪મું આરંભે છે. તેનો આ અભિસંબંધ છે. અનંતર અધ્યયનમાં કર્મપ્રકૃતિઓ કહી. તેની સ્થિતિ લેશ્યાના વશથી છે, તેથી તેના અભિધાનને માટે આ આરંભીએ છીએ. આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ઉપક્રમાદિ દ્વારની પ્રરૂપણ પૂર્વવત્ યાવત્ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ, તેમાં આ લેશ્યા અધ્યયન નામથી લેશ્યા અને અધ્યયન શબ્દનો નિક્ષેપો નિર્ચુક્તિકાર કહે છે-

● નિર્ચુક્તિ - ૫૩૮ થી ૫૪૮ + વિવેચન -

લેશ્યાનો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદે જાણવો. તેમાં દ્રવ્યલેશ્યા બે ભેદે છે. તેમાં નોઆગમથી દ્રવ્યલેશ્યા ત્રણ ભેદે - જ્ઞાશરીર આદિ. તેમાં નોઆગમથી તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય લેશ્યા બે ભેદે - કર્મા અને નોકર્મા. નોકર્મા પણ બે ભેદે છે - જીવો અને અજીવો. જીવોના બે ભેદ જાણવા - ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક. તે બંને પણ સાત ભેદે છે. અજીવ કર્મનો દ્રવ્યલેશ્યા દશ ભેદે જાણવી. - x - x - જે દ્રવ્યકર્મલેશ્યા તે નિયામા છ ભેદે જાણવી, તે આ પ્રમાણે - કૃષ્ણા, નીલા, કાચોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા. ભાવલેશ્યા બે ભેદે - વિશુદ્ધા, અવિશુદ્ધા. વિશુદ્ધા લેશ્યા બે ભેદે - ઉપશમ કષાયા, ક્ષાયિક કષાયા. અવિશુદ્ધ ભાવ લેશ્યા બે ભેદે છે - રાગથી અને દ્વેષથી. નોકર્મ દ્રવ્યલેશ્યા પ્રયોગથી અને વિગ્નસાથી ભાવમાં ઉદય જાણવો. - x - x -

અધ્યયનનો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદે છે, ઇત્યાદિ પૂર્વવત્. - x - x - અધ્યવસાનને આશ્રીને ભાવ - અધ્યયન નિક્ષેપો જાણવો.

અહીં નિર્ચુક્તિની ૧૧ - ગાથાઓ નોંધી છે. તેમાં પહેલાં લેશ્યા શબ્દનો નિક્ષેપો કહે છે. તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત લેશ્યા બે ભેદે છે, તે બે ભેદો કહે છે - કર્મમાં અને નોકર્મમાં. તેમાં કર્મમાં અત્પ વક્તવ્યતાથી તેની ઉપેક્ષા કરીને નોકર્મ વિષયક કહે છે - નોકર્મમાં અર્થાત્ કર્મના અભાવ રૂપમાં થાય છે. તેના બે ભેદો કહ્યા છે. તે કઈ રીતે? ઉપયોગ લક્ષણ તે જીવોના અને તેનાથી વિપરીત તે અજીવોના. અહીં નોકર્મત્વ ઉભયમાં પણ કર્મના અભાવરૂપપણાથી તે સંબંધી ભેદથી દ્વિભેદત્વ જાણવું.

તેમાં પણ જીવોને બે ભેદે છે, તેમ જાણવું. અહીં સિદ્ધિ શબ્દ પૂર્વના બંને સાથે જોડવાનો છે. યશો કે યનારી છે, તેવા પ્રકારની સિદ્ધિ જેમની છે તે ભવસિદ્ધિક અર્થાત્ ભવ્ય. તેનાથી વિપરીત તે અભવ્ય - અભવસિદ્ધિક. આ બંને ભેદો જીવોના થાય છે.

અહીં લેશ્યાના સાત પ્રકારો કહ્યા છે. અહીં શ્રી જયસિંહ સૂરિ કહે છે - કૃષ્ણ આદિ છ લેશ્યા અને સાતમની સંયોગજા, અહીં શરીરની છાયારૂપ પરિગ્રહણ કરાય છે. બીજા ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર ઇત્યાદિ ભેદથી સાત પ્રકારો વડે જીવ શરીરની છાયાને જ કૃષ્ણાદિ વર્ણરૂપ નોકર્મ સાત પ્રકારની જીવદ્રવ્ય લેશ્યાને માને છે.

અજીવ નોકર્મ દ્રવ્યલેશ્યા - તે દશભેદે જાણવી. ચંદ્રોની, સૂર્યોની, મંગલ આદિ ગ્રહગણની. કૃતિકાદિ નક્ષત્રોમાં તારાની તથા એકાવલિ આદિ આભરણોની.

આચ્છાદનોની, દર્પણની, મરકતમણિની. ચક્રવર્તીના રત્ન એવા કાર્કિણીની. આ સૂર્યાદિની જે જન નયનોને શ્લેષ કરે છે તે લેશ્યા અર્થાત્ ચક્ષુ આક્ષેપિકા સ્નિગ્ધ દીપ્તરૂપ છાયા તેને નોકર્મણી અજીવ દ્રવ્યલેશ્યા દશ ભેદે છે, તેમ જાણવું. અહીં ચંદ્રાદિ શબ્દથી તેના વિમાનો લેવા. કેમકે તેના પૃથ્વીકાયરૂપત્વમાં પણ સ્વકાય - પરકાય શસ્ત્રથી ઉપનિપાતાના સંભવથી તેના પ્રદેશોમાં કેટલાંકમાં અચેતનત્વથી અજીવલેશ્યાપણું જાણવું. ઉપલક્ષણથી આ દશવિધ દ્રવ્યોમાં સ્જત આદિની છાયાને પણ બહુતર ભેદના સંભવથી જાણવી.

આ પ્રમાણે નોકર્મ દ્રવ્યલેશ્યા જણાવીને કર્મદ્રવ્ય લેશ્યા કહે છે - તે છ ભેદે જાણવી. કૃષ્ણા, નીલા આદિ. આ કર્મદ્રવ્ય લેશ્યા શરીરનામ કર્મદ્રવ્યો જ છે. તો પછી “યોગપરિણામ લેશ્યા” કઈ રીતે ? જે કારણે સયોગી કેવલી શુકલ લેશ્યા પરિણામથી વિચરીને અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહેતા યોગનિરોધ કહે છે. પણ અયોગિત્વ અને અલેશ્યાત્વને પામે છે, તેથી યોગ પરિણામ લેશ્યા કહેલ છે. તે યોગ એ શરીરનામ કર્મ પરિણાતિ વિશેષ છે. - x - x - x - જે પ્રમાણે કાય આદિ કરણયુક્ત આત્માની વીર્ય પરિણાતિ તે યોગ કહેવાય છે, તે પ્રમાણે જ લેશ્યા પણ જાણવી. કર્મની સ્થિતિનો હેતુ તે લેશ્યા છે તેથી ગુરુઓ “કર્મ નિસ્યંદ લેશ્યા” કહે છે. - x - x - x - x - x -

એ પ્રમાણે દ્રવ્યલેશ્યા કહી, હવે ભાવલેશ્યા કહે છે - ભાવલેશ્યા બે ભેદે છે - (૧) વિશુદ્ધ લેશ્યા - અકલુષ દ્રવ્ય સંપર્કથી જન્મેલ આત્મ પરિણામ રૂપ (૨) અવિશુદ્ધ લેશ્યા - તે પ્રમાણે જ જાણવી.

વિશુદ્ધ લેશ્યા બે પ્રમાણે છે - ઉપશમથી થયેલ અને ક્ષાયથી થયેલ. અર્થાત્ (૧) ક્ષાયના ઉપશમથી થતી, (૨) ક્ષાયના ક્ષાયથી થતી. એકાંત વિશુદ્ધિને આશ્રીને આ કથન કરેલ છે. અન્યથા ક્ષાયોપશતિકી એવી પણ શુકલ, તેજો અને પદ્મ એ વિશુદ્ધલેશ્યા સંભવે જ છે.

અવિશુદ્ધ લેશ્યા, તે પૂર્વે કહેલ છે તે નિયમથી બે ભેદે જાણવી. પ્રેમમાં અર્થાત્ રાગમાં અને દોસ અર્થાત્ દ્વેષમાં. એટલે કે રાગવિષયા અને દ્વેષ વિષયા. આ અર્થથી કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત રૂપા જાણવી.

આ પ્રમાણે નામ આદિ ભેદથી આ લેશ્યા અનેક પ્રકારે છે તેમાં અહીં કોનો અધિકાર છે ? અહીં કર્મલેશ્યા વડે અધિકાર છે. પ્રાયઃ આ જ લેશ્યાની અહીં વર્ણાદિરૂપથી વિચારણા થતી હોવાથી કર્મદ્રવ્યલેશ્યા વડે અહીં અધિકાર છે. આ પ્રમાણે નામાદિ ભેદથી લેશ્યા કહી.

હવે નોકર્મદ્રવ્યલેશ્યાને કહે છે - શરીર, આભરણ આદિની છાયા. જીવ વ્યાપાર - તે શરીરાદિમાં તેલનું અભ્યંજન કે મનઃ શિલાઘર્ષણાદિથી છે તે પ્રયોગ અને વિસ્તરણા - જીવ વ્યાપાર નિરપેક્ષ ઇન્દ્રધનુષ કે વાદળા આદિની તથાવૃત્તિ, તેના વડે જાણવી.

ભાવલેશ્યા તે વિપાક, અહીં તે ઉપચારથી ઉદયજનિત પરિણામ કહ્યા છે. કોના ? જીવોમાં છ એ લેશ્યાના પરિણામ.

“અધ્યયન”ના નિક્ષેપાદિ વિનય શ્રુતમાં પૂર્વે કહેલા જ છે.

● નિર્યુક્તિ - ૫૪૯ + વિવેચન -

આ લેશ્યાના શુભાશુભ પરિણામોને જાણીને અપ્રશસ્ત લેશ્યાનો ત્યાગ કરવો અને પ્રશસ્ત લેશ્યામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. -૦- કઈ રીતે જાણીને ? આ અધ્યયન અનુસાર. અપ્રશસ્ત - અશુભ પરિણામા કૃષ્ણાદિ લેશ્યા. પ્રશસ્ત - શુભ પરિણામ રૂપ પીતા - પદ્મ લેશ્યાદિમાં પ્રયત્ન કરવો.

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કલ્પો. હવે સૂત્રનું ઉચ્ચારણ -

● સૂત્ર - ૧૩૮૩ -

હું આનુપૂર્વીના ક્રમાનુસાર લેશ્યા અધ્યયનનું નિરૂપણ કરીશ. મારી પાસે તમે છ લેશ્યાઓના અનુભાવોને સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૩૮૩ -

લેશ્યાને જણાવતું અધ્યયન તે લેશ્યા અધ્યયન, પ્રકર્ષથી તેના જ નામ, વર્ષ આદિના નિરૂપણા રૂપે યથાક્રમે કહીશ. કર્મલેશ્યા એટલે કર્મસ્થિતિને બતાવનાર તે તે વિશિષ્ટ પુદ્ગલરૂપ રસ વિશેષોને કહીશ, તે સાંભળો. આ અનુભવ નામાદિની પ્રરૂપણાથી કહેવાય છે. તેથી તેની પ્રરૂપણા માટે શિષ્યોને અભિમુખ કરવા આ દ્વાર સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૮૪ -

લેશ્યાઓના નામ, વર્ષ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, પરિણામ, લક્ષણ, સ્થાન, સ્થિતિ, ગતિ અને આયુષ્ય મારી પાસેથી સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૩૮૪ -

નામ - અભિધાન, વાર્ધા - કૃષ્ણાદિ, રસ - કડવો વગેરે. ગંધ - સુરભિ આદિ. સ્પર્શ - કર્કશ આદિ, પરિણામ - જઘન્ય આદિ, લક્ષણ - પાંચ આશ્રયનું સેવન આદિ. સ્થાન - ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષ રૂપ, સ્થિતિ - અવસ્થાન કાળ. ગતિ - નરકાદિ. આયુ - જીવિત. હવે નિર્દેશાનુસાર નામને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૮૫ + વિવેચન -

લેશ્યાઓના નામો ક્રમશઃ આ પ્રમાણે છે - કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ. સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. હવે તેનો વર્ણ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૮૬ થી ૧૩૯૧ -

(૧૩૮૬) કૃષ્ણ લેશ્યાનો વર્ણ સ્નિગ્ધ અર્થાત્ સજ્જામેઘ, ભેંસનું શીંગડું, અરિઠા, ખંજન, અંજન અને આંખની કીકી સમાન કામો છે.

(૧૩૮૭) નીલ લેશ્યાનો વર્ણ - નીલ અશોક વૃક્ષ, યાસ પક્ષીની પાંખ અને સ્નિગ્ધ વૈદ્રવ્ય મણિ સમાન નીલો છે.

(૧૩૮૮) કાપોત લેશ્યાનો વર્ણ - અલસીના ફૂલ, કોચલની પાંખ, કબુતરની ડોકના વર્ણ સમાન કાળા અને લાલ જેવો મિશ્રિત છે.

(૧૩૮૯) તેજો લેશ્યાનો વર્ણ - હિંગુલ, ગેરુ, ઉદય પામતો સૂર્ય, પોપટની ચાંચ, પ્રદીપની લવ સમાન લાલ હોય છે.

(૧૩૯૦) પદ્મ લેશ્યાનો વર્ણ - હરિતાલ અને હળદરના ખંડ, શણ અને અસનના ફૂલ સમાન પીળો હોય છે.

(૧૩૯૧) શુકલ લેશ્યાનો વર્ણ - શંખ, ચંકરવળ. કુંદપુષ્પ, દુધધારા, ચાંદીના હાર સમાન શ્વેત હોય છે.

● વિવેચન - ૧૩૮૬ થી ૧૩૯૧ -

સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ છે. વિશેષ શબ્દોનો અર્થ માત્ર અહીં આપેલ છે -

જીમૂતા - મેઘ, કાશતો - વર્ણથી પ્રકાશે છે. ગવલ - ભેંસનું શીંગડું, રિષ્ટ - દ્રોણકાક અથવા તેવું ફળ વિશેષ, તેની છાયા. ખંજન - ગાડાની ઘરીની મસી, અંજન - કાજળ, નાયન - આંખ. તેની જેવી કૃષ્ણ લેશ્યા. તેની બીજી લેશ્યા કરતા વર્ણથી વિશેષતા જણાવવા કહી. અહીં 'વર્ણથી' શબ્દ એટલે કહેલ છે કે તે વર્ણ આશ્રીને જ છે, રસથી નહીં.

નીલાશોક - એક વૃક્ષ વિશેષ છે. રક્ત અશોકના વિચ્છેદાર્થે નીલ વિશેષણ મૂકેલ છે. ચાસ - પક્ષિ વિશેષ. પ્રલા - ધૃતિ, સ્નિગ્ધ દીસ. તેના જેવી અર્થાત્ વર્ણથી નીલ એવી લેશ્યા જાણવી.

અતાસી - ધાન્ય વિશેષ, તેના ફૂલ. કોકિલચ્છદ - તૈલ કંટક, પારાપતા - કબુતર, ગ્રીવા - ડોક. કાપોત લેશ્યા તેના જેવી વર્ણથી છે.

હિંગલોક - હીંગળો, ઘાતુ - પાષાણ, ઘાતુ આદિ. તારુણ - તુરંતનો ઉગેલો. આદિત્ય - સૂર્ય. શુક - પોપટ, તુંડ - ચાંચ, તેજોલેશ્યા લાલ લાઈ હોય છે.

હરિતાલ - ઘાતુ વિશેષ તેનો ભેદ કરાતા હોય તેવો વર્ણ. હરિદ્રેહ - હળદર ગાંઠીયો, તેના ભેદ સદૈશ. શણ - ધાન્ય વિશેષ, અસન - બીજક, તેના ફૂલ તે બધાંની નીભા સમાન વર્ણથી પીળી પદ્મલેશ્યા હોય છે.

અંક - મણિ વિશેષ, કુન્દ - પુષ્પ વિશેષ, ક્ષીર - દુધ, તૂલક - તૂલ, રૂ. પૂર - પાણીનો પ્રવાહ. રજતા - રૂપું હાર - મુક્તા કલાપ. તેવો શ્વેત વર્ણ.

આ પ્રમાણે વર્ણ કહ્યો, હવે 'રસ' ને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૯૨ થી ૧૩૯૭ -

(૧૩૯૨) કડવી તુંબડી, લીંમડાં, કડવી રોહિણીનો રસ જેટલો કડવો હોય છે તેનાથી અનંત ગુણ અધિક કડવો કૃષ્ણ લેશ્યાનો રસ હોય છે.

(૧૩૯૩) ત્રિકટુ અને ગજપીપલનો રસ જેટલો તીખો છે, તેનાથી અનંતગુણ અધિક તીખો રસ નીલ લેશ્યાનો હોય છે.

(૧૩૯૪) કાચી કેરી અને કાચા કપિત્થનો રસ જેટલો કસાયેલો હોય છે તેનાથી અનંતગુણ અધિક કસાયેલો કાપોત લેશ્યાનો રસ હોય.

(૧૩૯૫) પાકી કેરી અને પાકા કવિત્યનો રસ જેટલો ખાટોમીઠો હોય છે, તેનાથી અનંતગુણ અધિક ખટમીઠો તેજોલેશ્યાનો રસ હોય છે.

(૧૩૯૬) ઉત્તમ સુરા, ફૂલોના બનેલા વિવિધ આસવ, મધુ, મૈરેચક રસ જેવો અમ્લ હોય તેનાથી અનંતગુણ અધિક અમ્લ પદ્મલેશ્યાનો રસ હોય.

(૧૩૯૭) ખજૂર, દ્રાક્ષ, દુધ, ખાંડ અને સાકરનો રસ જેટલો મીઠો છે, તેનાથી અનંતગુણ અધિક મીઠો રસ શુક્લ લેશ્યાનો હોય છે.

● વિવેચન - ૧૩૯૨ થી ૧૩૯૭ -

સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ કહેલ છે માત્ર વિશેષ શબ્દો જ અત્રે નોંધીએ છીએ -
કટુક - કડવો, રસ - આસ્વાદ, ક્ષિબ્ધ - લીંમડો, રોહિણી - ત્વચાવિશેષ,
અહીં કટુક વિશેષણ તેના અતિશયને જણાવવાને માટે છે. અથવા ઔષધિ વિશેષને જણાવવા અહીં કટુક શબ્દ બીજી વખત નોંધેલ છે. આ કડવા તુંબડા આદિના રસથી અનંત રાશિ વડે ગુણતા જેવો આસ્વાદ હોય તેવો કડવો રસ કૃષ્ણ લેશ્યાનો જાણવો તે તાત્પર્ય છે.

ત્રિકટુ - તીક્ષ્ણ કટુ. નીલ લેશ્યાનો રસ અતિ તીક્ષ્ણ - તીખો જાણવો.

તારુણ - અપરિપકવ કેરીનો રસ, તુવર - કષાયેલો. જેવો રસ હોય તેનાથી અનંતગુણ રસ કાપોત લેશ્યાનો જાણવો.

પરિશુભ - પરિપકવ એવી કેરી, કવિત્યનો રસ અર્થાત્ કંઈક ખાટો અને કંઈક મીઠો એવો રસ તેજોલેશ્યાનો જાણવો.

વરવારુણી - પ્રધાન સુરા. વિવિધ પુષ્પોનો દારુ, મધ આદિનો રસ આ બધાં રસો કરતા અનંતગુણ કંઈક અમ્લ કષાય માદ્યુર્વાન્ રસ પદ્મનો છે.

ખજૂર, દ્રાક્ષ આદિ પ્રસિદ્ધ છે. તેની જેવો મધુર રસ એમ અર્થ લેવો.

-૦- આ પ્રમાણે લેશ્યાનો રસ કહ્યો. હવે લેશ્યાની ગંધ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૯૮, ૧૩૯૯ -

ગાય, કુતરા, સર્પના મરેલા શરીરની જેવી દુર્ગન્ધ હોય છે, તેનાથી અનંતગુણ અધિક દુર્ગન્ધ ત્રણે અપ્રશસ્ત લેશ્યાની હોય છે.

સુગંધી ફૂલ, પીસાતા સુગંધી પદાર્થોની જેવી ગંધ છે, તેનાથી અનંત ગુણ અધિક સુગંધ ત્રણે પ્રશસ્ત લેશ્યાની હોય છે.

● વિવેચન - ૧૩૯૮, ૧૩૯૯ -

ગાય આદિના મડદાની ગંધ હોય તેવા પ્રકારની ગંધથી અનંત ગણી દુર્ગન્ધ અપ્રશસ્ત - અશુભ લેશ્યાની હોય છે. અશુભ લેશ્યા કઈ ? કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત. અહીં લેશ્યાનું અપ્રશસ્તપણું અશુભ ગંધનો હેતુ છે.

જાઈ, કેતકી આદિ ફૂલોનો પમરાટ, કોષ્ટપ્રટાદિ નિષ્પન્ન વાસ, અર્થાત્ આ બધાંની જે ગંધ, તે પીસાતા હોય ત્યારની સુગંધ, કેમકે તે વખતે આ ગંધ ઘણી પ્રબળતર હોય છે. તેનાથી અનંતગુણ સુગંધી પ્રશસ્ત લેશ્યાની ગંધ હોય. તે પ્રશસ્ત

લેશ્યા એટલે તેજો, પદ્મ, શુકલ. અહીં પણ પ્રશસ્તત્વના વિશેષથી ગંધ વિશેષનું અનુમાન છે.

ગંધની કહીને હવે લેશ્યાના સ્પર્શને જણાવે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૦૦, ૧૪૦૧ -

કરવત, ગાયત્રી જીભ, શાકવૃક્ષના પાનનો સ્પર્શ જેવો કર્કશ હોય છે, તેનાથી અનંત ગણો અધિક કર્કશ સ્પર્શ ત્રણ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓનો હોય છે.

બૂર, નવનીત, શિરીષપુષ્પોનો સ્પર્શ જેવો કોમળ હોય છે, તેનાથી અનંતગણો કોમળ સ્પર્શ ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાનો છે.

● વિવેચન - ૧૪૦૦, ૧૪૦૧ -

કરવત કે ગાયત્રી જીભના સ્પર્શ જેવો, અથવા શાક નામે કોઈ વૃક્ષ વિશેષના પાંદડા જેવો જે સ્પર્શ હોય તેનાથી અનંતગુણ, અર્થાત્ અપ્રશસ્ત લેશ્યાનો સ્પર્શ આવો કર્કશ હોય છે. જ્યારે પ્રશસ્ત લેશ્યાનો સ્પર્શ અતિસુકુમારપણાથી બતાવવા બૂર, માખણ આદિના સ્પર્શની ઉપમા આપેલ છે. અહીં અનેક દેષાંત છે તે વિવિધ દેશના શિષ્યોના અનુગ્રહને માટે છે. અથવા કહેલા ઉદાહરણમાં વર્ણાદિ તારતમ્યના સંભવથી લેશ્યાનું સ્વસ્થાનમાં પણ વર્ણાદિ વૈચિત્ર્ય જણાવવા આ સૂત્ર છે.

હવે પરિણામ દ્વારથી લેશ્યાને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૦૨ -

લેશ્યાઓના ત્રણ, નવ, સત્તાવીશ, એકચાશી કે બસો તેતાવીશ પરિણામો હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૦૨ -

ત્રણ પ્રકારે ઇત્યાદિ લેશ્યા પરિણામ કહ્યા, જે સૂત્રાર્થમાં નોંધેલ છે. પરિણામ એટલે તે રૂપે ગમન સ્વરૂપ. અહીં ત્રિવિધ તે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદથી છે. નવવિધ - તે જઘન્યાદિને સ્વસ્થાન તારતમ્ય વિચારણામાં પ્રત્યેકને જઘન્યાદિ ત્રણથી ગુણતા નવ, એ પ્રમાણે ફરી ત્રિકના ગુણનથી - ૨૭ ભેદે, ૮૧ ભેદે, ૨૪૩ ભેદે ભાવના કરવી.

એ પ્રમાણે તારતમ્ય વિચારણામાં સંખ્યાનિયમ શો છે ? એ ઉપલક્ષણ છે આવો સંખ્યા ભેદનો સાક્ષીપાઠ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ છે જ.

પરિણામ કહ્યું હવે લેશ્યાના લક્ષણો કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૦૩ થી ૧૪૧૪ -

(૧૪૦૩, ૧૪૦૪) જે મનુષ્ય પાંચ આશ્રવોમાં પ્રવૃત્ત છે. ત્રણ ગુણોમાં અગુણ છે, છ કાયમાં અવિરત છે, તીવ્ર આરંભમાં સંલગ્ન છે, ક્ષુદ્ર છે, અવિવેકી છે.... નિઃશંક પરિણામવાળા છે, નૃશંસ છે, અજિતેન્દ્રિય છે, આ બધાં યોગીથી યુક્ત છે, તે કૃષ્ણ લેશ્યા પરિણત હોય છે.

(૧૪૦૫, ૧૪૦૬) જે ઇષ્યાળુ છે, અમર્ષ છે, અતપસ્વી છે, અજ્ઞાની છે, માયાવી છે, લજ્જા રહિત છે, વિષયાસક્ત છે, દ્રેષી છે, ધૂર્ત છે, પ્રમાદી છે, રસ લોલુપ છે, સુખનો ગવેષક છે... આરંભથી અવિરત છે, સુદ્ર છે, દુઃસાહસી છે - આ યોગોથી યુક્ત મનુષ્ય નીલ લેશ્યામાં પરિણત હોય.

(૧૪૦૭, ૧૪૦૮) જે મનુષ્ય વક છે, આચાર વક છે. કપટ કરે છે. સરળતા રહિત છે, પ્રતિકુચક છે. પોતાના દોષોને છુપાવે છે, ઔપચિક છે, સર્વત્ર છન્નનો પ્રયોગ કરે છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અનાર્ય છે... ઉત્પ્રાસક છે, દુષ્ટ વચન બોલે છે, ચોર છે, મત્સરી છે - આ બધાં યોગોથી યુક્ત તે કાપોત લેશ્યામાં પરિણત હોય છે.

(૧૪૦૯, ૧૪૧૦) જે નમ્ર છે, અચપલ છે, માયા રહિત છે, અકુતૂહલ છે, વિનય કરવામાં નિપુણ છે, દાંત છે, યોગવાન્ છે, ઉપધાનવાન છે, ... પ્રિયધર્મી છે, દંટ ધાર્મી છે, પાપ ભીરુ છે, હિતૈષી છે - આ બધાં યોગોથી યુક્ત તે તેજોલેશ્યામાં પરિણત હોય છે.

(૧૪૧૧, ૧૪૧૨) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ જેના અત્યંત અલ્પ છે, જે પ્રશાંત ચિત્ર છે, પોતાના આત્માનું દમન કરે છે, યોગવાન્ છે, ઉપધાન કરનાર છે.... જે મિતભાષી છે, ઉપશાંત છે, જિતેન્દ્રિય છે - આ બધાં યોગોથી યુક્ત હોય તે પદ્મ લેશ્યામાં પરિણત હોય છે.

(૧૪૧૩, ૧૪૧૪) આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનોને છોડીને જે ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનમાં લીન છે, જે પ્રશાંત ચિત્ત અને દાંત છે. પાંચ સમિતિથી સમિત અને ત્રણ ગુણિઓથી ગુપ્ત છે..... સરાગ હોય કે વીતરાગ પરંતુ જે ઉપશાંત છે, જિતેન્દ્રિય છે - આ બધાં યોગોથી યુક્ત તે શુકલ લેશ્યામાં પરિણત હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૦૩ થી ૧૪૧૪ -

સૂત્રાર્થ સુસ્પષ્ટ જ છે. તો પણ કંઈક વિશેષતા જણાવીએ છીએ -

પાંચ આશ્રવ તે હિંસા આદિ, પ્રમત - પ્રમાદવાળો, અથવા પાંચ આશ્રવમાં પ્રવૃત્ત. તેથી મન, વચન, કાયાથી અનિયંત્રિત અર્થાત્ મનોગુણિ આદિથી રહિત. પૃથ્વી કાર્યાદિમાં અનિવૃત્ત - તેનો ઉપમર્દક. આવો તે અતીવ આરંભી પણ હોય, તેથી કહે છે - ઉત્કટ સ્વરૂપના અધ્યવસાયથી સાવધ વ્યાપારમાં પરિણત થયેલો હોય. - તથા -

સુદ્ર - બધાંને અહિતૈષી અને કૃપણતા યુક્ત. સહસા - ગુણ દોષની પર્યાલોચના વિના પ્રવર્તે અથવા ધનની શંકા રહિત અત્યંત જીવ બોધથી અનપેક્ષ પરિણામ કે અધ્યવસાય જેના છે તે નૃશંસ - જીવોને હણતાં જરાપણ શંકિત થતો નથી અથવા નિ:શંસ - બીજાની પ્રશંસા રહિત. અનિગૃહીત ઇન્દ્રિય વાળો. બીજા પૂર્વ સૂત્ર ઉત્તરાર્દ્ધસ્થાન અહીં કહે છે, ઉપસંહાર કરે છે -

આ અનંતરોક્ત મન, વચન, કાય, વ્યાપાર, પંચાશ્રવ પ્રમતત્વ આદિ, આ યોગ સમાયુક્ત કૃષ્ણ લેશ્યા જ તથાવિદ્ય દ્રવ્ય સંપર્કથી સ્ફટિકવત્ તેનાથી રંજિત થઈ તેના રૂપતાનો ભાગી થાય, આના વડે પંચાશ્રવ પ્રમતત્વાદિના ભાવકૃષ્ણ લેશ્યાના સદ્ભાવના ઉપદર્શનથી આ લક્ષણત્વ કહ્યું.

આ પ્રમાણે આગળ પણ લક્ષણત્વ ભાવના કરવી.

નીલલેશ્યા લક્ષણ કહે છે - ઈષ્ટ્યા - બીજાના ગુણને સહન ન કરવા. અમર્ષ - અત્યંત અભિનિવેશ, તપથી વિપરીત, કુશાસ્ત્ર રૂપ વિદ્યા, વંચનતા, અસમાચારના વિષયમાં નિર્લજ્જતા, વિષયોની અભિલાષા, પ્રદ્રેષ, જૂઠું જોલવાથી શઠ, જાત્યાદિ મદના આસેવનથી પ્રમત્ત, રસોમાં લોલુપ, સુખનો ગવેષી - “મને કઈ રીતે સુખ થાય છે ?” પ્રાણીની ઉપમર્દનથી અનિવૃત્ત. આવા યોગથી નીલ લેશ્યામાં પરિણત થાય.

ઠકાપોત લેશ્યા લક્ષણ કહે છે - વચનથી વક્ર, ક્રિયાથી વક્ર, મનથી નિકૃતિવાળો, ઋજુતા રહિત, સ્વદોષને ટાંકવા વડે પ્રતિકુંચક, હ્રમથી વિચરતો, અથવા આ બધાં શબ્દો એકાર્યક છે, વિવિધ દેશના શિષ્યોના અનુગ્રહાર્થે કહેલ છે. ઉત્પ્રાસક - રાગાદિ દોષથી ગમે તેમ જોલનાર. મત્સર - બીજાની સંપત્તિને સહન ન કરતો અથવા હોય તેના ત્યાગના અભાવ વાળો, - આ યોગથી સમાયુક્ત કાપોત લેશ્યામાં પરિણત થાય.

ઠતેજો લેશ્યા લક્ષણ કહે છે - કાય, વચન, મન વડે નમ્ર હોય ચપળતા રહિત, શાઠ્ય રહિત, અકૌતુકવાન તેથી જ ગુરુ આદિ પરત્વે ઉચિત પ્રતિપત્તિ વાળો હોય, ઇન્દ્રિયના દમનવાળો, સ્વાધ્યાયાદિ વ્યાપારવાત - શાસ્ત્રોપચારને જાણતો, ધર્માનુષ્ઠાનની અભિરુચિવાળો, અંગીકૃત વ્રતના નિર્વાહવાળો, અવધ, પાપ ભીરુ, મુક્તિ ગવેષક, પરોપકાર ચિત્તવાળો, હિંસા આદિ આશ્રય રહિત - આવા યોગથી યુક્ત તે તેજો લેશ્યા પરિણત થાય છે.

ઠપદ્મ લેશ્યા લક્ષણ કહે છે - અતીવ અલ્પ ક્રોધ અને માન જેના છે તે, એ રીતે પાતળા માયા અને લોભવાળો, તેથી જ પ્રકર્ષથી ઉપશમ ચિત્ત વાળો છે તે, અહિતની પ્રવૃત્તિના નિવારણથી જેણે આત્માને વશીકૃત કરેલો છે તે, સ્વલ્પ ભાષક, અનુદ્ભટ પણાથી ઉપશાંત આકૃતિ, વશીકૃત ઇન્દ્રિયવાળો - આ યોગથી સમાયુક્ત પદ્મ લેશ્યામાં પરિણત થાય છે.

ઠશુકલ લેશ્યા લક્ષણ કહે છે - અશુભ ધ્યાનને પરિહરીને અને પૂર્વોક્ત શુભ ધ્યાનમાં સતત અભ્યાસથી સાધે છે. તે કેવો થઈને ? પ્રશાંત ચિત્ત અને દાંત આત્મા થઈને. - x - સમિતિવાળો થઈને મન આદિથી સમસ્ત વ્યાપારનો નિરોધ કરનાર, તે અક્ષીણ અનુપશાંત કષાય પણાથી સરાગ હોય કે વીતરાગ તેવો - x - આવા યોગવાળો શુકલ લેશ્યામાં પરિણમે છે. અહીં જે વિશેષણોની પુનરુક્તિ છે, તેને વિશુદ્ધિથી કે પ્રકૃષ્ટત્વથી જાણવા.

હવે સ્થાનદ્વાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૧૫ -

અસંખ્ય અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળના જેટલા સમય હોય છે, અસંખ્ય યોજન પ્રમાણે લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય છે, તેટલા જ લેશ્યાઓના સ્થાન હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૧૫ -

સંખ્યાતીત અપસર્પે છે - પ્રતિસમય કાળ પ્રમાણે કે જીવો, શરીર - આયુ પ્રમાણાદિની અપેક્ષાથી અવશ્ય હાનિને અનુભવે છે તે અવસર્પિણી છે. જે દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણે છે તે જ પરિણામથી ઉત્સર્પિણી છે, પણ તેમાં અવશ્ય શરીર, આયુ પ્રમાણાદિની વૃદ્ધિ થાય છે. સમય - પરમનિરુદ્ધ કાળરૂપ છે. તે લોકના પ્રમાણપણાથી અસંખ્યેય સમય છે. તેથી અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પરિમાણ લેશ્યાના થાય છે. આ સ્થાનોમાં પ્રકર્ષ અને અપકર્ષ થાય છે. અહીં લેશ્યાના સ્થાનો સમયથી અસંખ્યેય ઉત્સર્પિણી - અવસર્પિણી છે અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક પ્રમાણ છે.

સ્થાનને કહીને હવે લેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૧૬ થી ૧૪૨૧ -

(૧૪૧૬) કૃષ્ણ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ મુહૂર્તાર્ધ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક મુહૂર્ત અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે.

(૧૪૧૭) નીલ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્ચોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ છે.

(૧૪૧૮) કાપોત લેશ્યાની જનઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્ચોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ છે.

(૧૪૧૯) તેજો લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્ચોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક બે સાગરોપમ છે.

(૧૪૨૦) પદ્મ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક મુહૂર્ત અધિક દશ સાગરોપમ છે.

(૧૪૨૧) શુકલ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મુહૂર્ત અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે.

● વિવેચન - ૧૪૧૬ થી ૧૪૨૧ -

સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ કહેલ છે, તો પણ કંઈક વિશેષ નોંધીએ છીએ -

૦મુહૂર્તનો અર્ધ તે મુહૂર્તાર્ધ. સમ પ્રવિભાગની અવિવક્ષા વડે અંતર્મુહૂર્ત એમ કહેલ છે. તેથી મુહૂર્તાર્ધ જ જઘન્યા સ્થિતિ છે. 'સાગર' એવા પદથી 'સાગરોપમ' જાણવું. - x - x - x -

અહીં અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્યભેદપણાથી અંતર્મુહૂર્ત શબ્દથી પૂર્વોત્તર ભવ સંબંધી બે અંતર્મુહૂર્ત કહેલ છે. આ પ્રમાણે બધે કહેવું.

ઉદિધિ શબ્દની ઉપમાથી પણ 'સાગરોપમ' અર્થ જ લેવો. તેમજ 'પલ્ચ' શબ્દથી 'પલ્ચોપમ' લેવું. નીલ લેશ્યાના વિષયમાં આ ઉપમાઓ છે.

કાપોતિ આદિ ચાર લેશ્યામાં અનુક્રમે ત્રણ, બે, દશ અને તેત્રીશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટથી સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ જાણવી.

હવે ઉપસંહાર કરતા ઉત્તરગ્રન્થ સંબંધ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૨૨ + વિવેચન -

લેશ્યાની આ સ્થિતિ કોઘથી કહી છે. હવે ચારે ગતિમાં આ લેશ્યાની સ્થિતિને કહીશ. -૦- ઓઘ - ગતિ ભેદની વિવક્ષા વિના, ચારે ગતિ - નરકગતિ આદિ, હવે પ્રતિજ્ઞાનુસાર આ સ્થિતિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૨૩ થી ૧૪૩૭ -

(૧૪૨૩) કાપોત લેશ્યાની સ્થિતિ - જઘન્ય ૧૦૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પલ્વોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ છે.

(૧૪૨૪) નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ - જઘન્ય પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ છે.

(૧૪૨૫) કૃષ્ણ લેશ્યાની સ્થિતિ - જઘન્ય પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ - સાગરોપમ છે.

(૧૪૨૬) નૈરયિક જીવોની લેશ્યાઓની સ્થિતિ વર્ણવી, હવે તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવોની લેશ્યા સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ.

(૧૪૨૭) કેવળ શુક્લ લેશ્યાને છોડીને મનુષ્ય અને તિર્યચોની જેટલી પણ લેશ્યાઓ છે, તે બધાંની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત છે.

(૧૪૨૮) શુક્લ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૯૦૦ વર્ષ ન્યૂન એક કરોડ પૂર્વ છે.

(૧૪૨૯) મનુષ્ય અને તિર્યચોની લેશ્યાની સ્થિતિનું આ વર્ણન છે. હવે દેવોની લેશ્યાઓની સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ -

(૧૪૩૦) કૃષ્ણ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષ છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્વોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. (૧૪૩૧) કૃષ્ણ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી એક સમય અધિક નીલ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે, ઉત્કૃષ્ટ પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગાધિક છે. (૧૪૩૨) નીલ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી એક સમયાધિક કાપોત લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગાધિક છે.

(૧૪૩૩) હવે આગળ હું ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિક અને વૈમાનિક દેવોની તેજો લેશ્યાની સ્થિતિનું નિરૂપણ કરીશ.

(૧૪૩૪) તેજો લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્વોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક બે સાગરોપમ છે. (૧૪૩૫) તેજો લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્વોપમનો અસંખ્યાત ભાગ અધિક બે સાગરોપમ છે.

(૧૪૩૬) તેજે લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી એક સમય અધિક પદ્ય લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક મુહૂર્ત અધિક દશ સાગરોપમ છે. (૧૪૩૭) પદ્ય લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી એક સમય અધિક શુકલ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક મુહૂર્તાધિક ૩૩ - સાગરોપમ છે.

● વિવેચન - ૧૪૨૩ થી ૧૪૩૭ -

૦સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ છે, વૃત્તિગત કિંચિત વિશેષતા આ પ્રમાણે -

કાપોત લેશ્યાની જઘન્યા સ્થિતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષ કહી. તે રત્નપ્રભા નારકીને આશ્રીને સમજવી, કેમકે ત્યાં જ આ આયુ સ્થિતિ છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે વાલુકા પ્રભાને આશ્રીને જાણવી. જે સમયાધિક પણ સૂત્રમાં કહ્યું તે સમજાવું ન હોવાથી તેની વ્યાખ્યા કરેલ નથી. યાવત્ - x - x - ઉત્કૃષ્ટા ૩૩ - સાગરોપમ સ્થિતિ કૃષ્ણ લેશ્યાની કહી તે મહાતમસ્ત્રભાની જાણવી. કેમકે આટલું આયુષ્ય ત્યાં જ સંભવે છે. નારકોની આગળ દેવોની દ્રવ્ય લેશ્યા સ્થિતિ એ પ્રમાણે જ ચિંતવવી. તેમના ભાવ લેશ્યાના પરિવર્તમાન પણાથી અન્યથા પણ સ્થિતિનો સંભવ છે. આ પ્રમાણે નરકમાં થાય તે નૈરયિક તેમના સંબંધી લેશ્યાની સ્થિતિ વર્ણવીને હવે બાકીની ગતિની કહે છે -

લેશ્યાની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તાઈ કહી, તે કઈ રીતે ? પૃથ્વી કાયાદિમાં અને સંમૂર્છિમ મનુષ્યાદિમાં જે કૃષ્ણા આદિ લેશ્યા છે, તે તિર્યચ અને મનુષ્યોની મધ્યે જ સંભવે છે. એ પણ કવચિત્ કોઈકને સંભવે છે. એ વિષયમાં પ્રજાપનાનું 'લેશ્યાપદ' જોવું. શું શુકલ લેશ્યાની પણ અંતર્મુહૂર્ત જ સ્થિતિ હોય ? તેવી આશંકાથી કરે છે - કેવળ શુદ્ધ લેશ્યા અર્થાત્ શુકલ લેશ્યાને વર્ણવે કહેવું.

શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિમાં ઉત્કૃષ્ટા પૂર્વકોટી કહી છે તે નવ વર્ષ વડે ન્યૂન જાણવી. અહીં જો કે ક્યારેક પૂર્વકોટિ આયુવાળાને આઠ વર્ષે પણ વ્રતના પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પણ આટલી ઉંમરવાળાને એક વર્ષના પર્યાયની પૂર્વે શુકલ લેશ્યાનો સંભવ નથી. તેથી નવ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ કહેલ છે. બાકી સૂત્રો સ્પષ્ટ જ છે.

કૃષ્ણ લેશ્યાની જે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષ કહી, તે વ્યંતર અને ભવનપતિમાં જ સંભવે છે, કેમકે તેમનું તેટલું આયુ હોય છે. એ પ્રમાણે - x - x - x - આઠ ત્રણે સ્થિતિ વ્યંતર અને ભવનપતિ નિકાયને આશ્રીને કહેલી જાણવી. પછી જે સૂત્ર છે તેમાં સમસ્ત નિકાય ભાવિની તેજે લેશ્યાની સ્થિતિ બતાવેલી છે. તેથી તે ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક એ ચારે નિકાયની સ્થિતિ સમજવી. જો કે સામાન્ય ઉપક્રમ છે તો પણ તે વૈમાનિક નિકાય વિષયપણાથી જ તે સ્થિતિ જાણવી. ઇત્યાદિ - x - x - x - x - x - x - પદ્યલેશ્યાની સ્થિતિમાં જે દશ સાગરોપમ સ્થિતિનું કથન કરેલ છે, તે જઘન્યા સ્થિતિ સનત્કુમારમાં અને ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ બ્રહ્મલોકમાં જાણવી કેમકે તેઓને જ આ આયુષ્યનો સંભવ છે. - x - x - x - x - x - શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિનું જે કથન છે, તે લાંતક દેવલોકથી આરંભીને સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી સંભવે છે તેમ જાણવું.

એ પ્રમાણે સ્થિતિ દ્વાર કહ્યું. હવે ગતિદ્વારને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૩૮, ૧૪૩૯ -

કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત આ ત્રણે અધર્મ લેશ્યાઓ છે. આ ત્રણથી જીવ અનેકવાર દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

તેજો, પદ્મ અને શુક્લ લેશ્યા, આ ત્રણે ધર્મ લેશ્યાઓ છે. આ ત્રણેથી જીવ અનેકવાર સુગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૪૩૮, ૧૪૩૯ -

કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત આ ત્રણે લેશ્યાઓ અધર્મ લેશ્યા છે. કેમકે તે પાપના ઉપાદાનના હેતુ પણ છે. પાઠાંતરથી તે અધર્મ લેશ્યા છે. ત્રણે પણ અવિશુદ્ધત્વથી અપ્રશસ્ત છે. એ લેશ્યાથી જીવો નરક અને તિર્યચગતિ રૂપ દુર્ગતિને પામે છે. કેમકે સંકિલષ્ટપણાથી તેને પ્રાયોગ્ય આયુ જ તેઓ બાંધે તેમ સંભવે છે.

તેજો, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ લેશ્યા ધર્મ લેશ્યા છે, કેમકે વિશુદ્ધતાથી તે ધર્મના હેતુપણે છે તેથી આ ત્રણે લેશ્યા વડે જીવ દેવ અને મનુષ્ય લક્ષણ સુગતિને અથવા મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. કેમકે તેમને તેવા પ્રકારના આયુનો બંધ અથવા સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે.

ગતિદ્વાર કહ્યું. હવે આયુષ્યના દ્વારનો અવસર છે - તેમાં જે લેશ્યામાં જે આયુષ્યનું પ્રમાણ છે, તે સ્થિતિ દ્વારમાં જ અર્થથી કહેલ છે. અહીં તો આ કહે છે - જીવ જે લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે લેશ્યામાં જ મરે છે. તેમાં જન્માંતર ભાવિ લેશ્યાનું શું પહેલાં સમયે પરભવ આયુનો ઉદય થાય કે ચરમ સમયે અન્યથા પણ હોય તે સંશયના નિવારણ માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૪૦ થી ૧૪૪૨ -

(૧૪૪૦) પ્રથમ સમયમાં પરિણત બધી લેશ્યાઓથી કોઈપણ જીવ બીજા ભવમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. (૧૪૪૧) અંતિમ સમયમાં પરિણત બધી લેશ્યાઓથી કોઈપણ જીવ બીજા ભવમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. (૧૪૪૨) લેશ્યાઓની પરિણતિ થતાં અંતર્મુહૂર્ત વ્યતીત થઈ જાય છે અને જ્યારે અંતર્મુહૂર્ત શેષ રહે છે. તે સમયે જીવ પરલોકમાં જાય છે.

● વિવેચન - ૧૪૪૦ થી ૧૪૪૨ -

છ એ લેશ્યા તેની પ્રતિપતિ કાળની અપેક્ષાથી પહેલાં સમયમાં પરિણત થવાથી, કોઈનો પણ ઉપપાત - ઉત્પત્તિ થતી નથી. એ પ્રમાણે જ બીજા ભવમાં જીવને તેવી લેશ્યા વડે અંત્ય સમયમાં પરિણત વડે પણ કોઈ જીવની ઉત્પત્તિ થતી નથી. શેષ અંતર્મુહૂર્ત રહેતા અવતિષ્ઠ એવી લેશ્યાઓ વડે પરિણત વડે ઉપલક્ષિત જીવ ભવાંતરમાં જાય છે. અહીં મરણકાળમાં ભાવિભવ લેશ્યાના ઉત્પત્તિકાળમાં અથવા અતીત ભવ લેશ્યામાં અંતર્મુહૂર્ત અવશ્ય થાય છે. જો કે દેવ નારકમાં આ કાળ બે અંતર્મુહૂર્ત છે. આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપનાની સાક્ષી પણ છે જ. - x - x -

આ પ્રમાણે લેશ્યાની નામ આદિને કહીને, હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતા આ ઉપદેશ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૪૩ -

આ પ્રમાણે લેશ્યાઓના અનુભાગને જાણીને અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓના પરિત્યાગ કરીને, પ્રશસ્ત લેશ્યાઓમાં અધિષ્ઠિત થવું જોઈએ - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૪૪૩ -

જે કારણથી આ પ્રશસ્તા લેશ્યા દુર્ગતિનો હેતુ છે અને પ્રશસ્તા લેશ્યા સુગતિનો હેતુ છે, તે કારણથી અનંતર કહેલી લેશ્યાના અનુભાગને વિશેષથી જાણીને કૃષ્ણાદિ ત્રણે અપ્રશસ્ત લેશ્યાનો ત્યાગ કરીને તૈજસ આદિ ત્રણ પ્રશસ્તાનો ભાવ પ્રતિપતિથી મુનિ આશ્રય કરે છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૩૪ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

● અધ્યયન - ૩૫ - “અણગારમાર્ગ ગતિ” ●

૦લેશ્યા અધ્યયન - ૩૪ ની વ્યાખ્યા કરી. હવે અધ્યયન - ૩૫ મું આરંભીએ છીએ, તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે - અનંતર અધ્યયનમાં લેશ્યા કહી. તેને કહેવામાં આ આશય હતો - અશુભ અનુભાવ લેશ્યાના ત્યાગથી શુભાનુભાવ જ લેશ્યામાં રહેવું. અને તે બિદ્ધુગુણ વ્યવસ્થિત જ સમ્યગ્ રીતે ધારણ કરી શકે છે પણ તેવું વ્યવસ્થાપન તેના પરિજ્ઞાનથી થાય, તેથી તેનો અર્થ અહીં આરંભે છે, આ સંબંધથી આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગ દ્વાર પૂર્વવત્ ચાવત્ નામનિક્ષેપમાં “અણગારમાર્ગગતિ” નામ છે. તેથી અણગાર, માર્ગ અને ગતિ એ ત્રણે પદોના નિક્ષેપને માટે નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૪૯ થી ૫૫૧ + વિવેચન -

“અનગાર” શબ્દનો નિક્ષેપો નામાદિ ચાર ભેદે જાણવો. તેમાં દ્રવ્ય અણગારના બે ભેદ છે. તેમાં નોઆગમથી દ્રવ્ય અણગાર ત્રણ ભેદે છે - તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અણગારમાં નિહ્વ આદિ આવે છે. ભાવમાં સમ્યગ્ દૈષ્ટિ, અગારવાસથી વિનિર્મુક્ત લેવા. માર્ગ અને ગતિ બંને શબ્દો પૂર્વે ઉદ્દિષ્ટ છે. ભાવ માર્ગમાં “સિદ્ધિગતિ”નો અધિકાર જાણવો.

-૦- ત્રણે ગાથા સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે નિહ્વ આદિમાં ચારિત્ર પરિણામ વિના ગૃહના અભાવવાળા લેવા. અણગાર પણ દ્રવ્ય અને ભાવથી કહ્યા છે. ભાવમાં સમ્યગ્દર્શનવાનું, અણગારવાસથી મુક્ત ચારિત્રી લીધા. તથા ભાવમાર્ગથી સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર લક્ષણથી સિદ્ધિગતિ વડે અર્થાત્ ભાવ અણગાર વડે અધિકાર છે, નામ નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૪૪ -

જ્ઞાનીઓ દ્વારા ઉપદિષ્ટ માર્ગને મારી પાસેથી એકાગ્રમન વડે સાંભળો, જેનું આચરણ કરીને બિદ્ધુ દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૪૪૪ -

હું કહું છું તે સાંભળો, એકાગ્ર મનથી, અનન્યગત સિત્તવાળા શિષ્યને આમ કહે છે. આ માર્ગ, યથાવસ્થિત વસ્તુ તત્ત્વથી ઉત્પન્ન કેવળ વાળા અરહંત વડે કહેવાયેલ છે. અથવા શ્રુતકેવલિ, ગણધર આદિ વડે પ્રતિપાદિત છે. વળી આ માર્ગને આચરનાર સાધુ શારીરિક, માનસિક દુઃખોનો અંત કરે છે, સર્વે કર્મોનું ઉન્મૂલન કરે છે. આના વડે આસેવ્ય - આસેવક સંબંધથી અણગાર સંબંધી માર્ગનું જે ફળ - મુક્તિ ગતિ છે, તે દર્શાવેલ છે તે અણગાર માર્ગ અને તેની ગતિ અર્થથી કહી છે, તે સાંભળો.

● સૂત્ર - ૧૪૪૫ થી ૧૪૬૪ -

(૧૪૪૫) ગૃહવાસનો પરિત્યાગ કરી પ્રવ્રજિત થયેલ મુનિ, આ સંગોને જાણે, જેમાં મનુષ્ય આસક્ત થાય છે.

(૧૪૪૬) સંયત ભિક્ષુ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, અબહ્યયર્ચ, ઇચ્છા-કામ અને લોભથી દૂર રહે.

(૧૪૪૭, ૧૪૪૮) મનોહર ચિત્રોથી યુક્ત, માળા અને ધૂપથી સુવાસિત, કમાડો અને સફેદ ચંદરવાથી યુક્ત - એવા ચિત્તાકર્ષક સ્થાનની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરે... કામ રાગ વધારનારા આવા પ્રકારના ઉપાશ્રયોમાં ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવો ભિક્ષુને માટે દુષ્કર છે.

(૧૪૪૯, ૧૪૫૦) આથી એકાકી ભિક્ષુ શ્મશાનમાં, શૂન્યઘરમાં, વૃક્ષની નીચે તથા પરકૃત્ એકાંત સ્થાનમાં રહેવાની અભિરુચિ રાખે.... પરમ સંયત ભિક્ષુ પ્રાસુક, અનાબાધ, સ્ત્રીઓના ઉપદ્રવથી રહિત સ્થાનમાં રહેવાનો સંકલ્પ કરે.

(૧૪૫૧, ૧૪૫૨) ભિક્ષુ સ્વયં ઘર ન બનાવે, બીજા પાસે ન બનાવડાવે, કેમકે ગૃહકર્મના સમારંભમાં પ્રાણીનો વધ જોવાયેલ છે.... ખસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવોનો વધ થાય છે તેથી સંયત ભિક્ષુ ગૃહકર્મના સમારંભનો પરિત્યાગ કરે.

(૧૪૫૩, ૧૪૫૪) એ જ પ્રમાણે ભોજન-પાન રાંધવા અને રંધાવવામાં હિંસા થાય છે. તેથી પ્રાણ અને ભૂત જીવોની દયાને માટે રાંધે કે રંધાવે નહીં.... ભોજન અને પાનને પકાવવામાં પાણી, ધાન્ય, પૃથ્વી અને કાષ્ઠને આશ્રિત જીવોનો વધ થાય છે. તેથી સાધુ રંધાવે નહીં.

(૧૪૫૫) અગ્નિ સમાન બીજું શસ્ત્ર નથી, તે ઘસાં પ્રાણનું વિનાશક છે, સર્વતઃ તીક્ષ્ણ ધારથી યુક્ત છે, તેથી ભિક્ષુ અગ્નિ જ સળગાવે.

(૧૪૫૬ થી ૧૪૫૮) કચ - વિકચથી વિરક્ત ભિક્ષુ સુવર્ણ અને માટીને સમાન સમજનાર છે, તેથી તે સોના-ચાંદીની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરે... વસ્તુને ખરીદનાર કલિક હોય છે, વેચનાર વલિક્ હોય છે. તેથી કચ - વિકચમાં પ્રવૃત સાધુ - 'સાધુ' નથી... ભિક્ષાવૃત્તિ જ ભિક્ષુએ ભિક્ષા કરવી જોઈએ. કચ - વિકચથી નહીં. કચ વિકચ મહાદોષ છે, ભિક્ષાવૃત્તિ સુખાવહ છે.

(૧૪૫૯, ૧૪૬૦) મુનિ શ્રુતાનુસાર અનિંદિત અને સામુદાયિક ઈછની એપણા કરે તે લાભ અને અલાભમાં સંતુષ્ટ રહીને ભિક્ષા ચર્ચા કરે.... અલોલુપ, રસમાં અનાસક્ત, રસનેન્દ્રિય વિજેતા, અમૂર્ષિત, જીવન નિર્વાહને માટે જ ખાય, રસને માટે નહીં.

(૧૪૬૧) મુનિ અર્ચના, રચના, પૂજા, ઋહિ, સત્કાર અને સન્માનની મનથી પણ પ્રાર્થના ન કરે.

(૧૪૬૨) મુનિ શુક્લ ધ્યાનમાં લીન રહે. નિદાન રહિત અને અકિંચન રહે, જીવન પર્યન્ત શરીરની આસક્તિને છોડીને વિચરણ કરે.

(૧૪૬૩) કાળધર્મ ઉપસ્થિત યતાં મુનિ આહારનો પરિત્યાગ કરી, મનુષ્ય શરીરને છોડીને દુઃખોથી મુક્તિ અને સામર્થ્યવાન થઈ જાય છે.

(૧૪૬૪) નિર્મમ, નિરહંકાર, વીતરાગ અને અનાશ્રવ મુનિ કેવળજ્ઞાન પામીને શાશ્વત પરિનિર્વાલ પામે છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૪૪૫ થી ૧૪૬૪ -

(૧૪૪૫) ગૃહવાસ - ઘરમાં રહેવું અથવા ઘર જ પરવશતાના હેતુથી પાશ, તે ગૃહપાશ, તેનો ત્યાગ કરીને, સર્વસંગને છોડીને ભાગવતી દીક્ષા સ્વીકારેલ મુનિ, પ્રત્યક્ષ પુત્ર - પત્ની આદિનો પ્રતિબંધને ભવહેતુ રૂપ જાણીને નિશ્ચયથી તેને છોડે. સંગ - ની વ્યુત્પત્તિ કહે છે:- જેમાં પ્રતિબંધિત થાય અથવા જે સંગ વડે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો સાથે સંબદ્ધ થાય તે.

(૧૪૪૬) હિંસા - પ્રાણ વ્યપરોપણ, અલીક - અસત્ય ભાષણ, ચૌર્ય - અદત્તાદાન. અબ્રહ્મસેવન - મૈથુન આચરણની ઇચ્છારૂપ, કામ - ઇચ્છાકામ અથવા અપ્રાપ્ત વસ્તુની કાંક્ષારૂપ, લોહ - લબ્ધ વસ્તુ વિષયક ગુદ્ધિ. સંયત તેનો ત્યાગ કરે. આના વડે મૂલગુણો કહ્યા તેમાં સ્થિત એવા શરીરને અવશ્ય આહારાદિ પ્રયોજન હોય, તેથી તે વિષયમાં કહે છે -

(૧૪૪૭) મનોહર ચિત્ર પ્રધાન ગૃહને, તે પણ પુષ્પ અને ધૂપથી સુગંધી કરાચેલ હોય, કમાડોથી યુક્ત હોય, તે પણ શ્વેતવસ્ત્રથી વિભૂષિત હોય, મનથી તો શું ? વચનથી પણ ન પ્રાર્થે. ત્યાં કઈ રીતે રહે ?

(૧૪૪૮) કામ રાગ વધારનાર ઉપાશ્રયમાં ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ દુષ્કર છે. તેમાં ઇન્દ્રિયો - ચક્ષુ આદિ, ઉપાશ્રય - દુઃખમાં જેનો આશ્રય કરાય છે તે દુષ્કર - ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિના નિષેધથી માર્ગમાં રહેવું. મુશ્કેલ હોવું તે - સ્વ સ્વ વિષય પ્રવૃત્તિને નિયંત્રિત કરવી મુશ્કેલ છે. કામરાગ - મનોજ્ઞ ઇન્દ્રિય વિષયોમાં આસક્તિ. આવા સ્થાને મૂલગુણમાં કંઈક અતિચાર સંભવે છે. એવું હોય તો ક્યાં ? કેમ ? રહેવું.

(૧૪૪૯) શ્મશાનમાં, શૂન્યગૃહોમાં, વૃક્ષની સમીપમાં, તથાવિધ કાળમાં, રાગદ્વેષ રહિત કે અસહાય રહે. બીજાના તેવા પ્રકારના પ્રતિબંધને ન સ્વીકારીને અને બીજા વડે નિષ્પાદિત સ્થાનમાં ભિક્ષુ રહે.

(૧૪૫૦) અચિતિભૂત ભૂભાગમાં, પોતાના કે બીજાને બાધા ન થાય તે રીતે અથવા આવનાર સત્વો કે ગૃહસ્થ - સ્ત્રી આદિના ઉપદ્રવ રહિત સ્થાનમાં રહે. કેમકે આ જ મુક્તિપથના શત્રુ રૂપે. તેમાં પ્રવૃત્તને ઉપદ્રવ હેતુ થાય છે. ઉક્ત શ્મશાનાદિમાં તો શાક્યાદિ ભિક્ષુ પણ રહે, તેથી કહ્યું કે - મોક્ષને માટે સમ્યક્ પ્રકારે ચત્ન કરે. જિન માર્ગ સ્વીકારેલને જ મુક્તિમાર્ગ પ્રતિ વસ્તુતઃ સમ્યક્ ચત્ન સંભવે છે. તેમાં પણ માત્ર રુચિ ન કરે. પણ તેમાં સંકલ્પ કરે -૦- પરકૃત વસતિ એવું વિશેષણ કેમ કહ્યું ?

(૧૪૫૧) પોતાના માટે ઉપાશ્રય કરે નહીં. ગૃહસ્થાદિ પાસે કરાવે પણ નહીં કે કરનારને અનુમોદે નહીં. કેમકે ગૃહ નિષ્પત્તિ કર્મમાં સમારંભ થાય. કેમકે પ્રાણીને

પરિતાપ કર થાય છે. એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાણીનો ઘાત થાય છે. “ભૂતોનો વધ કહ્યો” તે કેટલાંકને ન થાય, તે આશંકાથી કહે છે -

(૧૪૫૨) બે ઇન્દ્રિયાદિ ત્રસ, પૃથ્વી આદિ સ્થાવર, તેમાં પણ સૂક્ષ્મ અને બાહર જીવોનો વધ થાય છે. તેથી સમ્યગ્ હિંસાદિ ઉપરત થયેલ સંયત તેનો ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે આશ્રય ચિંતા કહીને હવે આહાર ચિંતા કહે છે -

(૧૪૫૩) તે જ પ્રકારે ભોજન - શાલિ ઓદનાદિ, પાન - દુધ વગેરે તેને ન સ્વયં રાંધે, તેમ જીવવધા થાય. તેથી પ્રાણ અને ભૂતની દયાને માટે રાંધવા - રંધાવવામાં પ્રવૃત્તને જે જીવોપઘાત સંભવે છે, તે ન થાય માટે રાંધે - રંધાવે નહીં.

આ જ અર્થને કહે છે -

(૧૪૫૪) પાણી, શાલિ આદિ ધાન્ય, તેની નિશ્રાએ રહેલ પુરા, કીડીઓ વગેરે રૂપ જીવો, ભૂતિ અને કાષ્ઠને આશ્રીને રહેલ એકેન્દ્રિય આદિ હણાય છે. તેથી ભિક્ષુ રાંધે - રંધાવે નહીં. રાંધનારને અનુમોદે નહીં.

(૧૪૫૫) અગ્નિ સમાન શસ્ત્ર નથી૦ ગાથાર્થ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે જાણવું:- ધારા - જીવ વિનાશિકા શક્તિ. કેમકે બધી દિશામાં રહેલા જીવનો ઉપઘાત કરે છે. શસ્ત્ર - જેના વડે પ્રાણી હણાય તેવા આયુધ આદિ તેની ધારથી અલ્પ જંતુને પણ ઉપઘાતક થાય છે. તેથી અગ્નિ ન સળગાવવો આના વડે ઠંડી નિવારવા માટે પણ અગ્નિના આરંભનો નિષેધ કર્યો. -૦- પચન, પાચનના નિષેધથી ક્રય - વિક્રય કરવો ચુક્ત માને, તેવી આશંકાથી હિરણ્યાદિના પરિગ્રહના નિષેધપૂર્વક તેનો પણ પરિહાર કહે છે -

(૧૪૫૬) સુવર્ણ, રૂપું, બીજાં ધન - ધાન્યાદિને ચિત્તમાં તો ઠીક વચનથી પણ ન પ્રાર્થે. કેવો ઘર્ષને ? સોના કે માટે બંનેમાં તુલ્ય બનીને. સાધુ નિવૃત્ત થાય. કોનાથી? ખરીદ કે વેચાણની પ્રવૃત્તિથી. એમ શા માટે ?

(૧૪૫૭) મૂલ્ય આપીને બીજાની વસ્તુ લે તે ખરીદી, પોતાની વસ્તુ મૂલ્ય લઈ બીજાને આપે તે વલિડ્, તેમાં પ્રવર્તે તે સાધુ ન કહેવાય.

(૧૪૫૮) તથાવિધ વસ્તુની યાચના કરવી પણ ખરીદી ન કરવી. ભિક્ષા વડે જ નિર્વાહ કરવો તે ભિક્ષાવૃત્તિ. અચાચિત વસ્તુ લેવી તે ખરીદ-વેચાણ માફક સદોષ જ છે. તેથી ભિક્ષાવૃત્તિ વડે જ આલોક અને પરલોકમાં કલ્યાણ કે સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. આના વડે કીત દોષ પરિહાર કહ્યો.

(૧૪૫૯) સમુદાન ભિક્ષા - એક ઘેરથી જ ભિક્ષા ન લેતા જુદા જુદા ઘરોમાંથી થોડું થોડું લઈ, મધુકરવૃત્તિથી ભ્રમણ કરતા જ આ પ્રમાણે થાય છે. આગમમાં અભિહિત ઉદ્ગમ એષણાદિ ભિક્ષાવૃત્તિથી જ અબાધિત થાય છે. - x - x - પિંડપાત એટલે પાત્રમાં ભિક્ષા પડવી તે. અર્થાત્ ભિક્ષા માટે અટન કરે - ગવેષણા કરે. હવે પિંડ - અશનાદિને પ્રાપ્ત કરીને જે રીતે ખાય, તે કહે છે -

(૧૪૬૦) સ-રસ અન્ન પામીને લંપટ ન બને. સ્નિગ્ધાદિ રસની પ્રાપ્તિમાં આકાંક્ષાવાળો ન થાય, તે માટે જીભને વશમાં રાખે, સંનિધિ આદિ ન કરવા વડે

અમૂર્છિત ન થાય. આવા પ્રકારનો થઈને રસને માટે “આ સરસનું હું આસ્વાદ કરીશ” એમ મૂર્છાથી આહાર ન કરે. કેવળ સંયમના નિર્વાહ માટે જ આહાર કરે. આના વડે પિંડવિશુદ્ધિ કહી. આ પ્રમાણે આશ્રય અને આહારની વિચારણાથી ઉત્તરગુણ કહ્યા.

હવે આ રીતે રહેતા સાધુને આત્મામાં જહુમાન ઉત્પન્ન થતાં ક્યારેક અર્ચનાદિ પ્રાર્થે તો ? -

(૧૪૬૧) પુષ્પાદિથી અર્ચના, પૂજા, નિષદાદિ વિષયક રચના, વંદન, વચનાદિ વડે સ્તવના, વિશિષ્ટ વસ્ત્રાદિથી પૂજન, પ્રતિલાભન, ઋદ્ધિ, અર્થપ્રદાનાદિ સત્કાર, અભ્યુત્થાનાદિ સન્માન, તેને મનથી તો શું ? વાણીથી પણ ન પ્રાર્થે, અભિલાષા ન કરે. તો શું કરે ? તે કહે છે -

(૧૪૬૨) શુકલ ધ્યાનને ધ્યાવે, નિચાણા રહિત અને અર્કિંચન થાય, કાયાને વોસિરાવીને વિચરે, અપ્રતિબદ્ધ વિહારથી વિચરે. ક્યાં સુધી ? મરણકાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી. મૃત્યુ સમયે શું કરે ?

(૧૪૬૩) અશનાદિ આહારનો પરિત્યાગ કરે. સંતેજના કરે. ક્યારે ? કાળધર્મમાં - આયુષ્યના ઢાયના લક્ષણમાં, મૃત્યુ સ્વભાવ નીકટ આવે ત્યારે. તથા મનુષ્ય સંબંધી શરીરનો ત્યાગ કરીને, વીર્યતરાયના ઢાયથી વિશિષ્ટ સામર્થ્યવાન્ જનીને શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને વિશેષથી ત્યજે છે. તેના નિબંધક કર્મનો અપગમ થાય છે. કેવ થઈને ?

(૧૪૬૪) મમત્પરહિત, “હું અમુક જાતિનો છું” ઇત્યાદિ અહંકાર રહિત, રાગ અને દ્વેષ રહિત થઈને, મિથ્યાત્વ આદિ તેના હેતુના અભાવે કર્મશ્રવ રહિત થઈને કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે. ક્યારેય પણ વિચ્છેદ ન પામે તેવા શાશ્વત અને અસ્વાસ્થ્ય હેતુ કર્મના અભાવથી સર્વથા સ્વસ્થીભૂત થાય. - ૦ - ૦ -

આ પ્રમાણે વીશ સૂત્રોની વિવેચના કરી.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ

અધ્યયન - ૩૫ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ.

● અધ્યયન - ૩૬ - “જુવાજુવ વિભક્તિ” ●

— x — x — x — x —

૦ ‘અનગાર માર્ગ ગતિ’ નામે અધ્યયન - ૩૫ કહ્યું હવે છત્રીશમું કહીએ છીએ. તેનો સંબંધ આ છે - અનંતર અધ્યયમાં હિંસાનો ત્યાગ કરવો આદિ બિહુના ગુણો કહ્યા, તે જુવ-અજુવના સ્વરૂપના પરિજ્ઞાથી જ સેવવા શક્ય છે, તેથી તેને જણાવવાને માટે આ અધ્યયન આરંભીએ છીએ. આના ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગ દ્વારો છે.

તેમાં ભાષ્યગાથા આ છે -

● ભાષ્ય - ૧ થી ૧૫ - સંક્ષેપાર્થ -

તેના અનુયોગ દ્વારો ચાર છે - ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ અને નય. ઉપક્રમ છે ભેદે - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અથવા આનુપૂર્વી નામ પ્રમાણ વક્તવ્યતા જાણવી. અર્થાધિકારથી તે છે છે. બધાંને યથાક્રમે વર્ણવીને આ સમવતાર કરવો. તેમાં આનુપૂર્વી ઉત્કીર્તનાનુપૂર્વીમાં અવતરે છે. પૂર્વાનુપૂર્વીથી આ છત્રીશમું અને પશ્ચાનુપૂર્વીથી આ પહેલું અધ્યયન છે. અનાનુપૂર્વી વડે તો એકાદિથી છત્રીશ સુધીમાં કોઈપણ ક્રમે આવે. નામમાં છે ભેદે નામ છે, તેમાં ભાવમાં ક્ષાયોપશમિકતા છે, કેમકે બધું શ્રુત ક્ષાયોપશમિકમાં આવે છે. પ્રમાણમાં વળી ભાવ પ્રમાણમાં તે ત્રણ ભેદે છે. વળી તે લોકોતર અને અનંગ શ્રુત એવા આગમમાં અવતરે છે. તે પણ કાલિક શ્રુતમાં આ આગમ અવતરે છે. તે પણ અનંતર, પરંપર ઉભયરૂપ આગમ ત્રિકમાં અવતરે છે. પણ સંખ્યા પરિમાણ સમવતરે છે. અર્થાધિકારથી અહીં જુવાજુવોથી વર્તે છે. - x - x - નિક્ષેપમાં સ્થાપના એક અર્થમાં થાય છે તે ત્રણ ભેદે છે. ઓઘ, નામ અને સૂત્ર આલાપક. - x - x - તેમાં આનું નામ જુવ અને અજુવનો વિભાગ “જુવાજુવ વિભક્તિ” છે.

અહીં જુવ, અજુવ અને વિભક્તિ ત્રણ પદો વર્તે છે, તેનો નિક્ષેપો -

● નિર્યુક્તિ - ૫૫૨ થી ૫૫૯ + વિવેચન -

જુવનો નિક્ષેપો ચાર ભેદે છે તેમાં દ્રવ્યજુવના બે ભેદો છે. તેમાં નોઆગમ દ્રવ્યજુવ ત્રણ ભેદે - જ્ઞાસરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત. જુવદ્રવ્ય ભાવમાં જુવદ્રવ્યના દશ ભેદે પરિણામ છે. અજુવનો નિક્ષેપો પણ નામાદિ ચાર ભેદે છે, તેમાં દ્રવ્યથી અજુવ બે ભેદે છે. - x - યાવત્ ભાવમાં અજુવ દ્રવ્યના પરિણામ દશ પ્રકારે છે. વિભક્તિનો નિક્ષેપો પણ નામાદિ ચાર ભેદે છે. - x - યાવત્ જુવોની અને અજુવોની વિભક્તિ તે બે ભેદ છે તેમાં જુવના પણ સિદ્ધ અને અસિદ્ધ બે ભેદે વિભાગો છે. અજુવોના પણ રૂપી અને અરૂપી અજુવ એવી વિભાષા સૂત્રમાં છે. ભાવમાં છ ભેદે વિભક્તિ છે, તેમાં અહીં દ્રવ્ય વિભક્તિનો અધિકાર છે.

-૦- ગાથાર્થ કહ્યો. કિંચિત્ વિશેષ કહે છે, તે આ પ્રમાણે છે -

જુવદ્રવ્ય તે દ્રવ્યજુવ કહેવાય છે. -x- દ્રવ્યની પ્રાધાન્યતાથી દ્રવ્યજુવ, ભાવમાં દશભેદે જ છે. કર્મના ક્ષાયોપશમ કે ઉદયની અપેક્ષા પરિણતિરૂપ જુવદ્રવ્યના સંબંધ જુવથી અનન્યત્વથી જુવ પણે વિવક્ષીત તે જુવ છે. તેમાં ક્ષાયોપશમિકમાં પાંચ ઇંદ્રિયો

અને છટું મન. ઔદયિકમાં કોદાદિ ચાર મળીને દશ ભેદ થાય.

એ પ્રમાણે અજીવના નિક્ષેપમાં પણ જ્યારે પુદ્ગલદ્રવ્ય અજીવ રૂપ સર્વગુણ પર્યાય રહિત પણે વિચારાય ત્યારે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અજીવ. ભાવમાં અજીવદ્રવ્યના - પુદ્ગલના દશવિધ પરિણામે અજીવ છે. અને તે પાંચ-પાંચ શુભાશુભ પણે વિવક્ષિત છે. તે શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ એ પ્રમાણે જાણવા.

વિભક્તિના નિક્ષેપમાં બે પ્રકારે વિભક્તિ છે. જીવોની અને અજીવોની. જીવોનું વિભાગથી અવસ્થાપન, એ પ્રમાણે અજીવોનું સ્થાપન. - x - x - x - x - ભાવ નિક્ષેપમાં ઔદયિકાદિ ભાવ વિષયક છ પ્રકારો જાણવા. - x - x - અહીં જીવ, અજીવ દ્રવ્ય વિભાગ અવસ્થાન રૂપથી અધિકાર છે.

એ પ્રમાણે નામ નિક્ષેપો કલો. હવે સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૬૫ -

જીવ અને અજીવના વિભાગને તમે ઐકાગ્ર મનો મારી પારોથી સાંભળો, જેને જાણીને ભિક્ષુ સમ્યક્ પ્રકારે સંયમમાં યત્નશીલ થાય.

● વિવેચન - ૧૪૬૫ -

જીવ - ઉપયોગ લક્ષણવાનુ, અજીવ - તેથી વિપરીત, વિભક્તિ - તેમના ભેદાદિ દર્શનથી વિભાગ વડે અવસ્થાપન. તે જીવાજીવ વિભક્તિને હું કહું છું. હે શિષ્યો ! તમે સાંભળો. કેવી રીતે ? દર્શનમાં કહેલ જીવ, અજીવ વિભાગના અવગત તત્ત્વથી તેમાં જ ચિત્ત પરોવીને, તે એકમન. અહીં જ શ્રદ્ધાવાળા થઈને. આ પ્રમાણે જીવ અને અજીવ વિભક્તિને જાણીને પછી ભિક્ષુ - શ્રમણ સમ્યક્ - પ્રશસ્ત યત્નવાત્ બને. સંયમમાં - ઉક્તરૂપ સંયમ વિષયમાં.

જીવાજીવ વિભક્તિના જ્ઞાનની માફક લોકાલોક વિભાગનું જ્ઞાન પણ સંયમ યતનમાં વિષયપણાથી ઉપયોગી છે, તેથી તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૬૬ -

આ લોક જીવ અને અજીવમય કહેવાયેલો છે. અને જ્યાં અજીવનો એક દેશ કેવળ આકાશ છે, તે અલોક કહેવાય છે.

● વિવેચન - ૧૪૬૬ -

જીવ અને અજીવ રૂપ પ્રત્યેક પ્રાણીને પ્રત્યક્ષ આ લોક વિશેષથી કથિત છે, તેમ તીર્થંકરાદિએ કહેલ છે. જીવ અને અજીવોને યથારોગ આધાર - આધેયપણાથી વ્યવસ્થિત લોક છે. આના વડે સજીવનો સમુદાય લક્ષ્ય કરાય છે. તે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલરૂપ તેનો એક અંશ તે આકાશને અલોક કહે છે. - x - x -

હવે જીવાજીવ વિભક્તિ પ્રરૂપણા દ્વારથી તેને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૬૭ -

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જીવ અને અજીવની પ્રરૂપણા થાય છે.

● વિવેચન - ૧૪૬૭ -

દ્રવ્યને આશ્રીને આ - આ ભેદ, ક્ષેત્રને આશ્રીને આ - આ ક્ષેત્ર, કાળથી આવા પ્રકારની કામ સ્થિતિ, ભાવથી આના આ પર્યાયો. તેની ભેદના અભિધાન દ્વારથી જે પ્રરૂપણા - સ્વરૂપ ઉપદર્શન, તેમનો વિભાગ.

તેમાં અત્ય વક્તવ્યતાથી દ્રવ્યથી અજીવ પ્રરૂપણા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૬૮ થી ૧૪૭૦ -

સજીવના બે ભેદ છે - રૂપી અને અરૂપી. અરૂપીના દશ ભેદ છે અને રૂપીના ચાર ભેદ છે... ધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, તેનો પ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, તેનો પ્રદેશ, આ કાશાસ્તિકાય, તેનો દેશ, તેનો પ્રદેશ, અને અદ્ધાસમય, આ દશ ભેદ અરૂપી અજીવના કહ્યા છે.

● વિવેચન - ૧૪૬૮ થી ૧૪૭૦ -

રૂપ સ્પર્શ આદિને આશ્રીને મૂર્ત, તે જેના કે જેમાં છે તે રૂપી. અરૂપી - જેમાં ઉક્ત રૂપ નથી તે. આ બે ભેદે અજીવો કહેલા છે. તેના દશ ભેદો તીર્થંકર આદિ વડે પ્રતિપાદિત છે. - x - રૂપી અજીવો ચાર ભેદે છે. તેમાં અરૂપી દશ પ્રકારે કહે છે, તે આ પ્રમાણે -

(૧) ગતિ પરિણત પુદ્ગલોને સ્વભાવથી ધારી રાખે છે તે ધર્મ - આ ધર્મના પ્રદેશોનો સમૂહ તે ધર્માસ્તિકાય. જે સકલ દેશ પ્રદેશ અનુગત સમાન પરિણતવાણું વિશિષ્ટ દ્રવ્ય છે. (૨) તે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશની અપેક્ષાથી સમાન પરિણત રૂપત્વથી દેશ અપેક્ષાથી અસમાન પરિણતિને આશ્રીને વિશિષ્ટરૂપપણે ઉપદેશ કરે છે તે દેશ - ત્રણ ભાગ, ચાર ભાગ આદિ (૩) તે જ ધર્માસ્તિકાયના પ્રકર્ષથી અનન્યપણાથી દેશાંતરના અભાવથી કયાંય પણ જવાના અભાવરૂપ તે પ્રદેશ - નિરંશ ભાગ.

(૪) ગતિ પરિણત જીવ પુદ્ગલોને ધારણ કરતા નથી કે સ્વભાવથી અવસ્થાપિત કરતા નથી. તે સ્થિતિના ઉપકારકપણાથી 'અધર્મ' છે તેને પૂર્વવત્ અધર્માસ્તિકાય જાણવું. (૫) અધર્માસ્તિકાયના દેશ અને (૬) અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ. બંનેની વ્યાખ્યા ધર્માસ્તિકાયવત્.

(૭) આ - સ્વસ્વભાવના અપરિત્યાગરૂપથી કાશ - સ્વરૂપ વડે જે પદાર્થો તેમાં પ્રતિભાસે છે, તે આકાશ. અથવા સર્વ ભાવોની અભિવ્યક્તિથી તેમાં બધાં પદાર્થો પ્રતિભાસે છે તે આકાશ. તેના પણ આકાશાસ્તિકાય, (૮) આકાશાસ્તિકાય દેશ, (૯) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ એ ત્રણ પદની વ્યાખ્યા ધર્માસ્તિકાયવત્ જાણવી.

(૧૦) અદ્ધા - કાળ, તે રૂપ સમય તે અદ્ધા સમય, તે નિર્વિભાગરૂપ હોવાથી તેના દેશ કે પ્રદેશ ન કહેવા. - x - x - અરૂપીના આ દશ પ્રકારો થાય છે, તેમનું અનુક્રમે ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના એ ઉપકારત્વ છે. જ્યારે દશમો કાળ - વર્તનાલક્ષણ જાણવો. - x - x -

હવે આના જ ક્ષેત્રથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૭૧ -

ધર્મ અને અધર્મ લોક પ્રમાણ છે. આકાશ લોક અને અલોકમાં વ્યાપ છે. કાળ કેવલ સમય ક્ષેત્રમાં જ છે.

● વિવેચન - ૧૪૭૧ -

ધર્માસ્તિકાચ અને અધર્માસ્તિકાચ બંને લોક પરિમાણ કહેવાય છે. - x - x - x - x - આ બંનેનું જે લોકમાત્રત્વ છે. તે તેનાથી અવષ્ટબ્ધ આકાશ જે લોકપણાથી સૂચવે છે. આનું અલોક વ્યાપિત્વ હોય તો જીવ અને પુદ્ગલોનો પણ તેમાં પ્રચાર સંભવે છે, તેથી તેને પણ લોકત્વ પ્રાપ્ત થશે. તેથી આ લોક જ છે, અલોક નહીં તેમ અર્થથી કહેલ છે.

આકાશનું સર્વગતત્વ છે. સમય એટલે અદ્ધા સમય, તેને આશ્રીને જે ક્ષેત્ર, તે સમય ક્ષેત્ર - જે અખ દ્વીપ સમુદ્રના વિષયભૂત હોય છે. તે ક્ષેત્ર પછી સમયનો અસંભવ છે. સમય મૂલત્વાદિ જે આવલિકા આદિની કલ્પના પણ આટલા સમયક્ષેત્ર વર્તી જ છે. - x - x -

આને જ કાળથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૭૨, ૧૪૭૩ -

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ આ ત્રણે દ્રવ્ય અનાદિ, અનંત અને સર્વકાળ છે.... પ્રવાહથી સમય પણ અનાદિ અનંત છે. અને પ્રતિનિયત વ્યક્તિ રૂપ એક એક દાણની અપેક્ષાથી આદિ સાંત છે.

● વિવેચન - ૧૪૭૨, ૧૪૭૩ -

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણે અનાદિ છે - કેમકે તેની આદિ વિદ્યમાન નથી, તેથી અમુક કાળથી આ ત્રણેની પ્રવૃત્તિ છે તે કથન અસંભવ છે. જેનો અંત નથી તેને અનંત કહે છે. આ ત્રણે પણ કેટલોક કાળ પછી નહીં હોય તેવું નથી, તેથી તેને અપર્યવસિત કે અનંત કહે છે.

સર્વકાળ, કાળના અત્યંત સંયોગમાં - સર્વદા સ્વસ્વરૂપનો પરિત્યાગ ન કરવાથી તે નિત્ય છે, તેમ કહેલ છે. સમય પણ અપરાપર ઉત્પત્તિરૂપ પ્રવાહ સ્વરૂપ છે, તેથી તેને અનાદિ અપર્યવસિતત્વ રૂપથી પ્રરૂપાયેલ છે - x - આદેશ - વિશેષ પ્રતિનિયત વ્યક્તિપણાથી વિચારતા સમય આદિ સપર્યવસિત છે. - x - x - x -

આ અજીવ અરૂપીની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળથી પ્રરૂપણા કરી. હવે ભાવ પ્રરૂપણાનો અવસર છે - તેમાં અમૂર્ત્વથી આના પર્યાયો નથી. તે રૂપી પર્યાયો માફક વર્ણાદિ પ્રરૂપણા કરતા - x - x - x - પહેલાં દ્રવ્યથી રૂપીની પ્રરૂપણા કરતાં આ પ્રમાણે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૭૪ -

રૂપી દ્રવ્યોના ચાર ભેદ છે તે આ પ્રમાણે - (૧) સ્કંધ, (૨) સ્કંધ દેશ, (૩) સ્કંધ પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ.

● વિવેચન - ૧૪૭૪ -

પુદ્ગલોને વિચટનથી કે ચટનથી શોષે છે, ધારણ કરે છે અથવા પોષે છે તેને સ્કંધ કહે છે. સ્કંધનો દેશ - ભાગ, તે સ્કંધ દેશ. તે સ્કંધોના પ્રદેશ - નિરંશ ભાગો, તે સ્કંધ પ્રદેશ. પરમ એવા તે અણુ - પરમાણુ એટલે નિર્વિભાગ દ્રવ્યરૂપ. રૂપીદ્રવ્યના આ ચાર પ્રકારો છે.

અહીં દેશ અને પ્રદેશના સ્કંધમાં અંતર્ભાવથી સ્કંધ અને પરમાણુ એ બે ભેદ સંક્ષેપથી રૂપી દ્રવ્યના ભેદો જાણવા. તે બંનેના લક્ષણો કહે છે -

એકત્વ - સમાન પરિણતિ રૂપથી, પૃથક્ત્વ - બીજા પરમાણુના અસંઘાત રૂપથી લક્ષ્ય કરાય છે તે. સ્કંધ અને ભિન્ન ક્રમત્વથી પરમાણુ, સ્કંધો જ પરમાણુ રૂપે સંહત છે. પરમાણુની પરમાણુથી અસંઘાતિ છે.

અથવા આ સ્કંધ અને પરમાણુ રૂપ બે ભેદ કઈ રીતે કહ્યા ? એકપણાથી, બેના ત્રણના યાવત્ અનંત કે અનંતાનંત પૃથક્ભૂત પરમાણુના અન્યોન્ય સંઘાતથી દ્વિપ્રદેશિકત્વદિરૂપ સમાન પરિણતિરૂપ એક ભાવથી છે, તથા પૃથક્ત્વ - મોટા સ્કંધોથી વિચટનરૂપ ભેદથી છે. - x - x - તેમાં એકત્વથી કેટલાક અણુઓ વડે સંહન્યમાનતાથી એક પરિણતિરૂપથી, પૃથક્ત્વથી તે સમયે જ કેટલાંક અણુના વિચટનથી ભેદ રૂપ સ્કન્ધ - તે દ્વિપ્રદેશાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. - x - x -

એકત્વથી અસહાત્વથી લક્ષિત જે પૃથક્ત્વથી સ્કંધો થકી વિચટનરૂપ, તેના વડે ઉત્પન્ન થાય છે. એકત્વ વિશેષણ, જે અસહાય દ્વિઅણુકાર્દિનું વાસ્તવમાં એકત્વ પરિણત છતાં દેશાદિની બુદ્ધિથી પરિકલ્પિત સ્કંધોથી પૃથક્ત્વ, તેનાથી પરમાણુ ન, ઉપજે તેમ કહે છે.

આને જ ક્ષેત્રથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૭૫ -

પરમાણુના એકત્વ થવાથી સ્કંધ થાય છે. સ્કંધોના પૃથક્ થવાથી પરમાણુ થાય છે. આ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી છે.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તે સ્કંધ આદિ લોકના એક દેશથી લઈને સંપર્ષ લોક સુધીમાં ભાજ્ય છે - અસંખ્ય વિકલ્પરૂપ છે.

અહીંથી આગળ સ્કંધ અને પરમાણુના કાળની અપેક્ષાથી ચાર ભેદોને હવે હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૪૭૫ -

લોક - ચૌદ રાજરૂપનો ૬ દેશ - એક, બે આદિ સંખ્યાત, અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ પ્રતિનિયત ભાગ લોકનો એક દેશ તે લોકમાં ભાગથી દર્શનીય છે. તે સ્કંધ અને પરમાણુઓ ક્ષેત્રને આશ્રીને છે. અને અહીં અવિશેષ કહેવા છતાં પરમાણુનો એક પ્રદેશ જ અવસ્થાનથી સ્કંધ વિષય જ ભાજતા જાણવી, તે જ વિચિત્રત્વથી પરિણતના બહુતર પ્રદેશોથી ઉપચિત પણ કેટલાંક એક પ્રદેશમાં કહે રહે છે. - x - બીજા સંખ્યાત પ્રદેશોમાં યાવત્ અકલ લોકમાં પણ તથાવિધ અચિત મહાસ્કંધ થાય છે.

કાળભેદથી તે સ્કંધાદિને ચાર ભેદે કહે છે. - સાદિ, અનાદિ, સપર્યવસિત અને અપર્યવસિત ભેદથી અનંતર ૪ કહેવાશે.

અહીં છ પાદ રૂપ ગાથા કહી છે. અહીં દશ ધર્મ આ પ્રમાણે જાણવા - મત, ઉન્મત, શ્રાંત, કુહ્લ, બ્રહ્મકિત, ત્વરા, ભીરુ, લુબ્ધ અને કામી.

● સૂત્ર - ૧૪૭૬ થી ૧૪૭૮ -

(૧૪૭૬) સ્કંધ આદિ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી આદિ સાંત (સાદિ સપર્યવસિત) છે.

(૧૪૭૭) રૂપી અજીવ - પુદ્ગલ દ્રવ્યોની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની બતાવાયેલી છે.

(૧૪૭૮) રૂપી અજીવોનું અંતર - (પોતાના પૂર્વાવગહિત સ્થાનથી ચ્યવીને ફરી પાછા ત્યાં જ આવવાનો કાળ) - જઘન્યથી એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૭૬ થી ૧૪૭૮ -

સંતતિને આશ્રીને સ્કંધ અને પરમાણુઓ અનાદિ અનંત છે. કેમકે પ્રવાહથી તે ક્યારેય ન હતો કે નહીં હોય તેમ નથી. સ્થિતિ - પ્રતિનિયત ક્ષેત્ર અવસ્થાનરૂપથી તે સાદિ સાંત છે. તે જ અપેક્ષાથી તે પહેલા ન હતો, પછી પણ નહીં હોય, સાદિ સાંત પણ તે અસંખ્યાકાળ છે. જઘન્યથી એક સમય છે. કોની ? રૂપી અજીવ પુદ્ગલોની. અસંખ્યેય કાળ પછી તેનું અવશ્ય વિધાન થાય. આ કાળદ્વારને આશ્રીને સ્થિતિ કહી, તેમાં અવાંતર કહે છે -

રૂપીની જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ. વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં અવસ્થિત અને પ્રચ્યુતની ફરી તત્પ્રાપ્તિથી આ વ્યાખ્યાન છે.

હવે આને ૪ ભાવથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૭૯ થી ૧૫૧૦ -

(૧૪૭૯) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી સ્કંધ આદિનું પરિણમન પાંચ પ્રકારનું છે. (૧૪૮૦) જે સ્કંધ આદિ પુદ્ગલ વર્ણથી પરિણત છે, તે પાંચ પ્રકારે છે - કૃષ્ણ, નીલ, રક્ત, પીત, શુક્લ.

(૧૪૮૧) જે પુદ્ગલ ગંધથી પરિણત છે. તે બે પ્રકારના છે - સુરભિગંધ અને દુરભિગંધ. (૧૪૮૨) જે પુદ્ગલ રસથી પરિણત છે તે પાંચ પ્રકારે છે - તીખા, કડવા, કષાય, અમ્લ, મધુર.

(૧૪૮૩) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી પરિણત છે, તે આઠ પ્રકારથી છે - કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ - તથા - (૧૪૮૪) શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ. આ પ્રકારે આ સ્પર્શથી પરિણત પુદ્ગલ કહેવાયેલ છે.

(૧૪૮૫) જે પુદ્ગલ સંસ્થાનથી પરિણત છે, તે પાંચ પ્રકારે છે - પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, દીર્ઘ.

(૧૪૮૬ થી ૧૪૯૦):- (૧) જે પુદ્ગલ વર્ણથી કૃષ્ણ છે.... (૨) જે પુદ્ગલ વર્ણથી નીલ છે.... (૩) જે પુદ્ગલ વર્ણથી લાલ છે... (૪) જે પુદ્ગલ વર્ણથી પીળા છે... (૫) જે પુદ્ગલ વર્ણથી શ્વેત છે; તે - તે પુદ્ગલ ગંધ - રસ - સ્પર્શ - સંસ્થાનથી ભાજ્ય છે.

(૧૪૯૧, ૧૪૯૨) જે પુદ્ગલ ગંધથી સુગંધિત છે અથવા ગંધથી દુર્ગંધિત છે. તે - તે પુદ્ગલ વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાનથી ભાજ્ય છે.

(૧૪૯૩ થી ૧૪૯૭):- (૧) જે પુદ્ગલ રસથી તિક્ત છે, કે (૨) જે પુદ્ગલ રસથી કટુ છે, કે (૩) જે પુદ્ગલ રસથી કષાયિત છે, કે (૪) જે પુદ્ગલ રસથી ખાટા છે, કે (૫) જે પુદ્ગલ રસથી મધુર છે, તે - તે પુદ્ગલો વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી ભાજ્ય છે.

(૧૪૯૮ થી ૧૫૦૫):- (૧) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી કર્કશ છે, કે (૨) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી મૃદુ છે, કે (૩) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી ગુરુ છે, કે (૪) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી લઘુ છે, કે (૫) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી શીત છે, કે (૬) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી ઉષ્ણ છે, કે (૭) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી સ્નિગ્ધ છે, કે (૮) જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી રૂક્ષ છે, તે - તે પુદ્ગલો વર્ણ, ગંધ, રસ, સંસ્થાનથી ભાજ્ય છે.

(૧૫૦૬ થી ૧૫૧૦):- (૧) જે પુદ્ગલ સંસ્થાનથી પરિમંડલ છે, કે (૨) જે પુદ્ગલ સંસ્થાનથી વૃત્ત છે, કે (૩) જે પુદ્ગલ સંસ્થાનથી ત્રિકોણ છે, કે (૪) જે પુદ્ગલ સંસ્થાનથી ચતુષ્કોણ છે, કે (૫) જે પુદ્ગલ સંસ્થાનથી આચાત છે, તે - તે પુદ્ગલો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી ભાજ્ય છે.

● વિવેચન - ૧૪૭૯ થી ૧૫૧૦ -

વર્ણથી, ગંધથી, રસથી, સ્પર્શથી, સંસ્થાનથી અર્થાત્ વર્ણાદિને આશ્રીને જાણવા. સ્વરૂપને આશ્રીને વર્ણાદિના અન્યથા - અન્યથા થવા રૂપ પરમાણુના અને સ્કંધોના પાંચ પ્રકારો, વર્ણાદિથી કહેલ છે.

પ્રત્યેકના આના જ ઉત્તરભેદો છે - વર્ણ પરિણામભાગી થાય તેને જ કહે છે:- કૃષ્ણ - કાજળ આદિવત્ છે, નીલ - નીલ્યાદિવત્ છે, લોહિત - હિંગલોક આદિવત્ છે, હારિદ્ર - હળદર આદિવત્ છે. અને શુકલશંખ આદિવત્ છે.

‘તથા’ શબ્દ સમુચ્યાર્થે છે.

ગંધથી - તેમાં, સુરભિગંધ જેમાં છે, તે તથાવિધ પરિણામ જેમના છે, તે આ સુરભિગંધ પરિણામ - શ્રીખંડાદિવત્ છે. દુરભિગંધ જેમાં છે તે દુરભિગંધવાળા - લસણ આદિવત્ જાણવા.

રસથી - તિક્ત તે કોસાતકીવત્ છે, કટુક તે સુંઠ આદિ વત્ છે, કષાય તે અપકવ કપિત્યાદિવત્ છે, અમ્લ તે અમ્લવેતસાદિવત્ છે અને મધુર તે શર્કરાદિવત્ છે.

સ્પર્શથી - કર્કશ તે પાષાણાદિવત્ છે. મૃદુ તે હંસરૂતાદિવત્ છે, ગુરુ તે હીરક આદિવત્ છે, લઘુ તે અર્કતૂલાદિવત્ છે, શીત તે મૃષાલાદિવત્ છે, ઉષ્ણ તે વલ્કિ આદિવત્

છે. સ્નિગ્ધ તે ઘી આદિવત્ છે અને રૂક્ષ તે ભૂતિ આદિવત્ છે. - ૦ - હવે ઉપસંહાર કહે છે -

આ પ્રમાણે સ્પર્શ પરિણત આ સ્કંધ આદિ અને પૂરણ - ગલન ધર્મથી પુદ્ગલો તીર્થંકર આદિ વડે સમ્યક્ પ્રતિપાદિત થયેલા છે. જેના વડે સ્કંધ આદિ સમ્યક્ સ્થિતિ રહે છે તે સંસ્થાન, તે રૂપ પરિણત.

હવે આ વર્ણાદિ પાંચેનો પરસ્પર સંવેદ્ય કહે છે - વર્ણથી જે સ્કંધાદિ કૃષ્ણ હોય, તે વળી બંને ગંધથી, રસથી, સ્પર્શથી, સંસ્થાનથી ભાજ્ય છે. આ અન્યતર રસાદિને યોગ્ય થાય છે. તે બંગો આ પ્રમાણે છે -

(૧) અહીં બે ગંધ, પાંચ રસો, આઠ સ્પર્શો, પાંચ સંસ્થાન આ બધાં મળીને ૨૦ ભેદ થાય, તે કૃષ્ણવર્ણમાં આટલા બંગો પ્રાપ્ત થાય છે. એ જ પ્રમાણે (૨) નીલવર્ણમાં ૨૦ ભેદો, (૩) લોહિતમાં પણ ૨૦ ભેદો, (૪) પીતવર્ણમાં ૨૦ ભેદો, (૫) શ્વેતવર્ણમાં પણ ૨૦ ભેદો એમ ૧૦૦ ભેદ થાય.

ગંધથી - જે સ્કંધાદિ થાય તેમાં સુરભિ ભાજ્ય હોય, તે વર્ણથી કૃષ્ણાદિમાંનો કોઈપણ વર્ણવાળો થાય. એ પ્રમાણે રસથી અને સ્પર્શથી પણ ભાજ્ય છે, સંસ્થાનથી પણ ભાજ્ય છે. આ રસ આદિ ૧૮ છે, તે પાંચ વર્ણોથી મળીને શુ ભેદ થાય છે, એ પ્રમાણે દર્ગન્ધ વિષયક પણ ૨૩ ભેદો જ થાય. તેથી બંને ગંધથી - ૪૬ - બંગો પ્રાપ્ત થાય.

રસથી - તિક્ત આદિ. જે સ્કંધો ભાજ્ય છે તે વર્ણ - ગંધ - સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી ગણતા કુલ ૨૦ ભેદો થાય. એ પ્રમાણે કટુના - ૨૦, કષાયના - ૨૦, આમ્લના - ૨૦, મધુરના - ૨૦ એ બધાં મળીને રસપંચકના ૧૦૦૦ ભેદ.

સ્પર્શથી - કર્કશ. જેનાથી સંઘાદિ ભાજ્ય છે. તે વર્ણ - ગંધ - રસ - સંસ્થાનથી પણ ભાજ્ય છે. તે વર્ણાદિ કુલ - ૧૭ થશે. તેના યોગથી ૧૭ બંગો પ્રાપ્ત થશે. આવા - ૧૭ - ૧૭ બંગો મૃદુ આદિ બીજા સાતે સ્પર્શથી ૧૩૬ જાણવા.

સંસ્થાન - પરિમંડલથી જે વર્તે છે, તે સામાન્ય પ્રક્રમથી સ્કંધ છે, કેમકે પરમાણુના સંસ્થાનનો સંભવ નથી. તેને વર્ણ - ગંધ - રસ અને સ્પર્શથી ભાજ્ય કરતાં આ વર્ણાદિને આશ્રીને ૨૦ - બંગો પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે બાકીના વૃત્ત આદિ ચારે સંસ્થાનથી ૨૦ - ૨૦ ભેદો પ્રાપ્ત થતાં સંસ્થાનના ૧૦૦ બંગો થશે.

એમ કુલ ૪૮૨ બંગો થશે.

આ પ્રમાણે પરિસ્થૂલ ન્યાયથી કહેલ છે, અન્યથા આ પ્રત્યેકના તારતમ્યથી અનંતત્વથી અનંતા બંગો સંભવે છે. આ જે પરિણામનું વૈચિત્ર્ય છે, તે કેવળ આગમ પ્રમાણથી જ જાણવું.

હવે ઉપસંહાર દ્વારથી ઉત્તરગ્રંથ સંબંધ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૧૧ -

આ સંક્ષેપથી અશુભ વિભાગનું નિરૂપણ કરેલ છે. હવે ક્રમશઃ શુભ વિભાગનું હું નિરૂપણ કરીશ -

● વિવેચન - ૧૫૧૧ -

અનંતરોક્ત અબ્રુવ વિભક્તિની વ્યાખ્યા કહીને પછી હું બ્રુવ વિભક્તિને અનુક્રમથી કહીશ. આ પ્રતિજ્ઞાનુસાર હવે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૧૨ -

બ્રુવના બે ભેદ કહેલા છે - સંસારી અને સિદ્ધ. સિદ્ધ અનેક પ્રકારો છે, તેનું કથન કહું છું, તે તમે સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૫૧૨ -

સંસારે છે, ઉપલક્ષણત્વથી બ્રુવો જેમાં રહે છે, તે સંસાર - ચાર ગતિરૂપ છે અને સિદ્ધો. એ પ્રમાણે બે ભેદે બ્રુવની વ્યાખ્યા કરી. તેમાં સિદ્ધો - અનેક પ્રકારના કહ્યા છે, તેનું કીર્તન હવે કરે છે. અત્ય વક્તવ્યતાથી પહેલાં સિદ્ધોને કહે છે. તેનું અનેક વિધત્વ ઉપાધિ ભેદથી આ પ્રમાણે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૧૩, ૧૫૧૪ -

સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ, પુરુષલિંગ સિદ્ધ, નપુંસકલિંગ સિદ્ધ, સ્વલિંગ સિદ્ધ, અન્યલિંગ સિદ્ધ, ગૃહલિંગ સિદ્ધ..... ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય, મદયમ અવગાહનામાં તથા ઉર્ધ્વ - અધો - તીર્થા લોકમાં, સમુદ્ર - જળાશયમાં બ્રુવો સિદ્ધ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૧૩, ૧૫૧૪ -

સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ છે, કિંચિત્ વિશેષ આ છે - સ્ત્રી આદિ શબ્દો સિદ્ધના પૂર્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ જાણવા. સ્વલિંગ - મુક્તિપથે ચાલનારનું ભાવથી અણગારત્વ, તેથી અનગારલિંગ - સ્પોહરણ, મુજ વસ્ત્રિકાદિ રૂપ છે. આ અપેક્ષાથી જૂઠું તે અન્યલિંગ, ગૃહસ્થવેશમાં સિદ્ધ થાય તે ગૃહીલિંગ. ય શબ્દ - તીર્થસિદ્ધ, અતીર્થસિદ્ધ આદિ અનુક્ત ભેદ સૂચવે છે. - x - x - અહીં સિદ્ધત્વના કારણરૂપમાં સ્ત્રીપણું કે પુરુષપણું આદિ નહીં પણ સમ્યગ્ દર્શનાદિ રત્નત્રય અને વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સત્ત્વ હેતુરૂપ છે. - x - x - x - x - x - x - x - x - (અહીં વૃત્તિકારત્રીએ દિગંબર મતાનુસાર સ્ત્રીની મુક્તિનો અભાવ, વસ્ત્રરહિત પણું. પરિગ્રહ કઈ રીતે ? ઇત્યાદિ વિષયોનું ખંડન કરતી દલીલોને મૂકેલી છે. અમારા પૂર્વસ્વીકૃત કાર્યક્ષેત્ર અનુસાર અમે આ વાદ - પ્રતિવાદનો અનુવાદ કરેલ નથી. - X - X - X - X - X - X - આ વાદ - પ્રતિવાદ ઘણાં લંબાણથી છે, સુંદર તર્કો પણ છે પણ તેને જિજ્ઞાસુઓએ વૃત્તિમાંથી જોવા)

હવે સિદ્ધોને અવગાહનથી અને ક્ષેત્રથી કહે છે - શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ઘનુષ પ્રમાણ તેમાં સિદ્ધ થાય, જઘન્ય અવગાહના તે બે હાથ પ્રમાણ શરીરરૂપ છે, અને ઉક્ત ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અવગાહના મધ્યેની જે અવગાહના તે બધા મધ્ય અવગાહનાવાળા સિદ્ધો કહ્યા.

ક્ષેત્ર - ઉર્ધ્વલોકમાં મેરુચૂલિકા આદિથી સિદ્ધ થયેલા સંભવે છે, ત્યાં પણ કેટલાંક સિદ્ધ પ્રતિમાં વંદનાર્થે ગયેલા ચારણ શ્રમણ આદિને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. અધોલોકમાં

અર્થાત્ અધોલોકિક ગ્રામ રૂપમાં સિદ્ધ થાય તેને અધોલોકમાં સિદ્ધ જાણવા. તીર્થલોકમાં - તે અટીદ્વિપ અને બે સમુદ્રરૂપ તેમાં પણ કેટલાંક સમુદ્રમાં અને કેટલાંક નદિ આદિમાં સિદ્ધ થયા.

અહીં સ્ત્રી સિદ્ધ આદિને જણાવીને સ્ત્રીત્વ આદિમાં સિદ્ધિનો સંભવ કહ્યો. હવે તેમાં પણ કેમાં કેટલાં સિદ્ધ થાય છે ? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૧૫ થી ૧૫૧૮ -

(૧૫૧૫) એક સમયમાં દશ નપુંસક, વીસ સ્ત્રીઓ અને (૧૦૮) એકસો આઠ પુરુષ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

(૧૫૧૬) એક સમયમાં ગૃહસ્થલિંગો ચાર, અન્યલિંગમાં દશ, સ્વલિંગમાં એકસો આઠ (૧૦૮) જીવો સિદ્ધ થઈ શકે છે.

(૧૫૧૭) એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા બે, જઘન્યવાળા ચાર અને મધ્યમ અવગાહનાવાળા એકસો આઠ જીવ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

(૧૫૧૮) એક સમયમાં ઉર્ધ્વલોકમાં ચાર, સમુદ્રમાં બે, જળાશયમાં પ્રણ, અધોલોકમાં વીસ, તીર્થલોકમાં ૧૦૮ જીવો સિદ્ધ થઈ શકે છે.

● વિવેચન - ૧૫૧૫ થી ૧૫૧૮ -

નપુંસક એટલે વર્ધિત, કૃત્રિમ રીતે કરાયેલ લેવા. સમય - અવિભાગ કાળરૂપ લેવો. એક - આ એક સંખ્યા છે. સિદ્ધયતિ - નિષ્કિતાર્થ થાય છે. બાકી ચારે સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ છે. કિંચિત્ વિશેષ જે વૃત્તિગત્ છે, તે આ છે -

ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં ઉક્તરૂપ એક કાળે બે બે સંખ્યામાં સિદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે જઘન્ય અવગાહનામાં અને યતમદ્ય - મધ્યમ અવગાહનામાં જાણવું. કેમકે યતમદ્યત્વ તે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અવગાહનાની મધ્યવર્તીપણે હોવાથી તેને મધ્યમ અવગાહના કહે છે. - x - x - x -

ઉર્ધ્વલોકાદિ વિષયક પ્રસ્તુત સૂત્ર - ૧૫૧૮ ને બદલે બીજા બે સૂત્રો પણ કહેવાય છે, જેની નોંધ વૃત્તિકારે કરેલ છે, પણ અર્થથી તો તુલ્ય જ છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય નયની અપેક્ષાથી અનેકભેદે સિદ્ધોને જણાવીને હવે પ્રત્યુત્પન્નભાવ પ્રજ્ઞાપનીય નયની અપેક્ષાથી તેમના જ પ્રતિઘાતાદિના પ્રતિપાદનને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૧૯, ૧૫૨૦ -

(૧૫૧૯) સિદ્ધો ક્યાં પ્રતિહત થાય છે ? સિદ્ધો ક્યાં પ્રતિષ્ઠિત છે ? શરીરને ક્યાં છોડીને, ક્યાં જઈને સિદ્ધ થાય છે ?

(૧૫૨૦) સિદ્ધો અલોકમાં પ્રતિહત થાય છે. લોકના અગ્રભાગમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. મનુષ્યલોકમાં શરીરને છોડીને ત્યાં જઈને સિદ્ધ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૧૯ - ૧૫૨૦ -

સિદ્ધો ક્યાં પ્રતિહત - સ્ખલિત થાય છે અર્થાત્ તેમની ગતિ નિરુદ્ધ થાય છે ? સિદ્ધો ક્યાં પ્રતિષ્ઠિત - સાદિ અનંત કાળ માટે સ્થિત થાય છે ? શરીરનો ત્યાગ

કરીને, ક્યાં જઈને નિષ્ઠિતાર્થ થાય છે ?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા બીજા સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહે છે -

કેવળ આકાશ લક્ષણ અલોકમાં જઈને તેની ગતિ રોકાય છે, તેથી આગળ અલોકમાં ધર્માસ્તિકાયના અભાવથી તેની ગતિ અસંભવ છે. લોકના ઉપરના વિભાગમાં સદા અવસ્થિત રહે છે. ઉર્ધ્વગમનના અભાવમાં અધો કે તીર્થુ પણ ગમન સંભવથી, તેમનું ત્યાં પ્રતિષ્ઠાન કેમ થાય ? તેમના કર્મો ક્ષીણ થવાથી અને કર્મના આદીનત્વથી અધો કે તીર્થુ ગમન થઈ શકતું નથી. અનંતર પ્રરૂપિત તીર્થલોક આદિમાં શરીરને છોડીને લોકના અગ્રભાગમાં સિદ્ધ થાય છે. અહીં પૂર્વાપર કાળ વિભાગનો અસંભવ છે. જે સમયમાં ભવ ક્ષય થાય. તે જ સમયમાં મોક્ષમાં ગતિ થાય છે.

લોકના અગ્રભાગે જઈને સિદ્ધ થાય છે, તેમ કહ્યું. લોકાગ્રમાં ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા ઉપર જેટલા પ્રદેશમાં સિદ્ધનું જે સંસ્થાન, જે પ્રમાણ અને જે વર્ણ છે, તેનું અભિધાન કરતાં કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૨૧ થી ૧૫૨૫ / ૧

(૧૫૨૧) સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી ૧૨ - યોજન ઉપર ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા નામે પૃથ્વી છે. તે છાત્રાકાર છે. - (૧૫૨૨) તેની લંબાઈ ૪૫ લાખ યોજન છે એ તેની પહોડાઈ પણ તેટલી જ છે, તેની પરિધિ પણ ત્રણ ગણી છે. (૧૫૨૩) મધ્યમાં તે આઠ યોજન સ્થૂળ છે. ક્રમશઃ તે પાતળી થતાં - થતાં અંતિમ ભાગમાં માખીની પાંખથી પણ અધિક પાતળી થઈ જાય છે.

(૧૫૨૪) જિનેશ્વરોએ કહેલ છે કે - તે પૃથ્વી અર્જુન સ્વર્ણમયી છે, સ્વભાવથી નિર્મળ છે અને ઉલટા છાત્રાકારે રહેલ છે.

(૧૫૨૫) તે શંખ, અંકરત્ન અને કુંદપુષ્પ સમાન શ્વેત છે. નિર્મળ અને શુભ છે. આ સીતા નામની ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીથી એક હજાર (૧૦૦૦) યોજન ઉપર લોકનો અંત બતાવેલો છે.

● વિદેયન - ૧૫૨૧ થી ૧૫૨૫ / ૧ -

સર્વાર્થ નામના વિમાનથી બાર યોજન ઉપર ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા નામે પૃથ્વી છે. ઇષ્ટ આદિ નામ ઉપલક્ષણ છે. તેના અનેક નામ કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - ઇષ્ટ, ઇષ્ટ પ્રાગ્ભારા, તનુ, તનુતનુ, સિદ્ધિ, સિદ્ધાલય, મુક્તિ, મુક્તાલય, લોકાગ્ર, લોકાગ્ર સ્તુપિકા, લોકપરિભુજ્ઞાણા, સર્વ પ્રાણભૂતજીવ સત્વસુખાવહૃ ઇત્યાદિ બાર પર્યાય નામો જાણવા.

‘પૃથ્વી’ ભૂમિછત્ર અર્થાત્ આતપત્ર, તેના સંસ્થાનની જેમ સંસ્થિત છે, તેથી ‘છત્ર સંસ્થિતા’ કહ્યું. અહીં ‘ઉલટુ’ વિશેષણ ઉમેરવું. અર્થાત્ ઉલટા છત્ર આકારે સંસ્થિત છે તે પીસ્તાળીશ લાખ યોજન લાંબી-પહોળી છે, પરિધિ ત્રણ ગણી છે ઇત્યાદિ-
- x - x - મધ્યના પ્રદેશમાં આઠ યોજન સ્થૂળ છે, તો શું બધે આવી જ છે ? ના, ક્રમશઃ પાતળી થતા - થતા છેડે માખીની પાંખથી પણ અધિક પાતળી છે. અહીં ચરમાંત નો

અર્થ બધાં દિશા ભાગવર્તી પર્યન્ત પ્રદેશોમાં એવો અર્થ કરવો. - x - x - જો કે અહીં પાતળી થવાનું પ્રમાણ કહેલ નથી, તો પણ પ્રતિયોજને અંગુલ પૃથક્ત્વથી હાનિ જાણવી. અહીં કેટલાંક વિશેષ કહે છે, તે આ પ્રમાણે -

અર્જુન - શ્વેત સુવર્ણ, તેનાથી બનાવાયેલી એવી ઇષ્ટ પ્રાગભારા, નિર્મળ - સ્વચ્છ, શું ઉપાધિવશથી ? ના, સ્વ-રૂપથી. ઉતાનક - ઉર્ધ્વમુખ જે છત્ર તેના જેવી છત્રક સંસ્થિત. જિનવરે કહેલી છે. શંખ, કુંદ, અંક આદિ સમાન શ્વેત વર્ણવાળી, નિષ્કલંક, અત્યંત કલ્યાણને દેનારી હોય છે.

જે તે પૃથ્વી આવી હોય છે, તો પછી શું છે ?

● સૂત્ર - ૧૫૨૫ / ૨ -

સીતા નામક ઇષ્ટ પ્રાગભારા પૃથ્વીથી એક યોજન ઉપર જઈને લોકનો અંત બતાવેલો - કહેલો છે.

● વિવેચન - ૧૫૨૫ / ૨ -

સીતા નામક પૃથ્વીની ઉપર ઇષ્ટ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું.

(શંકા) જો એક યોજને લોકાંત છે, તો શું ત્યાં બધે જ સિદ્ધો રહેલા છે કે તેનાથી કંઈ જૂદું છે ? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૨૬ -

તે યોજનનો ઉપરનો જે કોશ છે, તે કોશના છટ્ટા ભાગમાં સિદ્ધોની અવગાહના હોય છે.

● વિવેચન - ૧૫૨૬ -

ઇષ્ટ પ્રાગભારાના ઉપરવર્તી એક કોશ અર્થાત્ ગાઉ, તે ઉપરવર્તી ગાઉનો છટ્ટો ભાગ તે - ૨૦૦૦ ધનુષ્નો છટ્ટો ભાગ થાય. કેમકે એક ગાઉના ૨૦૦૦ ધનુષ્ કહેલાં છે. તે પ્રમાણે - ૩૩૩-૧/૩ ધનુષ થાય. ત્યાં સિદ્ધોની અવસ્થિતિ થાય છે. કેમકે ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્ની કાયાવાળા સિદ્ધ થાય તેનો ૨/૩ ભાગ જ અવગાહના રહે. તેથી $૫૦૦ \times ૨/૩ = ૩૩૩ - ૧/૩$ જ થાય.

હવે ત્યાં - તે સ્થાનમાં શું ? તે જણાવે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૨૭ -

ભવપ્રપંચથી મુક્ત. મહાભાગ, પરગમતિ 'સિદ્ધિ'ને પ્રાપ્ત સિદ્ધ ત્યાં અગ્રભાગમાં સ્થિત છે - રહે છે.

● વિવેચન - ૧૫૨૭ -

અનંતર ઉપદર્શિત રૂપમાં 'સિદ્ધો' ઉક્તરૂપે, મહાભાગ - અતિશય અચિંત્ય શક્તિ, લોકાગ્રમાં સદા અવસ્થિત થાય છે. તે નરકાદિ પ્રપંચનો ત્યાગ કરીને સિદ્ધિ નામક ગતિ, જે બીજી ગતિની અપેક્ષાથી શ્રેષ્ઠ છે. તેવી વરગતિને પામે છે.

- ૦ - તે ગતિમાં કોની કેટલી અવગાહના હોય ?

● સૂત્ર - ૧૫૨૮ -

અંતિમ ભવમાં જેની જેટલી ઉંચાઈ હોય છે. તેનાથી ત્રણ ભાગ ન્યૂન સિદ્ધોની અવગાહના હોય છે.

● વિવેચન - ૧૫૨૮ -

ઉત્સેધ - શરીરની ઉંચાઈ, સિદ્ધોની જે ઉંચાઈનું પરિમાણ હોય છે. ક્યારે ? ચરમ જન્મમાં. આ પણ પૂર્વભાવના પ્રજ્ઞાપનીયની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેનાથી ત્રિભાગ ન્યૂન. અવગાહના - સ્વપ્રદેશથી. આમ કેમ થાય ? શરીરના વિવરોના પૂરાવાથી આટલી જ અવગાહના રહે છે.

આને જ કાળથી પ્રરૂપવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૨૯ -

એકની અપેક્ષાથી સિદ્ધ સાદિ અનંત છે. અને પૃથુપણાથી - બહુત્વની અપેક્ષાથી સિદ્ધો અનાદિ અનંત છે.

● વિવેચન - ૧૫૨૯ -

એકત્વ - અસહાયપણાથી વિવક્ષા કરતા આદિ અનંત છે. કેમકે જે કાળે તે સિદ્ધ થાય છે, તે તે જીવની આદિ છે, પણ મુક્તિથી કદાપી ભ્રંશ થતો નથી. માટે તેના પર્યવસાનનો સંભવ નથી.

જ્યારે પૃથુત્વ - સામસ્ત્યની અપેક્ષાથી કહે તો અનાદિ અનંત છે, કેમકે સિદ્ધો ક્યારેય ન હતા કે નહીં હોય તેમ નથી.

હવે આનું જ ઉપાધિ નિરપેક્ષ સ્વરૂપ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૩૦ -

તેઓ અરૂપ છે. જીવધન છે. જ્ઞાન અને દર્શનથી સંપન્ન છે. જેની કોઈ ઉપમા નથી તેવું અતુલ સુખ તેમને પ્રાપ્ત છે.

● વિવેચન - ૧૫૩૦ -

રૂપી - રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શવાળા. તેનાથી વિપરીત તે અરૂપી - રૂપ આદિનો અભાવ. જીવો, તે સતત ઉપયુક્તતાથી ઘન - વિવરોના પૂરણથી નિરંતર નિયત પ્રદેશથી જીવદાન કહેલ છે. ઉક્ત રૂપ જ્ઞાન-દર્શનવાળા, તે જ સંજ્ઞા - સમ્યગ્ જોધરૂપ જેનામાં સંજાત છે તે - જ્ઞાનદર્શન સંચિત અર્થાત્ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગવાળા. જેની કોઈ તુલના થઈ શકતી નથી. માટે તેઓ અતુલ છે. કેમકે તે અપરિમિત છે. - x - x

- x -

સુખ - શર્મ, એકી ભાવથી દુઃખના લેશમાત્ર પણ અકલંકિતત્વ લક્ષણથી પ્રાપ્ત. કેવું સુખ ? જેની કોઈ ઉપમા નથી, તેવું અનુપમ સુખ. તેથી તેને નિરુપમ કહેલ છે. ચાર અર્થમાં સુખ શબ્દ પ્રયોજાયેલ છે -

(૧) વિષયની વેદનાના અભાવમાં, વિપાકમાં અને મુક્તિમાં.

(૨) દુઃખના અભાવમાં પણ પુરુષ પોતાને સુખી માને છે.

(૩) પુન્ય કર્મના વિપાકમાં ઇન્દ્રિયાર્થોનું ઇષ્ટ સુખ છે.

(૪) કર્મરૂપી કલેશનો વિમોક્ષ થતાં મોક્ષમાં અનુત્તમ સુખ છે.

અહીં 'સુખ' શબ્દ આ મોક્ષસુક્ષ્મા અર્થમાં પ્રયોજાયેલો જાણવો.

- x - x - x - x - ઉક્ત ગ્રંથમાં અવગત - કહેલ છે, છતાં વિપ્રતિપત્તિના નિરાકરણને માટે ફરી તેમના ક્ષેત્રના સ્વરૂપને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૩૧ -

જ્ઞાન - દર્શનથી યુક્ત, સંસારની પાર પહોંચેલ, પરમગતિ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત તે બધાં સિદ્ધો લોકના એક દેશમાં સ્થિત છે.

● વિવેચન - ૧૫૩૧ -

લોકના એક દેશમાં અથવા લોકાગ્રમાં, સિદ્ધો સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને દર્શન સંજ્ઞિત, સંસારનો પાર પામેલા અને ફરી પાછા ન આવવારૂપ લક્ષણથી અધિકૃતાથી અતિકાંત થયેલા, શ્રેષ્ઠ એવી સિદ્ધિગતિમાં ગયેલા. - x - x - x - x - આ પ્રમાણે પૂર્વે સૂત્રમાં જે કહેલું કે - "જીવો બે ભેદે છે - સંસારી અને સિદ્ધ." તેમાંથી સિદ્ધ જીવોને કહ્યા.

હવે સંસારીને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૩૨ -

સંસારી જીવોના બે ભેદો કહેલા છે - ત્રણ અને સ્થાવર. તેમાં સ્થાવર જીવો ત્રણ ભેદે કહેલા છે.

● વિવેચન - ૧૫૩૨ -

'સંસારમાં રહેલ' તે પૂર્ણવત્. તેના બે ભેદો કહ્યા. તે બંનેમાં સ્થાવરોના ત્રણ પ્રકારો કહેલાં છે. અહીં અત્યવકાતવ્યતા હોવાથી પછી નિર્દેશ કરવા છતાં પહેલાં સ્થાવરને કહેલ છે.

આ ત્રણ ભેદે સ્થાવરોને હવે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૩૩ -

પૃથ્વી, જળ, વનસ્પતિ આ ત્રણ પ્રકારે સ્થાવર જીવો કહેલા છે, હવે તેના ભેદો તમે મારી પાસેથી સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૫૩૩ -

અહીં જીવ શબ્દ પ્રત્યેક સાથે જોડવો - પૃથ્વીજીવ, અપ્જીવ અને વનસ્પતિજીવ. જેમકે પૃથ્વી જ જીવ તે પૃથ્વીજીવો ઇત્યાદિ.

(શંકા) પૃથ્વી આદિ જીવ શરીરો, આવા પ્રકારે નથી, આ જીવો કાઠિન્ય આદિ લક્ષણ છે, તો કઈ રીતે ઉપયોગલક્ષણ પૃથ્વી આદિ જીવ કહ્યા ?

(સમાધાન) જીવ અને શરીરના અન્યોન્ય અનુગતત્વથી વિભાગના અભાવથી કહેલ છે. તે અનાર્ષ નથી. ઉક્ત પ્રકારે પૃથ્વી આદિ સ્થાવરો ત્રણ ભેદે કહેલા છે.

ઉત્તરગ્રંથના સંબંધને માટે કહે છે -

પૃથ્વી આદિના ભેદો હું કહું છું, તમે તેને ધ્યાનથી સાંભળો -

“જેવો ઉદ્દેશ તેવો નિર્દેશ” એ વ્યાયથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૩૪ થી ૧૫૪૦ -

(૧૫૩૪) પૃથ્વીકાય જીવના બે ભેદ છે - સૂક્ષ્મ અને બાહર. તે બંનેના પણ વળી બબ્બે ભેદો છે - પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિ.

(૧૫૩૫) બાહર પર્યાપ્તિ પૃથ્વીકાય જીવના બે ભેદો છે - શ્વક્ષ્ણ અર્થાત્ મૃદુ અને ખર - કઠોર, આ મૃદુના પણ સાત ભેદો છે.

(૧૫૩૬) કૃષ્ણ, નીલ, રક્ત, પીત, શ્વેત એવી પાંદુ માટી અને પનક. અને ખર અર્થાત્ કઠોર પૃથ્વીના ૩૬ - ભેદો છે.

(૧૫૩૭ થી ૧૫૪૦) શુદ્ધ પૃથ્વી, શર્કરા, બાલુ, ઉપલ - પત્થર, શિલા, લવણ, ઉસ - ક્ષારરૂપ, લોદુ, તાંબુ, ત્રપુક, શીશું, ચાંદી, સોનું, વજ....

.... હડતાલ, હિંગુલ, મૈનસિલ, સસ્યક, અંજન, પ્રવાલ, અબ્રપટલ, અબ્રવાલુક અને વિવિધ મણિ પણ બાહર પૃથ્વીકાય છે....

.... ગોમેદક, રુચક, અંક, સ્ફટિક, લોહિતાક્ષ, મરકત, મસારગલ્લ, બ્રજમોચક અને ઇંદ્રનીલ....

.... ચંદન, ગેરુક, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગંધિક, ચંદ્રપ્રભ, વૈડૂચ. જળકાંત અને સૂર્યકાંત (એ ૩૬ - ભેદો કહેવા છે)

● વિવેચન - ૧૫૩૪ થી ૧૫૪૦ -

પૃથ્વીજીવના બે ભેદો છે - (૧) સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ, (૨) બાહર નામ કર્મના ઉદયથી બાહર. આ બંનેના પણ બબ્બે ભેદો છે -

(૧) પર્યાપ્તિ - આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, આસોચ્છ્વાસ, વાયા અને મનના અભિનિવૃત્તિ હેતુ, તથાવિધ દલિકોની પર્યાપ્તિ - x - x - આ પર્યાપ્તિ જેમને હોય તે પર્યાપ્તિ અને (૨) તેથી વિપરીત તે અપર્યાપ્તિ.

આના વડે પર્યાપ્તિ - અપર્યાપ્તિના ભેદથી સૂક્ષ્મ અને બાહર છે. અર્થાત્ બંનેના બબ્બે ભેદો છે. હવે તેના જ ઉત્તર ભેદોને કહે છે -

પર્યાપ્તિ બાહર પણ બે ભેદે કહેલા છે - (૧) શ્વક્ષ્ણ - ચૂર્ણ કરાયેલ લોટ સમાન મૃદુ પૃથ્વી, તે રૂપ જીવ ઉપચારથી શ્વક્ષ્ણ જ કહેવાય છે.

(૨) ખર - કઠિન પૃથ્વી ય સમુચ્ચયમાં જાણવો.

ઉક્ત બે ભેદમાં જે શ્વક્ષ્ણ છે. તે સાત પ્રકારે છે - કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, પીત અને શુકલ તથા આપાંદુ - કંઈક શુભત્વને પામેલ. વર્ણના ભેદથી છ પ્રકારો કલા. અહીં પાંદુરનું ગ્રહણ કૃષ્ણાદિ વર્ણોના પણ સ્વસ્થાન ભેદથી ભેદાંતરનો સંભવ સૂચવવા માટે છે, સાતમો ભેદ તે પાનક - અત્યંત સૂક્ષ્મ રજ રૂપ એવી જે માટી, તે પનકમૃતિકા

- x - x - x -

હવે ખર પૃથ્વીના ભેદના ઉપદર્શનના ઉપક્રમ કહે છે - ખર, તે અહીં બાહર પૃથ્વી જીવ રૂપે છત્રીશ ભેદોથી કહેલ છે -

(૧) પૃથ્વી - સત્યભામાવત્ શુદ્ધ પૃથ્વી. જે શર્કરાદિ રૂપ હોતી નથી, (૨) શર્કરા - નાના ટુકડાંરૂપ હોય, (૩) વાલુકા - રેતી, (૪) ઉપલ - ગંડ શૈલાદિ, (૫) શિલા - પત્થર, (૬) લવણ - સમુદ્રલવણાદિ, (૭) ઊષ - દાર માટી, (૮) અયસ્ક - લોહું, (૯) તામ - તાંબુ, (૧૦) ત્રપુક - રાંગ, (૧૧) સીસક - સીસું, (૧૨) રૂપુ, (૧૩) સુવર્ણ. આ લોહું આદિ ધાતુઓ છે. - x - x -

વજ - હીરા, હરિતાલ, હિંગલોક અને મનઃ શિલા પ્રસિદ્ધ જ છે. સાસક - એ ધાતુ વિશેષ છે. અંજન - સમીરક, પ્રવાલક - વિદ્રુમ.

અભ્રપટલ - અભરખ, અભુવાલકા - અભ્રપટલ મિશ્ર વાલુકા. આ બધાં બાદર પૃથ્વીકાયના ભેદો કહ્યા. પછી મણિના ભેદો કહે છે - તે ગોમેધ, રુચક, અંક, સ્ફટિક આદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવા.

ચંદન, ગેરુ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગંધિક આદિ પ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વી આદિ ચૌદ, હરિતાલ આદિ આઠ, ગોમેધ આદિ ચૌદ ભેદો, એ પ્રમાણે બધાં મળીને ૩૬ ભેદો જાણવા.

હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયની પ્રરૂપણા કરે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૪૧ -

આ પ્રમાણે કઠોર પૃથ્વીકાયના છત્રીશ ભેદો કહ્યા.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના જીવો એક જ પ્રકારના છે, તેથી તે વિવિધ પ્રકારના ભેદોથી રહિત છે, તેમ જાણવું.

● વિવેચન - ૧૫૪૧ -

આ ખર પૃથ્વી અને તેના વિભાગથી તત્ત્વજીવોના છત્રીશ ભેદો બતાવ્યા. પણ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયને એક ભેદે જ કહેલ છે. કેમકે તેમાં વિવિધ ભેદો વિદ્યમાન નથી. આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથ્વી જીવો કહ્યા.

હવે તેને જ ક્ષેત્રથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૪૨/૧ -

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં અને બાદર પૃથ્વીકાયના જીવો લોકના એક દેશમાં વ્યાપ્ત છે.

● વિવેચન - ૧૫૪૨/૧ -

સૂક્ષ્મો. સર્વલોકમાં - ચૌદ રાજરૂપ લોકમાં સર્વદા તેનું અસ્તિત્વ છે. લોકનો દેશ - વિભાગ, તે લોકદેશમાં બાદર જીવો છે, તેની ક્યારેક કે ક્યાંક પણ સકલ વ્યાપ્તિ અસંભવ છે.

હવે આને કાળથી જણાવતા પ્રસ્તાવના કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૪૨/૨

હવે ચાર પ્રકારથી પૃથ્વીકાયિક જીવોનો કાલવિભાગ કહીશ.

● વિવેચન - ૧૫૪૨/૨

સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ છે. હવે પ્રતિજ્ઞાનુસાર કહે છે -

● સૂત્ર ૧૫૪૩ થી ૧૫૪૬ -

(૧૫૪૩) પૃથ્વીકાયિક જીવ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ સાંત છે.

(૧૫૪૪) પૃથ્વીકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨૦૦૦ વર્ષ અને જઘન્ય સ્થિતિ - આયુ અંતર્મૂહૂર્ત કહેલ છે.

(૧૫૪૫) પૃથ્વીકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત કાળની, જઘન્ય કાય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત છે. પૃથ્વીના શરીરને ન છોડીને નિરંતર પૃથ્વીકાયમાં જ ઉત્પન્ન થતા રહેવું તે કાયસ્થિતિ છે.

(૧૫૪૬) પૃથ્વીના શરીરને એક વખત છોડીને ફરી પૃથ્વીના જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થવામાં વચ્ચેનો અંતરકાળ જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત છે અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

● વિવેચન - ૧૫૪૩ થી ૧૫૪૬ -

સંતાતિ - પ્રવાહ, પ્રવાહથી ક્યારેય પણ અભાવનો અસંભવ હોવાથી તે અનાદિ અનંત છે. ભાવસ્થિતને આશ્રીને સાદિ સાંત છે. કેમકે બંનેમાં તેનું નિયત કાળપણું છે. - x - x - .

આયુ - જીવિત, તેની સ્થિતિ - અવસ્થાન. - x - x -

કાય - પૃથ્વીકાય, તેમાં જે સ્થિતિ - તેમાથી ઉદ્ભવન થયા વિના તેમાં જ રહેવું તે પૃથ્વી જીવોની કાયસ્થિતિ છે. પૃથ્વી રૂપ કાયને ત્યજ્યા વિના જે સ્થિતિ છે તે - x - x - હવે બીજા પ્રકારે અંતરકાળ કહે છે - તેમાં પૃથ્વી જીવોનું પોતાની જ કાયમાં ફરી ઉપજવું અર્થાત્ પૃથ્વીકાયથી ઉદ્ભવે તે ફરી વખત તે જ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થવું તે.

આને જ ફરી ભાવથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૪૭ -

વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનના આદેશથી તો પૃથ્વીના પૃથ્વીના હજારો ભેદ કહેલા છે -

● વિવેચન - ૧૫૪૭ -

વર્ણાદિના ભાવરૂપત્વથી તેના સંખ્યાભેદના અભિધાનત્વ થકી આ ભાવ અભિધાયિતા છે. ઉપલક્ષણથી તે હજાર છે. વર્ણાદિના તારતમ્યથી ઘણાં ભેદપણાથી અસંખ્ય ભેદતા પણ સંભવે છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વી જીવોને બતાવીને હવે અપજીવો કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૪૮ થી ૧૫૫૫ -

(૧૫૪૮) અપ્કાય જીવના બે ભેદ છે - સૂક્ષ્મ અને બાહર. તે બંનેના પણ બન્ને ભેદો છે - પર્યાસ અને અપર્યાસ.

(૧૫૪૯) બાદર પચાઈત અપ્કાય જીવોના પાંચ ભેદો છે - શુદ્ધ, જળ, ઓસ, હરતનુ, મહિકા અને હિમ.

(૧૫૫૦) સૂક્ષ્મ અપ્કાયના જીવ એક પ્રકારના છે. તેના ભેદ નથી. સૂક્ષ્મ અપ્કાય જીવ સંપૂર્ણ લોકમાં છે, બાદર અપ્કાય જીવો લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે.

(૧૫૫૧) અપ્કાયિક જીવ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ-સાંત છે. (૧૫૫૨) તેમની આયુ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ૭૦૦૦ વર્ષ અને જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત છે. (૧૫૫૩) તેની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની, જઘન્ય આયુ અંતર્મૂહૂર્ત છે. અપ્કાયને ન છોડીને નિરંતર અપ્કાયમાં ઉત્પન્ન થવું તે જ કાયસ્થિતિ છે. (૧૫૫૪) અપ્કાય છોડીને ફરી અપ્કાયમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળનું છે.

● વિવેચન - ૧૫૪૮ થી ૧૫૫૫ -

સૂત્રાર્થમાં બધું જ સ્પષ્ટ છે. શુદ્ધ જળ - મેઘ, સમુદ્રાદિનું જળ ઓસ - ઝાકળ, શરદ આદિ ઋતુમાંની પ્રાભાતિક સૂક્ષ્મવર્ષા. હરતનું - સ્નિગ્ધ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન જળ, મહિકા - ગર્ભ સૂક્ષ્મ વર્ષા, હિમ - બરફ. - x -

હવે વનસ્પતિ જીવોને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૫૬ થી ૧૫૬૯ -

(૧૫૫૬) વનસ્પતિના જીવોના બે ભેદ છે - સૂક્ષ્મ અને બાદર તે બંનેના પણ બબ્બે ભેદો છે - પચાઈત અને અપચાઈત.

(૧૫૫૭) બાદર પચાઈત વનસ્પતિકાય જીવોના બે ભેદ છે - સાધારણ શરીરો અને પ્રત્યેક શરીરો

(૧૫૫૮) પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિકાયના જીવોના અનેક પ્રકારો છે. જેમકે - વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વલ્લી અને તૃણ. (૧૫૫૯) લતાવલય, પર્વજ, કુહલ, જલરુહ, ઔષધિ - યલા આદિ ધાન્ય. તૃણ અને હરિતકાય આ બધાં જ પ્રત્યેક શરીરી છે.

(૧૫૬૦) સાધારણ શરીરી અનેક પ્રકારના છે - આલુ, મૂળો, આદુ. (૧૫૬૧) હિરિલીકંદ, સિરિલીકંદ, સિસ્સિરિલીકંદ, જવઈકંદ, કંદલી કંદ, પ્યાજ - ડુંગળી, લસણ, કંદલી, કુસ્તુમ્બક. (૧૫૬૨) લોહી, સ્નિહુ, કુહક, કૃષ્ણ, વજ કંદ, સુરણ કંદ. (૧૫૬૩) અશ્વકર્ણા, સિંહકર્ણા, મુસુંટી, હરિદ્રા ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે જાણવા.

(૧૫૬૪) સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયના જીવ એક જ પ્રકારના હોય છે. તેમાં વિવિધતા નથી. સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયના જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં એ બાદર વનસ્પતિકાયના જીવો લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે.

(૧૫૬૫) વનસ્પતિ જીવો પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિન્તિ અપેક્ષાથી સાદિ સાંત છે.

(૧૫૬૬) વનસ્પતિની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦૦ વર્ષ, જઘન્ય થકી અંતર્મૂહૂર્ત છે. (૧૫૬૭) વનસ્પતિની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ, જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત છે. વનસ્પતિનું શરીર ન છોડીને નિરંતર વનસ્પતિના શરીરમાં જ ઉત્પન્ન થવું તે કાયસ્થિતિ છે.

(૧૫૬૮) વનસ્પતિના શરીરને છોડીને ફરી વનસ્પતિ શરીરમાં ઉત્પન્ન થવામાં અંતર જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ છે.

(૧૫૬૯) વર્ષ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી વનસ્પતિકાયના હજારો ભેદ છે.

● વિવેચન - ૧૫૫૬ થી ૧૫૬૯ -

ચૌદ સૂત્રોનો સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે - સાધારણ એટલે અનંતજીવોનું પણ સમાન એક શરીર હોય તે ઉપલક્ષણથી તેમનો આહાર અને પાન ગ્રહણ પણ તેઓમાં સાધારણપણે હોય છે. - x -

પ્રત્યેક શરીરી જીવો અનેક પ્રકારે કહેલા છે. તે મુખ્ય બાર ભેદે કહે છે - (૧) વૃક્ષ - આમ્ર આદિ, (૨) ગુચ્છ - વૃંતાકી આદિ, (૩) ગુલ્મ - નવ માલિકા આદિ, (૪) લતા - ચંપકલતા આદિ, (૫) વલ્લી - ત્રપુષી આદિ, (૬) તૃણા - અર્જુનાદિ, (૭) લતાવલય - નાલિકેરી આદિ, (૮) પર્વજ - સંધિઓથી ચયેલ અથવા પર્વગ તે શેરડી આદિ, (૯) કુહણ - ભૂમિ ફોડા આદિ, (૧૦) જલરુહ - જળમાં ઉગતા પદ્મ આદિ, (૧૧) ઔષધિતૃણ - શાલિ આદિ, (૧૨) હરિતકાય - તંદુલેચક આદિ, તે જ કાયા - શરીર જેનું છે તે ય શબ્દ આના જ સ્વગત અનેક ભેદનો સૂચક છે.

સાધારણ શરીર અર્થાત્ પ્રત્યેક શરીરી નહીં તે. ચાલુથી હળદર સુધી પ્રાયઃ કંદ વિશેષ છે. તેના સાધારણ શરીરના લક્ષણો અહીં બતાવેલા છે. જેમકે - સમભાગને ભાંગતા ગ્રંથિયૂર્ણ ઘન થાય પૃથ્વી સદૈશ ભેદથી અનંતકાયને જાણવું ઘૃત્યાદિ - x - x - x - પનકના જીવો પણ ઉક્ત વ્યાખ્યાથી સામાન્ય વનસ્પતિ જાણવા. - x - x -

વનસ્પતિની કાય સ્થિતિ, ભવસ્થિતિ ઘૃત્યાદિ સૂત્રાર્થમાં બતાવેલી જ છે. પણ નિગોદની સ્થિતિ જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ બંનેથી અંતર્મૂહૂર્ત કહેલી છે. અહીં પણ સાધારણ વનસ્પતિને આશ્રીને જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનંતકાળ કહેલી છે. વિશેષ અપેક્ષાથી પ્રત્યેક વનસ્પતિ તથા નિગોદમાં બાદર અને સૂક્ષ્મની અસંખ્યાતકાળ અવસ્થિતિ છે ઘૃત્યાદિ - x - x - x - x - પનકના જીવોનું અસંખ્યાકાળ અંતર છે, તેમાંથી ઉદ્ધતીને પૃથ્વી આદિમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. - x - x -

હવે આ સૂત્રનો ઉપસંહાર અને ઉત્તર સૂત્રનો સંબંધ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૭૦ -

આ પ્રમાણે સંદોષથી ત્રણ પ્રકારે સ્થાવર જીવોનું નિરૂપણ કરેલ છે.

હવે ક્રમશઃ ત્રણ પ્રકારના ત્રસ જીવોનું નિરૂપણ કરીશ -

● વિવેચન - ૧૫૭૦ -

પૃથ્વી આદિ સ્થાનશીલ સ્થાવરોને ત્રણ પ્રકારે કહ્યા. આ ત્રણેં સ્વયં અવસ્થિતિના સ્વભાવથી છે. તેને સંક્ષેપથી કહ્યા, વિસ્તારથી આના ઘણાં ભેદો છે. સ્થાવર વિભાગો કહ્યા પછી હવે ત્રસોના ત્રણ ભેદોના અનુક્રમથી કહે છે.

● સૂત્ર - ૧૫૭૧ -

તૈજસ્, વાયુ અને ઉદાર ત્રસ એ ત્રણ ત્રસકાયના ભેદો છે. તે ભેદોને તમે મારી પાસેથી સાંભળો.

● વિવેચન - ૧૫૭૧ -

તૈજના યોગથી તૈજસ્, અહીં તદ્વર્તી અગ્નિ જીવો પણ તે પ્રમાણે કહ્યા. વાયુ છે તે વાયુ - વાત, પવન. ઉદાર - એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાથી પ્રાયઃ સ્થૂલ બેઈન્દ્રિય આદિ. ત્રસ - ચાલે છે, એકથી બીજા દેશમાં સંક્રમે છે. તેથી ત્રસ છે. તેના ત્રણ ભેદો કહ્યા.

તેઈ અને વાયુ બંને જીવો સ્થાવરનામ કર્મના ઉદયવાળા હોવા છતાં ઉક્ત રૂપે ચાલે છે માટે તેને ત્રસપણે કહ્યા. તે બે ભેદે છે - ગતિથી અને લબ્ધિથી અર્થાત્ ત્રસ જીવો બે ભેદે હોય - લબ્ધિ ત્રસ અને ગતિ ત્રસ. તેમાં તેઈ અને વાયુ બંને ગતિ ત્રસ છે અને ઉદાર તે લબ્ધિ ત્રસ છે એ રીતે બંને ત્રસત્વ જાણવા.

આગળના સૂત્રનો સંબંધ જોડતા કહે છે - તેઈકાય આદિના ભેદોને તમે મારી પાસેથી સાંભળો.

તેમાં હવે તેઈકાયના જીવોને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૭૨ થી ૧૫૮૦ -

(૧૫૭૨) તેઈકાયના જીવોના બે ભેદો છે - સૂક્ષ્મ અને બાહર. ફરી તે બંનેના પર્યાય અને અપર્યાય બબ્બે ભેદો છે.

(૧૫૭૩) બાહર પર્યાય તેઈકાય જીવોના અનેક ભેદો છે - અંગાર, મુર્મુર, અગ્નિ, અર્ચિ, જવાલા.... (૧૫૭૪) ઉલ્કા, વિદ્યુત તથા આવા પ્રકારના અનેક ભેદો કહેલા છે. સૂક્ષ્મ તેઈકાયના જીવ એક પ્રકારના છે, તેના પેટા ભેદો નથી.

(૧૫૭૫) સૂક્ષ્મ તેઈકાયના જીવ સંપૂર્ણ લોકમાં અને બાહર તેઈકાયના જીવલોકના એક ભાગમાં વ્યાપ છે.

(૧૫૭૬) તે જીવો પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ સાંત છે.

(૧૫૭૭) તેઈકાયની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રની છે અને જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુદૂર્ત છે. (૧૫૭૮) તેઈકાયની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ છે, જઘન્યથી અંતર્મુદૂર્ત છે. તૈજસ્ શરીરને ન છોડીને નિરંતર તૈજસ શરીરમાં જ ઉત્પન્ન થવું તે કાયસ્થિતિ છે.

(૧૫૭૯) તૈજસ શરીરને છોડીને ફરી તૈજસ શરીરમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૫૮૦) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી તેઉકાયના હજારો ભેદો છે.

● વિવેચન - ૧૫૭૨ થી ૧૫૮૦ -

નવે સૂત્રો પ્રાયઃ પૂર્વવત્ છે. વિશેષ એ - અંગાર - ઘુંવાળા વગરની જ્વાલા, મુર્મુર - ભસ્મમિશ્ર અગ્નિકણ, ઉર્ચિઃ - મૂળ પ્રતિબદ્ધ જ્વાળા.

તેજો જીવ કહ્યા, હવે વાયુ જીવોને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૮૧ થી ૧૫૮૯ -

(૧૫૮૧) વાયુકાયના જીવોના બે ભેદો છે - સૂક્ષ્મ અને બાદર. ફરી તે બંનેના પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બબ્બે ભેદો છે.

(૧૫૮૨) બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયના જીવોના પાંચ ભેદ છે - ઉત્કલિકા, મંડલિકા, ઘનવાત, ગુંજાવાત અને શુદ્ધવાત. (૧૫૮૩) સંવર્તક વાત આદિ બીજા પણ આવા ભેદો છે - ૦ - સૂક્ષ્મ વાયુકાયના જીવો એક પ્રકારે છે. તેના પેટા ભેદો નથી.

(૧૫૮૪) સૂક્ષ્મ વાયુકાય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં અને બાદર વાયુકાયના જીવ લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે. હવે હું ચાર પ્રકારે વાયુકાયિક જીવોના કાળ વિભાગોનું કથન કરીશ.

(૧૫૮૫) તે જીવો પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિ અપેક્ષાથી તે સાદિ સાંત છે.

(૧૫૮૬) તે જીવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૩૦૦૦ વર્ષ છે, જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત છે. (૧૫૮૭) તેની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળની છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે. વાયુ શરીર ન છોડીને નિરંતર વાયુના શરીરમાં જ ઉત્પન્ન થવું તે કાયસ્થિતિ છે.

(૧૫૮૮) વાયુ શરીરને છોડીને પછી ફરી તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થવામાં અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૫૮૯) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી વાયુકાયના હજારો ભેદ હોય છે.

● વિવેચન - ૧૫૮૧ થી ૧૫૮૯ -

નવ સૂત્રો પૂર્વવત્ છે. પાંચ સંખ્યા ઉપલક્ષણથી છે, અહીં આના અનેક ભેદો છે. (૧) ઉત્કલિકા વાયુ - જે રહી રહીને ફરી વાયુ છે, (૨) મંડલિકા વાયુ - વાતોલી રૂપ છે, (૩) ઘનવાત - રત્નપ્રભાદિની અઘોવર્તી, (૪) ગુંજાવાત - જે ગુંજતો વાયુ છે, (૫) શુદ્ધવાત - મંદ પવન (૬) સંવર્તક વાત - જે બહાર રહેલા તૃણાદિને વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં ફેંકે છે.

હવે ઉદાર ત્રસને જણાવવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૯૦ -

ઉદાર ત્રસને ચાર ભેદો વર્ણવેલ છે, તે આ - બેષંદ્રિય, તેષંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય અને પંચેન્દ્રિય.

● વિવેચન - ૧૫૯૦ -

ઉદાર ત્રસ ચાર ભેદે છે - (૧) બેષંદ્રિય - સ્પર્શન અને રસન નામક. આની નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ નામક દ્રવ્યેન્દ્રિયને આશ્રીને કહે છે. કેમ કે ભાવેન્દ્રિય આશ્રીને તો એકેન્દ્રિયોને પણ પાંચે ઇન્દ્રિયો સંભવે છે. - x - x - એ પ્રમાણે બાકીની ઇન્દ્રિયોમાં પણ સમગ્ર લેવું. તેષંદ્રિયમાં ત્રીજી ઘ્રાણેન્દ્રિય છે, ચરિરિંદ્રિયમાં ચોથી ચક્ષુ છે. પંચેન્દ્રિયમાં પાંચમાં શ્રોત્ર છે. એ પ્રમાણે હવે બેષંદ્રિયની વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૯૧ થી ૧૫૯૯ -

(૧૫૯૧) બેષંદ્રિય જીવના બે ભેદે વર્ણવેલા છે - પચામિ અને અપચામિ. તેના ભેદો મારી પાસેથી સાંભળો -

(૧૫૯૨ થી ૧૫૯૪) કૃમિ, સીમંગલ, અલસ, માતૃવાહક, વાસીમુખ, સીપ, શંખ, શંખનક... પલ્લોચ, અણુલ્લક, વરાટક, જલૌકા, જલક અને ચંદનિકા... ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના બેષંદ્રિય જીવો છે. તેઓ લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે, સંપૂર્ણ લોકમાં નથી.

(૧૫૯૫) પ્રવાહની અપેક્ષાથી બેષંદ્રિય જીવો અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ-સાંત છે.

(૧૫૯૬) બેષંદ્રિયોની આયુ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ, જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત છે. (૧૫૯૭) તેમની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ છે, જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત છે. બેષંદ્રિયનું શરીર ન છોડીને નિરંતર બેષંદ્રિય શરીરમાં જ ઉત્પન્ન થવું તે કાયસ્થિતિ છે.

(૧૫૯૮) બેષંદ્રિય શરીરને છોડીને ફરી બેષંદ્રિય શરીરમાં ઉત્પન્ન થવામાં જે અંતર છે, તે જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૫૯૯) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી બેષંદ્રિયથી હજારો ભેદ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૯૧ થી ૧૫૯૯ -

નવ સૂત્રોના અર્થ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે:- કૃતિ - અશુચિ આદિમાં સંભવે છે. માતૃવાહક - લાકડાના ટુકડામાં જમીનથી સંબંધિત થાય છે તે. સીપ - શુક્તિ. - x - જલૌક - જળો, દુષ્ટ લોહી ખેંચવા માટેનો જીવ ચંદનક - અક્ષા.

- ૦ - હવે તેષંદ્રિયોની વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૦૦ થી ૧૬૦૮ -

(૧૬૦૦) તેષંદ્રિય જીવોના બે ભેદ વર્ણવેલા છે - પચામિ, અપચામિ.

આ બે ભેદ મારી પાસેથી સાંભળો.

(૧૬૦૧) કુંથુ, કીડી, માંકડ, મકડી, દીમક, તૃણાહારક, ઘુણો, માલુક, પત્રહાર કે - (૧૬૦૨) મિંજક, તિંદુક, પ્રપુષમિંજક, શતાવરી, ગુલ્મી, ઇંદ્રકાયિક - (૧૬૦૩) ઇંદ્રગોપક ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારથી તે ઇંદ્રિય જીવો છે. તે લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે, સંપૂર્ણ લોકમાં નહીં.

(૧૬૦૪) પ્રવાહની અપેક્ષાથી તે ઇંદ્રિયો અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ સાંત છે.

(૧૬૦૫) તે ઇંદ્રિયોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ઓગણપચાશ દિવસ અને જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્તની છે.

(૧૬૦૬) તે ઇંદ્રિયોની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કાળ, જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત છે. તે ઇંદ્રિય શરીર ન છોડીને નિરંતર તે ઇંદ્રિય શરીરમાં ઉત્પન્ન થવું, તેને કાયસ્થિતિ કહે છે.

(૧૬૦૭) તે ઇંદ્રિય શરીરને છોડીને ફરી તે ઇંદ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૬૦૮) વર્ષ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી તે ઇંદ્રિયોના હજારો ભેદ છે.

● વિવેચન - ૧૬૦૦ થી ૧૬૦૮

આ નવે સૂત્રો પૂર્વવત્ છે. વિશેષ એ કે તેમાં - પિપ્પીલિકા - એટલે કીડી, ગુંમી - શતપદી આદિ - x - હવે ચઠિરિંદ્રિયની વક્તવ્યતા -

● સૂત્ર - ૧૬૦૯ થી ૧૬૧૮

(૧૬૦૯) ચઠિરિંદ્રિય જીવના બે ભેદો વણવિલ છે - પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તેના ભેદો મારી પાસેથી સાંભળો.

(૧૬૧૦) અંધિકા, પોતિકા, મક્ષિકા, મશક, મચ્છર, ભ્રમર, કીડ, પતંગ, ઢિંકુણ, કુંકુણ, (૧૬૧૧) કુક્કુડ, શ્રૃંગિરિટી, નંદાવર્ત, વીંછી, ડોલ, ભૂંગરીટક, વિરણી, અક્ષિવેધક, (૧૬૧૨) અક્ષિલ, માગધ, અક્ષિરોડક, વિચિત્ર, ચિત્રપત્રક, ઓહિંજલિયા, જલકારી, નીચક, તંતવક (૧૬૧૩) ઇત્યાદિ ચઠિરિંદ્રિય અનેક પ્રકારના છે.

તે લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે. સંપૂર્ણ લોકમાં નહીં.

(૧૬૧૪) પ્રવાહની અપેક્ષાથી ચઠિરિંદ્રિય અનાદિ અનંત છે, સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ-સાંત છે.

(૧૬૧૫) ચઠિરિંદ્રિયની આયુસ્થિતિ ઉત્કટથી છ માસ છે અને જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્તની છે.

(૧૬૧૬) ચઠિરિંદ્રિયની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતકાળની જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્તની છે. ચઠિરિંદ્રિયના શરીરને ન છોડીને નિરંતર

ચઠિરિંદ્રિયના શરીરમાં ઉત્પન્ન થતાં રહેવું તે કાચસ્થિતિ છે.

(૧૬૧૭) ચઠિરિંદ્રિય શરીરને છોડીને ફરી ચઠિરિંદ્રિય શરીરમાં ઉત્પન્ન થવામાં અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૬૧૮) વર્ષ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી ચઠિરિંદ્રિયના હજારો ભેદો છે.

● વિવેચન - ૧૬૦૯ થી ૧૬૧૮ -

દશ સૂત્રો સ્પષ્ટ જ છે. આના કેટલાંક ભેદો અપ્રતીત છે. તે ભેદો તે - તે દશ પ્રસિદ્ધિથી અને વિશિષ્ટ સંપ્રદાયથી જાણવા. - x - x -

● સૂત્ર - ૧૬૧૯ -

પંચેન્દ્રિય જે જીવો છે, તે ચાર ભેદે વ્યાખ્યાયિત છે, તે આ - નૈરયિક તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ છે.

● વિવેચન - ૧૬૧૯ -

સૂત્ર સ્પષ્ટ છે. વિશેષ આ - તીર્થકરોએ આ ચાર ભેદ કહેલા છે. તેમાં પહેલા નૈરયિકોને કહે છે :-

● સૂત્ર - ૧૬૨૦ થી ૧૬૩૩ -

(૧૬૨૦) નૈરયિક જીવો સાત પ્રકારના છે, તે સાત પૃથ્વીમાં થાય છે. (આ સાત પૃથ્વી આ પ્રમાણે છે -) રત્નાભા, શર્કરાભા, વાલુકાભા.... (૧૬૨૧) પંકાભા, ઘૂમાભા, તમા અને તમસ્તમા.

આ સાત પ્રકારની પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થનારા નૈરયિકોને સાત પ્રકારે વર્ણવેલા છે - પરિકિર્તિત છે.

(૧૬૨૨) નૈરયિકો લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે.

આ નિરૂપણ પછી ચાર પ્રકારથી નૈરયિક જીવોના કાલવિભાગનું હું કથન કરીશ. (તે આ પ્રમાણે -)

(૧૬૨૩) નૈરયિકો પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે. સ્થિતિની અપેક્ષાથી તેઓ સાદિ સાંત છે.

(૧૬૨૪) પહેલી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે. ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમની છે.

(૧૬૨૫) બીજી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી એક સાગરોપમની છે, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમની છે.

(૧૬૨૬) ત્રીજી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ સાગરોપમની છે, ઉત્કૃષ્ટથી સાત સાગરોપમની છે.

(૧૬૨૭) ચોથી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી સાત સાગરોપમની છે, ઉત્કૃષ્ટથી દશ સાગરોપમની છે.

(૧૬૨૮) પાંચમી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી

દશ સાગરોપમની છે, ઉત્કૃષ્ટથી સતર સાગરોપમની છે.

(૧૬૨૯) છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી સતર સાગરોપમની છે, ઉત્કૃષ્ટથી બાવીશ સાગરોપમની છે.

(૧૬૩૦) સાતમી પૃથ્વીમાં નૈરયિક જીવોની આયુ સ્થિતિ જઘન્યથી બાવીશ સાગરોપમની છે, ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીશ સાગરોપમની છે.

(૧૬૩૧) નૈરયિકોની જે આયુ સ્થિતિ વર્ણવેલી છે, તે જ તેમની જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કાય સ્થિતિ છે.

(૧૬૩૨) નૈરયિક શરીરને છોડીને ફરી નૈરયિક શરીરમાં ઉત્પન્ન થવામાં અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૬૩૩) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી આ નૈરયિકોના હજારો ભેદો છે.

● વિવેચન - ૧૬૨૦ થી ૧૬૩૩

નૈરયિકના ચૌદ સૂત્રો કહ્યા. તે સાત ભેદો છે. કેમકે પૃથ્વી સાત છે. તેથી તેમાં થનારનું સક્ષવિધત્વ જાણવું. તે કઈ છે ? (૧) રત્નાભા - વૈદૂર્યાદિ રત્નો જેવી આભા છે, તેમાં રત્નકાંડના ભાવનપતિના ભવનો વિવિધ રત્નોવાળા સંભવે છે. (૨) શર્કરા - શ્વદક્ષ પાષાણના ટુકડાક્રૂપ, (૩) વાલુકા - રેતી, (૪) પંક - કાદવ, (૫) ધૂમ - ધૂમ્ર કે ધૂમાકાર પરણિત પુદ્ગલ, (૬) તમ - અંધકાર, (૭) તમસ્તામા - પ્રકૃષ્ટતરતમ. આ સાત પૃથ્વીથી સાત નૈરયિકો કહ્યા.

લોક, સ્થિતિ આદિ સૂત્રોનો સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ જ છે, તેથી અત્રે વૃત્તિના અનુવાદ દ્વારા પુનરુક્તિ કરેલ નથી. - x - x - x - x -

આયુસ્થિતિ કહીને કાય સ્થિતિ કહે છે - આયુસ્થિતિ એ જ કાય સ્થિતિ જાણવી, કેમકે નૈરયિકો નારકમાંથી ઉદ્ધર્તીને ફરી ત્યાં જ ઉત્પન્ન થતાં નથી, તેઓ ત્યાંથી ઉદ્ધર્તીને ગર્ભજ પર્યાયિક સંખ્યાત વર્ષાયુષ્કમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જો કે મત્સ્યાદિમાં ઉત્પન્ન થઈને ત્યાં અતિ સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયથી અંતર્મુહૂર્તમાં મરીને પણ નરકમાં ઉપજે છે, તો પણ નારકમાં અનંતર ઉત્પન્ન તો ન જ થાય.

આ રીતે નૈરયિકને કહીને હવે તિર્યચને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૩૪ થી ૧૬૫૭ -

(૧૬૩૪) પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવના બે ભેદ વર્ણવેલા છે - સંમૂર્ષિમ તિર્યચ અને ગર્ભજ તિર્યચ.

(૧૬૩૫) આ બંનેના પણ ત્રણ-ત્રણ ભેદો છે - જલચર, સ્થલચર અને ખેચર. તે ભેદો મારી પાસેથી સાંભળો.

(૧૬૩૬) જળચર પાંચ પ્રકારથી કહેવા છે - મસ્ત્ય, કચ્છપ, ગ્રાહ, મગર અને સુંસુમાર.

(૧૬૩૭) તેઓ લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે, સંપૂર્ણ લોકમાં નહીં.

અહીંથી આગળ તેના ચાર પ્રકારે કાલ વિભાગને હું કહીશ.

(૧૬૩૮) જલચરો પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે, સ્થિતિની અપેક્ષાથી તે સાદિ સાંત છે.

(૧૬૩૯) જલચરોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી એક કરોડ પૂર્વની છે. જઘન્યથી અંતર્મૂર્તની છે.

(૧૬૪૦) જલચરોની કાચસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી પૃથકત્વ છે અને જઘન્યથી અંતર્મૂર્તની છે.

(૧૬૪૧) જલચરના શરીરને છોડીને ફરી જલચરના શરીરમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૬૪૨) વર્ષ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી જલચરોના હજારો ભેદો છે.

(૧૬૪૩) સ્થાલચર જીવોના બે ભેદ છે - ચતુષ્પદ અને પરિસર્પ. ચતુષ્પદના ચાર ભેદો છે, તેનું હું કિર્તન કરીશ, તે સાંભળો.

(૧૬૪૪) એકજુર તે અશ્ર આદિ, દ્વિજુર તે બળદ આદિ, ગંડીપદ તે હાથી આદિ, સનખપદ તે સિંહ આદિ.

(૧૬૪૫) પરિસર્પ બે પ્રકારના છે - ભ્રજપરિસર્પ તે ગોઘાદિ, ઉરઃ પરિસર્પ તે સાપ આદિ. આ બંનેના અનેક પ્રકારો છે.

(૧૬૪૬) તે લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે, સંપૂર્ણ લોકમાં નહીં. હવે આગળ હું ચાર પ્રકારના સ્થળચરનો કાળ વિભાગ કહીશ.

(૧૬૪૭) પ્રવાહની અપેક્ષાથી સ્થળચર જીવો અનાદિ અનંત છે. સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ-સાંત છે.

(૧૬૪૮) સ્થળચરની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લોપમની છે. જઘન્ય અંતર્મૂર્તની છે.

(૧૬૪૯) ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અને સાધિક ત્રણ પલ્લોપમ, જઘન્યથી અંતર્મૂર્ત સ્થળચરોની કાચસ્થિતિ છે.

(૧૬૫૦) સ્થળચરનું ફરી સ્થળચરમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્યથી અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ છે (વર્ષ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનથી સ્થળચરના હજારો ભેદો છે.)

(૧૬૫૧) ખેચર જીવના ચાર પ્રકાર કહેલ છે - ચર્મ પક્ષી, રોમ પક્ષી, સમુદ્ગ પક્ષી અને વિતત પક્ષી.

(૧૬૫૨) તે લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે, સંપૂર્ણ લોકમાં નહીં. હવે આગળ ચાર પ્રકારથી ખેચર જીવોના કાળ વિભાગને કહીશ.

(૧૬૫૩) પ્રવાહની અપેક્ષાથી ખેચર જીવો અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી તે સાદિ-સાંત છે.

(૧૬૫૪) ખેચર જીવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગની છે, જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત છે.

(૧૬૫૫) ઉત્કૃષ્ટથી પૃથક્ત્વ કરોડ પૂર્વ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ, જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત ખેચરોની કાયસ્થિતિ છે.

(૧૬૫૬) ખેચર જીવોનું પુનઃ તેમાં ઉપજવાનું અંતર જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૬૫૭) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી ખેચર જીવોના હજારો ભેદો કહેવાયેલા છે.

● વિવેચન - ૧૬૩૪ થી ૧૬૫૭ -

ઉક્ત ચોવીશ પંચેન્દ્રિય સૂત્રો પ્રાયઃ વ્યાખ્યાત જ છે. તેથી વૃત્તિગત કિંચિત્ વિશેષતાની જ અત્રે નોંધ કરીએ છીએ -

સંમૂર્છન - અતિશય મૂટતાપણાથી નિર્વૃત્ત અથવા ઉત્પત્તિ સ્થાન પુદ્ગલોની સાથે એકી ભાવથી તે પુદ્ગલના ઉપાયયથી સમ્પ્રિચ્છિત થાય છે, તે સંમૂર્છિમ. તેઓ મનઃ પર્યામિના અભાવથી સદા સંમૂર્છિત માફક જ રહે છે.

તથા ગર્ભમાં વ્યુત્કાંત તે ગર્ભજ.

જલચર - જળમાં ફરે - ભદાણ કરે તે. એ પ્રમાણે સ્થળ - નિર્જળ ભૂભાગમાં ચરે છે, તે સ્થલચર, ખેચર - આકાશમાં ચરે છે તે.

ખુર - ચરણ, અર્ધાવર્તી અસ્થિ વિશેષ, તે એક હોય તો એકખુરા અને બે હોય તો ઢુખુરા. ગંડી - પદ્મકાંકિકા, તેની જેમ ગોળ. - x -

ભુજ્ઞ - શરીરનો અવયવ વિશેષ, તેના વડે સરકે તે ભુજ્ઞપરિસર્પ. ઉર - છાતી, છાતી વડે સરકે છે તે ઉરઃ પરિસર્પ.

તિર્યચો મરીને તિર્યચમાં સાત કે આઠ ભવગ્રહણ જ કરે છે, કેમકે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યને તેનાથી અધિક નિરંતર ભવોનો તેમાં સંભવ નથી.

શેષ વૃત્તિ સુગમ છે - ૦ - હવે મનુષ્યોને જણાવતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૫૮ થી ૧૬૬૬

(૧૬૫૮) મનુષ્યોના બે ભેદો છે - સંમૂર્છિમ મનુષ્ય અને ગર્ભજ મનુષ્ય. હું તેનું વર્ણન કરું છું, તે કહીશ -

(૧૬૫૯) ગર્ભવ્યુત્કાંતિક - ગર્ભજ મનુષ્યના ત્રણ ભેદો છે :- અકર્મભૂમિક, કર્મભૂમિક અને અંતર્દીપક.

(૧૬૬૦) કર્મભૂમિક મનુષ્યોના પંદર, અકર્મભૂમિક મનુષ્યોના ત્રીશ, અંતર્દીપક મનુષ્યોના અઠ્ઠાવીશ ભેદો છે.

(૧૬૬૧) સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના ભેદ પણ આ પ્રમાણે જ છે. તેઓ બધાં લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે.

(૧૬૬૨) ઉક્ત મનુષ્ય પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ સાંત છે.

(૧૬૬૩) મનુષ્યોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્લોપમ અને જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત કહેલી છે.

(૧૬૬૪) મનુષ્યોની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી પૃથક્ત્વ કરોડ પૂર્વ અધિક ત્રણ પલ્લોપમ અને જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત છે.

(૧૬૬૫) મનુષ્યનું ફરી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

(૧૬૬૬) વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી મનુષ્યના હજારો ભેદ કહેવા છે.

● વિવેચન - ૧૬૫૮ થી ૧૬૬૬ -

મનુષ્યોના નવ સૂત્રો પૂર્વવત જાણવા. વૃત્તિમાં કહેલ કથનમાંની સૂત્રાર્થ ઉપરાંતની વિશેષ વાત જ અમે અત્રે નોંધેલ છે -

૦ અંતર્દ્વીપ - સમુદ્રની મધ્યમાં રહેલ દ્વીપ, તેમાં જન્મેલ હોવાથી તે અંતર્દ્વીપજ કહેવાય છે. ૦ કર્મભૂમિ પંદર કહી છે, તે આ પ્રમાણે - પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત, પાંચ મહાવિદેહ, એ ત્રણે મળીને પંદર થાય છે.

૦અકર્મભૂમિ - હૈમવત, હરિવર્ષ, રમ્યક, હૈરણ્યવત્, દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ રૂપ છે. તે પ્રત્યેક પાંચ - પાંચ સંખ્યક હોવાથી ૩૦ ભેદો.

૦ પછી નિર્દેશ હોવા છતાં “કર્મભૂમિ” નું કથન પહેલાં કર્યું. કેમકે - મુક્તિ સાધકત્વથી તેનું પ્રાધાન્ય છે.

૦ અંતર્દ્વીપમાં - પહેલું ચતુષ્ક - (૧) એકોરુક, (૨) આભાષિક, (૩) લાંગૂલક અને (૪) વૈષાણિક છે. બીજું - ચતુષ્ક - (૧) હ્યકર્ણ, (૨) ગજકર્ણ, (૩) ગોકર્ણ, (૪) શકુલી કર્ણ - ત્રીજું ચતુષ્ક - (૧) આદર્શ મુખ, (૨) મેષ મુખ, (૩) હ્ય મુખ, (૪) ગજ મુખ - ચોથું ચતુષ્ક (૧) અશ્વ મુખ, (૨) હસ્તિ મુખ, (૩) સિંહ મુખ, (૪) વ્યાઘ્ર મુખ. - પાંચમું ચતુષ્ક (૧) અશ્વ કર્ણ, (૨) ગજ કર્ણ, (૩) સિંહ કર્ણ, (૪) કર્ણ પ્રાવરણ. - છઠ્ઠું ચતુષ્ક - (૧) ઉલ્કા મુખ, (૨) વિદ્યુન્મુખ, (૩) જિહ્વા મુખ, (૪) મેઘ મુખ. - સાતમું ચતુષ્ક - (૧) ધન દંત, (૨) ગજ દંત, (૩) શ્રેષ્ઠ દંત, (૪) શુદ્ધ દંત.

આ સાતે મળીને ૨૮ - અંતર્દ્વીપો થયા.

આ નામના યુગલ ધર્મિકો ત્યાં વસે છે. - x - x - x - x - x -.

સંમૂર્છિત જીવોની ઉત્પત્તિ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યોના - મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મ, સિંધાન, વમન, પિત્ત, પૂત, શોષિત, શુક્ર, કલેવર, સ્ત્રી પુરુષોનો સંયોગ, ગામની ખાળ, નગરની ખાળ, શુક્રપુદ્ગલોમાં તેમજ બધાં અશુચિ સ્થાનોમાં આ સંમૂર્છિત મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમની અંગુલની અસંખ્યાતમ ભાગ અવગાહના માત્ર હોય છે. - x - x -

આ પ્રમાણે મનુષ્યોને કહીને, હવે દેવોને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૬૭ -

દેવોના ચાર ભેદો કહેવા છે, તે આ પ્રમાણે :- (૧) ભવનવાસી, (૨) વ્યંતર, (૩) જ્યોતિષ્ક, (૩) વૈમાનિક.

● વિવેચન - ૧૬૬૭ -

તીર્થકરાદિ એ દેવોને ચાર પ્રકારે નિરૂપેલા છે, તે હું કહીશ. ભવનવાસી અર્થાત્ ભૌમેયક- ભૂમિમાં થયેલ, તેમના ભવનો રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અંતર્ભૂતપણે છે. - x - x - x - x - વાણમંતર - વિવિધ અંતરો જેના છે તે, ઉત્કર્ષ અપકર્ષરૂપ વિશેષરૂપ નિવાસભૂત કે ગિરિકંદરા અથવા વિવરાદિમાં રહે છે, તે વ્યંતર. - x - x - x - જ્યોતિષ્ક - ચમકે છે, પ્રકાશે છે વિમાનો, તેમાં નિવાસ કરવાથી તે દેવો પણ જ્યોતિષ્ક કહેવાય છે. વૈમાનિક - વિશેષથી મનાય છે, સુકૃતોને ભોગવે છે તે વિમાન, તેમાં થવાથી વૈમાનિકો કહેવાય છે.

હવે દેવોના ૪ ઉત્તર ભેદો કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૬૮ -

ભવનવાસીના દશ, વ્યંતર દેવોના આઠ, જ્યોતિષ્કના પાંચ અને વૈમાનિક દેવો બે ભેદ કહેવા છે.

● વિવેચન - ૧૬૬૮ -

ભવનમાં વસવાનો સ્વભાવ છે. ભવનવાસીના દશ ભેદો છે - વનમાં - વિચિત્ર ઉપવનાદિમાં વસવાનો સ્વભાવ હોવાથી તે વનચારી અર્થાત્ વ્યંતર કહેવાય છે, તેના આઠ ભેદો કહેવા છે. જ્યોતિષ્ - વિમાનમાં યાય તે જ્યોતિષ્કો તેના પાંચ પ્રકારો છે. વૈમાનિકો બે ભેદ છે.

હવે આ દેવોને નામ ઉચ્ચારણપૂર્વક જણાવે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૬૯ થી ૧૬૭૯ -

(૧૬૬૯) અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યકુમાર, અગ્નિકુમાર, હ્રીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્કુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર એ દશ ભવનવાસી દેવો છે.

(૧૬૭૦) પિશાચ, ભૂત, ચક્ષુ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગંધર્વ એ આઠ વ્યંતર દેવો છે.

(૧૬૭૧) ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, ગ્રહ, તારા એ પાંચ જ્યોતિષ્ક દેવો છે. આ દેવો દિશાવિચારી છે - (મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે.)

(૧૬૭૨) વૈમાનિકોના બે ભેદો વર્ણવેલા છે - કલ્પોપગ અને કલ્પાતીત એ બે નામે તેઓને જણવા.

(૧૬૭૩) કલ્પોપત દેવો બાર પ્રકારે કહેવા છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશાનક, (૩) સનત્કુમાર, (૪) માહેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મલોક,

(૬) લાંતક - તથા - (૧૬૭૪) (૭) મહાશુક, (૮) સહસ્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અચ્યુતં, આ કલ્પોપગ દેવ છે.

(૧૬૭૫) કલ્પાતીત દેવોના બે ભેદો વર્ણવેલ છે (૧) ઐવેચક અને (૨) અનુતર. તેમાં ઐવેચક દેવોના નવ પ્રકારો છે.

(૧૬૭૬ થી ૧૬૭૮/૧) ઐવેચક દેવોના નવ ભેદો આ પ્રમાણે છે - (૧) અઘસ્તાન - અઘસ્તાન, (૨) અઘસ્તાન - મધ્યમ, (૩) અઘસ્તાન - ઉપરિતાન, (૪) મધ્યમ - અઘસ્તાન, (૫) મધ્યમ - મધ્યમ, (૬) મધ્યમ - ઉપરિતાન, (૭) ઉપરિતાન - અઘસ્તાન, (૮) ઉપરિતાન મધ્યમ, (૯) ઉપરિતાન - ઉપરિતાન.

(૧૬૭૮/૨, ૧૬૭૯) અનુતર દેવોના પાંચ ભેદો છે - (૧) વિજય, (૨) વૈજયંત, (૩) જયંત, (૪) અપરાજિત અને (૫) સર્વાર્થસિદ્ધ.

આ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો અનેક પ્રકારે છે.

● વિવેચન - ૧૬૬૯ થી ૧૬૭૯ -

આ અગિયારે સૂત્રો પ્રાયઃ પ્રતીત જ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે -

○ કુમાર આકાર ધારી હોવાથી અસુર આદિ બધાં કુમારો કહેવાય છે.

○ તારાગણ - પ્રકીર્ણ તારક સમૂહ

○ દિશાવિચારી - મેરુને પ્રદક્ષિણા કરવા વડે નિત્યચારી

○ જ્યોતિરાલય - વિમાનો આલય કે આશ્રય જેના છે તે.

○ કલ્પોપગ - ઇંદ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશત્ આદિ દશ પ્રકાર પલાથી દેવો આ કલ્પોમાં ઉત્પત્તિના વિષયને પામે છે, તેથી કલ્પોપગ છે.

○ કલ્પાતીત - ઉક્ત રૂપ કલ્પથી અતીત હોવાથી કલ્પાતીત છે.

○ સૌધર્મ - સુધર્મા નામે શકની સભા જેમાં છે તે કલ્પ, ઇત્યાદિ

○ ઐવેચક - લોકપુરુષના ૧૩ - ૨૪ ઉપરિવર્તી ગ્રીવા, તે પ્રદેશમાં રહેતા હોવાથી, તેમના આભરણ રૂપ હોવાથી, તેના નિવાસી દેવો તે ઐવેચકા.

○ અનુતર - જેનાથી વધુ સ્થિતિ, પ્રભાવાદિ કોઈ દેવના ન હોવાથી.

● સૂત્ર - ૧૬૮૦ થી ૧૭૦૮ -

(૧૬૮૦) તે બધાં દેવો લોકના એક ભાગમાં વ્યાપ્ત છે. હવે આગળ હું ચાર પ્રકારે તેમના કાળ વિભાગનું કથન કરીશ.

(૧૬૮૧) દેવો પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદિ સાંત છે.

(૧૬૮૨) ભવનવાસી દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુ સ્થિતિ કંઈક અધિક એક સાગરોપમ છે, જઘન્ય આયુ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ છે.

(૧૬૮૩) વ્યંતર દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ એક પલ્પોપમ અને જઘન્ય આયુ ૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે.

(૧૬૮૪) જ્યોતિષી દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુ સ્થિતિ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પત્યોપમ અને જઘન્યાયુ પત્યોપમનો આઠમો ભાગ છે.

(૧૬૮૫) સૌધર્મ દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બે સાગરોપમ અને જઘન્યથી એક પત્યોપમ છે.

(૧૬૮૬) ઇશાન દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક બે સાગરોપમ, જઘન્ય કંઈક અધિક પત્યોપમ છે.

(૧૬૮૭) સનત્કુમાર દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સાત સાગરોપમ અને જઘન્યથી બે સાગરોપમ છે.

(૧૬૮૮) માહેન્દ્રકુમાર દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક સાત સાગરોપમ અને જઘન્યથી સાધિક બે સાગરોપમ છે.

(૧૬૮૯) બ્રહ્મલોક દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી દશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી સાત સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૦) લાંતક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમ અને જઘન્યથી દશ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૧) મહાશુક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ સત્તર સાગરોપમ અને જઘન્યથી ચૌદ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૨) સહસાર દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ અઠાર સાગરોપમ અને જઘન્યથી સત્તર સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૩) આનત દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ઓગણીસ સાગરોપમ અને જઘન્યથી અઠાર સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૪) પ્રાણત દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ વીસ સાગરોપમ છે અને જઘન્યથી ઓગણીસ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૫) આરણ દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ એકવીસ સાગરોપમ છે અને જઘન્યથી વીસ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૬) અચ્યુત દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ બાવીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી એકવીસ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૭) પહેલા ગૈવેયક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ તેવીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી બાવીશ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૮) બીજી ગૈવેયકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ચોવીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી તેવીશ સાગરોપમ છે.

(૧૬૯૯) ત્રીજી ગૈવેયકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ પચીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી ચોવીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૦) ચોથા ગૈવેયકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ છઠ્ઠીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી પચીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૧) પાંચમાં ગ્રૈવેચકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ સત્તાવીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી છવીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૨) છઠ્ઠા ગ્રૈવેચકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ અઠ્ઠાવીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી સત્તાવીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૩) સાતમા ગ્રૈવેચકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ઓગણત્રીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી અઠ્ઠાવીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૪) આઠમા ગ્રૈવેચકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી ઓગણત્રીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૫) નવમા ગ્રૈવેચકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ એકત્રીશ સાગરોપમ અને જઘન્યથી ત્રીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૬) વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિતના દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ, જઘન્ય એકત્રીશ સાગરોપમ છે.

(૧૭૦૭) મહાવિમાન સર્વાર્થ સિદ્ધના દેવોના અજઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમની છે.

(૧૭૦૮) દેવોની જે આ આયુસ્થિતિ છે તે જ તેની અજઘન્યોત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે.

● વિવેચન - ૧૬૮૦ થી ૧૭૦૮ -

સૂત્રાર્થ સરળ અને સ્પષ્ટ છે. જે વિશેષતા છે તે જ નોંધીએ છીએ.

૦ સાગર એટલે સાગરોપમ, તેટલી સ્થિતિ - આયુ જાણવા.

૦ ભૌમેચક - ભવનવાસી, અહીં સામાન્યથી કહી છતાં ઉત્તર નિકાયના અધિપતિ બલિની જ જાણવી. દક્ષિણમાં તો સાગરોપમ જ છે.

૦ લાખ વર્ષ અધિક એમ જ્યોતિષમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે ચંદ્રની છે. સૂર્યની ૧૦૦૦ વર્ષાધિક છે૦ ઇત્યાદિ - x - x - x -

૦ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ - જેમાં જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ ભેદ વિદ્યમાન નથી તે.

૦ મહાવિમાન - તે દેવોના આયુસ્થિતિ આદિથી મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

● સૂત્ર - ૧૭૦૬, ૧૭૧૦ -

દેવનું શરીર છોડીને ફરી દેવ શરીરમાં ઉત્પન્ન થવાનું અંતર જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે.

વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાનની અપેક્ષાથી દેવોના હજારો ભેદો પણ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૭૦૬, ૧૭૧૦ -

બંને સૂત્રો પૂર્વે વ્યાખ્યાયિત થયેલા છે. હવે જીવ - અજીવને સવિસ્તર કહીને તેના નિગમનને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૧૧ -

આ પ્રમાણે સંસારી અને સિદ્ધ જીવોનું વ્યાખ્યાન કર્યું. રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી બે પ્રકારે અજીવોનું વ્યાખ્યાન પણ કર્યું.

● વિવેચન - ૧૭૧૧ -

સંસારી અને સિદ્ધના ભેદથી જીવોને સર્વ ભેદનીત વ્યાસિથી કહ્યા. રૂપી - અરૂપી પણ કહ્યા. શું આ ભેદ સાંભળીને જ કૃતાર્થતા માનવી? તે આશંકાને નિવારવા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૧૨ -

આ જીવ, અજીવનું વ્યાખ્યાન સાંભળીને તેમાં શ્રદ્ધા કરી જ્ઞાન અને ક્રિયા આદિ બધાં નયોથી અનુમત સંયમમાં મુનિ રમે.

● વિવેચન - ૧૭૧૨ -

આ જીવ, અજીવને સાંભળી - અવધારીને, તે પ્રમાણે સ્વીકારીને નૈત્રમાદિ બધાં નયોથી અભિપ્રેત થઈને, જ્ઞાન સહિત સમ્યક્ચારિત્રમાં મુનિ રમણ કરે. સંયમ એટલે પૃથ્વી આદિ જીવોના ઉપમર્દનની વિરમેલ એવા મુનિ. - ૦ - સંયમ રતિ કર્યા પછી શું કરે ? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૧૩ -

ત્યાર પછી અનેક વર્ષો સુધી શ્રામણ્ય પાલન કરીને મુનિ આ અનુક્રમથી આત્માની સંલેખના કરે -

● વિવેચન - ૧૭૧૩ -

અનેક વર્ષો શ્રમણાભાવનું આસેવન કરીને હવે કહેવાનાર ક્રમથી નયોનુષ્ઠાનરૂપ વ્યાપાર ક્રમથી - પ્રવજ્યા લીધા સિવાય આ વિધિ કહી નથી. હવે કયા ક્રમે સંલેખના કરે ? તે સંલેખના ભેદાદિપૂર્વક કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૧૪ થી ૧૭૧૮ -

(૧૭૧૪) ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના બાર વર્ષની હોય છે, મધ્યમ સંલેખના એક વર્ષની. જઘન્ય સંલેખના છ માસની હોય.

(૧૭૧૫) પહેલાં ચાર વર્ષોમાં દુઘ આદિ વિગર્ષઓનો ત્યાગ કરે. બીજા ચાર વર્ષોમાં વિવિધ પ્રકારનો તપ કરે. (૧૭૧૬) પછી બે વર્ષ સુધી એકાંતર તપ કરે. ભોજનના દિવસે આયંબિલ કરે. પછી અગિયારમાં વર્ષ પહેલાં છ મહિના સુધી કોષ્ઠપણ અતિ વિકૃષ્ટ તપ ન કરે. (૧૭૧૭) પછીના છ માસ વિકૃષ્ટ તપ કરે. આ પૂરા વર્ષમાં પરિમિત આયંબિલ કરે.

(૧૭૧૮) બારમાં વર્ષમાં નિરંતર આયંબિલ કરીને પછી મુનિ એક પક્ષ કે એક માસનું અનશન કરે.

● વિવેચન - ૧૭૧૪ થઈ ૧૭૧૮ -

પાંચ સૂત્રો કહ્યા. સંલેખના કાળ બાર વર્ષ જ ઉત્કૃષ્ટથી જાણવો. ન્યૂનાધિક

નહીં. સંતેખના - દ્રવ્યથી શરીરની. ભાવથી કષાયોમાં કૃશતા લાવવી. - x - x - x - આ ત્રિવિધ સંતેખનામાં ઉત્કૃષ્ટનો ક્રમયોગ કહે છે - જે સૂત્રાર્થ - ૧૭૧૫ થી ૧૭૧૭ માં સ્વયં સ્પષ્ટ જ છે તેથી અહીં પુનરાવૃત્તિ કરેલ નથી. - x - x - x - x - x -

અત્રે વૃત્તિકારશ્રીએ નિશીથ સૂર્ણિનો સંપ્રદાય પણ નોંધેલ છે. તેમાં પણ મૂળ તો દ્વાદશ વર્ષીય સંતેખના કેમ કરવી તેનો વિધિ જ અભિપ્રેત છે. માત્ર અંતિમ ચાર માસ માટેનું વિશેષ કથન ત્યાં છે.

આ પ્રમાણે પાંચ સૂત્રોનો અર્થ કહ્યો.

આ રીતે અનશન સ્વીકાર્યા પછી પણ અશુભ ભાવનામાં મિથ્યાદર્શનના અનુરાગાદિ થાય, તો તેનો પરિહાર કરીને, તેની વિપરીત આસેવનાને જણાવવાને માટે યથાક્રમે અનર્થ હેતુતા અને અર્થહેતુતાને દર્શાવતા આ પ્રમાણે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૧૬ થી ૧૭૨૨ -

(૧૭૧૬) કાંદર્પી, આભિયોગી, કિલ્બિષિકી, મોહી અને આસુરી ભાવના દુર્ગતિ દેનારી છે. એ મૃત્યુ સમયે સંચમ વિરાધિકા થાય છે.

(૧૭૨૦) જે મરતી વેળાએ મિથ્યાદર્શનમાં અનુરક્ત છે, નિદાન વડે યુક્ત છે, હિંસક અને તેમને બોધિ ઘણી દુર્લભ છે.

(૧૭૨૧) જે સમ્યગ્દર્શનમાં અનુરક્ત છે, નિયાણા રહિત છે, શુક્લ લેશ્યામાં અવગાઠ છે, તેમને બોધિ સુલભ છે.

(૧૭૨૨) જે મરતી વેળાએ મિથ્યાદર્શનમાં અનુરક્ત છે, નિયાણાયુક્ત છે, કૃષ્ણ લેશ્યાવગાઠ છે, તેમને બોધિ ઘણી દુર્લભ છે.

● વિવેચન - ૧૭૧૬ થી ૧૭૨૨ -

ઉક્ત કંદર્પાદિ ભાવના દુર્ગતિના હેતુપણથી દુર્ગત છે. અહીં 'દુર્ગતિ' શબ્દથી દેવ દુર્ગતિ જાણવી. તેને વશ થઈને સંવ્યવહારથી ચારિત્ર સતામાં હોવા છતાં આવી નિકાયોત્પત્તિ થાય અને ચારિત્ર રહિતને તો વિવિધ ગતિમાં ભ્રમણ જ થાય - x - x - મરણ સમયે સમ્યગ્દર્શનાદિની વિરાધના થાય છે. આની સતામાં ઉતરકાળમાં શુભ ભાવમાં સુગતિનો પણ સંભવ છે.

મિથ્યાદર્શન - અતત્વમાં તત્વના અભિનિવેશ રૂપ, તેમાં આસક્ત, તે મિથ્યાદર્શન રક્ત, સમ્યગ્દર્શન વિરાધનામાં જ આ આસક્તિ કરે છે. નિદાન સહિત એટલે આસક્તિયુક્ત પ્રાર્થના રૂપથી વર્તે છે, તે સનિદાના. હિંસક એટલે પ્રાણિ ઉપમર્દક. એ પ્રમાણે જે મરે છે - પ્રાણોને તજે છે, તેમને જિનધર્મ પ્રાપ્તિ અર્થાત્ બોધિ દુર્લભ થાય છે, તેમ કહ્યું.

ઉક્ત સ્વરૂપવાળું સમ્યગ્દર્શન, તેમાં રક્ત હોય, નિયાણા રહિત હોય, શુક્લ લેશ્યામાં પ્રવેશલ હોય તેવા જીવો જે મરણ પામે તો તે જીવોને બોધિ સુલભ થાય છે.

ફરી મિથ્યાદર્શનવાળું સૂત્ર કહે છે. તેઓ હિંસકત્વથી પાંચે આશ્રય રૂપ પ્રમાદાદિ લક્ષણ જાણવું. - x - x - વિશેષથી તથાવિધ સંકિલ્પ પરિણામ રૂપતાથી જાણવા. - x -

x - તેમાં બોધી - જિનધર્મ પ્રાપ્તિને અતીવ દુર્લભ કહેલી છે.

આના વડે કંદર્પ ભાવનાદિને દુર્ગતિરૂપ અર્થતા નિબંધનપણાથી કહીને, તેની વિપરીત ભાવનામાં સુગતિ સ્વરૂપાર્થે કહ્યું. બીજી વડે મિથ્યાદર્શન આસક્તને દુર્લભ બોધી રૂપ અનર્થ કહ્યો. એ પ્રમાણેના ક્રમે જ - x - x - ચારે સૂત્રો જાણવા.

જિનવચન આરાધના મૂલ જ સર્વે સંલેખનાદિ શ્રેય છે. તેથી તેમાં જ આદરના ખ્યાપનાર્થમાં, તેનું માહાત્મ્ય કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૨૩, ૧૭૨૪ -

જે જિનવચનમાં અનુરક્ત છે, જિનવચનોનું ભાવપૂર્વક આચરણ કરે છે, તેઓ નિર્મળ અને રાગાદિથી અસંકિલ્પ યજ્ઞને પરિમિત સંસારી થાય છે.

જે જીવ જિનવચનથી અપરિચિત છે, તે બિચારા અનેક વખત બાલમરણ તથા અકાળ મરણથી મરે છે.

● વિવેચન - ૧૭૨૩, ૧૭૨૪ -

જિન - શબ્દ અહીં અર્થથી તીર્થકરના અર્થમાં જ કહેલ છે. વચન એટલે આગમ. આવા જિનવચનમાં સતત પ્રતિબદ્ધ, જિનવચન વડે અભિહિત અનુષ્ઠાનોને જેઓ કરે છે, તેમાં સ્થિર થાય છે. તે પણ અંતર પરિણામથી બહિર્વૃત્તિથી નહીં. તેથી જ અવિદ્યમાન મલ જેને છે તે મલ રહિત કહેવાય. અહીં ભાવમલ એટલે તે અનુષ્ઠાન માલિન્ય હેતુ મિથ્યાત્વ આદિને જાણવા.

તથા અસંકિલ્પ - રાગ આદિ સંકલેશ રહિત થાય છે. પરિતા - સમસ્ત દેવાદિ ભાવોની અલ્પતા પામવા વડે પરિમિત એવા સંસારને કરેલા તેઓ વિદ્યમાન હોવાથી પરિત સંસારી કહેવાય છે. અર્થાત્ કેટલાંક ભવોની અંદર જ તેઓ મુક્તિને ભજનારા થાય છે.

બાલમરણ - વિષ ભક્ષણ વડે થતું, તેવા પ્રકારના અન્ય પણ અનેક વખત અકામ મરણોને પામે કે જે મરણો અત્યંત વિષયગૃહિતા વડે અનિચ્છનીય હોય છે તે બિચારા અનેકવાર મરશે. - x - x -

આમ હોવાથી જિનવચનને ભાવથી કરવું જોઈએ. તે ભાવકરણ અને આલોચના વડે થાય, તે શ્રવણને યોગ્ય વિના થઈ ન શકે તે હેતુ વ્યતિરેકથી ન થાય.

- ૦ - તેને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૨૫ -

જે ઘણા આગમોના વિજ્ઞાતા છે, આલોચના કરનારને સમાધિ ઉત્પન્ન કરનારા છે. ગુણગ્રાહી હોય છે. તેઓ આ કારણોથી આલોચનાને સાંભળવામાં સમર્થ થાય છે - હોય છે.

● વિવેચન - ૧૭૨૫ -

અંગ અને ઉપાંગ આદિ ઘણાં ભેદપણાથી અથવા ઘણાં અર્થપણાથી તે આગમ

અર્થાત્ શ્રુતમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન - સમજણવાળા તે બહુ આગમ વિજ્ઞાના કહેવાય. સમાધિ - ઉક્ત રૂપ, તેના ઉત્પાદક હોય. દેશ અને કાળ આદિ અતિશયતાથી સમાધિને જ મધુર, ગંભીર, ભણિતિ આદિ વડે આલોચનાદાતાને સમાધિ ઉપજાવે.

ગુણગ્રાહી - ઉપબૃંહણાર્થે બીજાને સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણને ગ્રહણ કરાવનારા. એ રીતે બહાગમ વિજ્ઞાનત્વ આદિ હેતુઓ વડે આચાર્યાદિ યોગ્ય થાય છે. - x - x - આ જ આલોચના અને શ્રવણનું ફળ બીજાને વિશુદ્ધિરૂપ સંપાદિત કરવામાં ઘટ થાય છે. શેષ પૂર્વવત્ જાણવું.

આ અનશન સ્થિતે જે કૃત્ય - કરવા યોગ્ય છે, તેને પ્રસંગે બતાવીને હવે કંદર્પાદિ ભાવનાનો જે પરિહાર કરવાનું કહ્યું, તેમાં જે કરવાથી તે થાય છે, તેના પરિહાર વડે જ તેમાં પરિહાર થાય. અજ્ઞાતને આ ન થાય, તેમ જણાવવા માટે કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૭૨૬ થી ૧૭૩૦ -

(૧૭૨૬) જે કંદર્પ અને કૌતુક્ય કરે છે, તથા શીલ, સ્વભાવ, હાસ્ય અને વિકથા વડે બીજાને હસાવે છે, તે કાંદર્પી ભાવનાનું આચરણ કરે છે, તેમ જાણવું.

(૧૭૨૭) જે સુખ, ઘૃનાદિ રસ અને સમૃદ્ધિને માટે મંત્ર, યોગ અને ભૂમિ કર્મનો પ્રયોગ કરે છે. તે અભિયોગી ભાવનાનું આચરણ કરે છે, તેમ જાણવું.

(૧૭૨૮) જે જ્ઞાનની, કેવલીની, ધર્માચાર્યની, સંઘની તથા સાધુની નિંદા - અવર્ણવાદ કરે છે, તે માયાવી કિલ્બિષિકી ભાવનાનું આચરણ કરે છે, તેમ જાણવું.

(૧૭૨૯) જે નિરંતર કોધને વધારતો રહે છે અને નિમિત્ત વિધાનો પ્રયોગ કરે છે, તે આસુરી ભાવનાનું આચરણ કરે છે.

(૧૭૩૦) જે શસ્ત્રથી વિષભક્ષણથી અથવા અગ્નિમાં બળીને અથવા પાણીમાં ડૂબીને આત્મહત્યા કરે છે, જે સાધુ આચારથી વિરુદ્ધ ભાંડ - ઉપકરણ રાખે છે, તે અનેક જન્મો - મરણોનું બંધન કરે છે.

● વિવેચન - ૧૭૨૬ થી ૧૭૩૦ -

(અહીં સૂત્રનો અર્થ તો સ્પષ્ટ કહેલો જ છે. વળી વૃત્તિમાં અર્ચની વ્યાખ્યા સાથે સાક્ષીપાઠોનું પણ પ્રાબલ્ય વર્તાઈ રહેલું છે. તેથી અમે વૃત્તિને અક્ષરશઃ અનુસરવાને બદલે તેમાંની કેટલીક વસ્તુ કે શબ્દાર્થ - વ્યાખ્યાને જ માત્ર પ્રાધાન્ય આપીને આ પાંચ સૂત્રનું વિવેચન કરી રહ્યા છીએ.)

કન્દર્પ - અહ્હાસ્ય, અનિભૂત, બકવાદ, ગુરુ આદિ સાથે પણ નિષ્કુર વક્રોક્તિરૂપ અને કામ કથાનો ઉપદેશ કે કામ કથાની પ્રશંસા કરવી, તે કંદર્પ કહેવાય છે. - x - x -

કૌતુક્ય - આ કૌતુક્ય પ્રણ બે ભેદે જણાવેલ છે, તે આ -

(૧) કાયકૌત્કુચ્ય - જેમાં સ્વંય - પોતે હાસ્ય વિના જ ભ્રમર, નયન, વદનાદિના વિકારો કરે છે, જેથી બીજાને હસવું આવે. - x - x -

(૨) વાક્ કૌત્કુચ્ય - એવી રીતે જોલે કે જેનાથી બીજાને હસવું આવે છે તથા વિવિધ જીવોના અવાજો કાઢીને મુખ વડે આતોદાદિને વગાડે છે, તે વાક્ કૌત્કુચ્ય કહેવાય - x - x -

આવા કંદર્પ અને કૌત્કુચ્યને કરે છે.

શીલ - જે પ્રકારે બીજાને વિસ્મય ઉપજાવે છે, ફળ નિરોક્ષ એવી વૃત્તિ - સ્વભાવ - બીજાના વિસ્મય ઉત્પાદન અભિસંધિ વડે જ તે તે મુખ વિકારાદિ કરવા, હસન - અદ્દહાસ્યાદિ કરવા. તિક્થા - બીજાને વિસ્મય પમાડે તેવા વિવિધ ઉલ્લાષો કરવા.

ઉક્ત શીલ આદિ વડે વિસ્મય યુક્ત બીજાને કરવા તે કંદર્પના યોગથી કંદર્પો છે. તેનાથી આ કાંદર્પી ભાવના કહી છે. અથવા તેના ભાવ અભ્યાસરૂપ આત્માને કહે છે. આ જ પ્રમાણે આગળની ભાવના પણ ભાવવી.

મંત્ર - પૂર્વે કહેલ છે, તેનો યોગ - વ્યાપારણ, તે મંત્રયોગને કરીને અથવા મંત્ર અને યોગ - તથાવિધ દ્રવ્યના સંબંધથી મંત્રયોગ તેને કરીને અર્થાત્ તેમાં પ્રવૃત્ત થઈને વર્તવું.

ભૂતિ - ભસ્મ, રાખ, માટી સંબંધી કર્મ - વસતિ આદિની રક્ષાર્થે તેનું પરિવેષ્ટન કરવું તે ભૂતિ કર્મ. - x - x - x -

શા માટે આ મંત્ર યોગ કે ભૂતિ કર્મ આદિ કરે ? તે કહે છે -

સાતા - સુખને માટે, રસ - માધુર્ય આદિને માટે, ઋદ્ધિ - ઉપકરણ આદિ સંપત્તિને માટે અર્થાત્ તે - તે હેતુ કે નિમિત્તથી કરે.

અભિયોગ - તેને આભિયોગી ભાવના કહે છે, તેમ કહેવું. આમ કહીને સૂત્રકાર એવું જણાવે છે કે જે નિઃસ્પૃહતાથી અપવાદ રૂપે ક્વચિત્ કરે તો ગુણને માટે અર્થાત્ અદોષને માટે છે. - x - x -

જ્ઞાનની - શ્રુતજ્ઞાનની, કેવલી - કેવળજ્ઞાન પામેલાની, ધર્મનો ઉપદેશ દેનારની, આચાર્યની, સંઘની, સર્વે સાધુઓની નિંદા અર્થાત્ જે અવર્ણવાદ કે અસ્વાધા કરે છે. - x - x - x - કેવી રીતે ?

શ્રુત જ્ઞાનની - જેમકે આ શું વારંવાર વ્રતની અને અપ્રમાદની આદિ વાત કહે છે, મોક્ષાધિકારીને વળી જ્યોતિષાદિથી શું ?

કેવલીની - જેમકે, આ જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગ અનુક્રમે શા માટે, બંને ભેગા વર્તતા હોય તો શું વાંધો ? ઇચ્છાદિ. - x - x -

ધર્માચાર્યની - ઘણાં કાગળા કુતરાના પણસંઘો હોય જ છે ને, તો આ સંઘ વળી કઈ વિશેષતાવાળો છે ?

એ પ્રમાણે સાધુની, ગુરુની આદિની નિંદા કરે. એ પ્રમાણે અવર્ણ જોલવાનો જેમનો સ્વભાવ કે આચાર છે, તે અવર્ણવાદી.

માયા - શઠતા, સ્વસ્વભાવને ગોપાવવા આદિ વડે - x -

એ પ્રમાણે તે કિલ્લિષિકી ભાવનાને કહે છે.

૦ આસુરી - જેને ક્રોધનો વિસ્તાર વિસ્થેદ પામતો નથી, સદા વિરોધશીલપણાથી, પછી અનુતાપ કર્યા વિના, દાણણા - પામણા આદિ વડે પણ પ્રસક્તિ ન પામીને વર્તે - x - x - x - x - એવી એવી રીતે આસુરી ભાવનાને કહે છે.

૦ શસ્ત્ર - ખડ્ગ દુરિકા આદિ, જેના વડે વધ વગેરે કરાય છે, તેનું ગ્રહણ - સ્વીકાર કરવો. આત્મામાં અવધારણ કરવું.

- વિષ - તાલપુર આદિ, તેનું ભક્ષણ કરવું.

- જ્વલન - પોતાની જાતને બાળી નાખવી અર્થાત્ બળી મરવું.

- જળ પ્રદેશ - પાણીમાં ડૂબી જઈને આત્મહત્યા કરવી.

- ચ શબ્દથી ભૃગુપાત આદિ અન્ય રીતે આત્મહત્યા કરવી.

- આચાર - શાસ્ત્ર વિહિત વ્યવહાર, તેના વડે જે ઉપકરણ કે ભાંડ આદિ, તથા જે શાસ્ત્ર વિહિત નથી તેવા અનાચાર ભાંડોપકરણ આદિ. તેનો હાસ્ય, મોહ આદિથી પરિભોગ કરવો.

ઉક્ત આત્મહત્યા કે અનાચાર ભાંડ સેવનાદિ વડે જન્મ અને મરણને ઉપચારથી તેના - તેના નિબંધક કર્મોને બાંધે છે અર્થાત્ આત્માની સાથે વિશ્વલ્પ કરે છે. સંકલેશ જનકત્વથી આ શસ્ત્રાદિ ગ્રહણ તે અનંત ભાવના હેતુપણે છે માટે કર્મ બંધ કહ્યો.

આના વડે ઉન્માર્ગનો સ્વીકાર અને માર્ગમાં વિપ્રતિપતિ કહેલી છે. અને અર્થ વડે “મોહી” ભાવના બતાવી છે. - x - x -

(શંકા) પૂર્વે આવી ભાવનાનું ફળ દેવગતિમાં જવા રૂપ કહ્યું, અહીં અન્ય રીતે કહો છો, તેમાં વિરોધ કેમ ન આવે ?

(સમાધાન) પૂર્વે જે ફળ કહ્યું તે અનંતર ફળને આશ્રીને કહેલ છે, જ્યારે અહીં આ ફળ કહ્યું તે પરંપર ફળને આશ્રીને કહેલ છે. તેમાં સર્વ ભાવનાનો ઉપન્યાસ છે. તેથી જ અહીં એ પ્રમાણે કહેલ છે કે - “આ ભાવનાઓ ભાવીને દેવદુર્ગતિને પામે છે, પછી ત્યાંથી સ્યવીને અનંત ભવસાગરમાં ભ્રમણ કરે છે.”

હવે ઉપસંહાર દ્વારથી શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય જણાવવાને માટે સૂત્રકાર મહર્ષિ માત્ર અધ્યયનને આશ્રીને નહીં પણ સમગ્ર શાસ્ત્રને આશ્રીને છેલ્લું સૂત્ર બતાવી રહ્યા છે -

● સૂત્ર - ૧૭૩૧ -

આ પ્રમાણે ભવ્ય જીવોને અભિપ્રેત છત્રીશ ઉત્તરાધ્યયનો અથવા ઉત્તમ અધ્યાયોને પ્રગટ કરીને બુદ્ધ, જ્ઞાત વંશીય ભગવન મહાવીર નિર્વાણને પામ્યા - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૭૩૧ -

અનંતર વણવિલ સૂત્ર રૂપે કંઈક અર્થથી અને કંઈક સૂત્રથી પ્રકાશીને - અથવા પ્રજ્ઞાપના કરીને પરિનિર્વાણ પામ્યા.

કોણ અને કેવા ? (તે મહાપુરુષને વણવતા કહે છે -)

બુદ્ધ - કેવળ જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુ તત્ત્વને પામેલા.

જ્ઞાતા - જ્ઞાતા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા એવા, વર્ણમાન સ્વામી.

આ છત્રીશ એવા ઉત્તર - પ્રધાન, અધ્યયન કરાય કે ભણાય તે અધ્યાયો અથવા અધ્યાપનો. તે 'વિનયશ્રુત' આદિ ઉત્તરાધ્યાયનો.

ભવસિદ્ધિક - ભવ્ય, તેમને ગાઢ પણે અભિષેત અર્થાત્ ભવસિદ્ધિક સંમતા અથવા ભવસિદ્ધિક સંવૃત - તે જ ભવમાં - મનુષ્ય જન્મમાં સિદ્ધિ પામનાર તે ભવસિદ્ધિક અને સંવૃત્ત - આશ્રવ નિરોધ.

પરિનિવૃત્ત - કોઠાદિ દાહના ઉપશમથી સમતાંત સ્વસ્થીભૂત થયેલા. તેઓએ આ માહાત્મ્ય કહેલું છે.

નિર્યુક્તિકાર પણ આ માહાત્મ્ય સ્વરૂપને જણાવે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૬૦, ૫૬૧ + વિવેચન -

જેઓ ભવસિદ્ધિક છે, પરિત સંસારી છે, ભવ્ય છે, એવા ધીર પુરુષો આ છત્રીશ ઉત્તરાધ્યયનને ભણે છે.

જેઓ અભવસિદ્ધિક છે, ગ્રંથિકસત્ત્વા છે, અનંત સંસારી છે તે સંકિલ્પ કર્મોવાળા અભવ્યો તેઓ તે આ અસત્ છે.

- ૦ - ઉક્ત નિર્યુક્તિનું વિવેચન કરતા વૃત્તિકાર કહે છે -

ભવ્યસિદ્ધિક એટલે ભવ્ય બ્રુવો, પરિત સંસારી - જેણે સંસારને પરિમિત કરેલો છે તેવા. ભવ્ય - સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણને યોગ્ય એટલે ગ્રંથિનો ભેદ કરેલા, આ અધ્યયનો ભણે છે. - x - x -

અહીં સમ્યગ્ જ્ઞાનના સદ્ભાવથી નિશ્ચયથી પાઠ સંભવે છે. બીજાઓને તે વ્યવહારથી સંભવે છે.

ગ્રંથિકસત્ત્વા - અભિન્ન ગ્રંથિ. અનંતા - અપર્યવસિત અર્થાત્ અનંત સંસારી - ક્યારેય મુક્તિ સુખને ન પામનાર એવા અભવ્યો.

સંકિલ્પ - અશુભ એવા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો જેમને છે તેવા સંકિલ્પ કર્મોવાળો. અભવ્ય - અયોગ્ય. - x - x - x -

આ બંને ગાથા વડે નિર્યુક્તિકારે માહાત્મ્ય બતાવતા કહ્યું છે કે વિશિષ્ટ યોગ્યતાવાળા તાત્વિકો વડે જ આ અધ્યયનનો સદ્ભાવ જાણવો. આ અધ્યયનો કઈ રીતે ધારણ કરવા ? તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૬૨ + વિવેચન -

તેથી અનંતગમ પર્યાયો વડે સંયુક્ત એવું આ અધ્યયન, કે જિનેશ્વર વડે પ્રજ્ઞ છે, તેને યોગ અનુસાર ગુરુની કૃપાથી જ ભણવું જોઈએ. - ૦ - આ નિર્યુક્તિનો વૃત્તિકારે કરેલ વિશિષ્ટાર્થ આ પ્રમાણે -

જિન - શ્રુત જિનાદિ વડે, પ્રરૂપિત - કહેલ, અનંતા આવે તે ગમ - અર્થની પરિસ્થિતિ પ્રકારે, પર્યવ - શબ્દ પર્યવો અને અર્થપર્યવો રૂપ એવા અનંતગમ પર્યાયોથી... સંયુક્ત.

યથાયોગ - ઉપધાનાદિથી ઉચિત વ્યાપાર. તેને અતિક્રમ્યા વિના યોગ અનુસાર, ગુરુનો પ્રસાદ - ચિત પ્રસન્નતાપૂર્વક ભણે.

આ અધ્યયન - યોગ્યતા પ્રાપ્તિમાં પ્રમાદ ન કરે. - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૩૬ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર સટીક અનુવાદ પૂર્ણ

卐 ભાગ - ૩૯ - સમાપ્ત 卐

ઉત્તરાધ્યયન મૂલસૂત્ર-સટીક અનુવાદ વિભાગીકરણ	
ભાગ	અધ્યયનો
૩૭	અધ્ય. ૧ થી ૬
૩૮	અધ્ય. ૭ થી ૨૧
૩૯	અધ્ય. ૨૨ થી ૩૬

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્દશા, અનુતરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞાપિ	૨૩, ૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિ	૨૫ થી ૨૭
નિરયાવલિકા પંચક અને પચપ્ત્રાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, બૃહત્કલ્પ દશાશ્રુતસ્કંધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨